

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

SLAĐANA JOSIPOVIĆ

**ODNOS KOMUNISTIČKOG REŽIMA
PREMA KATOLIČKOJ CRKVI U
ĐAKOVAČKOJ ILI BOSANSKOJ I
SRIJEMSKOJ BISKUPIJI U VRIJEME
BISKUPA ANTUNA AKŠAMOVIĆA
(1945.-1959.)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2010.

UNIVERSITY OF ZAGREB
CROATIAN STUDIES

SLAĐANA JOSIPOVIĆ

**THE ATTITUDE OF COMMUNIST
REGIME TOWARDS THE CATHOLIC
CHURCH IN THE ĐAKOVO OR
BOSNIAN AND SRIJEM BISHOPRIC IN
TIME OF BISHOP ANTUN AKŠAMOVIĆ
(1945-1959)**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2010.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

SLAĐANA JOSIPOVIĆ

**ODNOS KOMUNISTIČKOG REŽIMA
PREMA KATOLIČKOJ CRKVI U
ĐAKOVAČKOJ ILI BOSANSKOJ I
SRIJEMSKOJ BISKUPIJI U VRIJEME
BISKUPA ANTUNA AKŠAMOVIĆA
(1945.-1959.)**

DOKTORSKI RAD

MENTOR:
prof. dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2010.

1. PREDGOVOR

Povijest Đakovačke ili Bosanske i Srijemske biskupije (dalje: Đakovačka i Srijemska biskupija) u 20. stoljeću, a osobito u razdoblju komunističkog režima, do sada je rijetko bila predmetom opsežnijeg historiografskog istraživanja, a u važnijim djelima koja se bave problematikom Katoličke crkve u komunističkom režimu, Đakovačka i Srijemska biskupija spominje se tek u manjim segmentima. Stoga se motivi, razlozi i opravdanost ovog istraživanja očituju, prije svega, u potrebi rasvjetljavanja do sada neistraženih lokalnih aspekata crkveno-državnih odnosa, koji bi zatim omogućili usporednu analizu sa sličnim pojavama i procesima u drugim biskupijama.

Istraživački je cilj ovoga rada kritičkom analizom dostupnog arhivskog gradiva, ali i već objavljenih izvora, novina, časopisa i dosadašnjih historiografskih dostignuća načiniti analizu položaja Katoličke crkve u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji nakon uspostave komunističkog režima, ideoloških i političkih razilaženja na crkveno-državnoj razini te njihovog odraza na svakodnevni život vjernika. Nadalje, posebna će pozornost biti posvećena biskupu Antunu Akšamoviću, kao glavnom predstavniku Katoličke crkve u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, njegovom odnosu prema novoj vlasti i suradnji s njenim predstavnicima. Također, istraživanje će dijelom obuhvatiti i Akšamovića nasljednika, biskupa Stjepana Bäuerleina, pri čemu će naglasak ponajviše biti na razlikama u odnosu dvojice biskupa prema komunističkom režimu, kao i rješavanju pojedinih crkveno-državnih sporova i pitanja. Vremensko razdoblje obuhvaćeno ovim istraživanjem proteže se od završetka Drugog svjetskog rata 1945. do smrti biskupa Akšamovića 1959. godine, a razdijeljeno je u tematske cjeline u kojima se obrađuju neka od važnijih crkveno-državnih pitanja. Iako je 1951. godine biskup Akšamović djelomično umirovljen, njegov utjecaj na crkveno-državne odnose tijekom idućih godina odnose nije zanemariv, te je za razumijevanje položaja Katoličke crkve i njenih

vjernika na tom području, a osobito odnosa komunističkog režima prema Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, neophodno bilo proširiti istraživanje i na intenzitetom nešto slabije razdoblje Akšamovićeva djelovanja.

Unatoč tome što je stav komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi prije svega bio predodređen i uvjetovan ideološko-političkim razilaženjima dvaju oprečnih svjetonazora, na daljnji razvoj odnosa velikog je utjecaja imala i spremnost pojedinih biskupa na suradnju i ostvarivanje dobrih odnosa s predstavnicima vlasti. Budući je Akšamović, za razliku od većine katoličkih biskupa, zbog iskazane spremnosti za suradnjom s državnim vlastima, bio simpatiziran od strane te vlasti, u radu će se pokušati odgovoriti na pitanje je li, na koji način i u kojoj mjeri njegova suradnja imala za posljedicu povoljniji položaj Katoličke crkve i veće vjerske slobode unutar granica Đakovačke i Srijemske biskupije. Također će se nastojati definirati i ostali čimbenici, koji su mogli utjecati na nešto povoljniji odnos prema biskupu Akšamoviću i Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, kao što su činjenica da je riječ o biskupiji koja je predstavljala naslijeđe biskupa Josipa Jurja Strossmayera te Akšamovićovo prijateljstvo s predsjednikom Komisije za vjerska pitanja i ministrom u hrvatskoj komunističkoj vladi msgr. Svetozarom Ritigom. Osim toga, u jednom će se dijelu staviti i naglasak na svakodnevni život vjernika i to kroz analizu odnosa vlasti prema različitim oblicima vjerske prakse, na osnovu čega će se moći donijeti konkretniji zaključci o stupnju vjerskih sloboda i vitalnosti religijskog života na području Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme komunističkog režima. U istraživanju svih navedenih aspekata ponajviše će se koristiti komparativnohistorijska i deskriptivna metoda, kao i tekstološka analiza izvornog gradiva, uz interdisciplinarni pristup pojedinim poglavljima kroz korištenje teorijskih postavki filozofije i sociologije, posebice sociologije religije i sociologije obrazovanja.

Glavnina arhivskog gradiva relevantnog za ovo istraživanje može se pronaći u različitim fondovima Biskupskog arhiva u Đakovu. Prije svega, iznimno su značajni i brojem

opsežni spisi *Biskupske kancelarije*, iz kojih je moguće pratiti svakodnevni rad biskupa, Stolnog kaptola, ostalih crkvenih ustanova na području biskupije, uz veliki broj različitih upita župnika, izvješća o župnim prilikama i zapisnika crkvenih općina, koji nam omogućavaju detaljniji uvid u okolnosti u kojima se odvijao svakodnevni vjerski i crkveni život. Nadalje, nezaobilazni izvor predstavljaju i spisi iz vremena biskupa Akšamovića, tzv. *Prezidijalni spisi*, vođeni u razdoblju od 1920. do 1959. godine, pri čemu su za potrebe ovog istraživanja korišteni dokumenti vezani za promatrano razdoblje (1945.-1959.). Značajan broj spisa nalazi se i u *Osobnom fondu* i *Ostavštini biskupa Stjepana Bäuerleina* razvrstanoj u 289 tematskih fascikala, međutim mnogi od njih, sadržajno izuzetno zanimljivih za istraživanje crkveno-državnih odnosa (kao što su fascikli o nadbiskupu Stepincu i sudskim presudama) nisu bili dostupni.

U Državnom arhivu u Osijeku također se nalazi iznimno obimno arhivsko gradivo, koje se ponajviše odnosi na provedbu agrarne reforme na crkvenim posjedima te sudsku i prosvjetnu problematiku, uz značajan broj političkih partijskih izvješća „s terena“ u kojima su nezaobilazni bili osvrti na djelovanje i utjecaj Katoličke crkve i svećenstva.

Iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu korišteno je nešto manje građe, budući se većina gradiva vezanog za crkveno-državne odnose u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiju nalazi u Biskupskom arhivu u Đakovu, pa je za potrebe ovoga rada djelomično korišteno gradivo iz fonda *Komisije za odnose s vjerskim zajednicama* i fonda *Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova*.

Za razumijevanje Akšamovićeve odnosa s predstavnicima komunističkih vlasti od iznimnog su značaja i spisi sadržani u *Ostavštini Svetozara Ritiga*, koja se čuva u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. Korišteno gradivo odnosi se na dva sveska, koji sadržavaju Ritigovu korespondenciju s biskupom Akšamovićem u razdoblju od 1945. do 1956. godine, na

temelju koje se može pratiti njihova uloga u crkveno-državnim odnosima, kao i njihovi osobni stavovi u pogledu konkretnih crkveno-državnih sporova.

Manji dio arhivskog gradiva, sadržajno i vremenski značajnog za ovaj rad, može se pronaći i u zbirkama objavljenih dokumenata, među kojima je prije svega potrebno istaknuti prvi i drugi svezak djela *Crkva i država*, autora Miroslava Akmadže, u kojima se nalaze dokumenti koji svjedoče o međusobnom odnosu Katoličke crkve u Hrvatskoj i drugim jugoslavenskim republikama te komunističke vlasti u razdoblju od 1945. do 1952. te od 1953. do 1960. godine. Prvi dijelovi zbirke odnose se na opću korespondenciju između predstavnika Katoličke crkve i komunističkih vlasti, dok se u drugom dijelu nalaze tematski usustavljena korespondencija – napadi na biskupe i svećenike, vjeronauk, vjerske škole, zauzeća crkvenih zgrada, oduzimanje crkvene imovine, porezi, vjerski tisak i sl.

U zbirci dokumenata *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja* također se može pronaći nekoliko dokumenata o odnosu novouspostavljenih komunističkih vlasti prema predstavnicima Katoličke crkve na području Đakovačke i Srijemske biskupije, osobito u pogledu sudske represije protiv katoličkog svećenstva, a opća politika republičkih tijela vlasti prema Katoličkoj crkvi može se pratiti i u objavljenim *Zapisnicima Politbiroa Centralnog komiteta KPH 1945.-1952.*

Važno je spomenuti i zbirku objavljenih dokumenata *U ime naroda!*, urednika Stjepana Sršana, koja sadrži cjelokupni sudski dosje o procesu protiv đakovačkih bogoslova i profesora 1959./1960. godine te predstavlja nezaobilazan izvor za proučavanje konkretnog slučaja, ali i osnovnih karakteristika krivično-sudske problematike toga razdoblja.

U pogledu do sada objavljene literature o povijesti Đakovačke i Srijemske biskupije nakon Drugog svjetskog rata, može se reći kako je riječ o izuzetno slabo zastupljenoj tematici među istraživačima, što i ne začuđuje ako se uzme u obzir činjenica da je istraživanje crkveno-državnih odnosa u vrijeme komunističke Jugoslavije intenzivirano tek u posljednjih

deset godina, ponajprije zahvaljujući autoru Miroslavu Akmadži. Među malobrojnim autorima i djelima koja se dotiču povijesti Đakovačke i Srijemske biskupije u tom razdoblju, potrebno je istaknuti sadašnjeg đakovačko-osječkog nadbiskupa Marina Srakića i njegovu knjigu *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma* u kojoj je poseban naglasak stavljen upravo na područje đakovačke dijeceze. Osim toga, nadbiskup Srakić u radu *U ime naroda!* pozabavio se i temom suđenja bogoslovima i profesorima Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959./1960. godine.

Drugi važan autor zasigurno je i Antun Jarm, koji se u knjizi *Pribrojeni zboru mučenika* i brojnim radovima, već dugi niz godina bavi problematikom stradavanja katoličkih svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata.

Za potrebe ovog istraživanja od iznimne su pomoći bila i djela ranije spomenutog autora Miroslava Akmadže. Iako se u svojim knjigama, na Đakovačku i Srijemsku biskupiju ovaj autor tek djelomično osvrće, njegova analiza crkveno-državnih odnosa u knjigama *Katolička crkva i komunistički režim u Hrvatskoj 1945.-1966.*, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine. Primjer Zagrebačke nadbiskupije* i *Franjo Šeper. Mudrošću protiv jednogumlja* te mnogobrojnim radovima, koji obrađuju sličnu problematiku, omogućuje znatno bolje razumijevanje sličnih procesa i primjenu već utvrđenih spoznaja na područje Đakovačke i Srijemske biskupije.

2. UVOD

2.1. IDEOLOŠKO-POLITIČKI UZROCI SUKOB

Završetak Drugog svjetskog rata i dolazak Komunističke partije Jugoslavije (dalje: KPJ) na vlast 1945. godine, označili su početak novog, dugogodišnjeg sukoba između vladajućeg režima i Katoličke crkve na ovim prostorima. Obračunavši se s ostacima građanskih stranaka iz prijeratnog razdoblja, prije svega Hrvatskom seljačkom strankom, na putu uspostave jednostranačkog, autoritarnog sustava komunističkom se režimu našla Katolička crkva, kao potencijalno uporište oporbenih struja. Dolaskom na vlast KPJ započinje s ostvarivanjem svog međuratnog programa, koji je predviđao odvajanje crkve od države i škole od crkve, oduzimanje crkvene imovine te marginalizaciju njenog utjecaja u društvu, što je u redovima Katoličke crkve izazvalo veliki strah i nepovjerenje prema novom režimu. Osim toga, Katolička se crkva nije mogla pomiriti i s činjenicom da je na vlasti politički sustav koji počiva na programatskim načelima komunističke, samim time i ateističke ideologije i koji je svog velikog uzora imao u komunističkom režimu u SSSR-u, gdje je obračun s vjerskim zajednicama od prvog dana bio nemilosrdan. Stav Katoličke crkve prema komunizmu kao društveno-političkom uređenju prvi je puta javno iznesen u poslanicama pape Pia XI. *Quadragesimo anno* (1931.) i *Divini Redemptoris* (1937.). U prvoj poslanici papa Pio XI. zaključuje kako „nitko ne može biti čestiti katolik i pravi socijalista“ dok u potonjoj ističe da je komunizam zlo i da mu nikakvu pomoć ne smije pružiti onaj koji je pozvan da brani kršćanstvo i građanski poredak. Vodeći se ovom poslanicom, stav većine katoličkih biskupa u Hrvatskoj prema partizanskom pokretu, započetom i organiziranom od strane KPJ, bio je izrazito negativan.¹

¹ Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004., 8.; Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, Zagreb, 2006., 98.; Boris VUČKOVIĆ-Srđan VRCAN, *Raspeto katoličanstvo*, Zagreb, 1980., 27.

Marksistički odnos prema vlasti, religiji i utjecaju crkve kao institucije na društveno-političke i ekonomske procese osnova su ideološkog sukoba između Katoličke crkve u Hrvatskoj i komunističkog režima. Tumačenjem religije kao glavnog ideološkog oruđa eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i protiv oslobođenja čovjeka, komunisti su nastojali religiju učiniti privatnom stvari svakog pojedinca. Za KPJ religija i vjerske zajednice predstavljale su ostatke starog društvenog poretka, koji nastoje onemogućiti širenje komunizma, a vjerske razlike, kao i one nacionalne, prema njihovu tumačenju, mogli su dovesti jedino do novih nacionalno-vjerskih sukoba. Shodno tome, među glavne zadatke KPJ nametnula se potreba integracije i homogenizacije jugoslavenkog društva, što je bilo uvelike otežano činjenicom da je riječ o nacionalno miješanom prostoru, na kojem je religijsko i nacionalno tradicionalno međusobno bilo usko povezano. Naime, u procesu izgradnje nacionalnih identiteta južnoslavenskih nacija, religijske su razlike odigrale onu ulogu koju su drugdje imale razlike u podrijetlu ili jeziku, što je dovelo do svojevrsne identifikacije između pojedine konfesije i nacije. Krajnja posljedica toga bila je realna opasnost da svaki poremećaj u međunacionalnim odnosima može imati i određene religijske implikacije i obratno, što bi dovelo do destabilizacije društva i mogućeg raspada države. Jedino moguće rješenje, koje su komunističke vlasti kontinuirano nastojale provoditi, bilo je potiranje svega onoga što je upućivalo na razlike u povijesnom, kulturnom, nacionalnom i vjerskom naslijeđu naroda na području Jugoslavije i to kroz nametanje „jugoslavenstva“ kao nacionalne odrednice i ateizma kao nove „građanske religije“, koji je trebao biti poveznica i zajednički nazivnik svim građanima buduće države.²

Osim toga, religija je za komunističku ideologiju predstavljala „laž, magičnu pseudonauku, transcendentnu metafiziku, koja sobom nosi kompletno pogrešnu moralnost.“ Umjesto tog lažnog, neznanstvenog pogleda na svijet, komunisti su nastojali promovirati novi

² Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...* 98.; Srđan VRCAN, *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Split, 2001., 26.; Srđan VRCAN, *Od krize religije k religije krize*, Zagreb, 1986., 154.

sustav vrijednosti koji se temeljio na kreativnosti, humanosti, proleterskom internacionalizmu, socijalističkom patriotizmu i ljubavi prema radu.³ U procesu raskida sa starim, tradicionalnim sustavom vjerovanja i stvaranja novog, socijalističkog čovjeka, komunistički se režim uvelike oslanjao na snažnu promidžbu koja je obuhvatila svaki oblik kulturno-umjetničkog izražavanja (kazališnu i filmsku umjetnost, književnost, novinstvo), vojsku te posebice školski sustav. Upravo je taj društveni preobražaj, prema Marxu i Engelsu, bio ključan za potpuno uklanjanje religije iz društva, budući su vjerovali da su nasilne metode protiv religije besmislene, odnosno da su „progoni najbolje sredstvo da se pomogne širenju neželjenog verovanja“ te da se s religijom „ne može obračunati proglašivši je besmislicom koju su stvorili prevaranti“. Nasuprot tome, jedinu pravilnu metodu u iskorjenjivanju religije vide u slobodi religije, a ne njenoj zabrani, i to iz sljedećih razloga: „a) metodom zabrane mogu se iskorijeniti javni kultovi, ali ne idejni i psihički religiozni elementi u mislima ljudi, b) metoda administrativne zabrane ne stvara atmosferu socijalne ravnopravnosti, koja je neophodna baš za uspješno djelovanje u smjeru ateizma i c) ona znači degradaciju ljudskog digniteta i ima za posljedicu jači otpor prema ateizmu.“⁴ Međutim, razlike u povijesnom, kulturnom i političkom naslijeđu svake države, doveli su i do različite implementacije ateizma u društveno-političkom sustavu. Tako su, svjesni da je potpuno uklanjanje vjerskih zajednica iz društva, a posebice Katoličke crkve nemoguće, vlasti u Jugoslaviji nastojale Crkvu i njene predstavnike prisiliti da se promijene i poistovjete s novom Jugoslavijom. Međutim, razgraničenje između potpunog uništenja Crkve i njenog mijenjanja tj. prilagodbe novim uvjetima, nije uvijek u potpunosti bilo jasno definirano, osobito među srednjom i nižom državno-partijskom birokracijom.⁵ Tako su, ističući da „treba udarati po popovima, a ne po vjeri“, republičke vlasti u Zagrebu često kritizirale lokalne partijske dužnosnike da „glupo i

³ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...* 98-99; Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945.-1970.*, Beograd, 2002., 108,116.

⁴ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 110.; B. VUČKOVIĆ-S. VRCAN, *Raspeto katoličanstvo*, 275.; Ante FIAMENGO, *Osnove opće sociologije*, Zagreb, 1985., 325.

⁵ Stella ALEXANDER, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, London-New York-Melbourne, 1979., 123.

nepotrebno napadaju vjeru i na taj način okupljaju oko popova one koji vjeruju“. Nadalje, kako bi se umanjila tradicionalna privrženosti naroda Katoličkoj crkvi, osobito u ruralnim područjima, vlasti su nastojale pridobiti pojedine svećenike, koji bi svojom suradnjom s režimom utjecali i na stvaranje nešto pozitivnijeg stava među vjernicima prema novom državno-političkom uređenju. S tim u vezi, izuzetno ambiciozna namjera vlasti bila je da utvrde „za svakog pojedinog popa na koji način voditi borbu protiv njega ili na koji način ga približiti Fronti“.

U borbi „protiv neprijateljskog rada popova“ iznimno važna uloga bila je namijenjena i različitim omladinskim organizacijama i Antifašističkom frontu žena (dalje: AFŽ), koje su svojim angažmanom, osobito na kulturno-prosvjetnom polju, trebale okupiti što veći broj pripadnika onih društvenih skupina čija je povezanost s Crkvom, a samim time i podložnost utjecaju katoličkog svećenstva, predstavljala veliku zapreku u ostvarenju ideoloških ciljeva komunističkog režima.⁶

Osim nastojanja da se učvrsti kao jedini ideološki autoritet, KPJ imala je zadatak da i na političkom polju osigura apsolutnu koncentraciju vlasti u svojim rukama, opravdavajući to zaštitom tekovina oslobodilačkog rata, revolucije i izgradnje socijalizma.⁷ Kao i komunističke partije u svim zemljama Istočne Europe, tako je i KPJ po dolasku na vlast u svojim rukama držala osnovne izvore političke moći – zakonodavstvo, državnu upravu, školstvo, medije, policiju i vojsku. Država je predstavljala instrument preko kojeg je KPJ provodila svoju politiku, a budući je sovjetski model, koji je bio uzor svima europskim komunističkim partijama, držao da su komunizam i religija nespojivi, njeno uklanjanje bio je jedan od glavnih zadataka države.⁸ Postojanje bilo kakve oporbe bilo je u potpunosti onemogućeno strogim partijskim nadzorom i brojnim zakonskim zabranama. Međutim, vrlo se brzo

⁶ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952*, Svezak 1, priredila Branislava Vojnović, Zagreb, 2005., 238, 249, 253.

⁷ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945.-1952. godine*. U: *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: *ČSP*), Zagreb, br. 1, 1992, 49.

⁸ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice ...*, 118.-119.

ispostavilo da je Katolička crkva, kao jedina ustanova koja je nezavisno djelovala odvojena od države, vrlo pogodno mjesto za okupljanje alternativnih političkih struja, a s vremenom je, kao simbol otpora komunističkom režimu, postala utočište i onima koji je do tada nisu religiozno doživljavali. U strogo centraliziranom, jednopartijskom sustavu, Katolička je crkva bila jedina vjerska zajednica koja je javno i učestalo iznosila svoja neslaganja s politikom i naravi novog režima, što je otežavalo održavanje potpune komunističke dominacije u društvu. Suočene s mogućnošću stvaranja opozicije u okrilju Katoličke crkve, komunističke su vlasti raznim metodama nastojale Crkvu staviti na margine društvenih zbivanja i umanjiti njen utjecaj u društvu. Pri tome su morali voditi računa o činjenici da se Crkvu neće moći podvrgnuti kontroli uobičajenim političkim i policijskim sredstvima zbog njenog velikog utjecaju i ugleda koji je uživala u narodu, kao vjerska i javna ustanova u području obrazovanja i karitativnog rada.⁹

Sukobe na crkveno-državnoj razini vlasti su objašnjavale željom za vlasti, pohlepom i nespremnošću Katoličke crkve da prihvati suvremena, demokratska shvaćanja odnosa između crkve i države te gubitkom povlaštenog položaja u društvu, što je dovelo do ispoljavanja „ratobornog katolicizma“. Također je često isticana podložnost katoličkih biskupa Vatikanu, koji su tradicionalno antikomunistički raspoloženi i zbog toga neskloni stvaranju i održavanju državne zajednice Jugoslavena, a ujedno podržavaju i talijansku imperijalističku politiku.¹⁰ No, najčešći oblik pokušaja diskreditacije Katoličke crkve u međunarodnoj i domaćoj javnosti bio je povezivanje s ustaškim režimom u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH) od 1941.- 1945. godine. Prema stavu vlasti, cijela se Katolička crkva u razdoblju rata

⁹ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 99; Z. RADELIĆ, *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2002., 129; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945. U : *ČSP*, br. 3, 1992., 177-178; Marijan JURČEVIĆ, Crkva u razdoblju komunističke vladavine – Iskustva koja mogu biti korisna u novim prilikama. U: *Riječki teološki časopis*, Rijeka, br. 1, 1998., 19.

¹⁰ Branko PETRANOVIĆ-Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918.-1988. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988., 776.; Branko PETRANOVIĆ, Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946). U: *Istorija XX. veka*, Zbornik radova V, Beograd 1963., 263, 266.; Viktor NOVAK, *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948., Predgovor Jakova Blaževića, XVII.

kompromitirala stavivši se izravno ili neizravno u službu okupatora, čime se dokazala kao protunarodna i protudržavna organizacija, a svojom podrškom vlastima NDH, režim je dobio legitimitet u narodu kakav, uz pomoć nacizma i fašizma, nikada ne bi osvojio. Cilj tih optužbi bio je potpuna kompromitacija ne samo pojedinih svećenika, nego cijele Katoličke crkve kao ustanove i suzbijanje „hrvatskog nacionalizma“, koji je prema komunističkom tumačenju, najveće poticaje dobivao upravo iz vrha katoličke crkve.

Najodgovornijom osobom iz redova katoličkog klera vlasti su smatrale zagrebačkog nadbiskupa i predsjednika Biskupske konferencije Alojzija Stepinca, što potvrđuju i riječi kasnijeg glavnog tužitelja Hrvatske Jakova Blaževića da je NDH tvorevina Vladka Mačeka i Alojzija Stepinca. Njegove službene posjete ustaškim dužnosnicima, koje su prije svega bile odraz tisućljetne politike Katoličke crkve uvažavanja i suživota s državnim vlastima pod parolom „Bogu Božje, a caru carevo“, za komunistički je režim bio očiti dokaz podrške okupatorskom režimu i protunarodno djelovanje. Njegova nespremnost, kao i većine biskupa u Hrvatskoj, da se podvrgnu komunističkom diktatu, bila je izravan povod za nemilosrdan obračun s Crkvom, koji je bio obilježen optužbama za suradnju s okupatorom, neprijateljsku promidžbu, sabotazu, podupiranje križarskog pokreta¹¹, pa čak i sudjelovanje u istom.¹² Jedan od iznimno važnih povoda za diskreditaciju nadbiskupa Stepinca bio je i njegov nepopustljiv stav prema prijedlogu vlasti da se Katolička crkva u Hrvatskoj odvoji od Vatikana i stvori jedna „nacionalna“ crkva, kako bi se na taj način ostvarila potpuna kontrola države nad Crkvom.

Kao objašnjenje iznimno nepovoljnog položaja Katoličke crkve u Hrvatskoj, komunistička literatura ističe njenu vlastitu moralnu kompromitaciju, uslijed podrške NDH:

¹¹ Ostaci oružanih snaga NDH koji su se zadržali u zemlji i nakon uspostave komunističkog režima 1945. ili su se naknadno ilegalno ubacili u zemlju. Osnova njihova programa bio je protukomunizam, protujugoslavenstvo i samostalna država Hrvatska. Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 128.

¹² Z. RADELIĆ, *Križari*, 130; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 99; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 8; V. NOVAK, *Magnum Crimen*, 807; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Vrijeme političke represije: „veliki sudski procesi“ u Hrvatskoj 1945.-1948. U: *ČSP*, br. 1, 1993., 12.

„Zbog takvog anacionalnog držanja ugled katoličke crkve je na kraju rata bio toliko narušen da se o nekom njenom značajnijem, pogotovu odlučujućem, duhovnom i političkom uticaju na katolički deo stanovništva nije moglo uopšte ni govoriti. Ako se tome doda da je sistem nove vlasti (...) bio već učvršćen i od naroda prihvaćen postaje jasno koliko je neosnovano ceo taj kompleks posmatrati kroz prizmu neke bojazni narodne vlasti od duhovne moći crkve nad 'masama' svojih vernika.“¹³

Kada je već bilo očito da će partizanske snage preuzeti vlast u zemlji, 24. ožujka 1945. godine u Zagrebu je održana „krnja“ Biskupska konferencija, na kojoj su sudjelovali zagrebački nadbiskup Stepinac, kao predsjednik, nadbiskup vrhbosanski Ivan Šarić, banjalučki biskup Jozo Garić, đakovački biskup Antun Akšamović i križevački biskup Josip Šimrak. U Poslanici potpisanoj od strane navedenih biskupa prosvjeduje se protiv ubijanja katoličkih svećenika i vjernika i naglašava da je hrvatski narod prihvatio svoju državu kao posljedicu trinaestostoljetne težnje za svojom samostalnom državom. Nadalje se ističe: „Hrvatski katolički biskupi voljni su, da svaki pojedini slučaj dadu prosuditi i ispitati točno ne samo od strane crkvenih predstavnika nego i međunarodnih svjetovnih povjerenstava, pa se i na taj način može ustanoviti, da je optužba radi 'ratnih zločinstava' samo izlika i sredstvo za istrebljenje onih ljudi, koji su po računu komunizma zapreka ostvarivanju njegovoga stranačkog programa.“¹⁴ Ovakav ton Poslanice komunističke će vlasti kasnije također tumačiti kao podršku biskupa ustaškom režimu i dokaz „da su budućnost katolicizma i crkve u Hrvatskoj htjeli vezati za opstanak t.zv. NDH, a isto tako da su se služili vjerom i Bogom kako bi dokazali da je NDH dao Bog hrvatskom narodu kao ostvarenje njegove vjekovne težnje za samostalnom državom“, te su tako „postali i suodgovorni za nebrojene zločine koje su počinili ustaše i okupatori nad srpskim i hrvatskim narodom...“¹⁵

¹³ B. PETRANOVIĆ, *Aktivnost rimokatoličkog klera...*, 274.

¹⁴ Cjeloviti tekst Poslanice vidi u: Lucijan KORDIĆ, *Mučeništvo Crkve u Hrvata*, Chicago, 1988, 58-62.

¹⁵ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 8; *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946., 357-358.

Navedeni politički momenti u odnosima između Katoličke crkve i komunističkog režima u Jugoslaviji jasno ukazuju na činjenicu da priroda njihova sukoba ne proizlazi isključivo iz neizbježnog suprotstavljanja dvaju ideološki različitih shvaćanja svijeta: ateističkog i religijskog. Unatoč nepobitnim ideološkim razilaženjima, koja su bez sumnje bila važan čimbenik u crkveno-državnim odnosima, političke pretpostavke sukoba imale su daleko veći utjecaj u određivanju državne politike prema Katoličkoj crkvi. Komunistička kritika religije u Jugoslaviji svodila se prije svega na rješenje problema lojalnosti crkve postojećem režimu, odnosno nije bila toliko zainteresirana za pitanje vjerskog života koliko za pitanje političkog djelovanja crkve. U prilog tome govori i činjenica da su se odnosi između komunističkih vlasti i drugih vjerskih zajednica (npr. Srpska pravoslavna crkva, islamska zajednica, protestantske crkve...), koje nisu predstavljale smetnju u ostvarivanju dominacije KPJ nad cjelokupnim društvom, vrlo brzo normalizirali.

Iako su vlasti često isticale naprednost i demokratski karakter svog odnosa prema vjerskim zajednicama, pa tako i Katoličkoj crkvi, proces sekularizacije u komunističkoj Jugoslaviji uvelike se razlikovao od onog u razvijenim zemljama Zapada, upravo iz razloga što se odvijao pod pretežnim utjecajem politike. Pokušaj sekularizacije „odozgo“ doveo je do njene implementacije ponajprije i u najvećoj mjeri u dijelovima populacije koji su bili najbliži strukturama vlasti, dok je glavnina šire društvene zajednice ostala izvan dosega. Tako je zamisao da se organizira potpuno sekularizirano društvo u kojem će religija postojati samo kao manjinska pojava na razini folklora o kojoj ne treba voditi računa, ostala neostvarena. Nasuprot tome, realnost jugoslavenskog društva bila je ta da je religija, i to u prvom redu Katolička crkva, ostala prisutna kao masovni i nezaobilazni čimbenik društvenog života, koja u „određenim prilikama i okolnostima može aktivirati i mobilizirati velike mase ljudi“.¹⁶

¹⁶ S. VRCAN, *Od krize religije k religiji krize*, 73.-74.; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Problem legitimiteta...*, 185.

2.2. ZAKONSKA REGULATIVA CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA

U prethodno opisanom ozračju dubokih ideološko-političkih razilaženja, suživot Katoličke crkve i komunističkog režima te uređenje zakonsko-pravnog okvira za njeno vjersko djelovanje u državi bilo je jedno od ključnih pitanja za obje zainteresirane strane. Stoga je pravno reguliranje položaja vjerskih zajednica u Jugoslaviji započelo još u razdoblju rata od 1941. do 1945. godine. Pri izradi prvih normativnih dokumenata o pravima građana, KPJ je morala voditi računa o tome da njima pridobije što šire slojeve društva u partizanski pokret, što je dovelo i do ublažavanja retorike protiv crkve. Sudjelovanje pripadnika raznih vjeroispovijesti i nacionalnosti u partizanskom pokretu, predstavljalo je moguću opasnost od međusobne diskriminacije, te je KPJ u svojim ratnim proglasima i dokumentima učestalo isticala ravnopravnost svih građana Jugoslavije bez obzira na vjersku, nacionalnu ili političku pripadnost, želeći ujedno time pojačati i jedinstvo partizanskog pokreta protiv fašističkog okupatora. Tako je, ne odstupajući od svojih ateističkih načela, KPJ procijenila da trenutno stanje nalaže promjenu strategije u smjeru nešto obzirnijeg odnosa prema religiji i crkvi.¹⁷ U tom duhu, krajem 1936. godine Josip Broz Tito piše o nepomirljivim razlikama između komunista, kao nosioca dijalektičkog materijalizma, i katolika koji vjeruju u Boga i crkvene dogme. Međutim, u nastavku ističe, da unatoč razlikama, „mi moramo gledati i tražiti ono što nas približava njima, a približava nas prije svega zajednička borba za kruh svagdašnji. Zajednička borba za mir i slobodu, protiv rata i fašizma.“¹⁸ Da je riječ o samo privremenoj prilagodbi KPJ trenutnim društvenim prilikama postat će očito nakon njenog učvršćenja na vlasti i međunarodnog priznanja, kada će na vidjelo izaći netolerancija režima prema opoziciji i svemu onome što se nije uklapalo u okvire novog društveno-političkog poretka.

¹⁷ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 7.; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 130.

¹⁸ MARKS-ENGELS-TITO-STALJIN, *O religiji*, ur. Ljubomir Cvijetić, Sarajevo, 1982., 372., 374.

Jedan od prvih dokumenata koji je predstavljao osnovu budućeg ustavno-pravnog okvira s obzirom na položaj vjerskih zajednica donesen je u veljači 1942. godine u Foči od strane Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske (dalje: NOV). *Uputstvom o ustrojenju i zadacima narodnooslobodilačkih odbora*, tj. *Fočanskim dokumentima*, izjednačavaju se svi građani u svojim pravima i dužnostima bez obzira na političku, vjersku, nacionalnu ili bilo koju drugu pripadnost. Nadalje, u dokumentu su sadržane i neke pravne pretpostavke za kasnije uređenje odnosa između crkve i države s krajnjim ciljem odvajanja države od crkve, odnosno, prijelaz vjere iz javne u privatnu domenu čovjeka. Iste godine na prvom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (dalje: AVNOJ) u Bihaću osnovan je Vjerski odsjek, koji se nalazio u sastavu novoizabranog Izvršnog odbora.¹⁹ U nadležnosti Vjerskog odsjeka bila je briga o pravilnoj primjeni vjerskih sloboda u jedincima NOV-a i partizanskim odredima, te među stanovništvom na područjima pod partizanskim nadzorom. Na drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu u studenom 1943. godine, propisi o položaju vjerskih zajednica dodatno su precizirani i prošireni, jamčeći svim građanima jednakost bez obzira na njihovu nacionalnost, slobodu savjesti i vjeroispovijesti, slobodu govora, tiska i udruživanja, osim onima koji su se stavili u službu neprijatelja. Upravo će ova posljednja napomena često biti argument za uskraćivanje tih prava Katoličkoj crkvi i njenim pripadnicima, zbog njene navodne podrške ustaškom režimu. Navedena prava uključena su u deklaracije svih federalnih jedinica buduće države, pa tako i u *Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske*, donesenoj na trećem zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH) u Topuskom u svibnju 1944. godine.

¹⁹ Prema pisanju Radmile Radić Vjerski odsjek osnovan je nešto prije zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću, a na samom je zasjedanju njegov rad pozitivno ocijenjen i pripojen Izvršnom odboru AVNOJ-a. R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 132.

Idući korak u stvaranju zakonskog okvira za buduće crkveno-državne odnose bio je osnutak komisija za vjerska pitanja tijekom 1944. godine. Njihov je zadatak trebao biti praćenje i proučavanje odnosa između državnih vlasti i vjerskih zajednica te pomoć tijelima vlasti u rješavanju konkretnih pitanja na terenu, no njihovo je djelovanje u konačnici bilo uglavnom savjetodavno. Na čelu Komisije za vjerska pitanja Hrvatske nalazio se msgr. Svetozar Ritig.

Među posljednje pravne akte donesene u vrijeme rata ubraja se i deklaracija novoosnovane Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije od 9. ožujka 1945. godine, a u kojoj se potvrđuje načelo slobode savjesti i vjeroispovijesti kao pravo svih građana nove Jugoslavije.²⁰

Sve navedene akte i odredbe donesene od strane vlasti tijekom rata komunistička literatura tumači kao nedvojben pokazatelj demokratskih načela partizanskog pokreta, koji je pridonio njegovom širenju i prerastanju u sveopći narodni ustanak. Najavljivano odvajanje crkve od države i škole od crkve, kao jednu od glavnih tekovina antifašističke borbe, također se tumačilo kao nužnost proizašlu iz novih odnosa u društvu, koju su već odavno proveli mnogi demokratski pokreti i društva u svijetu, a ne kao animozitet prema religijama. Međutim, u razdoblju koje je uslijedilo, obećavana demokratska načela i poštivanje građanskih prava zamijenila je borba protiv unutarnjih neprijatelja, koji su za novu vlast predstavljali veću prijetnju od samog okupatora, sve s ciljem konačnog učvršćenja komunističkog režima u zemlji. Kako slična sudbina, čeka i Katoličku crkvu moglo se naslutiti iz pisma Josipa Broza-Tita Edvardu Kocbeku u kolovozu 1944. godine, u kojem, tvrdeći da se Katolička crkva tijekom rata ogriješila o narod, ističe: „U ovakvom stanju stvari, mi ne možemo ničim garantovati njen pravni položaj, a ne možemo pristati ni da se

²⁰ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 131.-134.; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 210; Ivan LAZIĆ, *Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji*, u: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, Zagreb, 1970., 51.-53; Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968., 525.-528.

odreknemo prava da izmenimo njen sadašnji položaj bez pristanka Sv. Stolica. Zato smatramo da danas još nije vreme da se naši odnosi sa Katoličkom crkvom konačno urede. Oni bi prema današnjem stanju i raspoloženju naroda – morali biti nepovoljni po samu Crkvu – bez obzira na pozitivno versko raspoloženje narodnih masa.“²¹

Na glavnim postavkama zakonskog položaja vjerskih zajednica u Jugoslaviji postavljenim tijekom rata temeljila se i većina zakonskih akata donesenih nakon konačne uspostave vlasti. Tako su prava vjerskih zajednica i propisi o njihovom položaju u novoj državi, koji su sadržani u odlukama AVNOJ-a uklopljeni, uz dodatnu razradu, i u prvi *Ustav Federativne narodne republike Jugoslavije* (dalje FNRJ) donesen u siječnju 1946. godine. Nacrt ustava objavljen je 3. prosinca 1945. godine u beogradskoj *Borbi* s ciljem poticanja javne rasprave u kojoj je trebao sudjelovati „ne samo intelektualac, radnik i građanin po varošima, nego muškarac i žena u najudaljenijim seocima naše države“ kako bi konačni tekst Ustava „potpuno odgovorio željama, mišljenju i raspoloženju širokih slojeva naših naroda“. Sve primjedbe, sugestije i prijedlozi mogli su se uputiti neposredno Ministarstvu za Konstituantu u Beogradu ili posredno preko odjeljenja za ustavna pitanja pri Predsjedništvu svake republike. Srpska pravoslavna crkva i islamska vjerska zajednica uputile su svoje zahtjeve i primjedbe na pojedine odredbe Nacrta, no službene reakcije Katoličke crkve, koja je posebno bila ogorčena odredbama o odvajanju crkve od države i škole od crkve, nije bilo. Jedina predstavka upućena Ministarstvu za Konstituantu od strane predstavnika Katoličke crkve došla je od Biskupske konzistorije²² u Đakovu na čelu s biskupom Antunom Akšamovićem početkom siječnja 1946. godine. U predavci je izraženo neslaganje s namjerom odvajanja crkve i države, te se ističe bojazan da će nakon stupanja Ustava na snagu Katolička crkva zajedno sa svojim svećenstvom, zavodima, pokretnom i nepokretnom imovinom biti stavljena van zakona. Također je upućena primjedba što prilikom izrade Nacrta

²¹ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 135.

²² Vijeće koje biskupu pomaže u upravljanju biskupijom.

vlasti nisu zatražili mišljenje predstavnika Katoličke crkve, budući da su oni jedini kompetentni govoriti u ime vjernika.

Unatoč tome, predstavka đakovačke Biskupske konzistorije nije donijela neke pozitivnije pomake u smjeru osiguranja povoljnijeg položaja Katoličke crkve u Jugoslaviji. Njen ton i sadržaj kasnija je komunistička literatura opisivala kao jasan dokaz nespremnosti, nepomirljivosti i neprihvatanja novog stanja od strane Katoličke crkve, uz opasku kako su se njeni zahtjevi istaknuti u predstavci „tako duboko razilazili sa shvatanjem narodne vlasti da ni jedan od njih nije mogao biti prihvaćen“.

Nakon gotovo dvomjesečne javne rasprave o Nacrtu, Ustavotvorna je skupština 30. siječnja 1946. godine izlagasala i konačan tekst Ustava FNRJ. Većih promjena u dijelovima koji su određivali prava i obveze vjerskih zajednica u Jugoslaviji nije bilo, a njihov je položaj reguliran u nekoliko najvažnijih odredbi i to na sljedeći način:

Čl. 21. Svi građani jednaki su pred zakonom bez obzira na nacionalnost, rasnu pripadnosti i vjeroispovijest.

Čl. 25. a) Svim građanima zajamčena je sloboda savjesti i vjeroispovijesti.

b) Crkva je odvojena od države.

c) Vjerske zajednice čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim poslovima i u vršenju vjerskih obreda. Vjerske škole za spremanje svećenika slobodne su, a stoje pod općim nadzorom države.

d) Zabranjena je zlouporaba Crkve i vjere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na vjerskoj osnovi.

e) Država može materijalno pomagati vjerske zajednice.

Čl. 26. Brak i obitelj pod zaštitom su države i regulirane zakonom. Zakonski valjan brak može se sklopiti samo pred nadležnim državnim organima. Građani mogu sklopiti pored građanskog braka i crkveni brak po propisima svoje vjere. Svi bračni

sporovi spadaju u nadležnost države. Evidencija rođenih, vjenčanih i umrlih u nadležnosti je države.

Čl. 38. Škola je odvojena od crkve.²³

Izglasavanjem saveznog, a nakon njega tijekom idućih godinu dana i republičkih ustava, potvrđeni su oni zakoni koji su doneseni u prethodnom razdoblju, dok su neki uslijedili kao posljedica pojedinih ustavnih odredbi. U razdoblju koje predstavlja kronološku odrednicu ovog istraživanja izglasan je niz saveznih i republičkih zakona koji su imali značajan utjecaj na crkveno-državne odnose i uglavnom su za posljedicu imali njihovo dodatno zaoštavanje. Među njima, potrebno je spomenuti *Osnovni zakon o braku*, donesen u travnju 1946. godine, koji je potvrdio ustavnu odredbu o građanskom braku, kao jedinom zakonski valjanom, a nadležnost u bračnim sporovima pripala je narodnim, a ne crkvenim sudovima.²⁴

Istoga dana na snagu je stupio i *Zakon o matičnim knjigama*, prema kojem su župni uredi sve upise u crkvene matične knjige morali zaključiti s 9. svibnja 1946. godine i knjige predati državnim matičarima. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državnim matičnim knjigama*, s novim napomenama o matičnim knjigama vođenim prije 9. svibnja 1946., izglasan je 12. siječnja 1949. godine i u njemu je stajalo: „Tko izvrši krštenja ili odgovarajući obred prije nego što je podnesena prijava rođenog imena za upis u matičnu knjigu, kaznit će se novčano do 2000 dinara ili popravnim radom do dva mjeseca. Istom kaznom kaznit će se i

²³ S. ALEXANDER, *Church and State...*, 210-211; R. RADIC, *Država i verske zajednice...*, 195-196; I. LAZIĆ, *Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji*, 58-59; B. PETRANOVIĆ, *Aktivnost rimokatoličkog klera...*, 306-309; M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 89-94; *Borba* (Beograd), 3. prosinca 1945., 1, 4-5.

²⁴ *Obavijesti Biskupskog Ordinarijata* (Đakovo), br. 2, 1946. Službeni list Đakovačke i Srijemske biskupije pod nazivom *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* izlazio je u razdoblju od 1873. do 1945. godine, nakon čega se, bez ikakvog objašnjenja umjesto *Glasnika* pojavljuju *Obavijesti Biskupskog Ordinarijata*. Nakon gotovo trogodišnje pauze, 1948. godine izlazi novi broj, pod nazivom *Vjesnik biskupije đakovačke*, a od 1954. godine izlazi pod nazivom *Vjesnik đakovačke biskupije*. Više pogledaj u: Andrija ŠULJAK, *Glasnik/Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije utemeljen da usmjerava, potiče i bilježi život i djelovanje mjesne crkve*, u: *Diacovensia, teološki prilozi*, br.1, Đakovo, 1998., 26-27.

tko izvrši pogreb ili obred pogreba prije prijave smrti matičaru odnosno bez dozvole nadležnog narodnog odbora. (...) Vjerski predstavnik koji izvrši nove ili naknadne upise u matične knjige (...) kaznit će se novčano do 10.000 dinara ili popravnim radom do tri mjeseca.“²⁵ Kako su na temelju ovih odredbi uslijedili pregledi matičnih knjiga po župnim uredima od strane lokalnih tijela vlasti, koji su pri tome oduzimali sve matice, pa čak i one starije od 1850. godine, Biskupski ordinarijat u Đakovu započeo je s temeljitim proučavanjem i razmatranjem svih do tada objavljenih zakona i pravilnika o vođenju matičnih knjiga. Uvidom je utvrđeno kako je Ordinarijatu promaklo objavljivanje *Pravilnika o vođenju matičnih knjiga* tijekom 1946. godine, kao i njegove izmjene donesene 1948. godine u kojima je jasno bilo naznačeno da se naknadni upisi u matične knjige ne smiju unositi bez prethodnog odobrenja nadležnog tijela državne vlasti. Ne znajući za te odredbe, Biskupski je ordinarijat župnicima slao naputke da nakon zaključenja matica s danom 9. svibnja 1946. godine, ispod jasno označene crte ili na idućoj stranici mogu nastaviti s novi upisima, ali da oni imaju važnost samo za crkveno područje. S tim u vezi Biskupski ordinarijat uputio je dvije predstavke Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu u kojima priznaju propust zbog nedovoljne upućenosti u zakonske odredbe, na temelju čega je došlo do neovlaštenog oduzimanja matičnih knjiga iz brojnih župnih ureda. Preuzimajući dio odgovornosti, zbog nastale situacije na sebe, Ordinarijat upućuje sljedeće zahtjeve:

1. da se oduzete matične knjige vrate vjerskim predstavnicima s opomenom i uputom da se u buduće točno drže propisa u Zakonu o izmjenama i dopunama zakona o matičnim knjigama iz siječnja 1949. godine;
2. da se u svakom slučaju odmah vrate: a) matične knjige starije od 1850. godine, koje imaju povijesnu vrijednost i pripadaju župnim arhivima; b) sve matične knjige vođene poslije 9.

²⁵ *Obavijesti Biskupskog ordinarijata* (Đakovo), br. 2, 1946.; Biskupski arhiv Đakovo (dalje: BAĐ), Fond Biskupske kancelarije (dalje: Fond BK), 130/1946 (15. siječnja 1949.). O oduzimanju matičnih knjiga više u: M. AKMADŽA, Oduzimanje crkvenih matičnih knjiga u Hrvatskoj u vrijeme komunizma. U: *Croatia Christiana Periodica* (dalje: CCP), br. 61., Zagreb, 2008.

svibnja 1949. godine u novim knjigama; c) sve knjige o stanju duša, koje predstavljaju dušobrižničke, a ne matične knjige i d) sav ostali oduzeti arhivski materijal, koji nema nikakve veze s matičnim knjigama.²⁶

Predstavke sličnog sadržaja uputili su i Biskupski ordinarijati iz Šibenika, Hvara i Splita, kao i Nadbiskupski duhovni stol iz Zagreba, te Nadbiskupski ordinarijat iz Beograda na čelu s nadbiskupom Josipom Ujčićem. Zajedničko pismo u kojem je ponajviše riječi bilo upravo o matičnim knjiga, ministru unutrašnjih poslova Ivanu Krajačiću uputili su krajem veljače 1949. godine i đakovački biskup Antun Akšamović i senjski biskup Viktor Burić. U uvodnom dijelu pisma biskupi napominju, da su tijekom njihova jučerašnjeg razgovora o crkveno-državnim odnosima, obostrano zaključili kako su u pogledu crkvenih matica učinjene pogreške i s jedne i s druge strane i to prije svega zbog nedovoljnog poznavanja zakona. Nakon elaboracije o povijesti vođenja crkvenih matičnih knjiga od 15. stoljeća i nužnosti vođenja poslovnih knjiga od strane predstavnika Katoličke crkve, biskupi apeliraju da se s ciljem rješavanja nastalih nesporazuma i umirenja nezadovoljstva u redovima Crkve, župnim uredima vrate sve knjige, koje nemaju svojstvo izvornih matičnih knjiga ili matica parica.²⁷ Međutim, problemi oko matičnih knjiga nastavili su se i tijekom idućih godina, o čemu svjedoči nova Akšamovićeva predstavka upućena krajem 1952. godine Ministarstvu unutrašnjih poslova NRH o neovlaštenim pregledima crkvenih matica vođenih nakon 9. svibnja 1946. godine, kao i brojne pritužbe župnika pristigle tijekom 1957. godine o zabranama uvida u matice čuvane kod državnih matičara.²⁸

Osim prethodno navedenih, potrebno je spomenuti i još nekolicinu iznimno značajnih zakona donesenih u tom razdoblju, koji su imali znatnog utjecaja na crkveno-državne odnose, kao što su *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* (1945.), *Odluka o zaštiti nacionalne časti*

²⁶ BAĐ, Fond BK, 130/1949 (18. siječnja 1949.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 653-655.

²⁷ BAĐ, Fond BK, 601/1949 (26. veljače 1949.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 189-192.

²⁸ BAĐ, Fond BK, 1885/1952 (1. prosinca 1952.), 113371957 (30. srpnja 1957.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 674-675.

Hrvata i Srba (1945.), *Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države* (1945.), *Zakon o nacionalizaciji* (1946./1948., 1958.), *Osnovni zakon o eksproprijaciji* (1947.), kao i brojni porezni zakoni i zakoni koji su se ticali vjerskog odgoja djece i mladeži. Njihovo donošenje i provedba na području Đakovačke i Srijemske biskupije, detaljnije će biti opisani u idućim poglavljima rada.

Govoreći o zakonskoj regulativi crkveno-državnih odnosa nesumnjivo najznačajniji zakonski akt, nakon *Ustava FNRJ*, predstavlja i *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*, donesen 22. svibnja 1953. godine, kojim su u posebnom zakonu konačno detaljnije razrađena ustavna načela o položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji. Pripreme za njegovo donošenje započete su početkom 1953. godine, neposredno nakon prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolica, te su u tu svrhu državne vlasti formirale privremenu komisiju, koja je s predstavnicima Katoličke crkve u zemlji trebala raspraviti i usuglasiti glavne točke zakona. Na čelu komisije bio je član Saveznog izvršnog vijeća Boris Krajger, a ostali članovi bili su Dušan Diminić, Milorad Milatović, Miloš Žanko, Petar Ivičević i Mate Radulović. Predstavnike Katoličke crkve predvodio je beogradski nadbiskup Josip Ujčić, a osim njega u raspravi o zakonu trebali su sudjelovati i skopski biskup Smiljan Čekada, zagrebački biskup Josip Lach, ljubljanski biskup Anton Vovk, mariborski biskup Maksimilijan Držečnik, sarajevski biskup Marko Alaupović i križevački biskup Gabrijel Bukatko. U pripremi razgovora važnu posredničku ulogu imala je Komisija za vjerske poslove NRH, odnosno njen predsjednik Svetozar Ritig, koji je u pismu nadbiskupu Ujčiću apelirao da se u mješovitu komisiju iz redova Katoličke crkve izaberu biskupi skloniji pomirenju te da o svemu bude obaviještena Sveta Stolica i to putem ovlaštenog apostolskog delagata, izražavajući nadu da to bude upravo Ujčić.²⁹

²⁹ BAĐ, Bäuerleinov osobni arhiv (dalje: BOA), kut. 2/1953., 120/1953 (18. travnja 1953.), kut. 1/1953 (bez oznake spisa i nadnevka)

Odmah na početku pripremih razgovora nadbiskup Ujčić u pismu generalnom sekretaru Vlade FNRJ Veljku Zekoviću, nakon izraza osobne spremnosti i želje za sređivanjem crkveno-državnih odnosa, napomenuo je da prema propisima Katoličke crkve pravo uređenja tih pitanja spada u nadležnosti Svete Stolicе te da on, kao i drugi biskupi, u razgovorima mogu sudjelovati isključivo u informativne svrhe. Sličan stav Ujčić je iznio i u pismu Ritigu, u kojem je pozdravio njegovo nastojanje za izborom apostolskog delegata, ali i naglasio da je pitanje uređenja crkveno-državnih odnosa „velevažno pitanje“, koje prelazi nadležnosti katoličkih biskupa u Jugoslaviji. Kao najveći problem u odnosima između Katoličke crkve i komunističkog režima Ujčić ističe nepoštivanje ustavnih načela o slobodi vjeroispovijesti od strane lokalnih organa vlasti, a kao pozitivne primjere sekularnih država, u kojima unatoč odvojenosti crkve i državnih vlasti, vjernici uživaju potpunu vjersku slobodu, navodi Francusku i Sjedinjene Američke Države. Na kraju pisma, ističe potrebu stvaranja pozitivnog, prijateljskog i pomirljivog ozračja, koje je narušeno svakodnevnim novinskim napadima na Katoličku crkvu, Svetu Stolicu i religiju uopće, upozoravajući: „Dok traju ti napadi, bojimo se, da će domaća i vanjska katolička javnost gledati vrlo skeptično na rad mješovite Komisije (...) a nama bi trebalo, u interesu Crkve i Države, da Komisija uživa ugled i povjerenje.“³⁰

Na ovakav stav predsjednika Biskupskih konferencija Jugoslavije, Ritig je izrazio razumijevanje zbog zabrinutosti katoličkih biskupa oko problema nadležnosti, ali ističe kako nije riječ o donošenju dvostranog akta, za što bi nadležna bila jedino Sveta Stolica, nego se radi o tome da državna vlast želi biti pravilno informirana o potrebama Katoličke crkve uoči donošenja zakona. Upozorivši na opasnost propuštanja prilike da predstavnici Crkve preko mješovite komisije iznesu svoja gledišta o pojedinim crkveno-državnim pitanjima, Ritig ističe: „O biskupima ovisi, da li će država statuirati s punim i raspravljenim obaviještenjima i

³⁰ BAĐ, BOA, kut. 1/1953 (21. siječnja 1953.).

u prijaznu duhu, ili će to učiniti bez informacija, a i neprijazno. Ja ne želim biti prorok, ali propis, koji sada bude donesen, može vrijediti dugo, i u tom roku može Crkva pretrpjeti nepopravljive štete. Odgovornost je za propuštenu priliku to veća. Ne ću ovdje zatajiti svoje uvjerenje, da je najveća odgovornost na Vama, Preuzvišeni, jer ste uslijed prekida odnosa sa Svetom Stolicom i sede impedita u zagrebačkoj nadbiskupiji baš Vi ona ličnost, koja danas praktično treba da daje pobude katoličkoj hijerarhiji u našoj zemlji.“ Osvrćući se u nastavku pisma na inicijativu imenovanja apostolskog delegata, kojim bi se, prema njegovu stavu, uvelike olakšao položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji i povećali izgledi za rješavanjem diplomatskog spora, Ritig napominje kako bi ovaj prijedlog od strane državnih vlasti mogao biti usvojen jedino ako bi za delegata bio imenovan jedan od jugoslavenkih biskupa.³¹

Nacrt *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* objavljen je u tisku u veljači 1953. godine, a svoje primjedbe, na zahtjev nadbiskupa Ujčića, iznio je i Biskupski ordinarijat iz Đakova. U tekstu je izražena podrška inicijativi za donošenjem zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica u FNRJ, ali uz uvjet da zakon bude donesen u skladu s osnovnim ustrojem Katoličke crkve, pri čemu se treba voditi računa i o njenoj strukturi, organizaciji i oblicima djelovanja. U nastavku su istaknute primjedbe na pojedine odredbe navedene u nacrtu Zakona, koje su se uglavnom odnosile na osiguranje nesmetanog izražavanja vjerskih uvjerenja i obavljanja vjerskih dužnosti i obreda, priznavanje pravne posebitosti pojedinim crkvenim ustanovama, sprječavanje daljnjeg oduzimanja crkvene imovine, pravo primanja materijalne pomoći od strane države i dobrovoljnih priloga vjernika, pravo obavljanja obreda krštenja, vjenčanja ili pogreba bez prethodne prijave državnim vlastima i sl.³²

Svoje viđenje nacrtu *Zakona* dao je i sam nadbiskup Ujčić u pismu Ritigu, u kojem je, ne osvrćući se na pojedine odredbe, istaknuo kako katolički biskupi ne mogu podržati zakon, koji potvrđuje načelo odvojenosti škole od crkve i propagira antereligiozni i materijalistički

³¹ BAĐ, Akšamovićev prezidijal (dalje: AP), 6/1953 (27. siječnja 1953.).

³² BAĐ, Fond BK, 351/1953 (21. veljače 1953.).

odgoj u školama te ponovio kako pravo sklapanja takvih sporazuma, koji imaju sva obilježja konkordata, ima jedino Sveta Stolica. Time su katolički biskupi u Jugoslaviji ostali pri svome ranijem stanovništu, što je u državnim krugovima izazvalo veliko nezadovoljstvo. Mediji su nakon objavljivanja nacrtu Zakona stvarali ozračje podrške od strane svih vjerskih zajednica, osim Katoličke crkve, a nastavljeni su i napadi na Svetu Stolicu, koja je optuživana za miješanje u unutarnjo-političke prilike u Jugoslaviji. Prilikom izglasavanja *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* u jugoslavenskoj Skupštini 22. svibnja 1953. godine, napadima se pridružio i potpredsjednik savezne vlade i ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković, koji je ustvrdio „da je Sveta Stolica na svojoj političkoj liniji, protivnoj novoj Jugoslaviji, htjela podjarmljenima držati i biskupe, gušeći im zakonsku samostalnost“.³³

Konačni tekst *Zakona* imao je 24 članka, prema kojima je svim vjerskim zajednicama, barem teoretski, bila zajamčena sloboda savjesti i vjeroispovijesti, s tim da je njihova djelatnost morala biti u skladu s *Ustavom* i zakonima. Vjerskim zajednicama jamčila se sloboda u vršenju vjerskih poslova i obreda, kao i u izdavanju vjerskog tiska (čl. 3.), dok je člankom 4., određeno je da se vjerska nastava može vršiti samo u crkvenim objektima i omogućeno slobodno osnivanje i upravljanje vjerskim školama za spremanje svećenika. Zakon je zabranjivao zlouporabu vjere u političke svrhe, izazivanje ili raspirivanje vjerske netrepeljivosti, mržnje ili razdora, kao i sprječavanje vjerskih skupova, nastave, obreda ili drugih očitovanja vjerskih osjećaja (čl. 5.). Također je određeno da zbog svojih vjerskih uvjerenja ili pripadnosti nekoj vjerskoj zajednici građani ne mogu biti ograničeni u pravima koja im po zakonu pripadaju (čl. 7). Nadalje, člankom 12. omogućeno je slobodno skupljanje priloga u vjerske svrhe u crkvama, hramovima i drugim vjerskim objektima, dok se izvan tih mjesta prikupljanje priloga može vršiti samo uz odobrenje Narodnog odbora (dalje: NO-a) kotara ili grada. Održavanje litija, procesija i vjerskih obreda izvan vjerskih prostorija, također

³³ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (25. maja 1953.); M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj*...,123.

je bilo moguće uz prethodno odobrenje NO-a kotara ili grada (čl. 13.). Čin krštenja maloljetne osobe mogao se vršiti samo nakon upisa u državnu maticu rođenih i to na zahtjev jednog od roditelja ili staratelja, a u slučaju da je dijete starije od deset godina, tražio se i njegov pristanak (čl. 14.), dok se čin crkvenog vjenčanja mogao izvršiti tek nakon zaključenja braka pred nadležnim državnim tijelom (čl. 15.). Održavanje vjerske obuke bilo je zabranjeno u vrijeme školske nastave, a za njeno pohađanje bio je potreban pristanak oba roditelja ili staratelja, ali i samog polaznika (čl. 19.). Za kršenje pojedinih odredbi, ukoliko nije riječ o krivičnom djelu, završnim odredbama Zakona predviđala se novčana kazna do 10 000 dinara ili kazna zatvora u trajanju do 15 dana (čl. 21.), no ukoliko je zlouporabom vjerske nastave učinjeno krivično djelo, osim kazni predviđenih Krivičnim zakonikom, sud je mogao izreći i zatvaranje vjerske škole u trajanju od jedne do deset godina čl. (22.).³⁴

Iako je *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*, kako je vidljivo iz dijela navedenih odredbi, jamčio vjerske slobode, stanje na terenu bilo je daleko od očekivanog, osobito za Katoličku crkvu, koja je u okolnostima zaoštrenih diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolicе, bila u iznimno teškom položaju. Doneseni *Zakon* komunističkim je vlastima često bio protuargument na optužbe Katoličke crkve o nepostojanju ili gušenju vjerskih sloboda u zemlji, a primjeri njegova kršenja ili neprovođenja, najčešće od strane lokalnih tijela vlasti, tumačili su se kao sporadični izgređi pojedinaca. S druge strane, Katolička crkva nije mogla podržati zakon, koji je protivno crkvenim propisima, omogućavao državi da zakonodavnim i upravnim putem uređuje pitanja, koja se tiču vjere, ćudoređa, vjerske discipline vjernika, svećenstva i organizacije Crkve, što je spadalo u isključivu nadležnost Crkve. Time se, prema njihovu stavu, onemogućavala samostalnost Katoličke crkve u obavljanju vjerskih poslova i obreda, a njen pravni položaj u novim okolnostima okarakteriziran je kao „podjarmljenje Crkve po Državi“. Međutim, unatoč brojnim

³⁴ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 6, lipanj 1953., 93-95.

nesuglasicama i činjenici da je sukob na crkveno-državnoj razini bio daleko od rješenja, pozitivna strana *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* bila je u tome što su njime Katolička crkva, ali i ostale vjerske zajednice, dobile zakonsku osnovu za pritužbe u slučaju ugrožavanja ili kršenja njihovih ustavnih i zakonskih prava, iako će proći još nekoliko godina prije nego će zajamčena prava i slobode zaživjeti i na terenu.³⁵

2.3. OPĆI PRIKAZ CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA NEPOSREDNO NAKON RATA

Nakon završetka ratnih zbivanja i ulaska partizanskih snaga u Zagreb u svibnju 1945. godine, očekivali su se prvi potezi predstavnika nove vlasti koji su trebali označiti početak procesa uređenja odnosa s Katoličkom crkvom. Kako je protuvjerska promidžba u posljednjim mjesecima rata bila osjetno pojačana, ponajviše u smislu iznošenja novih optužbi o zločinima i suradnji pojedinih predstavnika Katoličke crkve s ustaškim režimom, bilo je očito da vlasti žele stvoriti takvo ozračje koje će planirane protucrkvene mjere i akte učiniti društveno prihvatljivijima. Dodatno zaoštavanje crkveno-državnih odnosa izazvalo je pritvaranje nadbiskupa Stepinca u razdoblju od 17. svibnja do 3. lipnja 1945. godine. Mjesto i razlozi pritvora različito su interpretirani u literaturi, pa tako nekolicina autora³⁶ smatra da se Stepinac u tom razdoblju zapravo nalazio u nekoj vrsti kućnog pritvora, u jednoj vili u Zagrebu, kako bi ga zaštitili od moguće osвете srpskih, židovskih i romski pripadnika partizanskih jedinica koji su se tada nalazili u gradu. S druge strane, Miroslav Akmadža iznosi podatak da je Stepinac bio pritvoren u UDB-inoj zgradi u Zagrebu u Jurjevskoj ulici, a kao moguće razloge uhićenja ističe: „Moglo bi se zaključiti da je Tito zatvaranjem nadbiskupa

³⁵ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 124; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 381; BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Nacrt Zakona o vjerskim zajednicama (bez oznake spisa i nadnevka).

³⁶ Branko Petranović, Radmila Radić, Stella Alexander.

Stepinca htio vidjeti koliko je njegov utjecaj u narodu i Crkvi, te da li će ga uspjeti smekšati i tako privoliti na suradnju s ciljem stvaranja samostalne Katoličke crkve u Hrvatskoj.“³⁷

Dok se nadbiskup Stepinac nalazio u pritvoru, 2. lipnja 1945. godine uslijedio je prvi susret predstavnika Katoličke crkve, odnosno Zagrebačke nadbiskupije s predsjednikom vlade Federalne Hrvatske Vladimirom Bakarićem i Josipom Brozom Titom. Zagrebačku nadbiskupiju predstavljao je generalni vikar Franjo Salis-Seewis koji je, u odsustvu nadbiskupa Stepinca, preuzeo sve nadbiskupske ovlasti, a u njegovoj pratnji bili su biskup Josip Lach, kanonici Nikola Borić, Stjepan Bakšić i Nikola Kolarek, prof. dr. Andrija Živković, isusovac Karlo Grimm, župnik Mijo Selec te provincijali dominikanaca i franjevac. Razgovoru je prisustvovao i predsjednik Komisije za vjerske poslove msgr. Svetozar Ritig. U svom obraćanju Titu biskup Salis-Seewis izrazio je želju Katoličke crkve za suradnjom s vladom u skladu s božjim i crkvenim zakonima, te nadu da će vlada poštivati načela slobode savjesti i vjeroispovijesti istaknuta u Deklaraciji Vlade DFJ donesenoj u ožujku iste godine. U svom odgovoru Tito se također osvrnuo na spomenutu Deklaraciju te istaknuo da će jugoslavenska vlada raditi u duhu Deklaracije što potvrđuje i činjenica da je po dolasku u Zagreb odmah izrazio želju da se vidi i razgovara s predstavnicima Katoličke crkve u Hrvatskoj. U nastavku razgovora, Tito je uputio kritiku na držanje Katoličke crkve u vrijeme rata: „Moram vam reći da ja, kao Hrvat, nijesam bio zadovoljan s držanjem jednog dijela katoličkog svećenstva u ovim teškim historiskim momentima, koji su stajali velikih žrtava. Oprostite mi moju iskrenost, ali ja govorim otvoreno, onako kako mislim: nijesam bio zadovoljan.“ Navedeni ulomak, ovdje citiran iz beogradske *Politike*, zanimljiv je po tome što je prema kasnijim svjedočanstvima Vladimira Bakarića i Milovana Đilasa, Titova izjava koja glasi „ja kao Hrvat i katolik“ izbrisana te je tako izmijenjena objavljena u medijima. Jedinu iznimku predstavlja *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, koji je objavio neizmijenjenu

³⁷ B. PETRANOVIĆ, *Aktivnost rimokatoličkog klera...*, 278; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 56-57; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 264; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 11, 14.

verziju Titova govora, a prema razmišljanju Radmile Radić teško bi bilo povjerovati da bi Zagrebačka nadbiskupija lažnim izvještavanjem riskirala izazivanje problema. Tito je svoje izlaganje nastavio osvrnuvši se na utjecaj Svete Stolicе ističući da je „ta instanca uvijek naginjala više Italiji nego našem narodu“, napomenuvši da bi želio da „katolička crkva u Hrvatskoj sada, kada postoje svi uslovi za to, ima više samostalnosti“. Nadu u sporazumno uređenje crkveno-državnih odnosa prisutnim predstavnicima Katoličke crkve pobudio je Titov stav da se pitanja religije i odnosa Crkve i države ne mogu rješavati jednostranim dekretima, jer su oni osuđeni na propast i mogu samo naštetiti zajednici. Na kraju razgovora predstavnici Nadbiskupije izrazili su želju za što skorijim puštanjem nadbiskupa Stepinca iz pritvora te upozorili na ponašanje novih vlasti prema svećenicima i vjernicima, ističući da se zbog grijeha pojedinaca ne može osuđivati cijela Katolička crkva.³⁸

Sutradan, 3. lipnja 1945. godine, Stepinac je pušten na slobodu, a već idućeg dana uslijedio je njegov sastanak, najprije s Bakarićem, a zatim i Titom. U razgovoru su uglavnom ponovljena načelna stanovišta izrečena dva dana ranije na sastanku s predstavnicima Zagrebačke nadbiskupije, uz Stepinčevo naglašavanje da su razgovori vlasti s biskupima korisni, ali da jedino Sveta Stolica može donositi odluke u ime Katoličke crkve u Jugoslaviji. Ovakav nepopustljiv stav nadbiskupa Stepinca, kao i većine biskupa u Hrvatskoj, te inzistiranje na izravnim pregovorima Jugoslavije i Vatikana, izazvali su veliko nezadovoljstvo u redovima vlasti. Držali su da su na taj način katolički biskupi prihvatili ulogu pasivnih izvršitelja naloga Svete Stolicе čime su još jednom pokazali svoju „nacionalnu amorfnost“, ali i određeni neposluh prema vlastitoj državi.³⁹

³⁸ *Politika* (Beograd), 6. lipnja 1945., 1; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 12-13; Berislav JANDRIĆ, *Položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj u poslijeratnim godinama (1945.-1953.)*. U: *CCP*, br. 42, Zagreb, 1998., 50-51; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 264-265; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 57-58.

³⁹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 13; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 60; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 265; B. PETRANOVIĆ, *Aktivnost rimokatoličkog klera...*, 279.

Posredničku ulogu u pregovorima između novih vlasti i Katoličke crkve na sebe je preuzela republička Komisija za vjerske poslove, odnosno njen predsjednik msgr. Svetozar Ritig. Kao pobornik ideje jugoslavenskog ujedinjenja, vjerujući kako je partizanski pokret jedina snaga koja je sposobna oživotvoriti njegovu ideju, Ritig se 1943. godine priključio partizanskom pokretu, a nakon završetka rata njegov se politički angažman dodatno intenzivirao. Naime, osim što je bio na čelu Komisije za vjerske poslove, Ritig je obnašao dužnost ministra bez portfelja u hrvatskoj vladi te je bio poslanik u Hrvatskom saboru i Skupštini FNRJ. Zbog svoje političke aktivnosti i sudjelovanja u radu komunističkih državnih tijela, Ritig nije bio osobito omiljen kod većine katoličkih biskupa i svećenstva, a njihov međusobni odnos dodatno će pogoršati i Ritigova izjava: „Znaš, družo Tito, svećenstvo je krivo, ono mora činiti pokoru.“, izrečena prilikom već spomenutog sastanka 2. lipnja 1945. godine. Njegova djelatnost oko sređivanja crkveno-državnih odnosa bila je izuzetno aktivna budući je bio uvjerenja da se mir i međunacionalno jedinstvo u državi neće postići sve dok se ne riješi pitanje odnosa Katoličke crkve i komunističkih vlasti. Unatoč Ritigovu zalaganju, rad Komisije za vjerske poslove nije donio značajnije pozitivne rezultate i njen je utjecaj s godinama slabio. Razlog tomu leži u činjenici da Katolička crkva nikada nije priznavala pravo Komisiji za vjerska pitanja da ju predstavlja u pitanjima crkveno-državnih odnosa, a s druge strane predstavnici vlasti na većinu prosvjeda od strane Komisije nisu davali nikakav odgovor, ili je odgovor bio negativan. No, iako je bio svjestan pogrešaka komunističkih vlasti u odnosu prema Katoličkoj crkvi, Ritig ne samo da se nikada nije oštrije usprotivio takvoj politici, niti je pokazivao naznake mogućeg povlačenja iz političkog života nego je i dalje svesrdno branio postojeći komunistički sustav, što, prema Akmadži, navodi na zaključak da je u svom političkom djelovanju bio sklon oportunizmu.⁴⁰

⁴⁰ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 26-31; M. AKMADŽA, Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga, u: *Historijski zbornik*, Zagreb, 2001., 147-157.

Potaknut Titovom izjavom o sporazumnom rješavanju svih pitanja koji se tiču crkveno-državnih odnosa, generalni vikar Salis Seewis uputio je 5. lipnja 1945. godine dopis Predsjedništvu vlade Federalne Hrvatske. U dopisu je upozorio na neke oblike narušavanja vjerskih sloboda od strane vlasti: provedba ateističke promidžbe među mladeži, skidanje križeva u školama, uhićenja svećenika, zapljena crkvene imovine i sl. Budući da na Salis-Seewisovu predstavku nije bilo odgovora, nadbiskup Stepinac uputio je Bakariću 25. lipnja 1945. novu predstavku, u kojoj je podsjetio na Titovo obećanje i ponovio navode iz prve predstavke o narušavanju vjerskih sloboda.⁴¹

U mjesecima koji su uslijedili nadbiskup Stepinac učestalo je pisao predstavnicima vlasti, ponajviše predsjedniku Vlade Vladimiru Bakariću. Najveći broj tih predstavlki odnosio sa na pitanje najavljivane provedbe agrarne reforme. U jednoj od prvih takvih predstavlki, upućenoj 10. srpnja 1945. godine, Stepinac upozorava nadležne državne organe vlasti na pogibelj, koja bi Crkvi mogla zaprijetiti provedbom radikalne agrarne reforme, te traži da se kod njene provedbe ne dira u crkvenu imovinu. Nakon što je prijedlog zakona o agrarnoj reformi upućen na izglasavanje Privremenoj Narodnoj Skupštini bez uvažavanja zahtjeva od strane Katoličke crkve, Stepinac 17. kolovoza 1945. šalje novu predstavku Bakariću i Titu. U njoj, među ostalim, ističe da Zakon o agrarnoj reformi ima oštru neprijateljsku konvenciju protiv Katoličke crkve te da predstavlja nepobitni dokaz da je Crkva u Jugoslaviji „postala bezpravna, izložena stalnim udarcima promišljenog sistematskog progona, a sve pod vidom slobode vjeroispovijedanja, slobode savjesti i poštivanja privatnog vlasništva“. Dva dana kasnije, 20. kolovoza 1945. godine Stepinac se ponovno osvrće na agrarnu reformu, ovaj puta u predstavkama upućenim Privremenoj Narodnoj skupštini i Titu, nakon čega je uslijedio Titov odgovor da je agrarna reforma rezultat raspoloženja širokih seljačkih masa, a ne volja

⁴¹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 14-15.

samih poslanika, te da se ne slaže sa Stepinčevim prigovorom da je on nešto obećao što sada nije ispunjeno.⁴²

Jedan od najoštrijih Stepinčevih prosvjeda iz ovog razdoblja upućen predstavnicima vlasti, zasigurno je njegovo pismo Bakariću od 21. srpnja 1945. godine. U tom, prilično dugom pismu, Stepinac iznosi uzroke nezadovoljstva Katoličke crkve prema političkoj praksi nove vlasti u Hrvatskoj. U prvom dijelu pisma opširno obrazlaže problem velikog broja uhićenih svećenika te kritizira nepravедnost vojnih sudova u Hrvatskoj, koji svoje presude donose bez preslušavanja svjedoka, tražeći njihovo ukidanje i osnivanje redovnih građanskih sudova. U nastavku se Stepinac osvrće na opstrukciju katoličkog tiska, ukidanje vjerske nastave u školama, ponašanje zatvorskih vlasti prema uhićenima, ističući da se Katolička crkva u Hrvatskoj progoni, ali ne javno, nego pod izlikom sređivanja unutarnjo-političkih problema države. Na kraju pisma Stepinac je priložio podatke Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu u kojima se navode imena 10 svećenika poginulih od NOV-e do 8. svibnja 1945., 12 svećenika osuđenih na smrt nakon 8. svibnja 1945. i 40 trenutno zatvorenih svećenika.⁴³

Stepinac se tijekom kolovoza 1945. u još nekoliko navrata pismeno obraćao Bakariću i to: 2. kolovoza povodom Bakarićeva izvještaja o političkim prilikama podnesenog Narodnom saboru Hrvatske, 11. kolovoza prosvjedujući protiv reforme nastave i ukidanja vjerske obuke, te 18. kolovoza prosvjedujući protiv nepoštivanja katoličkih groblja.⁴⁴

Budući da na većinu pisama upućenih predstavnicima vlastima nije bilo odgovora ili su se odgovori svodili na odbacivanje optužbi o progonu Katoličke crkve u Hrvatskoj, Stepinac odlučuje da se u razdoblju od 17. do 22. rujna 1945. godine održi prvo zasjedanje Biskupske konferencije u novoj državi s ciljem usuglašavanja stavova i zajedničkog

⁴² N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca Predsjedniku Narodne Vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945. U: CCP, br. 29, 1992., 140-143, 165-169, R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 268.

⁴³ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pisma zagrebačkog nadbiskupa...*, 143-155; L. KORDIĆ, *nav.dj.*, 127-142; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 16-17.

⁴⁴ Cjelovite tekstove navedenih predstavi vidi u: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pisma zagrebačkog nadbiskupa...*, 156-165, 170.

očitovanja katoličkih biskupa u Jugoslaviji o novonastalim crkveno-državnim odnosima. Državne vlasti zahtijevale su nešto skorije održavanje Biskupske konferencije, očekujući izraze lojalnosti katoličkih biskupa i pozitivne impulse za daljnje djelovanje. Međutim, postupci predstavnika Katoličke crkve, posebice nadbiskupa Stepinca bili su u potpunoj opreci Titovim očekivanjima – uslijedile su brojne predstavke i žalbe protiv najavljivanih zakona, a održavanje Biskupske konferencije odgođeno je za sredinu rujna. Očigledno je da je u to poslijeratno vrijeme državnim vlastima rješavanje crkveno-državnih odnosa bio daleko veći prioritet nego Katoličkoj crkvi. Naime, Katolička crkve dijelila je mišljenje velikog dijela stanovništva kako se komunistički režim neće dugo održati, da će vrlo brzo nastupiti preokret i da stoga pritisak prema vlastima treba biti što jači. S druge strane, nova je komunistička vlast dodatno pojačala nastojanja za što bržom unutarnjom konsolidacijom režima i zbog određenog međunarodnog pritiska, ponajprije u pogledu pograničnih sporova s Italijom i Austrijom.⁴⁵

Biskupska konferencija započela je s radom 17. rujna 1945. godine i na njenom samom početku biskupi su poslali pismo predsjedniku Titu u kojem iznose prigovore vlastima, već spomenute u prijašnjim predstavkama. Kako za trajanja konferencije nije stiglo službeno očitovanje na upućeno pismo, biskupi su 20. rujna sastavili Pastirsko pismo s uputom da se pročita u svim crkvama diljem zemlje na dan 30. rujna. Kako bi onemogućio vlasti u sprječavanju čitanja pisma, Stepinac je tekst pisma dostavio Komisiji za vjerske poslove tek pola sata prije nego ga je sam pročitao u zagrebačkoj katedrali. U pismu biskupi ponaprije podsjećaju na veliki broj ubijenih, zatvorenih i nestalih svećenika (njih 501). Apelirajući na nepravedna suđenja pripadnicima Katoličke crkve, biskupi ističu: „Time što uzimamo u zaštitu toliko nevino osuđene svećenike, nikako ne mislimo braniti krivce. Dopuštamo da je bilo i takovih svećenika, koji su se zavedeni nacionalnom stranačkom

⁴⁵ Z. RADELIĆ, *Križari*, 141.; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 71; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 267-269.

strašću ogriješili o sveti zakon kršćanske pravde i ljubavi, i koji su radi toga zaslužili, da odgovaraju pred sudom zemaljske pravde. Moramo međjutim istaći, da je broj takovih svećenika više nego neznatan..." U nastavku se biskupi osvrću na probleme spomenute i u ranijim Stepinčevim predstavkama – obustavu katoličkog tiska, oduzimanje crkvene imovine, zabranu vjeronauka, uvođenje građanskog braka i devastaciju katoličkih groblja. Na kraju pisma biskupi ističu zahtjeve uz napomenu da bez njihova ispunjenja neće doći do sređivanja prilika u državi i ostvarivanja trajnog unutarnjeg mira: „...tražimo punu slobodu katoličke štampe, punu slobodu katoličkih škola, punu slobodu vjeronauka u svim razredima nižih i srednjih škola, potpunu slobodu katoličkog udruživanja, slobodu karitativne djelatnosti, potpunu slobodu ljudske ličnosti i njezinih neotuđivih prava, puno poštivanje kršćanskog braka, vraćanje svih oduzetih zavoda i inistitucija“.⁴⁶

Pastirsko je pismo došlo u politički iznimno osjetljivom trenutku za komunistički režim. Naime, stabilnost Privremene narodne skupštine, sastavljene od članova KPJ i pripadnika prijeratnih političkih stranaka, narušena je ostavkama demokratskog prvaka Milana Grola u kolovozu te ministara Ivana Šubašića i Juraja Šuteja u listopadu 1945. godine. Osim toga, pripremali su se i prvi poslijeratni izbori za Ustavotvornu skupštinu, te je promidžba za jedinstvo i podršku novim vlastima bila na svom vrhuncu. U tim okolnostima reakcija vlasti na Pastirsko pismo, koje je nesumnjivo pokazivalo da se biskupi neće tako lako pomiriti sa stanjem u zemlji, bila je vrlo oštra i odlučna. Prema njihovom uvjerenju, Pastirsko je pismo imalo za cilj pokretanje protujugoslavenske kampanje u inozemstvu i bilo je u uskoj vezi s pojačanom aktivnosti „križara“, koji su biskupsku poslanicu shvatili kao službeni poziv na ustanak protiv narodne vlasti. Kampanja o povezanosti Katoličke crkve s „križarima“ išla je do te mjere da se svećenstvo optuživalo i za aktivno sudjelovanje u organizaciji i opskrbi križarskih grupa, a kao centar proustaških aktivnosti isticali su Nadbiskupski dvor. O

⁴⁶ BAĐ, Ostavština biskupa Bäuerleina (dalje: Ostavština), Fascikl: Biskupska konferencija Jugoslavije – CCXI, *Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije*; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj*..., 18-19.

Pastirskom pismu očitovao se i sam Tito, koji je biskupima prigovorio: „Zašto gospoda biskupi nisu, recimo, izdali takvu poslanicu i čitali je u svim crkvama za vrijeme Pavelića i Nijemaca protiv onih strašnih klanja Srba u Hrvatskoj, gdje je izginulo stotine i stotine hiljada žena, djece i ljudi?“ U nastavku ističe da o progonu crkve u Jugoslaviji nema govora, a kao dokaz tomu navodi činjenicu da se svi potpisnici pisma i dalje nalaze na slobodi. No, kako bi se u dogledno vrijeme to ipak moglo promijeniti pokazuje kraj Titove izjave: „Ne bih želio da se to shvati kao prijetnja, ali dužan sam upozoriti da postoje zakoni koji zabranjuju sijanje šovinizma i razdora i ugrožavanje tekovina ove velike oslobodilačke borbe. Te zakone mora poštovati svako ko želi dobra svojoj zemlji.“⁴⁷

Objava Pastirskog pisma označila je prijelomni trenutak u daljnjem razvoju crkveno-državnih odnosa. Nakon njega, komunističkim je vlastima postalo jasno da Katolička crkva neće prihvatiti ulogu pasivnog promatrača društveno-političke situacije, što im je u uvjetima koji su zahtijevali unutarnju stabilnost režima bio iznimno veliki udarac. Najodgovorniju osobu za nastanak Pastirskog pisma i dodatno pogoršanje crkveno-državnih odnosa vlasti su vidjele u nadbiskupu Stepincu, koji je, prema njihovom tumačenju, svojim autoritetom predsjednika Biskupske konferencije, utjecao na pojedine, vlastima naklonjene biskupe, da svoj potpis stave na konačan tekst pisma. Upozoravajući na kažnjavanje onih koji ne poštuju zakone, Tito je u svom očitovanju o Pastirskom pismu, izravno najavio mogućnost Stepinčeva uhićenja. Budući da u mjesecima koji su uslijedili nije došlo do opoziva Pastirskog pisma od strane Stepinca, odnosno Biskupske konferencije, a Sveta Stolica također je odbila zahtjev jugoslavenskih vlasti za promjenom zagrebačkog nadbiskupa, krajem rujna 1946. godine Stepinac je uhićen, stavljen pred sud i u politički montiranom procesu osuđen na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina. Svjesni nepopustljivosti zagrebačkog nadbiskupa u pogledu crkveno-državnih odnosa i

⁴⁷ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 269; Z. RADELIĆ, *Križari*, 138; B. PETRANOVIĆ, *Aktivnost rimokatoličkog klera...*, 296-300; B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918.-1988.*, 777-779.

činjenice da će većina katoličkih biskupa u zemlji, poštujući crkvenu hijerahiju, stati iza svake njegove odluke, vlasti su vjerovale da će Stepinčevo uhićenje i kažnjavanje biti presudni trenutak u svladavanju opozicije nastale u redovima Katoličke crkve. No, osim privremenog zatišja, do ostvarivanja namjera vlasti i poboljšanja crkveno-državnih odnosa nije došlo. A da je objava Pastirskog pisma bila od presudnog značenja za daljnji tijek događaja svjedoči i kasnija izjava samoga Stepinca: „Sve bi oni meni oprostili, samo da nije bilo onoga za njih 'nesretnog' pisma. Pa i to bi mi oprostili da sam ga kasnije opozvao. Ali, oslobodi me Bože, takve pameti.“⁴⁸

⁴⁸ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 20. O nadbiskupu Stepincu, Pastirskom pismu i suđenju detaljnije vidi u: M. AKMADŽA, Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. i crkveno državni odnosi. U: *Tkalčić*, br. 6, Zagreb, 2002.; S. ALEXANDER, *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.; Juraj BATELJA, Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac – lepoglavski sužanj. U: *Tkalčić*, br. 2, Zagreb, 1998.; Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Zagreb, 1993.; Berislav JANDRIĆ, Državno-partijska priprema javnosti za suđenej nadbiskupu Stepincu. U: *CCP*, br. 46, Zagreb, 2000.; B. JANDRIĆ, Tisak totalitarne komunističke vlasti u Hrvatskoju pripremanju montiranog procesa zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1946.). U: *CCP*, br. 47, Zagreb, 2001.; Vladimri HORVAT, *Kardinal Alojzije Stepinca*, Đakovački Selci, 1989.; Vinko NIKOLIĆ, *Stepinac mu je ime. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, knj. I., München-Barcelona, 1978.; Vjekoslav RANILOVIĆ, *Nevin a osuđen. Istina i dokumenti o kardinalu dr. Alojziju Stepincu*, Koprivnica, 1997.; Branimir STANOJEVIĆ, *Alojzije Stepinac, zločinac ili svetac*, Beograd, 1985.; Maria ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca. U: *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*, br. 2, Zagreb, 1996., M. ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, *Proces Alojziju Stepincu. Dokumenti*, Zagreb, 1997.; Lav ZNIDARČIĆ, *Alojzije Stepinac. O stotoj godišnjici rođenja*, Zagreb, 1998.

3. ULOGA ĐAKOVAČKOG BISKUPA AKŠAMOVIĆA U CRKVENO-DRŽAVNIM ODNOSIMA

Nakon što je ujedinjenjem dviju biskupija, Bosanske i Srijemske, 1773. godine, uspostavljena jedinstvena Đakovačka ili Bosanska i Srijemska biskupija, započeo je proces teritorijalne reorganizacije, koji je imao značajne faze tijekom 20. stoljeća, a završen je tek nedavno. Dva dekanata sjeverne Slavonije, koja su do tada bila u sastavu Pečuške biskupije, nakon Prvog svjetskog rata dana su na upravu đakovačkom biskupu, kao apostolskom administratoru, dok je 1953. godine uprava apostolskog administratora proširena i na dva dekanata u Baranji, također do tada dijelove Pečuške biskupije. Do njihovog konačnog pripojenja Đakovačkoj biskupiji došlo je 1971. godine, kada je nadležnost Đakovačke i Srijemske biskupije uspostavljena na ukupno pet arhiđakonata – Katedralni, Brodski, Podravsko-baranjski, Gornjo-srijemski i Donjo-srijemski. Osim toga, 1963. godine dolazi i do promjene službenog naziva biskupije kada je na molbu Biskupskog ordinarijata naziv Bosansko-srijemska biskupija sa sjedištem u Đakovu, promijenjen u Đakovačka ili Bosanska i Srijemska biskupija.⁴⁹

Uz spomenute teritorijalne promjene, Đakovačka se biskupija sredinom 20. stoljeća našla u središtu intenzivnih društveno-političkih gibanja, kao što su promjene političkih sustava, velike demografske promjene i ratna zbivanja, budući se glavnina završnih ratnih operacija s kraja 1944. i prve polovice 1945. godine odvijala upravo na njenom području. S ciljem utvrđivanja stanja u ratom pogođenim župama Đakovačke i Srijemske biskupije, tijekom prvih poslijeratnih mjeseci, na traženje Biskupskog ordinarijata u Đakovu, župnici

⁴⁹ Šematizam Katoličke crkve, Zagreb, 1975., 138; BAĐ, spisi Apostolske administrature (dalje: AA), 47/1952 (25. veljače 1952.). Dana 18. lipnja 2008. godine odlukom pape Benedikta VI. ponovno je uspostavljena Srijemska biskupija, do tada pripojena Đakovačkoj biskupiji, a za biskupa je imenovan msgr. Đuro Gašparović. Uspostavom crkvene pokrajine Đakovačko-osječke, biskupija Đakovačko-osječka izdignuta je na metropolitansko sjedište, dok je umjesto naslova "bosanska" dodan naslova "osječka". Za prvog nadbiskupa metropolita imenovan je dotadašnji đakovačko-srijemski biskup msgr. Marin Srakić.

šalju izvješća o prilikama u svojoj župi, osvrćući se na broj župljanja, stanje župne crkve, župnog doma i gospodarstva. Navedena izvješća svjedoče o iznimno teškom materijalnom stanju većine župa, koje zbog ratnih zbivanja tijekom jeseni 1944. godine nisu bile u mogućnosti zasijati potrebne poljoprivredne kulture. U takvim okolnostima župnici su ostali bez stalnog izvora prihoda, a njihovo je daljnje uzdržavanje ovisilo o dobrovoljnim prilozima ratom osiromašenih župljana. O tome govori i izvješće rumskog župnika Ivana Kunera upućeno Biskupskom ordinarijatu 5. svibnja 1945. godine: „Išao sam među svoje vjernike skojima sam proživio najteže dane svoga života i rekao im ako hoće imati svećenika da ga moraju uzdržavati. Oni su nato pristali i skupili su za Božić kao i za Uskrs, nešto u živežnim namirnicama i u novcu što smo podijelili: ja, orguljaš i zvonar. Sada daju vjernici 2 dinara mjesečno i to onda podijelimo, a nešto uzimamo iz crkvene kase.“⁵⁰ Normalizaciju vjerskog života dodatno su otežavale i poteškoće u prometu, osobito željezničkom, zbog čega pojedini župnici nisu bili u mogućnosti posjećivati svoje filijalne crkve i održavati bogoslužja. Osim toga, Đakovačka i Srijemska je biskupija bila suočena i s velikim broj upražnjenih župa, kojih je prema podacima iz 1945. godine bilo 34, što je činilo gotovo trećinu ukupnog broja župa.⁵¹ Razlog tomu dijelom je u prethodno navedenim župnim neprilikama, a dijelom u činjenici da je određeni broj svećenika, uslijed ratnih zbivanja, izbjegao iz svojih župa, dok je znatan dio njih stradao tijekom posljednjih mjeseci rata ili su, našavši se u nemilosti novih vlasti, nasilno odvedeni iz svojih župnih domova.

Jedna od posebitosti Đakovačke i Srijemske biskupije svakako je bila i njena teritorijalna nadležnost, koja je obuhvaćala granično područje sa Srbijom kao i dio područja u Srbiji, odnosno Autonomnoj pokrajini Vojvodini. Zbog izuzetne vjerske i nacionalne heterogenosti tih pograničnih dijelova, uspostava komunističke vlasti na tom je području bila nešto drugačija od uobičajene prakse. Naime, u listopadu 1944. godine, prema Titovoj naredbi

⁵⁰ BAĐ, Fond Biskupske kancelarije (dalje: BK), 65/1945 (5. svibnja 1945.).

⁵¹ BAĐ, AP, 26/1945 (bez nadnevka).

uspostavljena je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, s ciljem što hitnije normalizacije prilika u tim krajevima i stvaranja uvjeta za „redovno funkcionisanje narodne demokratske državne vlasti“.⁵² U obrazloženju, objavljenom mjesec dana kasnije, ističe se kako u tim krajevima živi veliki broj Nijemaca i Mađara te da „usled velikog broja tih neprijateljskih elemenata, koji žive u našoj sredini, naša narodna vlast nije mogla odmah da ima onaj autoritet koji bi trebala i morala da ima. (...) Sve te zadatke teško bi mogla da izvrši narodna vlast i zbog svega toga uvedena je u ovim našim krajevima Vojna uprava.“⁵³ U takvim uvjetima dvostruke organizacije vlasti, vojne i civilne, zadaća Katoličke crkve u očuvanju nacionalnog i vjerskog identiteta našla se na dodatnom iskušenju.

O tijeku uspostave komunističke vlasti i raspoloženju lokalnog stanovništva najviše saznajemo iz političkih izvješća nižih tijela vojnih ili civilnih vlasti na terenu, upućenim nadležnim instancama, u kojima je u nekoliko navrata istaknuto kako hrvatsko stanovništvo u Slavoniji pokazuje određeno nepovjerenje prema novim vlastima, te da nisu uvjereni „da se sada u ovim danima zapravo prvi puta u svojoj historiji rađa zaista sretna i slobodna domovina Hrvatska“.⁵⁴ Također se spominju i učestale pljačke kuća i trgovina od strane vojnih jedinica, koje su zbog takvog postupanja ostavile loš dojam kod lokalnog stanovništva i upozorava se da takvi „slučajevi bacaju lošu sliku na našu vojsku, otežavaju politički rad u narodu i odbijaju mase od nas“.⁵⁵

Nepovjerenje prema predstavnicima novih civilnih i vojnih vlasti s lokalnim je stanovništvom dijelila i Katolička crkva, budući je zaokret u društvenom, kulturnom i političkom životu, kao posljedica uspostave komunističkog režima 1945. godine, doveo i do

⁵² Naredba Vrhovnog zapovjednika NOV i PO Jugoslavije Josipa Broza Tita o uspostavi Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju. U: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod, 2006., 67-68.

⁵³ Glavni NOO Vojvodine, izvješćuje sve NOO-e u Banatu, Bačkoj i Baranji o razlozima uvođenja Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 78-79.

⁵⁴ Štab VI. korpusa NOV i PO Jugoslavije izvješćuje Glavni štab NOV i PO Jugoslavije o stanju u „novooslobođenim krajevima Slavonije“. U: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 69.

⁵⁵ OZN-a III. za Hrvatsku, Zagreb opisuje stanje u Slavoniji, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 188-189.

znatnih promjena u crkvenom i vjerskom životu, koje su odredile daljnji tijek događaja na crkveno-državnoj razini. S ciljem njihova rasvjetljavanja, kao i razumijevanja crkveno-državnih odnosa u novim okolnostima na području jedne biskupije, prije svega, od neophodne je važnosti protumačiti osnovne značajke odnosa glavnih protagonista, biskupa i predstavnika državne vlasti. Budući je u razdoblju koje je predmetom ovoga istraživanja, središnja osoba iz redova višeg katoličkog svećenstva na području Đakovačke i Srijemske biskupije bio, u prvom redu, biskup Antun Akšamović, a kasnije i njegov pomoćni biskup i nasljednik biskup Stjepan Bäuerlein, u nastavku teksta više će riječi biti upravo o njihovom sudjelovanju i ulozi kao đakovačkih biskupa u oblikovanju crkveno-državnih odnosa.

Antun Akšamović rođen je u Garčinu pokraj Slavonskog Broda 1875. godine. Pučku školu završio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Vinkovcima, gdje je i maturirao. Studij bogoslovije završio je u Đakovu, gdje je i zaređen 1899. godine. Prvu službu, onu kapelansku, obnašao je u Drenju, a zatim u Đakovu. U razdoblju od 1901. do 1920. godine obnašao je razne službe – prefekta Dječackog sjemeništa u Osijeku, profesora Visoke bogoslovne škole za moral i pastoral, ekonoma sjemeništa, člana Biskupske konzistorije te rektora Biskupskog bogoslovnog sjemeništa. Đakovačkim biskupom imenovan je 11. lipnja 1920. godine, a posvećen po zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru 29. lipnja 1920. godine. Tri godine kasnije, Akšamović je na upravu, kao apostolski administrator, dobio i dva dekanata sjeverne Slavonije, koji su do tada bili sastavni dijelovi Pečuške biskupije.

Službu đakovačkog biskupa i apostolskog administratora sjeverne Slavonije, Akšamović je obnašao sve do 1942. godine. Naime, te je godine, iz nepoznatih razloga, Akšamović Svetoj Stolici podnio ostavku na navedene službe. Rješenje Svete Stolica uslijedilo je nakon šest tjedana, a Akšamovićeva je ostavka djelomično prihvaćena te je razriješen dužnosti rezidencijalnog biskupa i imenovan apostolskim administratorom

Đakovačke i Srijemske biskupije s naslovom titularnog biskupa „Episcopus Augustopolitanus in Phrygia“.⁵⁶ Tom odlukom Đakovačka i Srijemska je biskupija ostala bez rezidencijalnog biskupa, a upravljanje biskupijom preko apostolskog administratora zadržalo se idućih 17 godina, odnosno do 1959. godine kada je za novog đakovačkog biskupa imenovan Stjepan Bäuerlein.

U jednom od prvih pisama upućenih po završetku rata Svetožaru Ritigu, Akšamović se osvrće i na navedene promjene u upravi biskupije. U njemu Akšamović odgovara Ritigu na njegovu tvrdnju da je „učinjena nepravda“ i moli ga da ništa ne poduzima. Nadalje ističe: „Meni nije od Sv. Stolice učinjena nikakva nepravda. Volenti non fit injuria. Povod i uzrok moje demisije na biskupiji objasniti ću ti ustmeno, to se pismeno ne može točno opisati. Ja jedva čekam zgodan čas, kada ću Sv. Ocu javiti da više ne mogu. Star sam 70 god. te opterećen bolešću zglobnog reumatizma.“⁵⁷ Iz navedenog pisma može se naslutiti da su osim zdravstvenog stanja i poodmakle životne dobi postojali i neki drugi, ozbiljniji razlozi njegove ostavke o kojima Akšamović nije želio pisati. Moguće pojašnjenje može se pronaći u jednom od kasnijih pisama Ritigu, upućenom u rujnu 1952. godine, u kojem Akšamović kao razloge svoje ostavke, uz zdravstvene probleme, navodi i „oštre oprijeke sa tadanjim režimom“.⁵⁸ Je li bila riječ o načelnom neslaganju s politikom ustaškog režima ili nekom konkretnom slučaju, nije nam poznato, ali je očito da su razlozi Akšamovićeve ostavke bili dijelom i političke prirode.

Za razliku od većine katoličkih biskupa u Hrvatskoj, Akšamović je po završetku rata zauzeo pozitivan stav prema novouspostavljenoj Federativnoj Jugoslaviji na čelu s KPJ. U razgovoru sa župnikom iz srijemskog sela Golubinci, Petrom Masnićem, koji je kasnije

⁵⁶ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Ostavština Svetožara Ritiga (dalje: OSR), svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 26. rujna 1952. godine.

⁵⁷ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (dalje: KOVZ), kut. 326, Akšamovićevo pismo Ritigu od 17. lipnja 1945.; M. AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji.*, Svezak I., 1945.-1952., Zagreb, 2008., 45

⁵⁸ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 26. rujna 1952. godine.

objavljen i u listu *Slobodna Vojvodina*, Akšamović ulazak partizana u grad Đakovo opisuje kao „historijski dan“ kada su se svi uvjerali „kako su izmišljenje svakovrsne strahovite laži koje je o našoj herojskoj vojsci i njenom rukovodstvu širio okupator putem radija i štampe“. Osvrćući se na susret Tita i Bakarića s predstavnicima Katoličke crkve iz Zagrebačke nadbiskupije početkom lipnja 1945. godine, Akšamović ističe „da možemo imati puno povjerenje u naše državno rukovodstvo na čelu s maršalom Titom“. Na kraju dodaje: „Kako je naš narodni heroj narode Jugoslavije vodio u borbi za slobodu tako nam je živa želja da naše narode mudro vodi u izgradnji i obnovi naše opustošene zemlje u duhu bratstva i jedinstva naših naroda. U tome visokom državničkom poslu naše svećenstvo i vjernici naše biskupije će ga savjesno pomagati i na tom putu slijediti.“⁵⁹

U skladu s navedenom izjavom Akšamovićev stav prema komunističkim vlastima i u idućim je godinama bio u znaku spremnosti za rad na sređivanju crkveno-državnih odnosa. Da je bio jedan od rijetkih biskupa, koji je bio u dobrim odnosima i spreman na suradnju s komunističkim režimom, svjedoči i izvješće hrvatske vjerske komisije Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u kojem stoji da su s „Komisijom surađivali rijetki biskupi kao što su biskup šibenski Jerolim Mileta, biskup senjski Viktor Burić i biskup đakovački Antun Akšamović.“⁶⁰ S druge strane i same su vlasti simpatizirale Akšamovića zbog njegovog pozitivnog držanja prema novom društveno-političkom poretku, što je vidljivo i iz podatka da su predstavnici Komisije za vjerska pitanja čak tri puta posjetili Akšamovića, što nije bila uobičajena praksa, jer su predstavnici Katoličke crkve uglavnom bili pozivani u Komisiju.⁶¹ Naklonost vlasti prema đakovačkom biskupu mogla bi se dijelom objasniti i činjenicom da je Akšamović bio na čelu biskupije koja je predstavljala Strossmayerovo naslijeđe, na čije su se jugoslavenstvo komunističke vlasti često pozivale, nastojeći uvjeriti javnost kako je upravo komunistički

⁵⁹ BAĐ, AP, 30/1945, bez nadnevka.

⁶⁰ Miroslav AKMADŽA – Margareta MATIJEVIĆ, Odnos biskupa Antuna Akšamovića prema komunističkoj vlasti. U: *ČSP*, Zagreb, br. 2, 2006., 435.

⁶¹ M. MATIJEVIĆ, Odnos Komisije za vjerska pitanja i bosansko – srijemskog biskupa Antuna Akšamovića. U: *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, Zagreb, 2005., 191.

režim ostvario Strossmayerovu ideju jugoslavenstva. Upravo je zbog toga i sam Akšamović često u svojim predstavkama, upućenim nositeljima vlasti, spominjao biskupa Strossmayera, nastojeći na taj način udobrovoljiti vlasti i osigurati pozitivan odgovor. Kada je povodom svog 84. rođendana odlikovan jednim od najvećih državnih odličja, Ordenom bratstva i jedinstva, Akšamović se u zahvalnom govoru također osvrnuo na velikog đakovačkog biskupa, istaknuvši: „Ja sam nasljednik velikoga biskupa Strossmayera.(...) Ja sam imao baštiniti i čuvati ideologiju Strossmayerovu. Ja sam ju doista čuvao i njegovao. (...) Što je Strossmayer zamislio to je Maršal Tito ostvario i učinio svojinom jugoslavenskih naroda. Bratstvo i jedinstvo je danas snaga i slava nekada pocijepanih Jugoslavena. Drugi razlog je u tome što je Maršal Tito nacionalnu politiku Jugoslavije postavio na temelje potpune ravnopravnosti.“⁶²

Akšamovićev afirmativan odnos prema komunističkim vlastima može se iščitati i iz njegovih novogodišnjih čestitki upućenih Titu i ostalim visokim partijskim dužnosnicima kao što su Vladimir Bakarić i Ivan Ribar. U njima se Titu obraća kao „narodnom heroju“, „ujedinitelju naroda“, „voljenom vodji“, „državniku snažne energije“, a Bakariću i Ribaru kao „visokom predstavniku naše narodne vlasti“, „prvoborcu u krvavoj borbi i slavnoj pobjedi“. Šaljući pozdrave iz „Štrosmajerovoga grada“, Akšamović izražava želje za što uspješnijim rodoljubnim državničkim radom u predstojećoj godini.⁶³

Vrlo važan čimbenik u odnosima između Akšamovića i komunističkih vlasti bilo je i njegovo prijateljstvo s predsjednikom republičke Komisije za vjerska pitanja msgr. Svetozarom Ritigom, koji je, kao i Akšamović, bio rodom iz Slavonskog Broda. Njihovo poznanstvo i prijateljstvo trajalo je dugi niz godina, a ponajbolje se može pratiti iz opsežne korespondencije nastale nakon 1945. godine. Proučavajući njihovu međusobnu prepisku može se zaključiti kako su Akšamovićevi dobri odnosi s vlastima velikim dijelom i rezultat njegova

⁶² M. AKMADŽA – M. MATIJEVIĆ, *Odnos biskupa Antuna Akšamovića prema komunističkoj vlasti*, 436-437.

⁶³ BAĐ, AP, 112/1946, 82/1948.

prijateljstva s Ritigom, koji je zahvaljujući svom političkom položaju posredovao i zalagao se u svim važnijim pitanjima za Đakovačku i Srijemsku biskupiju i biskupa Akšamovića. Budući da su se u svojim pismima Akšamović i Ritig osvrtni na gotovo sva aktualna zbivanja i probleme vezane za crkveno-državne odnose, iz njih se može iščitati i kakav je bio odnos đakovačkog biskupa prema zagrebačkom nadbiskupu Stepincu. Tako u jednom pismu poslanom Ritigu krajem 1945. godine Akšamović vrlo kritički govori o Stepincu i na njegovo obnašanje nadbiskupske dužnosti: „Dr Bauer je oko sebe imao stalno umne muževe svećenike i civilite. Dr. Stepinac imade neuke mladiće i opatice. Nije dakle čudo da je upao u takav očajan položaj da ga braniti ne možemo. To je jedan diplomatski zapletaj, ipak je jedini izlaz da to rieši sv. Stolica, pa makar i detronizacijom Dr. Stepinca. Još je bolje, da sam abdicira, ako se osjeća krivim ili da se državicima ispriča ako nije njegova subjektivna krivnja.⁶⁴ Iako je iz ovoga navoda vidljivo da Akšamovićev osobni stav o zagrebačkom nadbiskupu nije bio najpovoljniji, njihov je službeni odnos bio na zadovoljavajućoj razini i Akšamović je, poštujući crkvenu hijerarhiju, podržavao odluke vrhovnog poglavara Katoličke crkve u Hrvatskoj. To je ponajbolje izraženo u Akšamovićevim pismima Ritigu neposredno nakon održavanja Biskupske konferencije u rujnu 1945. godine i objave Pastirskog pisma. U pismu od 23. rujna 1945. godine, dakle samo tri dana nakon objavljivanja Pastirskog pisma, Akšamović se osvrće na održanu konferenciju i donesene zaključke: „Iz svega smo razabrali, da niti Savezna Vlada Beograda niti Federal. Vlada Hrvatske nema dobre volje za sporazumno sredjenje dobrih odnošaja između Crkve i Države.“ Kao razloge tomu navodi izuzetno nepovoljan materijalni položaj svećenika i biskupa, čija je sudbina zbog toga neizvjesna te upozorava na činjenicu da Savezna komisija za vjerske poslove u Beogradu još uvijek nije započela s radom, nazivajući to „varkom Beogradskih krugova“. Nadalje kao ključne probleme u crkveno-državnim odnosima spominje degradaciju vjerske nastave u

⁶⁴ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićevo pismo Ritigu od 23. prosinca 1945.; M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 87.

školama, odvrćanje mladih od Crkve, uvođenje civilnog braka, agrarnu reformu i postojanje logora u kojima je zatvoren veliki broj Hrvata-civila, ali i svećenika. Na kraju pisma Akšamović komentira i Ritigov odnos sa Stepincem: „Razočario sam se kada sam opazio toliku udaljenost i zategnutost između Nadbiskupa i Tvoje Presvjetlosti. Ovo se mora popraviti. Ti se po svojem položaju moraš kadgod i navinuti da mu dadeš sugestije za crkveno političke poslove, jer on takvih svećenika kraj sebe ne imade.“⁶⁵

Iako se Akšamović u pojedinim trenucima nije libio uputiti kritiku predstavnicima komunističkog režima u pogledu rješavanja crkveno-državnih odnosa, ton njegovih okružnica i pisama uglavnom je odražavao pomirljivost i nadu da se odnosi između Katoličke crkve i države mogu urediti na obostranu korist, uz isticanje osobne spremnosti da u tome pomogne. Moglo bi se zaključiti da je Akšamović kao svećenik i biskup osjećao i uviđao svu težinu položaja Katoličke crkve u Jugoslaviji, ali da je u svojoj kritici postojećeg režima bio vrlo oprezan i nikada nije prelazio granicu koja bi mogla dovesti do narušavanja njegovih odnosa s vlastima. Potvrdu ovoga zaključka možemo pronaći i u ranije spomenutom pismu Ritigu u kojem Akšamović, na tragu Pastirskog pisma, iznosi primjedbe na račun državnih vlasti i njihove politike prema Katoličkoj crkvi, ali na kraju izražava svoju zabrinutost zbog moguće negativne reakcije: „Ja se bojim, da će naš memorandum Maršalu biti shvaćen kao optužnica Režima i da će nas prikazati kao da smo na liniji opozicije, ali je sigurno da drugo ne želimo nego mir i sklad između Crkve i Države.“⁶⁶

Unatoč dobrim odnosima s novom vlašću, bilo je i onih koji nisu bili naklonjeni Akšamoviću smatrajući ga suradnikom ustaškog režima. Posebno je zanimljiva činjenica da se u djelu Viktora Novaka *Magnum crimen*, objavljenom 1948. godine, u kojem autor na više od tisuću stranica progovara o Katoličkoj crkvi, Vatikanu i njihovom „protunarodnom djelovanju“ kroz cijelo 20. stoljeće, uz zagrebačkog nadbiskupa Stepinca najviše spominje

⁶⁵ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićovo pismo Ritigu od 23. rujna 1945.

⁶⁶ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićovo pismo Ritigu od 23. rujna 1945.

upravo biskup Akšamović. To se ponajprije odnosi na Akšamovićevo držanje tijekom Drugog svjetskog rata, tijekom kojeg je „kao i zagrebački nadbiskup (...) dao primjer svome kleru kako treba da se služi NDH“. Novak također spominje i pojedine Akšamovićeve okružnice u kojima otvoreno govori protiv NOP-a i zagovara prijelaze pravoslavnog stanovništva na katoličku vjeru. Opisujući njegovo ponašanje nakon uspostave komunističkog režima 1945. godine, Novak Akšamovića naziva „političkim kameleonom“, koji svoje stavove prilagođava trenutnoj političkoj situaciji. S tim u vezi ističe kako je u vrijeme bivše Jugoslavije govorio o „moćnoj i nesalomljivoj Jugoslaviji“, da bi se zatim stavio u službu ustaškog režima, a konačnu „transformaciju“ doživljava po završetku rata.⁶⁷ U prilog Akšamoviću nije išla ni činjenica da je bio potpisnik biskupske poslanice od 24. ožujka 1945. godine, koju su komunističke vlasti tumačile kao otvoreno podržavanje ustaškog režima. U pismu Ritigu od lipnja 1945. godine, Akšamović ističe da nije bio pozvan ni na kakvu istragu u vezi poslanice, koja je prema njegovim riječima, „radi strahovitog zbivanja u zemlji bila potrebna“. Napominje kako poslanica nije u opreci s NOP-om, jer ne govori o NDH, nego o „vlastitoj državi“, koja je osigurana i u Federativnoj Jugoslaviji. Do nesporazuma je došlo jer je list *Hrvatski narod* objavio netočnu verziju teksta, te da se jedini izvorni tekst nalazi u *Katoličkom listu*, iz kojega je jasno vidljivo da poslanica nije usmjerena protiv partizanskog pokreta, nego protiv svih neodgovornih elemenata među partizanima, četnicima i ustašama.⁶⁸ Iako Akšamović u pismu tvrdi da nije upoznat s istragom u vezi spomenute poslanice, očito je postojala određena bojazan od mogućeg uhićenja, što je zasigurno pojačalo i pritvaranje nadbiskupa Stepinca u svibnju 1945. godine. O tome izvještavaju i partijske organizacije iz Đakova u kojima stoji kako biskup Akšamović „neprestano oblijeće“ njihove ustanove zbog straha od uhićenja: „Sam biskup kad je dočuo preko naših novina da ga napadamo što je potpisao prosvjed katoličkih svećenika protiv NOB-a, došao je u Komandu mjesta Djakovo sa

⁶⁷ V. NOVAK, *Magnum Crimen*, 566, 568, 570, 618, 812, 969-975.

⁶⁸ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićevo pismo Ritigu od 17. lipnja 1945.

nekim podacima kako se on za vrijeme Jugoslavije izjašnjavao za federaciju i poslije u razgovoru je rekao da se nadao da će biti uhapšen svakog časa od naše strane.“⁶⁹

U jesen 1945. godine kod Državnog tužitelja u Slavonskom Brodu podignuta je tužba protiv Akšamovića i to od strane župnika iz Gundinaca Mirka Gazivode i još nekolicine potpisnika, u kojoj su u 12 točaka navedena navodna biskupova djela protiv NOP-a. U pismu Ritigu od 15. studenog 1945. godine Akšamović ističe da je riječ o župniku koji se za vrijeme rata propio, a prilikom premještanja u drugu župu poveo je nečiju ženu, zbog čega ga je cijela obitelj tužila. Zbog takvog ponašanja, nakon brojnih opomena, Akšamović je suspendirao Gazivodu na 6 mjeseci, koji je tom prilikom dobio namještenje kod Državnog tužitelja u Slavonskom Brodu. Tražeći od Ritiga da istraži slučaj i o svemu ga obavijesti, napominje da protiv NOP-a nije učinio ništa nepravilno i da će, ako je potrebno, osobno doći u Zagreb i dati svoje objašnjenje.⁷⁰

Da je biskup Akšamović neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata bio pod određenom prismotrom državnih vlasti dokazuju i spisi Službe državne sigurnosti, u kojima su sadržani dokumenti i izjave o njegovu držanju tijekom ustaškog režima. Među njima nalazi se službeni Akšamovićev dopis upućen u lipnju 1942. godine Državnoj komisiji Hrvatskog državnog muzeja s popisom dvadeset pravoslavnih crkava, koje su na području Đakovačke i Srijemske biskupije pretvorene u katoličke, kao i obrazac prijedloga za njegovo odlikovanje veleredom sa zvijezdom uz obrazloženje: „Za predanu suradnju s državnom vladom i državnim oblastima u svim narodnim i vjerskim pitanjima svoje biskupije.“⁷¹

Osobito je zanimljivo pismo biskupa Akšamovića upućeno župniku iz Cerne Živku Kalajdžiću, u kojem se, očito na župnikov upit, osvrće na problem korištenja crkve i ostalih

⁶⁹ Državni arhiv Osijek, Fond 309 (dalje: DAO 309), Kotarski komitet KPH Đakovo 1944.-1955., kut. 5, 18. svibnja 1945.; Okružni komitet KP Hrvatske Slavonski Brod izvješćuje Oblasni komitet KP Hrvatske Osijek o stanju u Okrug, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 201.

⁷⁰ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićevo pismo Ritigu od 15. studenog 1945.; M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 81.

⁷¹ HDA, Fond 1561, Republički Sekretarijat unutrašnjih poslova (dalje: RSUP), Služba državne sigurnosti (dalje: SDS), kut. 6, 2733/1942 (8. lipnja 1942.), 111/559 (21. ožujka 1944.).

bogoštovih objekata od strane ustaške i njemačke vojske. Akšamović napominje da je okružnicom Biskupskog ordinarijata određeno da se vjerskim objektima vojska ne može koristiti „kao bunkerom“ niti se u nju smije unositi oružje u svrhu obrane mjesta, no da osim toga postoje i odredbe Poglavnika NDH, koje dopuštaju „da vojnička vlast i svaka redarstvena vlast u zemlji mogu za ratne svrhe rekvirirati svaki objekt, koji se tima vlastima pokaže potreban za ratne svrhe, to jest za obranu mjesta ili za nastanbu ili za prevoz vojske“. U nastavku Akšamović navodi primjere pojedinih župa na području biskupije, koje su morale dio svojih prostorija ustupiti vojnim vlastima, koje su im nakon njihova odlaska vraćene. Također navodi i kako je sam Ordinarijat, prilikom partizanskog napada na Đakovo, vojsci ustupio gotovo cijelu zgradu sjemeništa, kao i veći dio biskupskog dvora, napominjući kako „ratno vrijeme i obrana Nezavisne Države Hrvatske iziskuju od svakoga nas najveće žrtve“. U skladu s tim odredbama, Akšamović pojašnjava župniku Kalajdžiću da se ne može „bezrazložno opirati tome, da vojnici, koji brane Cernu“ za nastambu izaberu i jednu župnu gospodarsku zgradu, jer će ju u protivnom vojska silom zauzeti te da je za njega, a i župu najbolje, da se problem smještaja vojnika riješi dogovorom. Na kraju pisma Akšamović apelira na župnika da postupa u skladu s njegovim nalogom, jer se njime osigurava zaštita crkvenih objekata, ali i ostalih svetih mjesta od ratnih zbivanja i prolijevanja krvi, a da pri tome „predstavnik župe ne pokazuje indispoziciju prema svojoj rodoljubnoj vojsci“.⁷²

Nepunih godinu dana kasnije, isti župnik, Živko Kalajdžić, na saslušanju pred povjerenstvom Odjeljenja za zaštitu naroda (dalje: OZN), potpisao je izjavu u kojoj je naveo da je u svibnju 1941. godine položio ustašku zakletvu isključivo po naređenju biskupa Akšamovića, kao što su to morali učiniti i svi ostali svećenici na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Također je istaknuo da „nikada nije bio oduševljen za ustaški pokret“ te da je više puta došao u sukob s Nijemcima, zbog čega je dobio ukor od biskupa Akšamovića,

⁷² HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, 44/1944 (2. kolovoza 1944.).

uz upozorenje da mora „sve poduzeti što se tiče interesa Nijemaca i ustaške vojske“.⁷³ Ovdje je svakako potrebno upozoriti na mogućnost prisilnog iznuđivanja priznanja, što je bila jedna od uobičajenih metoda jugoslavenskih sigurnosno-obavještajnih službi, osobito u završnim etapama rata, i što svakako dovodi u pitanje istinitost ove, ali i brojnih sličnih izjava. No, unatoč dvojbenoj vjerodostojnosti, navedeni dokumenti izuzetno su značajni za proučavanje ove problematike jer se na temelju njih bez sumnje može zaključiti kako je komunističkom režimu bilo izuzetno stalo do toga da doznaju i prikupe kompromitirajuće detalje i izjave o Akšamovićevu držanju tijekom rata, te da je njihovo daljnje postupanje prema đakovačkom biskupu, kao i mogućnost pokretanja istrage, ponajprije ovisilo o njegovom stavu prema novouspostavljenom društveno-političkom poretku. Na isti način trebaju se tumačiti i izjave svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije Đure (Đuke) Marića, koje su također sadržane u dokumentima SDS-a, a nastale su neposredno nakon završetka rata. Prije svega, važno je napomenuti da je Marić u zajedničkom procesu s nadbiskupom Stepincem osuđen na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od pet godina, no na slobodu je pušten već tijekom 1947. godine i to na intervenciju biskupa Akšamovića. U referatu pod nazivom „Rad i protunarodna djelatnost biskupa đakovačkog dra Antuna Akšamovića“, Marić u najvećem dijelu govori o Akšamovićevu biskupovanju u razdoblju rata, odnosno njegovim političkim stavovima u vrijeme ustaškog i kasnije komunističkog režima, ali se također osvrće i na okolnosti njegova imenovanja đakovačkim biskupom 1920. godine, kao i na odnos prema vlastima Kraljevine Jugoslavije. Na samom početku, Marić opisuje Akšamovića kao osobu s najšarenijom političkom prošlošću, od svih njemu poznatih ljudi, obrazlažući to sljedećim riječima: „Koliko je bilo vlada u bivšoj Jugoslaviji, toliko se puta i on politički mijenjao i jednako oduševljeno uz sve pristajao.“ Prema njegovim tvrdnjama, Akšamović je prije, kao i za vrijeme Prvog svjetskog rata, bio „oduševljeni pristalica“ Stranke prava, no po osnivanju

⁷³ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, 45/1945 (30. travnja 1945.).

Kraljevine Jugoslavije, „promijenio je svoje političko držanje i zaplivao u oportunističke vode“, podržavajući onu stranku, koja ga je zagovarala kao kandidata za đakovačkog biskupa. U nastavku navodi najznačajnija obilježja njegove biskupske službe u međuratnom razdoblju, česte posjete beogradskim političkim krugovima, brojne prijeme političkih i vojnih dužnosnika u Đakovu te nastojanje da u svemu bude nalik svom prethodniku, biskupu Strossmayeru, osobito u pitanju jugoslavenstva. Njegovo ponašanje kao biskupa, osobito neposredno nakon imenovanja, Marić je okarakterizirao kao „magnatsko“, opisujući Akšamovićeve posjete selima diljem biskupije, pri čemu je prisutnima „dijelio šakom i kapom“. Zbog svoje darežljivosti i izuzetnih socijalnih i govorničkih sposobnosti, nastavlja Marić, Akšamović je vrlo brzo stekao simpatije vjernika. No, nakon izbijanja afere o pronevjeri novca Biskupskog vlastelinstva od strane njegova upravitelja Milana Hržića, Akšamovićeva je popularnost u narodu, osobito u Đakovu, splasnula, zbog čega je, prema Marićevom iskazu, izbjegavao izlaske iz biskupskog dvora, osim u slučaju službenih priredbi, a započela su i govorkanja o njegovim navodnim kartaškim dugovima u Beogradu. Osim toga, Marić ističe kako je i dijecezansko svećenstvo bilo protiv njegova ponašanja, navodeći izjavu jednog od svećenika: „...on je kao graničarski gazda – puzav pred vlastima i pretpostavljenima, a tiranin prema sebi podležnima“. Nezadovoljstvo katoličkih vjernika ponajviše je raslo i zbog Akšamovićeve principijelne podrške prosrpskim vladinim strankama, pri čemu Marić navodi primjer izbora iz 1938. godine kada je suprotno od većine hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji, Akšamović glasao za Milana Stojadinovića. Budući se Marić u razdoblju od 1939. do 1942. godine nalazio na studiju u Rimu, okolnosti uspostave NDH, kako navodi dalje u tekstu, poznati su mu iz pričanja njegovih kolega i poznanika. Tako navodi da je po povratku u biskupiju čuo kako je nakon dolaska ustaša na vlast upravo Akšamović bio prvi biskup, koji je pozvao svećenstvo da položi zakletvu novoj vlasti i Poglavniku NDH, nakon čega je u Zagreb poslao jednog kanonika da u ime cjelokupnog

svećenstva, kao i njegovo osobno, „izrazi punu odanost novom državnom poglavaru i novoj vlasti“. Nadalje, Marić ističe kako je u navedenom razdoblju Akšamović koristio svaku priliku da se pred ustaškim vlastima pokaže kao odan i revan građanim, osobito u pogledu pokatoličenja pravoslavnog stanovništva, zbog čega je jednom prilikom došao i u osobni sukob s biskupom. U vezi ovog slučaja napisana je i posebna izjava, u kojoj je Marić optužio biskupa Akšamovića zbog prisiljavanja na sudjelovanje u prevođenju pravoslavnog stanovništva iz mjesta Pauče i Čenkovo na katoličku vjeru. Kada je iznio svoje protivljenje praksi vjerskih prijelaza, Marić tvrdi da mu je Akšamović zaprijetio da će ga, u slučaju neizvršavanja njegovih naloga, kazniti radi neposlušnosti.

Unatoč svim iznesenim prigovorima protiv biskupa Akšamovića, Marić ipak priznaje kako je svoje veze s njemačkim časnicima tijekom rata biskup uvelike koristio, zauzimajući se za ljude osumnjičene za suradnju s partizanima: „Kadgod bi đakovčani bili zatvoreni, dolazili su biskupu, da bi intervenirao za njih. I on je to uvijek najspremnije činio, uz vlastite neugodnosti i predbacivanja, da je i on partizanofil. (...) Mislim, da mu mnogi đakovčani mogu zahvaliti – uz ostale koji su se zauzimali – svoju slobodu, pa mnogi i svoj život.“ Početkom 1945. godine, kada je kapitulacija Njemačke, a s njom i NDH, bila sve izvjesnija, prema Marićevim tvrdnja, biskup Akšamović započeo je s uspostavljanjem veza s partizanima, zbog čega je pred kraj rata od strane ustaških vlasti optuživan za suradnju s partizanskim pokretom, a osvrtno na njegove trenutne političke stavove i odnos prema novim vlastima, Marić zaključuje svoj referat riječima: „Kakovo je njegovo raspoloženje i držanje sada, toga ne bih znao reći. To bi čovjek morao biti ondje, na zgodan način s njime stupiti u slobodniji razgovor i onda doznati za pravo raspoloženje prema narodnoj vlasti. Međutim iz

svega prijašnjeg vjerujem, da će on svim silama nastojati, da dokaže svoju potpunu odanost prema narodnoj vlasti i da će pružiti punu suradnju toj vlasti.“⁷⁴

Osim posebnog referata o biskupu Akšamoviću, na njegovo držanje tijekom Drugog svjetskog rata, Marić se osvrnuo i u izvješću o odnosima i vezama visokog svećenstva Katoličke crkve prema ustaško-križarskom pokretu. U njemu je ponovio tvrdnju kako je Akšamović, prema zaključivanju ljudi, bio najodaniji biskup ustaškim vlastima, zbog čega je i primio vrlo visoko državno odlikovanje. Što se tiče njegovog odnosa prema križarskom pokretom, Marić ističe kako vjeruje da Akšamović ne održava nikakve veze s ostacima ustaške vojske, „nego da mu je sve nastojanje, da uspostavi što bolje veze s narodnim pokretom i sadašnjim vlastima“. Zanimljivo je da je u ovom izvješću Marić mnogo manje kritičan bio prema zagrebačkom nadbiskupu Stepincu, za kojeg kaže da nije bio u dobrim odnosima s ustaškim vlastima, koje je često napadao u svojim govorima i propovijedima te napominje da su ponajprije ustaške vlasti inzistirale na tome da se njihovi odnosi s nadbiskupom Stepincem poboljšaju, jer im je smetalo što se „glavni predstavnik Crkve drži prerezervirano prema ustaštvu“.

Osim Akšamovića i Stepinca, Marić u kratkim osvrtima na ratno razdoblje spominje i beogradskog nadbiskupa Josipa Ujčića, skopskog biskupa Smiljana Čekadu, sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića, banjalučkog biskupa Josipa Garića, mostarskog biskupa Petra Čulu, splitskog biskupa Kvirina Bonefačića, kotorskog i dubrovačkog biskupa Pavla Butorca, hvarskog biskupa Miha Pušića, šibenskog biskupa Jerolima Miletu, senjskog biskupa Viktora Burića, krčkog biskupa Josipa Srebrnića i grkokatoličkog križevačkog biskupa Janka Šimraka. Nakon svega, Marić zaključuje, kako je iz njegovog referata vidljivo da je među visokim klerom Katoličke crkve bilo vrlo malo pristalica ustaškog pokreta te da je većina održavala isključivo službene veze s vlastima „jer su morali i koliko su morali“. Prema

⁷⁴ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 5, Rad i protunarodna djelatnost biskupa đakovačkog dra Antuna Akšamovića, (bez oznake spisa i nadnevka), 33-38.

njegovu mišljenju glavni uzrok crkveno-državnih sukoba leži u strahu i nepovjerenju crkvenih krugova prema komunističkom svjetonazoru, koji je tradicionalno usmjeren protiv Crkve i religije, što je dodatno produbljeno pritvaranjem nadbiskupa Stepinca, te biskupa Šimraka i Srebrnića neposredno nakon rata. Obrambeni stav, koji je katolički kler zauzeo prema komunističkim vlastima i koji se ponajviše očitovao u Pastirskom pismu jugoslavenskog katoličkog episkopata, omogućio je stvaranje zaključka o povezanosti Katoličke crkve s križarskim pokretom, no Marić upozorava da je pitanje „ima li to smisla i kuda to vodi i kakav će efekat imati“.⁷⁵

Uz sve naprijed navedene okolnosti koje nisu išle u prilog biskupu Akšamoviću i optužbe s kojima je bio suočen, njegov odnos s komunističkim vlastima ipak nije bio narušen. Razlog tomu zasigurno leži u činjenici kako komunističkim vlastima nije bilo u interesu da se obračunavaju s jednim od rijetkih biskupa, koji je pokazao spremnost za suradnjom i pozitivno se izjasnio o postojećem političkom sustavu. Umjesto toga, vlasti su Akšamovićevu spremnost za dijalogom nastojali iskoristiti za razbijanje jedinstva Katoličke crkve na čelu s nadbiskupom Stepincem i kao argument da za loše crkveno-državne odnose nije kriva državna vlast nego pojedini biskupi koji odbijaju svaki kontakt s vlastima.

Politika približavanja umjerenim pripadnicima visokog klera, koju su vlasti provodile s ciljem narušavanja jedinstva među biskupima očitovala se i početkom 1950-ih kada je Akšamović izabran u izvršni odbor Nacionalnog komiteta Jugoslavije za obranu mira. Na Kongresu, koji je održan 17. srpnja 1950. godine u Beogradu, Akšamović je održao govor u kojem je pohvalio gestu Komiteta da se u rad Kongresa uključi i netko iz redova Katoličke crkve. Svetozar Ritig vrlo je pozitivno ocijenio Akšamovićevo sudjelovanje i govor na Kongresu, no bilo je i onih, najvjerojatnije iz redova katoličkih biskupa, koji nisu podržavali

⁷⁵ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 5, Odnosi i veze visokog klera katol. Crkve prema ustaško-križarskom pokretu, (bez oznake spisa i nadnevka), 67-72; HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Izjava Đuke Marića (bez oznake spisa i nadnevka).

sudjelovanje jednog katoličkog biskupa u radu državnih organizacija. Na to se osvrnuo i sam Akšamović u pismu Ritigu u kojem napominje da ima saznanja o kritikama na njegov govor na Kongresu, ali ne zbog sadržaja, „nego radi kolaboracije sa krugovima, koji Crkvi nisu prijatelji“. Obrazlažući motive sudjelovanja na Kongresu iznosi uvjerenje kako je svojim činom „zatvorio usta“ onima koji govore „kako se Biskupi ne mogu nigdje u javnosti pokazati bez predhodne dozvole Rimskoga Pape“. Rad u izvršnom odboru Nacionalnog komiteta Jugoslavije za obranu mira Akšamović je opravdavao i činjenicom da je i sam Sveti Otac u travnju 1951. godine primio delegate Kongresa za obranu mira u svijetu i tom prilikom pohvalio njihove napore i nastojanja u ostvarenju mira. Akšamović je o tome obavijestio jugoslavenske biskupe i nadbiskupe u izvještaju o radu i karakteru Nacionalnog komiteta, tražeći da se Katolička crkva zainteresira i uključi u rad Kongresa u Zagrebu, koji je bio predviđen za rujan 1951. godine. Na poledini dopisa Akšamović je svojeručno napisao da je isti izvještaj uputio i Apostolskoj Nuncijaturi u Beogradu te da su sva pitanja suvišna jer je njegova suradnja „posve ispravna“.⁷⁶

Nakon što je tijekom rata podnio ostavku na službu đakovačkog biskupa, koju je Sveta Stolica djelomično uvažila, pitanje Akšamovićeva umirovljenja ponovno se aktualiziralo tijekom 1947. godine. Na temelju informacija dobivenih iz Beograda o popunjavanju upražnjenih biskupija, Akšamović je početkom 1947. godine izvijestio Ritiga da Apostolska Nuncijatura namjerava za đakovačkog biskupa postaviti Rudolfa Schütza, nadstojnika nauka Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. Ističući kako je papinski nuncij Joseph Hurley tijekom ljeta 1946. godine u dva navrata boravio u Đakovu, zaključuje kako je Schütz zasigurno ostavio pozitivan dojam, između ostalog i zbog svog poznavanja francuskog i talijanskog jezika. Uvjeren kako je pitanje postavljanja Schütza za đakovačkog biskupa riješena stvar koja će se realizirati do Uskrsa, Akšamović moli Ritiga da kao predsjednik Komisije za

⁷⁶ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 10, listopad 1950., 90-92; NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 1. rujna 1950.; BAĐ, AP, 29/1951 (9. svibnja 1951.).

vjerske poslove osigura u državnom proračunu novčana sredstva za njegovo uzdržavanje i nakon umirovljenja. Mogućnost Akšamovićeve umirovljenja bila je i na dnevnom redu sjednice Politbiroa Centralnog komiteta KPH od 21. veljače 1947. godine, na kojoj je namjera papinskog nuncija da smijeni Akšamovića i splitsko-makarskog biskupa Kvirina Bonefačića protumačena kao izravno miješanje u unutarnje državne poslove. Nedoumice oko postavljanja novog đakovačkog biskupa riješene su već u ožujku iste godine, kada je Apostolska nuncijatura obavijestila Akšamovića da su vijesti o popunjenju đakovačke biskupije „izmišljena fabula“. U pismu Ritigu Akšamović ističe da su netočne informacije stigle od zemunskog dekana Adama Žabarovića, koji se u Beogradu našao u krugovima, „koji se bave fabriciranjem diplomatskih kombinacija“, uz napomenu: „Ja doduše jedva čekam, da ovo biskupsko breme odbacim i da dobijem za ovo vrijeme dorasloga nasljednika.“⁷⁷

Ukoliko uzmemo u obzir da je Akšamović tada imao 72 godine, a mučile su ga i određene zdravstvene tegobe, kao što su hipertrofija prostate i arterioskleroza, njegova posljednja izjava ne iznenađuje. Akšamovićeve visoka životna dob i zdravstveno stanje, koji su uvelike otežavali normalno obavljanje biskupskih dužnosti, na koncu će ipak dovesti do određenih promjena u upravi Đakovačke i Srijemske biskupije. Naime, u lipnju 1951. godine Sveta je Stolica za naslovnog biskupa Herakleje Pontske i pomoćnog biskupa đakovačkog s ovlastima rezidencijalnog biskupa imenovala Stjepana Bäuerleina⁷⁸, profesora i duhovnika Biskupskog bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. Do ovog imenovanja došlo je na Akšamović zahtjev kada je od strane Apostolske nuncijature u Beogradu izvješten o namjeri Svete Stolice da se Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji pripoji 17 baranjskih župa, koje su do tada bile u sastavu Pečuške biskupije. Zbog „starosti i staračkih defekata“ i nepoznavanja mađarskog

⁷⁷ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu s početka 1947. i od 9. ožujka 1947.; *Zapisnici Politbiroa...*, sv- 1, 326.

⁷⁸ Stjepan Bäuerlein rođen je 1905. u Babinoj Gredi. Klasičnu gimnaziju završio je u Travniku, bogosloviju u Đakovu, a diplomu teologije stekao je u Zagrebu. Nakon zaređenja 1929. obavljao je službe kapelana u Podcrkavlju, Slankamenu, Tovarniku, Sotu, Valpovu i Đakovu. Od 1934. radi kao vjeroučitelj u Đakovu, nakon čega prelazi na službu u Bogoslovno sjemenište gdje, sve do biskupskog ustoličenja, radi kao duhovnik bogoslova i profesor. *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 7-8, srpanj-kolovoz 1951., 98.

jezika Akšamović se tome usprotivio i predložio da se Baranja pripoji Bačkoj Subotici ili da mu se odredi pomoćni biskup ili nasljednik. Papinski nuncij Hurley prosljedio je Akšamovićev zahtjev Svetoj Stolici, no kako ni nakon nekoliko mjeseci nije stigao nikakav odgovor, Akšamović je svoj zahtjev obnovio u rujnu 1950. godine. Dekret pape Pia XII. uslijedio je 15. lipnja 1951. godine i prema njemu je biskup Akšamović i dalje ostao apostolski administrator te zadržao nadležnost u crkveno-državnim poslovima, dok je biskup Bäuerlein preuzeo poslove dušobrižničke službe i vjerske inspekcije župa. Iako ga Sveta Stolica nije posavjetovala glede izbora kandidata za novog biskupa, navedenom podjelom poslova u biskupiji i ograničenom jurisdikcijom Akšamović je, prema svemu sudeći bio zadovoljan, što je u nekoliko navrata istaknuo u pismima Ritigu.⁷⁹

Nakon primanja papinog dekreta o imenovanju biskupom, Bäuerlein je na sjednici Stolnog Kaptola u obraćanju prisutnim kanonicima i biskupu Akšamoviću istaknuo da prihvaća „teški teret biskupske časti, ali i odgovornost rezidencijalnog biskupa“, uz molbu da mu Akšamović svojim savjetima i iskustvom bude na pomoći te da i dalje pred državnim vlastima zastupa interese biskupije. Biskupsko ustoličenje pomoćnog biskupa đakovačkog Stejapana Bäuerleina održalo se na blagdan Sv. Petra i Pavla, 29. lipnja 1951. godine u Stolnoj crkvi u Đakovu, a crkveni obred posvete održao je beogradski nadbiskup i predsjednik Biskupske konferencije Josip Ujčić.⁸⁰

Budući da biskup Bäuerlein, za razliku od biskupa Akšamovića, nije bio sklon suradnji i kontaktima s državnim vlastima, komunistički je režim u njegovom imenovanju vidio novu akciju Vatikana protiv Jugoslavije. Po njihovu tumačenju protujugoslavenska inicijativa Vatikana odražavala se upravo u biskupskim ustoličenjima onih crkvenih poglavara koji su bili neprijateljski raspoloženi prema vlastima. U tom smislu glavni povod postavljanja

⁷⁹ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pisma Ritigu od 12. srpnja 1949., svibnja 1951., 26. rujna 1952., 18. travnja 1952. i 27. srpnja 1953.; BAĐ, Fond BK, 1115/1951 (15. lipnja 1951.)

⁸⁰ BAĐ, Fond BK, 1115/1951 (18. lipnja 1951.), 1116/1951 (26. lipnja 1951.).

Bäuerleina za pomoćnog biskupa za komunistički je režim bio umanjivanje utjecaja, vlastima lojalnog, Akšamovića. Na nepovoljan stav vlasti prema njemu upozorio je i osječki župnik Pavao Matijević, koji je u pismu Bäuerleinu napomenuo kako vlasti vode opširnu evidenciju o njemu i njegovu radu, te da se i sam šef milicije u Osijeku raspitivao zašto je on pored živog biskupa Akšamovića također imenovan biskupom.⁸¹

Idućih mjeseci u različitim novinskim publikacijama uslijedila je medijska kampanja protiv biskupa Bäuerleina, a samim time i protiv vatikanske politike postavljanja biskupa. Tako u članku *Tko se kome miješa u unutrašnje stvari ili kakvi se ljudi postavljaju za visoke crkvene funkcionere u Jugoslaviji*, objavljenom u *Vjesniku* 24. studenog 1951. godine, autor odgovara na pisanje talijanskog lista *L'Osservatore Romano* o jugoslavenskom miješanju u unutarnje stvari Vatikana. Obrazlažući kako zapravo Vatikan svojom kadrovskom politikom nastoji utjecati na prilike u zemlji, ističe kako „na rukovodeća mjesta u crkvenoj hijerarhiji dolaze ljudi provjereni u borbi protiv komunizma“, čiji je glavni zadatak ometanje nastojanja vlasti prema daljnjem državnom napretku. Kao prvi primjer vatikanske kadrovske politike navodi se upravo imenovanje biskupa Bäuerleina, uz napomenu da su i sami svećenici i građani Đakova komentirali da je postavljen za biskupa isključivo „zbog svog ustaškog uvjerenja i djelovanja i zato što je nesumnjivo neprijateljski raspoložen prema narodnim vlastima“. U nastavku teksta nalazi se preslika prijedloga za Bäuerleinovo odlikovanje „u znak priznanja za revnistan rad oko odgoja mladeži u ustaškom duhu“, potpisanog od strane ministra pravosuđa i bogoštovlja NDH Pavla Cankija.⁸² O biskupu Bäuerleinu u sličnom kontekstu progovorio je i Pero Car, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Osječku oblast u izvještaju o političkom djelovanju oblasne partijske organizacije. Govoreći o svećenstvu kao „najernjem neprijatelju napretka“, Bäuerleina naziva bivšim ustaškim dužnosnikom, koji je

⁸¹ BAĐ, BOA, kut. 1951.-1952., 71/1951 (5. studeni 1951.); *Zapisnici Politbiroa...*, sv. 2, 848, 917-918.

⁸² *Vjesnik* (Zagreb), 24. studeni 1951., 2. Ovdje je važno napomenuti da je biskup Akšamović u vrijeme NDH odlikovan Veleredom sa zvijezdom, što je predstavljalo veće odlikovanje od Bäuerleinovog Reda za zasluge III. stupnja.

nakon imenovanja biskupom proveo reorganizaciju svećenstva na način da su „ispremješteni nedovoljno aktivni popovi, a na njihova mjesta postavljeni su reakcionarniji i aktivniji“.⁸³ Zanimljivo je da je na isti dan kada je ovaj članak objavljen u *Brodskom listu* o Bäuerleinu pisao i političko-satirični tjednik *Kerempuh*, koji je nerijetko na vrlo uvredljiv način pisao o Katoličkoj crkvi, svećenstvu i religiji uopće. U članku se ponovno ističe kako je Bäuerlein bio poznati organizator Ustaške mladeži, uz podrugljivu napomenu kako je riječ o isključivo vjerskoj organizaciji „za kićenje crkvi, organizaciju svete pričesti i slične nabožne razonode“. Također se, kao i u prethodnom članku, napominje kako je Bäuerlein maknuo one svećenike koji nisu bili dovoljno borbeni prema komunističkom režimu.⁸⁴ Budući je krajem 1952. godine došlo do prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije, protuvjerska i protuvatikanska promidžba u novinskim medijima dodatno je pojačana, kao i broj članaka na temu crkveno-državnih odnosa u novim okolnostima. U jednom od takvih članaka objavljenom u *Borbi* u veljači 1953. godine, ističe se dobronamjernost i susretljivost vlasti prema Katoličkoj crkvi, ali i nepomirljivost izvjesnih vatikanskih krugova s postojanjem Jugoslavije kao državne zajednice. Kao očiti primjer neprijateljske politike Vatikana navodi se kako se u Jugoslaviji progone i ekskomuniciraju oni svećenici, koji se zalažu za lojalnu suradnju s vlastima, a na najviše položaje u crkvenoj hijerarhiji biraju „neprikriveni neprijatelji“ državnog poretka, kao što je biskup Bäuerlein, „nosilac ustaškog ordena i aktivni organizator ustaške omladine“.⁸⁵

Na novinske natpise i glasine o razlozima postavljanja biskupa Bäuerleina osvrnuo se i sam biskup Akšamović u jednom od pisama Ritigu u kojem kategorički odbija insinuacije da je ponižen od strane Vatikana zbog svog nacionalno-političkog rada. Također naglašava da je bio potpuno slobodan u svojoj biskupskoj djelatnosti i da nikada zbog svog rada nije dobio

⁸³ *Brodski list* (Slavonski Brod), 6. lipnja 1952., 1.

⁸⁴ *Kerempuh* (Zagreb), 6. lipnja 1952., 1.

⁸⁵ *Borba* (Zagreb), 17. veljače 1953., 2.

primjedbu od strane apostolskog nuncija. Za razloge postavljanja Bäuerleina za pomoćnog biskupa ističe trenutne prilike u biskupiji, koja se proteže područjem dviju republika i koje zahtijevaju „sposobna i zdrava biskupa“. Na prigovore Bäuerleinu da je bio ustaša, Akšamović odgovara da je riječ o najobičnijoj podvali te da on nikada nije „zalazio u ustaške kancelarije niti na njihova vijećanja“. Nadalje, pojašnjava kako je u vrijeme NDH vladala „neka manija da se daju odlikovanja“, te da je Bäuerlein predložen kao nastavnik, ali odlikovanje nije nikada primio. Očito su postojale i određene zamjerke prema pomoćnom biskupu đakovačkom i zbog njegovog njemačkog prezimena, budući pri kraju pisma Akšamović ističe kako su njemačko prezime imali đakovački biskup Strossmayer i zagrebački nadbiskup Bauer, te da su stoga prigovori na Bäuerleinovo prezime u potpunosti neopravdani.⁸⁶

Kako manipuliranje javnošću putem medija nije zaobišlo ni biskupa Akšamovića dokazuje i njegovo pismo Ritigu iz 1943. godine, upućeno nekoliko mjeseci nakon prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolicе i Jugoslavije. U njemu se Akšamović žali kako je nakon audijencije kod Tita novinarima dao dvije „posve nevine izjave“, koje su u medijima prikazane kao da je on otvoreni protivnik pape Pia XII., što je izazvalo oštru kritiku većine biskupa. Očividno razočaran postupcima medija, koji su u skladu s državnom politikom, njegovu lojalnost vlastima zlorabili u trenucima izuzetno zaoštrenih crkveno-državnih odnosa, Akšamović piše kako u pitanjima odnosa između Crkve i države više ne može ništa pozitivno učiniti te da je spreman za mirovinu i život u skromnosti.⁸⁷

Tijekom idućih godina Akšamovićevo sudjelovanje u radu biskupije, pa čak i u pogledu rješavanja konkretnih crkveno-državnih problema, postupno se smanjivalo i bilo je više sporadične naravi. Budući je biskup Bäuerlein prvotno preuzeo vjersku inspekciju župa, pri čemu je učestalo dolazio u kontakt sa svećenicima na terenu, većina njih se i u određenim

⁸⁶ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 26. rujna 1952.

⁸⁷ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 31. ožujka 1953.

pitanjima crkveno-državne nadležnosti sve više za pomoć obraćala upravo biskupu Bänderleinu. Kako je s vremenom Bänderlein preuzimao nadležnost u gotovo svim poslovima Đakovačke i Srijemske biskupije, osjetne su bile i promjene u odnosu prema lokalnim i državnim organima vlastima od onoga u razdoblju aktivnog djelovanja biskupa Akšamovića. Početna podjela poslova u biskupiji između Akšamovića i Bänderleina u potpunosti je odgovarala „mladom biskupu“ (kako ga je svećenstvo često oslovljavalo u pismima, *op.a.*), jer je on zazirao od kontakata s predstavnicima vlasti, osobito od mogućnosti traženja određenih ustupaka za biskupiju. No, kako je u tim poslovima Akšamović postajao sve pasivniji, naravno i zbog svojih godina i zdravstvenog stanja, predstavnici vlasti su sve više na Bänderleina gledali kao na jedinu odgovornu i ovlaštenu osobu za rješavanje određenih crkveno-državnih sporova na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Na nepravilnosti u njegovom stavu prema predstavnicima vlasti, Bänderleina je prijateljski upozorio i Josip Angelo Ritig, nećak Svetozara Ritiga. U pismu poslanom početkom 1958. godine, A. Ritig, na Akšamovićevu zamolbu, iznosi stavove nadležnih vlasti o odnosima između Katoličke crkve i državnih vlasti na području Đakovačke i Srijemske biskupije. U početnom dijelu pisma A. Ritig pojašnjava zakonski okvir crkveno-državnih odnosa, napominjući da on kao predstavnik đakovačke dijeceze ima pravo koristiti sva dopuštena zakonska sredstva, kao što su molbe i žalbe, u rješavanju konkretnih slučajeva. Nadalje se osvrće na važnost vjerskih komisija u posredovanju između Crkve i države te njihovu ovlast da interveniraju u slučajevima gdje to nije dopušteno crkvenim tijelima i ustanovama. Glavna pretpostavka za pravilno djelovanje vjerskih komisija, iznosi u nastavku, jesu kontakti i suradnja između crkvenih ustanova i vjerskih komisija, u ovom slučaju Komisije za vjerske poslove pri Izvršnom vijeću Sabora NRH. Ukoliko ovlašteni predstavnici Crkve ne žele osobne niti pismene kontakte, ni Vjerska komisija ne može na svoju odgovornost poduzimati određene korake u rješavanju pojedinih pitanja. S tim u vezi, A Ritig nastavlja da mu nisu poznati razlozi zbog kojih se Bänderlein ne

želi koristiti tim zakonskim mogućnostima i odbija svaki kontakt s vlastima, za razliku od biskupa Akšamovića, čija je spremnost za suradnjom omogućila da „đakovačka dijeceza nikako ne bude posljednjom po razvijenosti katoličkog života u njoj“. Osim toga, A. Ritig ističe da su državne vlasti iz rijetkih Bäuerleinovih dopisa stekli takav dojam, da njemu kao predstavniku Đakovačke i Srijemske biskupije i nije toliko stalo do usvajanja pojedinih zahtjeva, jer niti u jednom slučaju nije zatražio posredovanje Vjerske komisije u Zagrebu. Pozivajući se na dugogodišnje prijateljstvo njegove obitelji s biskupom Akšamovićem, A. Ritig izražava spremnost da i sam pomogne u ponovnoj uspostavi normalnih crkveno-državnih odnosa u biskupiji, kako bi se izbjegla moguća šteta za cjelokupni vjerski i crkveni život. Na kraju predlaže da Bäuerlein osobno zatraži susret s predsjednikom Vjerske komisije u Zagrebu, a da se o pojedinostima toga koraka prethodno obvezno posavjetuje s biskupom Akšamovićem. Da Bäuerlein nije imao namjeru popustiti u svom otporu prema komunističkim vlastima dokazuje i njegov prilično sažet odgovor na pismo A. Ritiga, ispisan na njegovoj poledini: „Poštovani gosp. doktore, nedavno sam bio počašćen primivši Vaš list. Srdačno Vam hvala. Posebno zahvaljujem za brigu oko duhovnog napretka moje biskupije. Kada budem ustrebao bit ću slobodan zamoliti za ponuđenu mi susretljivost.“⁸⁸ Do prvog Bäuerleinovog susreta s predstavnicima lokalnih vlasti doći će tek u ožujku 1960. godine, kada će nakon dugog nagovaranja Bäuerlein primiti predstavnike NOK-a Osijek u vezi suđenja profesorima i bogoslovima Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu.⁸⁹

O međusobnom odnosu Akšamovića i Bäuerleina nemamo puno podataka. Iako karakterno očito različiti, pa tako i u odnosu prema komunističkim vlastima, konkretnijih dokaza o njihovom mogućem neslaganju nemamo, osim jedne Akšamovićeve napomene izrečene prilikom primanja Ordena bratstva i jedinstva na njegov 84. rođendan, kako s njim

⁸⁸ BAĐ, BOA, kut. 1958. (22. siječnja 1958.)

⁸⁹ M. AKMADŽA, Biskup Stjepan Bäuerlein i crkveno-državni odnosi do 1966. godine, u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, br. 14, 2007., 56.

postupaju „kao s čobanom“. Margareta Matijević, koja donosi ovaj podatak, napominje da je Akšamović ovdje aludirao upravo na biskupa Bäuerleina. Dakle, unatoč činjenici da je Akšamović, neposredno nakon imenovanja Bäuerleina pomoćnim biskupom, stao u njegovu obranu i poricao glasine, koje su se objavljivale u tisku, prema navedenoj opasci mogli bi zaključiti kako je odnos među njima tijekom godina postajao sve zategnutiji i službeniji. Razloge za to možemo, prije svega, tražiti u njihovim dijametralno suprotnim stavovima u pitanjima crkveno-državnih odnosa i suradnje s predstavnicima režima, pri čemu možemo sa sigurnošću ustvrditi kako Bäuerleinova nepopustljivost i tvrdoglavost u odnosu prema nositeljima vlasti zasigurno nije imala blagoslov uvijek lojalnog Akšamovića, niti je, s druge strane, Bäuerlein blagonaklono gledao na suradnju i izraze odanosti svoga prethodnika prema vlastima. Međutim, važno je istaknuti da su, uz sve osobne nesuglasice, koje su bez sumnje postojale, Akšamović i Bäuerlein ipak poštivali značaj i status jedan drugoga u biskupiji, pa stoga ne začuđuje da konkretnijih arhivskih dokaza o njihovim mogućim sukobima nemamo.

Četiri mjeseca nakon što je proslavio svoj dijamantni jubilej, 60. godišnjicu misništva i nakon gotovo 40 godina biskupske službe, 7. listopada 1959. godine u 84. godini života umire biskup Akšamović. Pokop i Sveta Misa zadušnica, koju je predvodio Franjo Šeper, nadbiskup-koadjutor zagrebački, održani su 10. listopada 1959. godine uz prisustvo velikog broja crkvenih dostojanstvenika, ali i predstavnika civilne vlasti. Među njima su bili Zlatko Frid, tajnik Komisije za vjerska pitanja NRH, Matija Bunjevac, predsjednik Narodnog odbora kotara Osijek, Eugen Predrijevac, predsjednik Narodnog odbora općine Đakovo, Ivica Novak, predsjednik trgovinske komore Osijek i Angelo Ritig. Među brojnim vijencima položenim na odar biskupa Akšamovića nalazili su se i vijenci Vladimira Bakarića, predsjednika Sabora NRH, Ivana Krajačića, potpredsjednika Izvršnog vijeća Sabora NRH, Komisije za vjerske poslove NRH te političkih i radnih organizacija s područja Osijek i Đakova. Brzrojave sućuti povodom smrti biskupa Akšamovića, osim predstavnika katoličkog svećenstva, uputili su i

Dobrivoje Radosavljević, član Saveznog Izvršnog vijeća i predsjednik Savezne vjerske komisije u Beogradu, Ivan Ribar, savezni narodni poslanik iz Zagreba i Slavko Komar, narodni poslanik za kotar Osijek. Zanimljivo je za napomenuti kako biskup Bäuerlein ni ovom prilikom nije htio na razgovor primiti prisutne članove vjerske komisije iz Zagreba i Beograda, koji su došli na Akšamovićev pokop.⁹⁰

O smrti i pokopu biskupa Akšamovića izvijestile su i pojedine republičke i regionalne tiskovine: *Vjesnik*, *Borba*, *Glas Slavonije*, *Đakovački list*. Uz kratke biografske podatke i informacije vezane za pokop, u člancima se ističe i kako je Akšamović, slijedeći geslo velikog biskupa Strossmayera, svojim primjerom pokazivao kakvi trebaju biti odnosi između Crkve i Države te da je cjelokupno svoje djelovanje usmjeravao „u pravcu sređivanja tih odnosa“, zbog čega je i odlikovan Ordenom bratstva i jedinstva I. reda.⁹¹

Nakon smrti Antuna Akšamovića, biskupa i apostolskog administratora đakovačkog 12. listopada 1959. godine bulom pape Ivan XXIII. novim rezidencijalnim biskupom đakovačkim imenovan je pomoćni biskup Bäuerlein. Tim je činom nakon 17 godina upravljanja biskupijom preko službe apostolske administrature, Đakovačka i Srijemska biskupija ponovno dobila svoga rezidencijalnog biskupa. Svečano postavljanje rezidencijalnog biskupa održalo se u stolnoj crkvi u Đakovu, 13. prosinca 1959. godine.⁹²

U kojoj se mjeri Akšamovićeva suradnja s komunističkim režimom odrazila na položaj Katoličke crkve u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, pokazat će detaljnije iduća poglavlja u kojima će se analizirati najvažniji aspekti crkveno-državnih odnosa toga razdoblja. Svakako je potrebno istaknuti da su česti bili slučajevi u kojima je Akšamović za

⁹⁰ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 11, studeni 1959., 156-158; *Vjesnik* (Zagreb), 10. listopada 1959., 2; M. AKMADŽA, *Biskup Stjepan Bäuerlein i crkveno-državni odnosi...*, 53-54.

⁹¹ *Vjesnik* (Zagreb), 9. listopada 1959., 1, 10. listopada 1959., 2, 11. listopada 1959., 1; *Glas Slavonije* (Osijek), 9. listopada 1959., 1; *Borba* (Zagreb), 9. listopada 1959., 4; 12. listopada 1959., 2; *Đakovački list* (Đakovo), 10. listopada 1959., 1.

⁹² BAĐ, Fond BK, 1900/1959; *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 12, prosinac 1959., 169-170.

pojedine ustupke učinjene sa svoje strane tražio određene protuusluge za svoju biskupiju, što dokazuje kako njegova podrška vlastima ipak nije bila u potpunosti bezrezervna te da je svoj povlašten položaj nastojao iskoristiti i za dobrobit biskupije. Jedan od zornijih primjera njegova je okružnica svećenstvu i vjernicima iz srpnja 1945. povodom navodnog ukazanje Majke Božje u Bošnjacima. U okružnici je Akšamović istaknuo da unatoč tome što su se vijesti o događajima u Bošnjacima raširile po cijeloj Slavoniji i Srijemu, provedenom istragom nije potvrđeno da je uistinu riječ o natprirodnim pojavama, te da se stoga Bošnjacima ne može priznati status prošteništa ili svetišta. U skladu s time zabranjuje daljnje okupljanje vjernika, obavljanje javnih molitava, vršenje crkvenih obreda i služenje Sv. Mise, uz naputak svećenicima da imaju dužnost vjernike poučiti „neka ondje ne traže novih čudesa i novih proročanstava“. Kada je u prosincu iste godine Akšamović intervenirao kod pročelnika Okružnog NO-a u Slavonskom Brodu za puštanje trojice dijecezanskih svećenika iz pritvora, nije zaboravio podsjetiti na iskazanu lojalnost: „Vi znate, da sam i u Bošnjačkom slučaju postupao lojalno prema Vašim željama, pak se nadam da ćete i Vi imati razumijevanja za moje crkvene brige i poslove.“⁹³ Osim ove i brojnih sličnih intrevencija, među najveće Akšamovićeve zasluge, kojima je neupitno zadužio Đakovačku i Srijemsku biskupije, bili su osiguranje povlaštenog položaja biskupiji i Stolnoj crkvi u Đakovu prilikom provedbe agrarne reforme, očuvanje Biskupskog bogoslovnog sjemeništa i kontinuitet *Vjesnika biskupije đakovačke*, kao jednog od rijetkih vjerskih listova, koji su nakon rata objavljivani bez većih ometanja i zabrana.

Međutim, govoreći o utjecaju crkveno-državnih odnosa na vjerske prilike u pojedinim biskupijama, važno je istaknuti da je na njih osim zakonskih odredbi donesenih na republičkoj i saveznoj razini, uvelike utjecala i samovolja lokalnih tijela vlasti, koji su vrlo često kršili zakon pozivajući se na izuzetne lokalne prilike, što je stvaralo poteškoće i samoj državnoj

⁹³ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* (Đakovo), br. 5, 31. srpnja 1945. ; BAĐ, Fond BK, 2183/1945 (17. prosinca 1945.).

vlasti. Tako je u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji jedinstvena državna politika prema Katoličkoj crkvi bila dodatno potencirana upravo stavom lokalnih partijskih službenika kako je riječ o biskupiji s „najjačom popovštinom u Slavoniji“.⁹⁴ U skladu s tim, djelovanje katoličkog svećenstva i njegov utjecaj u narodu bili su pod stalnim povećalom lokalnih tijela vlasti, koji su zatim o svemu potanko izvještavali svoje nadređene. Takve pojave tzv. „pogrešne revnosti“⁹⁵ u tumačenju zakona dodatno su otežavali položaj i slobodno djelovanje katoličkog svećenstva, crkvenih ustanova, ali i samih vjernika u njihovom svakodnevnom prakticiranju vjere na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Na takve pojave, koje su bile u suprotnosti s deklaracijom o slobodi savjesti, vjeroispovijesti i privatnog vlasništva, Akšamović je upozorio Bakarića već u srpnju 1945. godine. U predstavi se osvrće na oduzimanje imovine časnim sestrama Kongregacije sv. Križa u Slavonskom Brodu i Vukovaru, ometanje vjerske nastave te spominje podatak od 15 dijecezanskih svećenika u zatvorima i logorima. Zahtijevajući od Bakarića da se takvim nepravilnostima stane na kraj, ističe da je riječ o zloupotrebama podređenih državnih tijela i predstavnika državne vlasti u Slavoniji, te napominje: „Tvrdo sam uvjeren, da mnoge od ovih nepravilnosti vrše niži organi na svoju ruku i baš zato je potrebno, da se odmah u početku stane na put svim ovim nepravilnostima i da se čim prije pred narodom auktoritet državne vlasti što bolje učvrsti i afirmira.“⁹⁶

Uzimajući u obzir takve okolnosti, nerealno je za očekivati da bi biskup Akšamović zbog svog povoljnog položaja i prijateljstva s pojedinim predstavnicima državne vlasti bio u mogućnosti u potpunosti zaštititi svećenstvo i vjernike Đakovačke i Srijemske biskupije, koji su se gotovo svakodnevno susretali s različitim oblicima gušenja vjerskih sloboda. Tako da su primjeri opstrukcije vjerskog i crkvenog djelovanja na području Đakovačke i Srijemske

⁹⁴ DAO 309, Kotarski komitet KPH Đakovo 1944.-1955., kut. 5 (*Politički izveštaji, referati, agitacija i propaganda 1945.-1950.*), 18. svibnja 1945.

⁹⁵ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj...*, 56.

⁹⁶ BAĐ; Fond BK, 981/1945 (14. srpnja 1945.).

biskupije, od strane lokalnih i državnih tijela vlasti, bili jednako brojni kao i u drugim biskupijama na području NR Hrvatske. No, ono što se zasigurno promijenilo nakon Akšamovićeve smrti bio je status Đakovačke i Srijemske biskupije i novog biskupa u očima predstavnika državnih vlasti. Biskup Bäuerlein, koji je bio izrazito nepovjerljiv prema vlastima i pri tome izrazito ustrajan i principijelan, nije nastavio politiku suradnje i lojalnosti svoga prethodnika, a kao izravna posljedica takvog stava bio je i zaokret u odnosu vlasti prema biskupiji. Da su za Đakovačku i Srijemsku biskupiju nastupila drugačija vremena pokazalo se već nekoliko dana prije Akšamovićeve smrti, kada su zbog navodne neprijateljske djelatnosti uhićeni profesori i bogoslovi Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. Takav rasplet događaja, koji je predvidio i sam kardinal Stepinac, doveo je u pitanje daljnji opstanak Bogoslovije i *Vjesnika biskupije đakovačke* te je predstavljao nesumnjiv pokušaj vršenja pritiska na novog đakovačkog biskupa u smjeru ublažavanja njegovih stavova prema komunističkim vlastima.

4. POLITIČKA I SUDSKA REPRESIJA KOMUNISTIČKIH VLASTI PREMA KATOLIČKOJ CRKVI U ĐAKOVAČKOJ I SRIJEMSKOJ BISKUPIJI

Posljednje godine Drugog svjetskog rata i razdoblje koje je uslijedio neposredno nakon njegova završetka obilježeno je velikim brojem sudskih procesa protiv političkih neistomišljenika nove vlasti. S ciljem unutarnje konsolidacije, u prvim godinama komunističkog režima politička je represija dosegla svoj vrhunac, ali je kao jedno od glavnih obilježja sustava ostala prisutna i tijekom stabilnijeg razdoblja.

Radikalizam komunističkih vlasti prema političkim protivnicima, kako onim stvarnim tako i potencijalnim, očitovao se i u beskompromisnom obračunu s pripadnicima Katoličke crkve. Rezultat toga je i veliki broj sudskih procesa protiv katoličkih svećenika u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, ali i općenito gledano stradanje katoličkog svećenstva pod komunističkim režimom bilo je najintenzivnije upravo u prvim godinama nakon rata. Iako će u nastavku teksta uglavnom biti riječi o sudskim procesima protiv katoličkog svećenstva, važno je napomenuti da je veliki broj njih u tim godinama stradao na masovnim stratištima na području Hrvatske i Slovenije tijekom rata ili su nakon završetka ratnih zbivanja, bez sudske presude, jednostavno odvedeni iz svojih župnih domova i ubijeni.⁹⁷

Problematika stradavanja pripadnika Katoličke crkve, ali i ostalog civilnog stanovništva, pred kraj i nakon završetka Drugog svjetskog rata, tek je u posljednjih nekoliko godina dobila veće istraživačke zamahe. Pri tome je svakako potrebno uzeti u obzir činjenicu da tijekom četrdesetpetogodišnjeg postojanja Jugoslavije društveno-politički uvjeti nisu dopuštali istraživanje ovakvih „osjetljivih“ i režimski neprihvatljivih tema, uz iznimku nekolicine autora u emigraciji. U tom je razdoblju, uglavnom u emigraciji, objavljeno

⁹⁷ Prema podacima Antuna Jarma i Ante Bakovića s područja Đakovačke i Srijemske biskupije u tom su razdoblju smrtno stradali sljedeći svećenici: Slavko Brajković, Emerik Gašić, Josip Gunčević, Ivan Ivančić, Jakob Krist, Đuro Kroflin, Mijo Lajoš, Ivan Lakajner, Josip Mirković, Adam Mitrović, Đuro Pavošević, Franjo Perčić, Ivan Šalovac, Vjekoslav Terzić, Tomo Vinić, Antun Vrančić, Antun Živković.

nekoliko popisa ratnih i poratnih žrtava pripadnika Katoličke crkve u Hrvatskoj. Među prve takve popise ubraja se i onaj Ive Omrčanina objavljen na njemačkom jeziku 1959. godine u kojem autor navodi brojku od 327 ubijenih svećenika i redovnika od strane komunista. Slične podatke, točnije 320 odnosno 330 ubijenih svećenika i redovnika, donose fra Lucijan Kordić i Ante Beljo, dok se prema popisu Vinka Nikolića, objavljenom u knjizi *Bleiburg: Uzroci i posljedice*, taj broj penje na 384.⁹⁸ Među radovima objavljenim nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, potrebno je prije svega istaknuti djela Stjepana Kožula - *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije* u kojoj autor donosi podatke o stradalima i zatvorenim svećenicima Zagrebačke nadbiskupije u razdoblju od 1935. do 1949. godine, zatim njegovo drugo i dopunjeno izdanje *Martirologij Crkve zagrebačke*, objavljeno 1998. godine te posljednje u nizu *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke (1998.-2008.)*, objavljeno također u Zagrebu 2008. godine.⁹⁹ Na zabrinjavajuće veliki broj uhićenih i ubijenih pripadnika Katoličke crkve od strane komunističkih vlasti, neposredno nakon završetka rata upozorili su i katolički biskupi Jugoslavije u Pastirskom pismu, objavljenom u rujnu 1945. godine, u kojem je navedeno kako je do tada ubijen, zatvoren i nestao 501 pripadnik Katoličke crkve.

Za istraživanje stradavanja katoličkog svećenstva na području Đakovačke i Srijemske biskupije, od posebnog je značaja knjiga Antuna Jarma *Pribrojeni zboru mučenika*, u kojoj autor donosi podatke o 38 dijecezanskih svećenika, što je činilo 20% ukupnog broja svećenika, koji su na različite načine bili proganjani, zlostavljani i ubijeni pri kraju i neposredno nakon rata (1945.-1947.).¹⁰⁰ Podaci o smrtno stradalim svećenicima i

⁹⁸ Ivo OMRČANIN, *Kroatische Priester ermordet von Tschetnikern und Komunisten*, München, 1959.; Lucijan KORDIĆ, *Mučeništvo crkve u Hrvata*, Chicago, 1980.; Ante BELJO, *Yu-genocid*, Zagreb-Toronto, 1990.; Vinko NIKOLIĆ, *Bleiburg: Uzroci i posljedice*, München-Barcelona, 1988. Svi podaci doneseni su iz: Stjepan KOŽUL, Svećenici žrtve progona u Hrvatskoj nakon II. svjetskog rata, u: *CCP*, br. 41, 1998., 181-185.

⁹⁹ S. KOŽUL, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1992.; *Martirologij Crkve zagrebačke*, Zagreb, 1998.; *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke (1998.-2008.)*, Zagreb, 2008.

¹⁰⁰ Antun JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, Đakovo, 2007.

bogoslovima Đakovačke i Srijemske biskupije mogu se pronaći i u knjizi *Hrvatski martirologij XX. stoljeća. Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata*, don Ante Bakovića, u kojem se navode imena njih 30.¹⁰¹

Ne ulazeći u točnost svih do sada navedenih brojčanih podataka, neosporna ostaje činjenica da je novi režim od trenutka stupanja na vlast započeo nemilosrdan obračun s Katoličkom crkvom, koji je u njenim redovima, ali i među samim vjernicima izazvao veliki strah i nepovjerenje prema novom političkog poretka. Unatoč činjenici da se konačan broj žrtava Drugog svjetskog rata i poraća među katoličkim svećenstvom u Hrvatskoj vjerojatno nikada neće moći točno utvrditi, približnu spoznaju o razmjerima stradavanja Crkve u ovom razdoblju mogu nam dati detaljniji prikazi pojedinih nadbiskupija, biskupija i redovničkih zajednica. Kao prilog tome, ali i kao poticaj za daljnja opsežnija istraživanja u tom smjeru, u nastavku su prikazani i opisani neki od najznačajnijih sudskih procesa na području Đakovačke i Srijemske biskupije, kojima su komunističke vlasti nastojale Katoličku crkvu diskreditirati i onemogućiti u njenom pastoralnom djelovanju.

4.1. KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO POSLIJERATNE JUGOSLAVIJE

U borbi protiv političke oporbe tijekom razdoblja komunističke Jugoslavije glavnu su ulogu imale obavještajno-sigurnosne službe, među kojima je prva osnovana u svibnju 1944. godine, pod nazivom Odjeljenje za zaštitu naroda (dalje: OZN), čiji je cilj bio sprječavanje oporbenih djelatnosti protiv komunističkih vlasti. Tijekom 1946. godine dolazi do reorganizacije OZN-e, te od njenog drugog odsjeka nastaje Uprava državne bezbjednosti (dalje: UDB), a od trećeg se odsjeka formira Kontraobavještajna služba (dalje: KOS), koja je djelovala unutar Jugoslavenske armije. Upravo je OZN-a, a kasnije UDB-a bila nadležna za

¹⁰¹ Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća. Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata*, Zagreb, 2007.

praćenje, uhićenje i saslušavanje osoba sumnjivih komunističkom režimu, a njen se dokazni materijal uglavnom zasnivao na priznanjima okrivljenika. Međutim, tijekom istražnog postupka česte su bile pojave kršenja zakonitosti i to upravo od strane službenika OZN-e/UDB-e, osobito tijekom saslušanja okrivljenika i svjedoka, pretresu stana, trajanju pritvora i sl., što je najviše bilo izraženo u razdoblju neposredno nakon rata. Osim sigurnosno-obavještajnih službi u procesu krivičnog gonjenja važno je mjesto zauzimalo i Javno tužiteljstvo, osnovano u veljači 1945. godine. Konačni položaj Javnog tužiteljstva utvrđen je tijekom 1946. godine i ono je koncipirano kao „opća narodna vlast i organ u funkciji kontrole zakonitosti“, koja je imala pravo krivičnog gonjenja, podizanja tužbe i žalbe, zakonske intervencije u toku sudskog procesa i pravo na podizanje zahtjeva za zaštitu zakonitosti protiv pravomoćnih odluka sudova i upravnih tijela. Monopol u krivičnom gonjenju, Javno je tužiteljstvo zadržalo i nakon donošenja *Zakona o krivičnom postupku* u listopadu 1948., godine osim za politička kaznena djela kada je postupak preuzimala UDB-a. Istoga dana kada je osnovano i Javno tužiteljstvo, Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je i odluku o poništenju svih zakonskih propisa donesenih u vrijeme okupacije, kao i onih prihvaćenih prije 6. travnja 1941. godine ukoliko su bili u suprotnosti s tekovinama NOB-a. Ovaj je propis djelomično popunjen u listopadu 1946. godine u obliku *Zakona o ukidanju pravnih propisa* donesenih u vrijeme okupacije i prije, čime su postavljeni temelji za stvaranje potpuno novog krivičnog prava.¹⁰²

Jedan od prvih zakona donesenih u Hrvatskoj tijekom 1945. godine, na čijoj je osnovi započeo krivični progon političkih neistomišljenika bila je *Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*, donesena na sjednici Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH) 24. travnja 1945. godine. Prema toj odluci krivičnim djelima smatrala su se „sva djela kojima se vrijeđala i vrijeđa čast naroda, ili su uperena protiv

¹⁰² Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 59, 61, 65; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj...*, 58-59, 70, 76.

osnovnih interesa naroda i tekovina, na kojima se izgrađuje Demokratska Federativna Jugoslavija“. Na osnovu te odluke, u sjedištima okruga, uspostavljeni se specijalni Sudovi za zaštitu nacionalne časti, koji nisu bili nadležni za djela ratnog zločina i izdaje, ali su njihove presude bile konačne i pravomoćne. U nadležnosti ovih sudova bila su, u prvom redu, krivična djela političke, promidžbene, kulturne, umjetničke, privredne, administrativne i druge suradnje s okupatorom i domaćim izdajicama. Moguće kazne za navedena djela bile su gubitak nacionalne časti (isključenje iz javnog života, gubitak prava na javne funkcije i gubitak svih građanskih prava), prisilni rad, djelomična ili potpuna konfiskacija imovine i izgon. U svibnju 1945. godine Ministarstvo pravosuđa izdalo je *Uputstvo za provedbu Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*, u kojem se detaljnije opisuje koja krivična djela potpadaju pod nadležnost Sudova za zaštitu nacionalne časti. Pa tako u *Uputstvu* stoji da krivična djela navedena u *Odluci* nisu konačna, „pak se ne isključuje postojanje i drugih djela tu nenabrojenih, a koja bi u pojedinim slučajevima imala obilježja krivičnih djela“. Nadalje se ističe da kazna gubitka nacionalne časti predstavlja glavnu kaznu i može se izreći samostalno, pri čemu se treba odrediti trajanje te kazne. Konfiskacija imovine izriče se onima koji su imovinu stekli tijekom rata na nečastan način (ratni bogataši, špekulanti, dobavljači okupatorske vojske i sl.), te onima kojima su imovinske prilike omogućile njihov nečastan rad, dok se kazna izгона izriče ukoliko sud utvrdi da bi osuđenikov ostanak u mjestu boravka bio štetan po javne interese.¹⁰³

Podatke o djelovanju ovih specijalnih sudova možemo pronaći u izvješću Ministarstva pravosuđa o radu Sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 18. rujna 1945. godine. Iako izneseni broježani podaci nisu konačni, odnosno, kako se navodi u izvješću

¹⁰³ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj...*, 64; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 63.; Stjepan SRŠAN, Sud za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Osijek-Virovitica 1945. godine, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 8, Osijek, 2005., 263-264, 285-286; Uputstvo za provedbu Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj Ministarstva pravosuđa Narodne vlade Hrvatske, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj...*, 157-158.

nedostaje oko 20% ukupne sudske dokumentacije za područje Federalne Hrvatske¹⁰⁴, izvješće je zanimljivo jer daje detaljniju analizu izrečenih presuda. Tako je upravo na sudovima u Slavoniji, točnije u Osijeku i Slavonskom Brodu podignut najveći broj optužnica za krivična djela po *Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*, ukupno 391. Prema nacionalnoj pripadnosti njih 379 bili su Hrvati, dok je samo 12 osuđenika bilo srpske nacionalnosti. Isto tako, sudovi u ovim gradovima prednjačili su i u broju osuđujućih presuda, Osijek sa 194, a Slavonski Brod sa 163 presude, što je činilo 20,95% , odnosno 17,69% svih presuda na teritoriju Federalne Hrvatske.¹⁰⁵

Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj prestala je vrijediti 25. kolovoza 1945. godine, kada je donesen *Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države*, čija je konačna kodifikacija uslijedila tek u veljači 1951. godine. U skladu s tim, nadležnost Sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj prebačena je na okružne narodne sudove. Donošenjem novog krivičnog zakonika došlo je i do prijelaza s vojnog na redovno sudstvo, nakon čega se vojni sudovi ograničavaju na vojne osobe i ratne zarobljenike. Naime, do tada su na temelju *Uredbe o vojnim sudovima*, donesenoj 24. svibnja 1944. godine, za sva važnija krivična djela bili nadležni vojni sudovi bez obzira na to je li počinitelj bio vojna osoba ili ne, koji prilikom utvrđivanja krivnje nisu bili vezani nikakvim dokaznim sredstvima, nego su odluku temeljili po svojoj slobodnoj procjeni.¹⁰⁶

Glavno obilježje svih spomenutih sudova i zakona, odnosno cjelokupne zakonodavne djelatnosti u Jugoslaviji, pa tako i u Hrvatskoj, bila je njihova ovisnost o državnoj politici koja je na taj način nastojala spriječiti i kazniti sve radnje, čiji je cilj bio ugrožavanje ili rušenje

¹⁰⁴ Budući se navedeni podaci odnose samo na područje Federalne Hrvatske, nedostaju podaci o sudovima na području AP Vojvodine, koji bi nam dali potpuniju sliku za cjelokupno područje Đakovačke i Srijemske biskupije.

¹⁰⁵ Ministarstvo pravosuđa FD Hrvatske, Zagreb izvješćuje javnog tužitelja Hrvatske, Zagreb o radu Sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 429-431, 434.

¹⁰⁶ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 62-64.; Josip JURČEVIĆ - Katica IVANDA, Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, u: *Društvena istraživanja*, br. 4-5, Zagreb, 2006., 15.

postojećeg političkog sustava. Naglašen politički karakter jugoslavenskog zakonodavstva rezultirao je uspostavom pravnog sustava u kojem je provođenje državne politike bilo daleko ispred pravne sigurnosti građana. U skladu s tim nerijetke su bile pojave kršenja osnovnih građanskih i ljudskih prava te nepoštivanja ljudskog dostojanstva u obliku primjene nedopuštenih metoda psihičkog i fizičkog zlostavljanja s ciljem iznuđivanja priznanja. U krivičnom postupku prednost je dana što bržem izricanju presude, što je uglavnom išlo na štetu okrivljenika i njegove obrane. Učinkovitiji obračun s političkim protivnicima omogućila je i nedovoljna preciznost i nepotpunost zakonskih odredbi o krivičnim djelima, što je omogućavalo dodatnu širinu u njihovom tumačenju i praktičnoj primjeni. Osim toga, većina poslijeratnih zakona poslužili su i kao osnova za preuzimanje velikog dijela bankovnog i industrijskog kapitala od strane države. Tako su u prvim godinama komunističkog režima pokrenuti brojni krivični postupci protiv novčanih zavoda, poduzeća, kinematografa, tiskara i sl., čiji je konačni rezultat bila konfiskacija njihove cjelokupne imovine. Jedan od najočitijih pokazatelja ove sudske prakse je podatak o 117 industrijskih postrojenja i 189 posjeda i drugih nekretnina konfisciranih u Federalnoj Hrvatskoj presudama Sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u samo četiri mjeseca njihova postojanja. Krajnja intencija komunističkih vlasti očito je bila da se konfiskacijom gospodarski oslabe ili u potpunosti unište one društvene skupine koje su predstavljale prijetnju novom političkom poretku.¹⁰⁷

U skladu s opisanom zakonodavnom praksom održavala su se i suđenja pripadnicima Katoličke crkve s područja Đakovačke i Srijemske biskupije. U prvim godinama nakon rata, kada je sudski progon katoličkog svećenstva bio najintenzivniji, optuživani su za različite oblike suradnje s ustaškim režimom i okupatorskom vojskom, neprijateljsku promidžbu, špijunažu i sl., za što su bile predviđene najstrože kazne – smrtna kazna ili dugogodišnji

¹⁰⁷ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vrijeme političke represije...*, 2, 5-7; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pravno utemeljenje...*, 52, 56, 65,70; *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Đakovo, 2007., 15.

zatvor. Suđenja pripadnicima Katoličke crkve bila su izuzetno dobro praćena od strane tadašnjih medija, čime se želio postići dugotrajan promidžbeni učinak, budući su korištenjem medijskog prostora za isticanje zločinaštva crkvenih krugova i svrstavanjem svećenika u red narodnih neprijatelja i ratnih zločinaca, komunističke vlasti nastojale, pred domaćom i međunarodnom javnosti, opravdati okrutne postupke protiv Katoličke crkve, ali i potvrditi legitimitet novog državnog poretka.¹⁰⁸

4.2. SUDSKI PROCESI PRIPADNICIMA KATOLIČKE CRKVE S PODRUČJA ĐAKOVAČKE I SRIJEMSKE BISKUPIJE

Prema podacima iz dostupnog arhivskog gradiva i literature u prvih pet godina komunističke vlastina na sudovima u Osijeku, Slavonskom Brodu, Požegi, Zagrebu i Novom Sadu osuđeno je više od dvadeset pripadnika Katoličke crkve s područja Đakovačke i Srijemske biskupije. Najčešće su osuđivani na dugogodišnje zatvorske kazne s prisilnim radom, no tijekom 1945. i 1946. godine izrečeno je i šest smrtnih kazni, od kojih su dvije izvršene. Prvi se slučaj odnosi na župnika iz Donjih Andrijevacu Franju Hlobika, koji je na Vojnom sudu u Slavonskom Brodu za sudjelovanje u terorističkoj organizaciji „Ustaša“ i organiziranje „Ustaške mladeži“, veličanje Pavelića i ustaškog pokreta, protunarodnu promidžbu i klevetanje SSSR-a, osuđen na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak časti i konfiskaciju cjelokupne imovine. Kazna je izvršena 10. srpnja 1945. godine, najvjerojatnije u Slavonskom Brodu.¹⁰⁹

Drugi i daleko poznatiji slučaj predstavlja suđenje župniku iz osječkog Donjeg grada Josipu Astalošu u srpnju 1945. godine. Kako je suđenje Astalošu bilo među prvim suđenjima

¹⁰⁸ Katrin BOECKH, Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu, u: *ČSP*, br. 2, Zagreb, 2006., 15.

¹⁰⁹ Antun JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 38; Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 252.; *Glas Slavonije* (Osijek), 24. srpnja 1945., 5; BAĐ, Fond BK, 842/1945 (14. lipnja 1945., 2. srpnja 1945.).

jednom katoličkom svećeniku na području Đakovačke i Srijemske biskupije, komunističkim je vlastima bilo iznimno važno da se njime ostavi što jači dojam i pošalje poruka svima onima koji su se protivili novom političkom poretku. Tako se u izvješću Okružnog komiteta KPH Osijek o političkom stanju u osječkom okrugu upućenom 29. svibnja 1945. godine Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju ističe: „Pripremamo nekoliko javnih sudjenja, gdje ćemo nekoliko gadova i javno likvidirati. Među tima u Dalju, mislimo javno osuditi popa Astaloša poznatog krvnika, koji se nalazi kod nas u zatvoru.“¹¹⁰

Dana 1. srpnja 1945. godine Vojni sud u Osijeku osudio je Astaloša na smrt vješanjem¹¹¹ s obrazloženjem: „Bio je član ustaškog pokreta još za vrijeme bivše Jugoslavije, ilegalno djelovao, rasturao ilegalnu ustašku štampu i odgajao omladinu u ustaškom duhu. Pri kapitulaciji bivše Jugoslavije sudjelovao je u razoružavanju jugoslavenske vojske i organizirao u Dalju ustašku vlast. Kao ustaški povjerenik i načelnik općine u Dalju progonio je Srbe i vršio prisilna prekrštavanja, davao naređenja za hapšenje, batinjanje i ubijanje srpskog stanovništva. Osim toga Srbe je masovno iseljavao u Srbiju. Aktivno je radio na okupljanju i mobilizaciji hrvatskog stanovništva u ustaški pokret i ustašku svojsku.“¹¹² U optužnom postupku protiv Astaloša sud je uzeo u obzir i izjavu stanovnika sela Erduta i Dalja o prisilnom pokatoličenju srpskog stanovništva u kojem je sudjelovao i svećenik Astaloš te izjavu četvorice službenika općinske uprave u Dalju, koje je Astaloš otpustio zbog toga što su bili Srbi.¹¹³ S druge strane, u obranu Astaloša stala je skupina mještana iz Punitovaca, njegove bivše župe i pripadajućih filijala, koji su 6. srpnja 1945. godine uputili sudu u Osijeku peticiju

¹¹⁰ Okružni komitet KP Hrvatske Osijek izvješćuje Oblasni komitetka KP Hrvatske za Slavoniju, Osijek o političkom stanju u Okrugu Osijek, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 192.

¹¹¹ Smrtne kazne izvršavale su se inače strijeljanjem, a vješanje se dosuđivalo samo u „naročito teškim slučajevima“. J.

JURČEVIĆ – K. IVANDA, *Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova...*, 16.

¹¹² HDA, KOVZ, kut. 341, *Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionera svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. god.* Djelomični popis nalazi se objavljen u: M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 316-355, dok se potpuni popis nalazi u: Stjepan RAZUM, *Osuđeni vjerski službenici u Hrvatskoj u razdoblju od 1944. do 1951. godine. Doprinos hrvatskom žrtvoslovlju*. U: *Tkalčić*, br. 11, Zagreb, 2007.

¹¹³ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946., 60-61, 134-135.

za obnovu procesa i ublaženje smrtne kazne. U peticiji se navodi i niz konkretnih slučajeva u kojima je Astaloš u vrijeme rata od ustaša i Nijemaca zaštitio i spasio mnoge ljude, od kojih su neki bili i pripadnici partizanskog pokreta. No, za razliku od svjedočenja i izjava koji su optuživali Astaloša, ovu molbu sud u Osijeku nije uvažio.¹¹⁴

Nakon izricanja presude od strane Vojnog suda u Osijeku, Astaloš je prebačen u svoju bivšu župu Dalj, gdje se trebalo održati javno, narodno suđenje. Suđenje je organizirano na mjesnom nogometnom igralištu i prisustvovao mu je veliki broj stanovnika Dalja, ali i susjednih sela Erduta, Aljmaša, Bijelog Brda i Sarvaša, uglavnom srpske nacionalnosti. Astaloš je izvrnut javnom ruglu i zlostavljanju, a tzv. narodni tužitelj Mirko Bošković izjavio je: „Smatram da se (Astaloša, *op.a.*) mora kazniti najstrože, tim više što je svećenik, a bio je svjestan da to ne smije činiti. On je nastojao zavaditi hrvatski i srpski narod. Mi znamo jedno, da je srpski i hrvatski narod u Dalju živio u bratstvu i jedinstvu, ali znamo još jedno, da je krivnjom Astaloša ovo bratstvo i jedinstvo uništeno.“¹¹⁵ Sve optužbe izrečene od strane narodnog tužitelja i prisutnih na suđenju, Astaloš je odbacivao, ističući da mu je savjest čista.

Nakon održanog javnog suđenja u Dalju, Okružni komitet KPH Osijek u svom novom izvješću o političkom stanju na terenu upućenom 5. srpnja 1945. godine Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju osvrće se na suđenje riječima: „Da bi popravili političko stanje u planu smo imali: prirediti javno sudjenje popa Astaloša u Dalju. Sudjenje je obavljeno i imalo je prilično efekta.“¹¹⁶ Suđenje Astalošu spominje se i pet dana kasnije u izvješću javnog tužitelja Okruga Osijek upućenom javnom tužitelju Federalne Hrvatske u kojem stoji: „U vezi sa zahtevima naroda za kažnjavanje ratnih zločinaca Vojni sud je u Dalju održao javno sudjenje petorici okrivljenika medju kojima je bio i zloglasni katolički svećenik Astaloš. Sam proces je bio

¹¹⁴ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 17; A. JARM, Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004., 20.

¹¹⁵ *Glas Slavonije* (Osijek), 3. srpnja 1945., str. 3.

¹¹⁶ Okružni komitet KP Hrvatske Osijek izvješćuje Oblasni komitetka KPH za Slavoniju, Osijek o političkom stanju u Okrugu Osijek, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 235.

sasvim dobro pripremljen i organiziran tako da je ostavio najbolji utisak. Pop Astaloš i jedan ustaški tabornik osudjeni su na smrt.“¹¹⁷

Smrtna kazna vješanjem izvršena je javno u Dalju, 5. kolovoza 1945. godine. Dekan Osječkog dekanata izvijestio je Biskupski ordinarijat u Đakovu da se Astaloš od dana uhićenja, pa do izricanja i izvršenja kazne „vladao mirno i sabrano i sa predanjem u Božju volju stupio je na stratište.“ Tijelo je bačeno u kanal pokraj groblja, odakle je ubrzo nestalo te se pretpostavlja da ga je njegova rodbina potajice prenijela i pokopala u Osijeku.¹¹⁸

O Astalošu i njegovoj sudbini postoje i svjedočanstva nekolicine svećenika, koji su bili svjedoci događanja u Drugom svjetskom ratu i kasnije na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Tako Stjepan Lovrić, kasniji daljski župnik opovrgava optužbe o Astalošu kao inicijatoru rušenja pravoslavne crkve u Dalju: „Crkva i danas stoji. On je, naprotiv, crkvu spasio od rušenja. Poznao sam dosta Srba koji su ga cijenili, znajući za sva njegova zauzimanja za Dalj i Daljčane (pravoslavce), a osobito što im je sačuvao crkvu. Crkvu su kanili srušiti Nijemci, njemačka fašistička vojska.“ U nastavku Lovrić ističe da je Astaloš osuđen na temelju lažnih svjedočanstava te dodaje: „On je za vrijeme ustaštva spašavao Srbe. Kao svećenik i čovjek bio je vrlo dobar, ali nagao! Pazite: dobar, a nagao! Njegova glavna 'krivica' je bila što je u vrijeme NDH bio i župnik i (tabornik) načelnik općine Dalj. Dakle, u ustaškoj vlasti.“¹¹⁹

Tijekom srpnja i kolovoza 1945. godine još su četvorica dijecezanskih svećenika osuđeni na smrtnu kaznu, koja je zatim preinačena na kaznu zatvora s prisilnim radom. Riječ je o profesoru bogoslovije Iliji Živkoviću, koji je iz zatvora pušten u jesen 1946. godine i ravnatelju Muške realne gimnazije u Osijeku Jakovu Šebu, uvjetno oslobođenom početkom 1951. godine. Među njima je bio i umirovljeni svećenik Ivan Becker, koji je nakon uhićenja

¹¹⁷ Javni tužitelj Okruga Osijek izvješćuje javnog tužitelja FD Hrvatske, Zagreb o radu Javnog tužiteljstva Okruga Osijek, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini...*, 265.

¹¹⁸ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 17; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 22.; BAĐ, Fond BK, 1152/1945 (5. kolovoza 1945.).

¹¹⁹ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 17.

početkom lipnja 1945. godine, na Vojnom sudu u Slavonskom Brodu, zajedno s još 16 civila osuđen na smrt, nakon čega je, odlukom Višeg Vojnog suda JA od 3. kolovoza 1945. godine pomilovan na 20 godina robije. Međutim, zbog izuzetno loših životnih uvjeta i teškog rada na pustari Orlovnjak kraj Osijeka, Becker vrlo brzo obolijeva od upale pluća i tifusa te nedugo nakon presude i umire. Dana 20. srpnja 1945. godine Vojni sud II. JA u Zagrebu na smrtnu je kaznu osudio i Franju Tetkića. Početkom kolovoza 1945. godine biskup Akšamović Predsjedništvu AVNOJ-a upućuje molbu za njegovim pomilovanjem, no rezultat molbe nije poznat. Smrtna kazna, kasnije zamijenjena kaznom lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 20 godina, izrečena je 8. travnja 1946. godine i Franji Račkom, koji je tijekom rata bio župnik u Srijemskoj Mitrovici i Gundincima. Kaznu je izdržavao u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici, gdje je i umro 1953. godine.¹²⁰

Osobito teška bila je sudbina pripadnika katoličkog svećenstva njemačkog podrijetla, koji su tijekom 1945. i 1946. godine uhićivani i bez ikakve osude, kao Folksdojčeri, zatvarani u logore. S područja Đakovačke i Srijemske biskupije poznati su slučajevi franjevca o. Davida Pohla, upravitelja župe u Iloku i gvardijana iločkog samostana, župnika u Zemunu 3 Antuna Gerstera i daljskog župnika Petra Fischera. O. David Pohl iz samostana i župe odveden je u Srijemsku Mitrovicu 8. travnja 1945. godine, te je bez ikakve osude zatvoren u logor Novi Sad, a kasnije u Molin u Banatu. U navedenim je logorima proveo više od godinu dana, nakon čega je pušten.¹²¹

Zemunski župnik Antun Gerster, uhićen je 13. travnja 1946. godine i zajedno s ostalim pripadnicima njemačke manjine odveden u logor u Srijemskoj Mitrovici. Za njegovo puštanje zauzeli su se zemunski dekan Adam Žabarović i biskup Antun Akšamović. U predstavi

¹²⁰ BAĐ, Fond BK, 1144/1945 (18. kolovoza 1945.), 1547/1945 (bez nadnevka), 1226/1945 (10. kolovoza 1945.); Stjepan KOŽUL, *Deset godina nakon Martirologija...*, 21-24, 79; A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 18, 96-98, 72-73; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 56, 344-345; *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine...*, 196, 326, 344.

¹²¹ BAĐ, Fond BK, 670/1945 (4. svibnja 1945.); Ivan DAMIŠ, *Franjevci Hrvatske franjevačke provincije „Sv. Ćirila i Metoda“, žrtve drugog svjetskog rata, poraća i jugokomunizma*, Zagreb, 2000., 140.

upućenoj Vjerskoj komisiji pri Predsjedništvu vlade NR Srbije, Akšamović traži da se Gerster pusti na slobodu, a župni ured i stan odpečate i predaju župniku na daljnju uporabu, uz obrazloženje: „Antun Gerster nikada nije pripadao nikakvoj njemačkoj ili fašističkoj organizaciji, što više on je, kako je to poznato svemu stanovništvu grada Zemuna, javno žigosao postupak okupatorskih vlasti i sviju, koji su s okupatorom saradjivali. Baš radi toga svoga držanja bio je proganjan, napadan, a iz osвете radi toga njegovog držanja počinjen je od fašista napadaj na župski stan i polupani prozori. On se odupro i nalogu za preseljenje u Njemačku, jer se uvijek priznavao Hrvatom. Za ovo jamči Biskupski Ordinarijat i mnogobrojni građani grada Zemuna, koji u lišenju slobode Antuna Gerstera gledaju nepravdu, koja je učinjena ovom ispravnom čovjeku, koji se i u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji držao ispravno i lojalno.“ Predstavku identičnog sadržaja Akšamović je uputio i Unutrašnjem odjeljenju Glavnog izvršnog odbora Vojvodine u Novom Sadu.¹²² Antun Gerster pušten je iz logora tijekom 1947. godine, no dalekosežna posljedica njegova zatvaranja i ostalih vjernika njemačke narodnosti, bila je potpuno gašenje župe u Zemunu 3, a i sama je crkva srušena.¹²³

Nakon što je u srpnju 1945. godine osuđen, a zatim i obješen bivši daljski župnik Josip Astaloš, u nemilosti novih vlasti našao se i njegov nasljednik Petar Fischer. Uhićen je 6. srpnja 1945. godine u Dalju zajedno s još 74 mještana njemačkog podrijetla, mahom žena, djece i staraca, budući je veliki dio njihovih sumještana iselio tijekom listopada 1944. godine. Nakon što su cijeli jedan dan i noć proveli na trgu, ukrcani su u stočne vagone i odvezeni u Osijek, odakle su pješke upućeni u logor Josipovac. No, po dolasku u Josipovac, zatekli su prazan logor, koji je bio premješten u Valpovo te je Fischer, zajedno sa svojim sumještanima upućen u Radni logor Valpovo. Na putu su im se priključile još neke skupine Folksdojčera, te

¹²² BAĐ, Fond BK, 802/1946 (25. travnja 1946.); 802/1946 (29. travnja 1946.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 288-290.

¹²³ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 32-33.

ih je po dolasku u Valpovo bilo oko 3000.¹²⁴ Prema planu državnih vlasti o protjerivanju, svi Folksdojčeri iz valpovačkog, kao i ostalih logora, trebali su u dogledno vrijeme biti iseljeni na područje Austrije i Njemačke.

Nakon nešto više od dva tjedna provedenih u Valpovu, 22. srpnja 1945. godine Fischer je zajedno s ostalim zatvorenicima (njih oko 1800) ukrcao i upućen prema Austriji i Njemačkoj. Dva dana kasnije, 24. srpnja, transport u kojem se nalazio Fischer stigao je u Ljubljano, no britanske okupacijske vlasti nisu dopustile ulazak u Austriju, te je transport vraćen natrag u Jugoslaviju. Nakon nekoliko dana putovanja, po velikoj vrućini, u zatvorenim i zaključanim vagonima transport se zaustavio u Velikoj Pisanici kod Bjelovara.¹²⁵

Za vrijeme boravka u Velikoj Pisanici, zahvaljujući intervenciji biskupa Akšamovića i žitelja Dalja, stigla je naredba da se župnika Fischera, kao asimiliranog Hrvata, pusti na slobodu. Dana 3. kolovoza 1945. godine Fischer je vraćen u Osijek, te mu je naređeno da se odmah po dolasku mora prijaviti Oblasnom NOO-u, što je i učinio već idućega dana kada je, prilikom prijave, ponovno uhićen. Uhićenje je uslijedilo na temelju nove optužbe od strane daljskog učitelja Branka Zadrovića, koji je Fischera optužio “da je častio ust. dužnosnike, koji su došli u Dalj da apse Srbe. On da je za sve to znao i nije upozorio narod da se skloni, pa stoga smatraju njega krivim za ta apšenja. Nadalje mu se inkriminira, da je bio u Kulturbundu, da su mu roditelji gorljivi Nijemci, koji su otišli u Njemačku, a on da je to mogao spriječiti; da mu je brat bio kuhar u jednoj “SS” jedinici i t.d.”¹²⁶

¹²⁴ Peter FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf 1961., München 1984., Augsburg 1994., München 2004., 536; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München/Sindelfingen 1993., 769.; Vladimir GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek, 1999., 378, 380.

¹²⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 536; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, 768.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, 378.

¹²⁶ BAĐ, Fond BK, 1079/45, 22/1945 (4. kolovoza 1945.).

Nakon uhićenja u Osijeku, Fischer je stavljen pred sud, koji je ocijenio da je „opasni fašist” i odredio njegovo upućivanje u kaznionicu Stara Gradiška. „Međutim”, svjedoči Fischer, „moj stražar nije dobro pazio kud me mora voditi pa me naprosto odvede natrag u Valpovo, jer je znao da sam iz valpovačkog logora.”¹²⁷ Tako je Petar Fischer, nakon nekoliko sati slobode, po drugi put završio u Radnom logoru Valpovo. Kada se naknadno ispostavilo da je Petar Fischer zabunom ponovno doveden u logor Valpovo, stigla je naredba da ga se prebaci u zatvor u Staru Gradišku. Budući da je intervencijom Biskupskog Ordinarijata dokazano da je Fischer asimilirani Hrvat, određeno je da za njega više nema mjesta u logoru za Folksdojčere, već da kaznu treba izdržavati u Staroj Gradišci.¹²⁸ Odlučan da pod svaku cijenu izbjegne odlazak u Gradišku, Fischer se odlučuje na bijeg iz logora, što mu je i uspjelo u studenom 1945. godine. Uz pomoć brojnih suradnika i lažnih dokumenata, Fischer je u siječnju 1946. godine uspio prijeći austrijsku granicu i doći u Linz, gdje je nastavio obavljati svoju svećeničku službu.¹²⁹

Nakon što je represija protiv katoličkog svećenstva dostigla svoj vrhunac tijekom 1945. i 1946. godine, u razdoblju koje je uslijedilo broj sudskih procesa znatno se smanjio, a dolazi i do prijevremenih puštanja iz zatvora. Tako su zauzimanjem biskupa Akšamovića, koji je predstavke za oslobođenje dijecezanskih svećenika slao predsjedniku Vlade NRH Vladimiru Bakariću, Ministarstvu unutrašnjih poslova i Komisiji za vjerska pitanja, tijekom 1947. godine na slobodu pušteni svećenici Vendelin Kristek, Đuro Marić, Josip Haubrich i

¹²⁷ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 24.; A. JARM, Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, Zagreb, 2002., 85; A. JARM, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije...*, 20.

¹²⁸ Fischerovo pismo dr. sc. Vladimiru Geigeru, travanj 1995.

¹²⁹ Detaljnije o daljskom župniku Petru Fischeru vidi u: Slađana JOSIPOVIĆ, Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima njemačkog podrijetla na primjeru daljskog župnika Petra Fischera, u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, br. 15, Osijek, 2008.

Stjepan Lovrić.¹³⁰ Nije zabilježeno izricanje novih smrtnih kazni, no katoličko je svećenstvo i dalje zbog različitih prijestupa presuđivano na kazne zatvora u različitom trajanju.

Budući je sudska i zakonodavna djelatnost u Jugoslaviji predstavljala produženu ruku Partije, upravo su sudski procesi pružali ponajbolji uvid u trenutnu političku situaciju u državi. Prvih poslijeratnih godina, kada je političko ozračje bilo u znaku obračuna s „neprijateljskim i protunarodnim elementima“, glavni zadatak sudova bio je fizičko, materijalno i političko uklanjanje svih stvarnih ili pretpostavljenih neprijatelja. Promjenom društveno-političkih prilika i stabilizacijom režima primjetna je i promjena u sudskoj praksi, koja se dijelom usmjerava na afirmaciju i opravdanje političkog sustava, ali i pojedinih, za državu iznimno važnih, projekata i zakona.

U tom smislu značajan je slučaj župnika iz Svilaja Josipa Tomljenovića, kojega je zbog paljenja zadružne slame, Okružni sud iz Osijeka 30. rujna 1949. godine osudio na 13 godina zatvora s prisilnim radom, gubitak biračkog prava na tri godine i plaćanje odštete u iznosu od 9500 dinara. Suđenje Tomljenoviću održavalo se u jeku provedbe *Osnovnog zakona o zemljoradničkim zadrugama*, na temelju kojeg su tijekom 1949. godine vlasti forsirale kolektivizaciju seljaštva u zadrugama prema sovjetskom modelu, pa je ono trebalo pomoći u slamanju otpora velikog broja seljaka prema zadrugama i obveznom otkupu. Da je kolektivizacija i pristupanje seljaka zadrugama bilo iznimno važno pitanje za komunistički režim, vidljivo je iz obrazloženje javnog tužitelja Jakova Buljana u kojem ističe kako se ne radi samo o imovinskom oštećenju zadružne ekonomije, nego o namjeri župnika „da kod seljaka Svilaja i ostalog naroda stvori raspoloženje nesigurnosti u našoj zemlji i da ih odvlači od pristupanja novoosnovanoj zadružnoj ekonomiji“. Iako je Tomljenović tvrdio da je nevin, na kraju je, kako stoji u *Glasu Slavonije*, „pritješnjen dokazima“ priznao da je učinio „veliko zlodjelo“ protiv postojećeg zadružnog sustava i postojećeg uređenja. Navodi se kako je

¹³⁰ BAĐ, Fond BK, 1745/1947 (18. studeni 1947.); BAĐ, AP, 52/1947 (19. studeni 1947.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 292-293.

paljenjem slame Tomljenović pokazao svoj „zločinački karakter“ te kako „iz dna duše mrzi socijalističku izgradnju naše zemlje, naročito zadrugarstvo“. Na kraju suđenja javni tužitelj ističe: „Naša socijalistička izgradnja ide sigurnim putem i ne će i ne mogu je zakočiti ovakovi niti bilo kakvi drugi protivnici s istoka ili zapada. (...) Radno će seljaštvo izvršiti socijalistički preobražaj našega sela, jer je to u interesu seljaštva i cijele naše zemlje.“ Dosuđenu kaznu Tomljenović je izdržavao u kaznionici u Staroj Gradiški, a na slobodu je pušten prije isteka dosuđene kazne, budući ga se tijekom 1953. godine spominje u vezi osnivanja svećeničkih udruženja na području brodskog kotara.¹³¹

Tijekom 1950-ih godina i dalje je osjetan pad u broju sudskih procesa protiv katoličkog svećenstva, a opstrukcija njihovog vjerskog djelovanje sve se više usmjerava na prekršajno kažnjavanje, izricanjem novčanih kazni. Najveći broj izrečenih kazni odnosio se na protuzakonu organizaciju i predavanje vjeronauka školskoj mladeži, kojom su u ovom razdoblju kažnjeni: župnik iz Radikovaca Ivan Kopic¹³² (5000 dinara), kanonik Rudolf Šverer¹³³ (2000 dinara), župnik u Branjinom Vrh u Josip Pelc (8000 dinara),¹³⁴ osječki kapelan Antun Kolarević¹³⁵ (6000 dinara) i časna sestra Anđelka Milošić¹³⁶ (3000 dinara). Spomenuti su bili kažnjeni zbog održavanja vjerske nastave izvan crkve, nagovaranja djece na pohađanje vjeronauka, prozivanja djece i predavanja vjeronauka djeci kojoj roditelji nisu dali pristanak. Novčanim kaznama još su kažnjeni osječki župnik Emil Majer te župnik i četiri redovnice iz Donjeg Miholjca Ivan Vajda, Karolina Titinger, Milica Đambić, Marija Vujković i Angelina Kuhar. Majer je kažnjen s 2000 dinara kazne zbog održavanja obreda krštenja prije podnesene prijave o rođenju nadležnom matičaru, dok je Vajda kažnjen sa 6000 dinara, a redovnice po

¹³¹ *Glas Slavonije* (Osijek), 1. listopada 1949., 3; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 195-196; BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Gazivodina pisma biskupu Bäuerleinu od 27. veljače i 17. travnja 1953.

¹³² BAĐ, Fond BK, spisi AA, 189/1952 (9. rujna 1952.).

¹³³ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., 79/1953 (13. veljače 1953.).

¹³⁴ BAĐ, Fond BK, spisi AA, 173/1954, bez nadnevka.

¹³⁵ BAĐ, BOA, kut. 1956., 11. listopada 1956.

¹³⁶ *Isto*.

1000 dinara zbog prikupljanja priloga u naturi u vjerske svrhe bez odobrenja Narodnog odbora.¹³⁷

Iako je u razdoblju od 1950. do 1959. godine, kako je naprijed navedeno, zabilježen relativno mali broj sudskih procesa, zbog nedostatka potpunih informacija o njihovom tijeku, osvrnut ćemo se samo na one za koje postoji opsežnija sudska dokumentacija. Jedan od njih je i slučaj glavara isusovačkog samostana u Osijeku Filipa Mašića, koji je 1950. godine osuđen na godinu dana zatvora, što je kasnije umanjeno na šest mjeseci. Mašić je osuđen za krivično djelo uvrede i klevete narodne vlasti na temelju iskaza četvorice partijskih dužnosnika iz Osijeka Pavla Boškovića, Mate Gracina, Mitra Vulića i Fahrudina Taslidžića. Tijekom saslušanja, održanih 30. i 31. ožujka 1950. godine u prostorijama UDB-e za grad Osijek, svjedoci su opisali događaje od 26. ožujka 1950. godine kada su se održavali drugi izbori za Narodnu skupštinu FNRJ. Naime, povodom izbora organizirano je natjecanje između osnovnih organizacija grada Osijeka, koja će prije ostvariti 100%-tni odaziv na izbore. Uvidom u birački popis tijekom izbornog dana, dužnosnici XVI. osnovne organizacije Narodne fronte utvrdili su da na izbore nije pristupilo jedino pet isusovaca iz tamošnjeg samostana. Kako bi ih potaknuli na sudjelovanje u izborima, partijski su dužnosnici toga dana u tri navrata posjetili isusovački samostan, gdje su razgovarali s gvardijanom Filipom Mašićem. U svom su razgovoru s Mašićem istaknuli da je jedini povod njihove posjete „isključivo vezan na što brže glasanje od njihove strane i radi negodovanja koje ispoljavaju frontovci radi neispunjenja plana takmičenja za koji su se tako dugo spremali“. Mašić je uzvratio da svojim posjetama otvoreno krše Ustav, neizravno im prijete, plaše i prisiljavaju da izađu na glasanje, što je jasan pokazatelj nedemokratičnosti izbora. Nadalje je napomenuo da on i ostali isusovci imaju svoje osobno političko mišljenje, koje žele zadržati za sebe te da slobodno mogu zaključiti izborne popise. Svoju kritiku Mašić je, prema izjavi svjedoka,

¹³⁷ BAĐ, Fond BK, 1264/1953 (18. rujna 1953.); BAĐ, Fond BK, spisi AA, 5/1957 (21. siječnja 1957.).

nastavio riječima: „Kakova je na primjer to idealna demokratija kada ste postavili kutiju jednog kandidata i jednu crnu kutiju. Pored toga a prema obavještenjima kojeg sam dobio kod crne kutije je postavljen čuvar koji budno prati i sluša kada se baca kuglica, jer se svako puštanje čuje i na taj način sprečavate ljude da ispoljavaju svoju slobodnu volju. Ili zar mislite da narod ide glasati iz uvjerenja? Ne, ide glasati zato što se siromašni radnik i namještenik boji za svoj opstanak i svoj kruh i pod tim pritiskom izlazi na glasanje i jer se boji posljedica radi apstiniranja. Mi se međjutim ne plašimo niti bojimo ičega, jer ne kršimo ničim zakon.“ Na primjedbu „frontovaca“ kako u Jugoslaviji niti ne može biti „idealne demokracije za one, koji rade protiv u borbi stečene slobode i da će naši zakoni kada se zato pokaže potreba progoniti i kažnjavati sve naše neprijatelje“, Mašić je odgovorio: „Nećete nas moći uvjeriti da i među velikim komunistima, nema zakletih ustaša. Tako na primjer i sadanji veliki komunista bio je nekada zakleti ustaša, a to je Jakov Blažević koji je sudio Stepinca i istoga optuživao da je suradjivao sa ustašama. Stepinac mu je međjutim na sudjenju odgovorio da on ipak nije bio zakleti ustaša, kao on.“¹³⁸

U daljnjem razgovoru dotaknuli su se i pitanja ravnopravnosti i radničkih prava, na što je Mašić izjavio: „Pitam ja Vas – vaš Tito je rukovodioc KPJ, a gdje on stanuje i što jede, a što jedu Vaši radnici danas. Ili što Vam jede i kako živi jedan general, a što Vam jedu Vaši vojnici, gdje Vam je tu Vaša na daleko popularizirana ravnopravnost?“¹³⁹

Na temelju navedenih iskaza, Mašić je 28. travnja 1950. godine uhićen od strane UDB-e za grad Osijek pod optužbom da je širio protunarodnu promidžbu, klevetao narodnu vlast i vrijeđao državne rukovodioce. Tijekom saslušanja, koje je započelo na dan uhićenja, a zatim nastavljeno 12., 16., 19. i 25. svibnja 1950. godine, Mašić je istaknuo kako je većina njegovih izjava izvučena iz konteksta i krivo protumačena, te da je dao svoje mišljenje o stanovitim pitanjima i problemima, no bez namjere da bilo koga kleveće. Navodi

¹³⁸ DAO 140, Kotarski sud Osijek, kut. 68, Zapisnik o saslušanju Pavla Boškovića od 31. ožujka 1950.

¹³⁹ DAO 140, Kotarski sud Osijek, kut. 68, Zapisnik o saslušanju Mitra Vulića od 30. ožujka 1950.

da je primjedba o Stepincu i Blaževiću nastala na temelju informacije da je Jakov Blažević, navodno, radio u uredu ustaškog ministra Andrije Artukovića, te da je „frontovcima“ samo prepričao ono što je čuo od drugih. Mašić je također napomenuo da su partijski službenici izjavili da njegov postupak pokazuje kako je protiv poretka te da će „osjetiti svoju apstinenciju“.¹⁴⁰

Nakon održanih saslušanja tijekom svibnja, na prijedlog UDB-e da se Mašić izvede pred sud, Javno tužilaštvo za grad i kotar Osijek 14. lipnja 1950. godine podiže optužnicu. Glavna rasprava održana je pred vijećem Kotarskog suda u Osijeku 30. lipnja 1950. godine. Četvorica svjedoka potvrdila su svoje iskaze dane krajem ožujka, a Mašić je istaknuo da u spomenutim djelima ne postoje obilježja krivičnih djela uvrede i klevete narodne vlasti. Po završetku rasprave i sudskog vijećanja izrečena je i konačna presuda kojom se Mašića osuđuje na „kaznu lišenja slobode u trajanju od 1 godinu dana, u koju mu se kaznu uračunava izdržani istražni zatvor od 28. IV. 1950. do pravomoćnosti presude“.¹⁴¹

Na presudu Kotarskog suda u Osijeku, Mašić je preko svoga branitelja, osječkog odvjetnika Branimira Domca, uputio žalbu sa zahtjevom da se žalba proslijedi Okružnom sudu u Osijeku, a napadnuta presuda, zbog pogrešne ocjene, u cijelosti poništi. Žalbu je Mašić temeljio na odredbi čl.11 općeg djela krivičnog zakonika, koje propisuje da je za počinjenje krivičnog djela potrebno utvrditi postojanje namjere, što se u njegovom slučaju nije dokazalo, pa se ne može govoriti niti o krivičnom djelu. Navedeno je potkrijepio činjenicom da njegov razgovor s partijskim dužnosnicima nije vjerodostojno prikazan te da su pojedine rečenice istrgnute iz konteksta što je omogućilo stvaranje pogrešnih zaključaka na temelju kojih je sud donio presudu. Žalbu završava riječima: „Ja žalim duboko, što navedeni izaslanici, koji su kasnije nastupili kao svjedoci nisu mogli ispravno i valjano ocjeniti smisao i duh mojih riječi,

¹⁴⁰ DAO 140, Kotarski sud Osijek, kut. 68, 359/50, Zapisnici saslušanja Filipa Mašića od 28. travnja, 12., 16., 19. i 25. svibnja 1950.

¹⁴¹ DAO 140, Kotarski sud Osijek, kut. 68, B 31/50 (14. lipnja 1950.), 359/50, IK 359/1950-3 (30. lipnja 1950.).

što sam se dakle upustio s njima u vjeri, da se s njima može voditi diskusija iskreno i otvoreno i da su oni u stanju shvatiti pravi smisao pojedinih riječi i samoga razgovora jer da su oni to bili mogli ocijeniti ispravno, nikada ne bi niti došli na pomisao da je u mene kakova namjera da bilo koga vrijedjam.“¹⁴²

Okružni sud u Osijeku djelomično je uvažio žalbu Filipa Mašića te je kazna smanjena na šest mjeseci lišenja slobode, dok je u ostalom dijelu žalba odbijena kao neopravdana.¹⁴³

Osim slučaja Filipa Mašića, 1950-e godine obilježio je i slučaj osječkog župnika Josipa Šepera, koji je u siječnju 1953. godine osuđen na dvije godine zatvora zbog, navodne, utaje poreza u razdoblju od 1948. do 1951. godine u iznosu od 708.905 dinara. Optužnica je podignuta od strane Kotarskog suda u Osijeku 8. prosinca 1953. godine, čemu je prethodilo petomjesečno saslušanje župnika Šepera. Sam tijekom saslušanja Šeper opisuje u pismu Biskupskom ordinarijatu u Đakovu: „Nastojalo se da na svaki način priznam svoju krivnju. Bio sam izložen raznim šikanacijama, prijetnjama i napokon su mi od 2. kolovoza do 1. rujna zabranili svako kretanje izvan Osijeka. Uspjeli su jedino, da su mi živce potpuno slomili.“¹⁴⁴ Glavna rasprava na kojoj je Šeper osuđen na dvije godine zatvora, održala se pred Kotarskim sudom u Osijeku 6. siječnja 1953. godine. Žalbu je Šeper podnio preko svog branitelja Branimira Domca te u njoj zatražio ukidanje prvostupanjske presude i održavanje nove rasprave i to „zbog povrede krivičnog postupka, odnosno zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja“.¹⁴⁵ Okružni je sud uvažio žalbu, ukinuo prvostupanjsku presudu i odredio novu raspravu pred drugim vijećem, no Šeper je i dalje zadržan u pritvoru, a jamčevina za njegovo puštanje iznosila je 500.000 dinara. Šeperov branitelj zatražio je novčanu pomoć od Biskupskog ordinarijata u Đakovu istaknuvši: „Zdravstveno stanje Mnsg. Šepera, a da ne govorim o onom psihičkom, takovo je da bi njegovo puštanje na slobodu bilo

¹⁴² DAO 140, Kotarski sud Osijek, kut. 68, K. 359/50 (bez nadnevka).

¹⁴³ DAO 140, Kotarski sud Osijek, kut. 68, KZ 1071/50-3 (30. rujna 1950.).

¹⁴⁴ BAĐ, Fond BK, 1079/1952 (15. prosinca 1952.).

¹⁴⁵ BAĐ, Fond BK, 104/1953 (siječanj 1953.).

veoma nužno iz zdravstvenih razloga, budući da boluje od gripe, koja se veoma lagano može pretvoriti u upalu pluća...“¹⁴⁶ Međutim, biskup Akšamović odgovorio je da Ordinarijat nema novaca te preporučio da kapelan iz Šeperove župe, Mato Bešlić, organizira sabirnu akciju među vjernicima, koja ipak na koncu nije održana jer je molba za njeno organiziranje odbijena od strane Povjereništva za unutrašnje poslove grada Osijeka.¹⁴⁷ Nakon što je na novoj raspravi održanoj 3. ožujka 1953. godine, Šeper ponovno osuđen na dvije godine, uslijedila je nova žalba, koju je Okružni sud odbio, ali je kazna od dvije godine smanjena na godinu i šest mjeseci.¹⁴⁸

Važno je napomenuti da se sudski proces protiv Šepera odvijao se u okolnostima dodatno zategnutih crkveno-državnih odnosa zbog prekida diplomatskih odnosa između Svete Stoline i Jugoslavije krajem 1952. godine, što je zasigurno imalo utjecaja na sam tijek i konačan ishod suđenja. Obavještavajući Ritiga o Šepervu slučaju, krajem ožujka 1953. godine, na takve se okolnosti osvrnuo i sam Akšamović, ističući kako ga muče slutnje „da su svećenici žrtve Vatik. politike“.¹⁴⁹

Nakon što je Šeper izdržao više od polovice kazne u kaznionici Stara Gradiška, biskup Akšamović u listopadu 1953. godine uputio je molbu Izvršnom vijeću NRH u Zagrebu da se Šeper uvrsti među kažnjenike, koji će biti pomilovani na Dan Republike, 29. studenog. U molbi je istaknuo da je izdržavanje kazne zasigurno pozitivno utjecalo na Šepera te da je uvjeren u njegovu buduću lojalnost i savjesnost u izvršavanju i poštivanju zakona. Nadalje, dodaje kako je Šeper već u poodmaklim godinama i jako lošeg zdravstvenog stanja, te da se uz to još uzdržava i stariju sestru, koja je također bolesna i nesposobna za rad.¹⁵⁰ Molba je odbijena od strane Državnog sekretara NRH o čemu je početkom siječnja 1954. godine

¹⁴⁶ BAĐ, Fond BK, 104/1953 (30. ožujka 1953.).

¹⁴⁷ BAĐ, Fond BK, 104/1953 (3. travnja 1953. i 29. travnja 1953.).

¹⁴⁸ BAĐ, Fond BK, 104/1953 (3. ožujka 1953. i 30. travnja 1953.).

¹⁴⁹ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićovo pismo Ritigu od 31. ožujka 1953.

¹⁵⁰ BAĐ, Fond BK, 104/1953 (16. listopada 1953.).

obaviješten i Biskupski ordinarijat u Đakovu.¹⁵¹ Sudski proces, kao i izdržavanje kazne u Staroj Gradiški uvelike su narušili Šeperovo fizičko i psihičko zdravlje. Žaleći se na odluku o zadržavanju u pritvoru tijekom istražnog postupka, Šeper je priložio liječničke nalaze u kojima su mu dijagnosticirani čir na dvanaesteru i „Pshoneurosis depresiva“ uz preporuku za kliničko neurološko liječenje. Pogoršanju zdravstvenog stanja zasigurno je pridonijela i činjenica da je ovo bio već drugi put da se Šeper našao na optuženičkoj klupi, budući je i u rujnu 1946. godine, kao predsjednik Prve hrvatske dioničarske tiskare, bio optužen za privrednu suradnju s okupatorom i osuđen na 12 mjeseci prisilnog rada bez lišenja slobode.¹⁵²

Govoreći o suđenjima koja su obilježila 1950.-e godine na kraju je važno spomenuti i slučaj isusovca Zvonimira Gutala, koji je osuđen na pet godina i šest mjeseci zatvora zbog širenja, nacionalne mržnje, šovinizma, neprijateljstva prema tekovinama socijalističke revolucije i razbijanja bratstva i jedinstva.¹⁵³ U svojoj knjizi *Pribrojeni zboru mučenika* Antun Jarm ne donosi detaljnije podatke o Gutalu, nego se na njegov slučaj nakratko osvrće u dijelu o Josipu Šeperu, prenoseći izjavu Šeperova nekadašnjeg kapelana, kako je Gutal zbog rušenja bratstva i jedinstva osuđen na 16 godina, od čega je veći dio odslužio.¹⁵⁴ Iako je vjerojatno riječ o istom suđenju, nije poznato kako je došlo do takvog velikog neslaganja u godinama.

Proces protiv Zvonimira Gutala započeo je u listopadu 1954. godine, kada je po prvi puta od UDB-e pozvan na saslušanje, pri čemu su ga uglavnom okrivljavali za propovijedi održane u razdoblju od 1952. godine.¹⁵⁵ U optužnici je između ostalog stajalo: „...da je 6. lipnja 1954. god. u gornjogradskej crkvi za vrijeme propovijedi, pošto je podigao jedan plakat, na kojem je pisalo 'Smak sveta odgađa se iz tehničkih razloga', između ostalog rekao: 'To nije ni jedan Hrvat napisao. Mi Hrvati kažemo svijet, a ne svet. Ovakve bi trebalo iz naše

¹⁵¹ BAĐ, Fond BK, 104/1953 (4. siječnja 1954.)

¹⁵² DAO 136, Okružni sud Osijek, Strogo tajni upravni postupak (dalje: STUP) 1946., kut. 127, fascikl „Šeper“, 327/46 (20. rujna 1946.).

¹⁵³ *Glas Slavonije* (Osijek), 7. siječnja 1955., 3.

¹⁵⁴ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika*, 88-89.

¹⁵⁵ BAĐ, Fond BK, 1568/1954 (11. listopada 1954.).

hrvatske grude iščistiti sve.' Time je očito ciljao na Srbe, kao glavne nosioce ekavskog narječja. (...) da je 28. II. 1954. god. u Osijeku za vrijeme propovijedi u gornjogradskej crkvi rekao: 'Danas ima malo ljudi, koji se usuđuju javno iskazati katolicima zato, što se boje raznih prijetnji, pa su se uplašili da ne izgube svoja namještenja. (...) da je 28. II. 1954. god. u Osijeku za vrijeme propovijedi rekao, kako je jedna učiteljica u školi zaprijetila svojoj učenici, da će – ako bude išla na vjeronauk – propasti u razredu, pa makar odgovarala i za odličan. (...) da je 6. VI. 1954. god. za vrijeme propovijedi rekao, da profesori odstranjuju decu od crkve i time za prosvjetne radnike ustvrdio da zloupotrebljavaju svoj položaj i ne poštuju ustavne slobode.'¹⁵⁶ Suđenje je završeno krajem 1954. ili početkom 1955. godine, a točan datum, zbog nedostatka podataka, ne možemo ustvrditi. Prenoseći vijest o presudi o. Gutalu, *Glas Slavonije* navodi dokaze o njegovoj povezanosti s „ustaškim ostacima“, širenju protunarodne i protudržavne promidžbe, kao i neprijateljskom stavu prema svećeničkim udruženjima, a na kraju se ističe: „Slobodu vjeroispovijesti u našem društvu nitko nikome ne priječi. Ali naše društvo neće nikome dozvoliti da crkvu iskorišćuje u protivnarodne, antisocijalističke svrhe. Gutal je međutim upravo to učinio i zato je osuđen.“¹⁵⁷

U zaključku poglavlja o sudskim procesima, važno je napomenuti kako se veliki broj dijecezanskih svećenika našao pred jugoslavenskim istražnim tijelima i u zatvoru i bez redovno održanog suđenja, dok za neke od njih postoje tek djelomični podaci na temelju kojih ne možemo sa sigurnošću utvrditi okolnosti i tijek njihova istražnog postupka. Unatoč tome, potrebno je navesti do sada utvrđene činjenice dobivene iz korištenog arhivskog gradiva, pa stoga podatke o tim svećencima donosim u nastavku.

Stanko Dimić i Franjo Paitz, svećenici koji su za vrijeme rata dodijeljeni različitim domobranskim postrojbama kao vojni dušobrižnici. Po završetku rata uhićeni su i zadržani u logorima za ratne zarobljenike zajedno s ostalim domobranskim časnicima. Krajem lipnja i

¹⁵⁶ *Glas Slavonije* (Osijek), 7. siječnja 1955., 3.

¹⁵⁷ *Glas Slavonije* (Osijek), 7. siječnja 1955., 3.

početkom srpnja 1945. biskup Akšamović upućuje predstavke Komandantu Vojne oblasti za Slavoniju i Generalštabu JA - Komandi ratnih zarobljenika tražeći njihovo puštanje iz logora. U odgovoru je naznačeno da se Stanko Dimić nalazio u logoru Kovin i da je nakon saslušanja pušten, a u međuvremenu da je za njega stigla i odluka o amnestiji. Što se tiče Franje Paitza, istaknuto je da ga nisu uspjeli pronaći u logorima ratnih zarobljenika. Očito je tijekom 1945. godine Paitz pušten na slobodu, jer ga nalazimo u popisu aktivnih svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije iz 1946. godine u službi župnika u Piškorevcima.¹⁵⁸

Kao zarobljenik u logoru u jednom od Akšamovićevih pisama spominje se i svećenik Fabijan Puhl. U pismu u kojem nije naznačen primatelj, Akšamović traži da se sve poduzme da se Puhl oslobodi iz logora, barem na kratko vrijeme dok ne ozdravi. Ističe da ima informaciju da se svatko može osloboditi iz logora ukoliko se nadležnoj komandi plati 25 dinara dnevno, te primatelja ovlašćuje da novac potreban za jednomjesečno puštanje uzme iz crkvene blagajne. U popisu svećenika iz 1946. godine naznačeno je da se Puhl nalazi u zatvoru, te nam vrijeme njegova puštanja nije poznato.¹⁵⁹

Ivan Banić, krajem prosinca 1948. godine pušten iz logora. Razlozi uhićenja, godina suđenja (ukoliko je održano) i dosuđena kazna, nisu poznati. O Banićevu izlasku iz logora saznajemo iz pisma župnika iz Ivankova Vladoja Holika upućenom biskupu Akšamoviću, u kojem prenosi Banićevu molbu da se po izlasku iz logora nastani u župnom stanu u Jarminu „da se malo odmori i oporavi“.¹⁶⁰

Josip Radičev, župnik iz Marijanaca. U svibnju 1950. godine Radičev je pomilovan te mu je kazna prisilnog rada zamijenjena uvjetnom kaznom na četiri mjeseca. Biskup Akšamović upućuje zahvalu Prezidijumu Sabora NRH uz napomenu da je Radićevu „izdana opomena, da svoje djelovanje u župi nastoji uskladiti sa postojećim zakonskim propisima

¹⁵⁸ BAĐ, Fond BK, 875/1945 (23. lipnja 1945., 15. kolovoza 1945.); 305/1946 (veljača 1946.).

¹⁵⁹ BAĐ, Fond BK, 1642/1945 (8. listopada 1945.), 305/1946 (veljača 1946.).

¹⁶⁰ BAĐ, Fond BK, 2201/1948 (15. prosinca 1948.).

Narodnih Vlasti, tako da i druge pouči o rodoljubim dužnostima“. Tri dana kasnije, primivši informaciju da se Radičev još uvijek nalazi u pritvoru, Akšamović upućuje dopis Okružnom sudu u Osijeku da postupi u skladu odluke Prezidijuma Sabora i Radičeva pusti na slobodu.¹⁶¹

Aleksandar Laurović, župnik u Tovarniku. Dana 17. kolovoza 1953. godine priveden na saslušanje u Odjel unutrašnjih poslova u Vukovaru, gdje su mu pokazani iskazi troje svjedoka u kojima ga optužuju da je na ulici zaustavljao djecu koja su se vraćala iz škole i navraćao na vjeronauk, da je 11-godišnju djevojčicu izbacio s vjeronauka riječima „da je ona nekršteno tele“ i pritom ju udario te da je jednu djevojku izbacio iz reda djevojaka u crkvi zbog članstva u „kulturnoj ekipi“. Navedene optužbe Laurović je redom odbijao, a u pismu biskupu Akšamoviću ističe: „Naknadno sam čuo da je cijela ta hajka inscenirana u Tovarniku u kasarni milicije oko 10. VIII. a inscenirala ju je mjesna partija pod vodstvom oca pomenute djevojčice, koju da sam nazvao nekrštenim teletom. Tom hajkom želi se nešto postići, jer je sva ta obtužba lažna, a materijal obtužbe upravo djetinjasto neozbiljan.(...) Gornji izvještaj podnašam preč. Naslovu znanja radi time, da bi bio upućen u stvar u slučaju, ako doista prema riječima isljednika stvar dodje po tužbi javnog tužioca pred sud za prekršaje.“¹⁶²

Martin Dakić, župnik u Vođincima. Uhićen je 11. veljače 1959. godine i priveden u Odjel unutrašnjih poslova u Vinkovcima zbog sumnje da je „rasturao vjerske mjesečnike 'Blagovijest', koji su zabranjeni rješenjem O.J. tužništva Beograd“. Nakon tri dana provedena u samici, tijekom kojih je ispitivan o lojalnosti prema državi, izlascima na izbore i sl., Dakić je pušten na slobodu.¹⁶³

¹⁶¹ BAĐ, AP 26/1950. (16. svibnja 1950. i 19. svibnja 1950.).

¹⁶² BAĐ, Fond BK, 1180/1953 (26. kolovoza 1953.).

¹⁶³ BAĐ, BOA, kut. 1958.-1959. (15. veljače 1959.)

4.3. SUDSKI PROCES PROTIV SVEĆENIKA I BOGOSLOVA BOGOSLOVNOG SJEMENIŠTA U ĐAKOVU 1959. - 1960. GODINE

Među sudskim procesima koji su se tijekom komunističkog razdoblja odvijali na području Đakovačke i Srijemske biskupije, posebnu pažnju zasigurno zaslužuje suđenje svećenicima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa s kraja 1959. i početka 1960. godine, koje je svojom važnosti i razmjerima prešlo granice đakovačke dijeceze. Unatoč činjenici što prelazi zadane vremenske okvire ovoga rada, suđenje đakovačkim bogoslovima i svećenicima predstavlja nezaobilazan aspekt u istraživanju crkveno-državnih odnosa, zbog toga što je riječ o jasnom pokazatelju zaokreta u odnosu komunističkog režima prema Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji nakon smrti biskupa Akšamovića, a u kojem se ujedno očituje i stav vlasti prema njegovom nasljedniku i dotadašnjem pomoćnom biskupu Bäuerleinu. Osim toga, činjenica da je istraga započeta tek nekoliko dana prije Akšamovićeve smrti dovoljno govori o tome kako je upravo njegova suradnja s vlastima bila ključna u očuvanju Bogoslovnog sjemeništa, ali ujedno i o namjeri komunističkog režima da ugrožavanjem daljnjeg opstanka i djelovanja sjemeništa, slome otpor u odnosu prema vlastima izuzetno nepopustljivog biskupa Bäuerleina.

Navodna neprijateljska djelatnost unutar Bogoslovnog sjemeništa, zbog koje su nekoliko mjeseci prije prvih uhićenja započela saslušanja i praćenja, prema stavu komunističkih vlasti očitovale se u ograničenju građanskih prava polaznika, sustavu odgoja neprihvaljivom socijalističkom državnom poretku te neprijateljskoj promidžbi, širenju šovinizma i klevetanju društveno-političkog poretka. Komunističke su vlasti tvrdile da se polaznicima sjemeništa zabranjuju izlasci u grad i čitanje domaćeg tiska, dok se s druge strane tolerira slušanje radio-postaja *Glas Amerike*, *Radio Vatikan* i *Radio Madrid*, za što najveću odgovornost snose profesori i odgojitelji Ćiril Kos, Marijan Prepunić i Ivan Kopic, ali i sam

biskup Bäuerlein.¹⁶⁴ Na temelju podataka prikupljenih najvećim dijelom od bivših polaznika Bogoslovije, 2. listopada 1959. godine Okružno javno tužilaštvo za grad Osijek podiglo je krivičnu prijavu i zatražilo provođenje izviđaja za profesore Ivana Kopic i Marijana Prepunića, duhovnika Ćirila Kosa te bogoslove Ivicu Mršo, Peru Šokčevića i Stjepana Sršana.¹⁶⁵ Pretres prostorija započeo je u jutarnjim satima 5. listopada 1959. godine i trajao je sve do 22 h, tijekom kojeg su bogoslovi bili smješteni u blagovaonicu iz koje nisu smjeli izlaziti. Prema navodima istražnih službenika, prilikom pretresa pronađeni su i materijali koji su potvrđivali neprijateljsku djelatnost, među kojima su bili: veći broj ustaških novina sa slikama Pavelića, Mussolinija i Hitlera, djela pisca Mate Budaka, te knjige *Spomenice hrvatskog junaka*, *Hrvatska smotra*, *Otac domovine dr Ante Starčević*, *Izgradimo našu Hrvatsku*, *Što je komunizam i što nosi komunizam*, *Židovi i katolici*, *Nova komunistička taktika na djelu*, zatim Pavelićevi govori i članci te list *Hrvatski narod*, dok je kod Ćirila Kosa pronađeno pismo kardinala Stepinca, te prijepisi njegova dva pisma u kojima kritizira Staleško društvo katoličkih svećenika. Po završetku pretresa, a na temelju krivične prijave u pritvor su odvedeni duhovnik Kos, profesori Prepunić i Kopic te bogoslovi Sršan, Mršo i Šokčević.¹⁶⁶ U pritvoru u Sarajevu od kolovoza, odnosno rujna, 1959. godine nalazila su se i dvojica bivših studenata đakovačke Bogoslovije, tada svećenika Vrhbosanske nadbiskupije, Anto Bajić i Zvonko Petrović, koji su bili optuženi za suradnju s ilegalnom organizacijom *Hrvatski pokret mladih* ili *Mladi Hrvati*, u čemu su, prema stanovištu vlasti, bili povezani i s bogoslovima i profesorima u Đakovu. Dan nakon uhićenja u Đakovu, u Travniku je uhićen još jedan svećenik Vrhbosanske nadbiskupije Hrvoje Gašo, a popis uhićenih zaključio je zemunski kapelan Boško Radielović, koji je uhićen 19. prosinca 1959. godine.¹⁶⁷ Za sve

¹⁶⁴ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 192.

¹⁶⁵ *U ime naroda! Sudski proces profesorima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa 1959./60. godine*, priredio Stjepan Sršan, Osijek, 2009., Spis br. KTI:I-1063/59 (2. listopada 1959.), 23.

¹⁶⁶ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 192; M. SRAKIĆ, „U ime naroda!“ Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959.-1960., u: *Diacovensia*, br. 1, 1994., 26-27.

¹⁶⁷ M. SRAKIĆ, *U ime naroda!*, 28, 34.

okrivljene, kao i osobe koje su na bilo koji način bile povezane sa slučajem, Sekretarijat unutrašnjih poslova za kotar Osijek predložio je izuzimanje poštansko-telegrafskih pošiljki, na temelju čega je istražni sudac uputio naredbu poštanskoj ispostavi u Đakovu „da zadrži i ovom sudu uz potvrdu prijema preda pisma, brzojave i pošiljke“. Među osobama za koje je bila određena kontrola pošte bilo je samo troje civila, dok su ostali uglavnom bili bogoslovi, časne sestre, profesori Bogoslovnog sjemeništa, a na popisu se našao i sam biskup Bäuerlein.¹⁶⁸

Prvotno određeni trodnevni pritvor za sve okrivljenike, osim bogoslova Sršana koji je pušten, vrlo brzo je produljen za 18 dana s obrazloženjem da je potrebno službeno saslušati veliki broj bogoslova, ali i osoba izvan kotara što nije moguće obaviti tijekom trajanja pritvora od tri dana, „a puštanje istih na slobodu, obzirom na zajedničko prebivanje, opravdano se može pretpostaviti da bi i uz sva upozorenja uticali na iskaze svjedoka i omeli pravilan tok postupka“. Međutim, po isteku određenog pritvora od 18 dana Okružni sud u Osijeku donio je rješenje o otvaranju istrage i određivanju jednomjesečnog istražnog zatvora za okrivljenike Ivana Kopačića, Ćirila Kosa, Ivicu Mršu, Petra Šokčevića i Hrvoja Gašu zbog sumnje da su u razdoblju od 1955. do rujna 1959. godine između sebe i pred ostalim bogoslovima govorili o Jugoslaviji kao „pokvarenom dobu“ te da je narod prevaren od komunista, kritizirali nizak životni standard, pjevali „ustaške pjesme“ *U boj, u boj, Oj ti vilo Velebita, Pozdrav domovini, Oj Hrvatska oj*, čime su u „namjeri da razbiju bratstvo i jedinstvo naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije (...) vršili propagandu protiv državnog i društvenog uređenja“. Gotovo mjesec dana kasnije, točnije 25. studenog 1959. godine pokrenuta je istraga i protiv profesora Marijana Prepunića pod optužbom da je prilikom oslobođenja Osijeka 1945. godine govorio kako ljudi ne znaju što ih čeka, davao izjave kako poslijeratna književnost nema nikakve umjetničke vrijednosti, niti će je imati sve „dok se ne

¹⁶⁸ *U ime naroda!*, Spis br. Ku-1944/59 (5. listopada 1959.), 280/59 (5. listopada 1959.), 30-34.

odrekne tema o narodnoosobodilačkoj borbi“, da je kao spiker na radio-postaji Osijek tijekom NDH veličao ustaštvo, izazivao nacionalnu mržnju i razdor među bogoslovima i govorio protiv jugoslavenske vojske. Otvaranje istrage i određivanje istražnog zatvora za posljednjeg uhićenog Boška Radelovića, uslijedilo je 22. prosinca 1959. godine, a u rješenju odluke stajalo je da je Radelović, kao idejni začetnik i najaktivniji član skupine koju su činili svi do tada uhićeni, „među bogoslovima širio vijesti neprijateljskog sadržaja protiv FNRJ“ i to zbog izjava o potrebi beskompromisne borbe za samostalnost Hrvatske te pjevanja nacionalističkih i ustaških pjesama.¹⁶⁹

Intervenciju za zatvorene bogoslove i profesore Stolni kaptol na sjednici održanoj 4. studenog 1959. godine zatražio je od biskupa Bäuerleina, istaknuvši kako zbog pokrenutog procesa „ozbiljna pogibao“ prijeti i samom Sjemeništu. Da bi se spriječilo njegovo zatvaranje, potpisani kanonici u nastavku molbe predlažu osobnu biskupovu intervenciju kod Vjerske komisije: „Prema našim informacijama postoji vjerojatnost, da bi se ta pogibao za sjemenište mogla otkloniti, ako bi Vaša Preuzvišenost osobno intervenirala kod Vjerske komisije u Zagrebu. Ove smo informacije primili od predsjednika N.O. kotara Osijek g. Mate Bunjevca, koji je dao izjavu da će daljnji izvidni postupak protiv sjemeništa biti obustavljen, ako bi Vaša Preuzvišenost taj čin učinila.“ Molbu gotovo istoga sadržaja biskupu Bäuerleinu uputio je i Proforski zbor Visoke bogoslove škole i Sjemeništa. Međutim, biskup Bäuerlein odbio je bilo kakvu mogućnost intervencije prema državnim vlastima, što je jasno pokazalo i njegovo odbijanje sastanka s predstavnicima Vjerske komisije, koji su prisustvovali pogrebu biskupa Akšamovića 10. listopada 1959. godine. Uvjeren kako nije riječ o procesu protiv sjemeništa i uhićenih profesora i bogoslova, nego protiv njega samoga, biskup Bäuerlein sazvao je kanonike i obavijestio ih da namjerava poslati molbu Svetoj Stolici da ga razriješi dužnosti

¹⁶⁹ *U ime naroda!*, Spis br. Ku. 1944/59 (7. listopada 1959.), 35-36; 193/59 (8. listopada 1959.), 37-38; Kio-280/59-2 (27. listopada 1959.), 42-45; Kio-280/59-8 (25. studeni 1959.), 51-53; bez oznake spisa (22. prosinca 1959.), 84-85.

apostolskog administratora biskupije. U molbi koju je 9. studenog 1959. godine uputio Svetom Ocu, navodi da veliki broj suradnika u vezi navedenog postupka od njega traži poduzimanje određenih koraka pred državnim vlastima, no da on na to ne može pristati, jer ga je i sam kardinal Stepinac tako uputio, budući bi to „značilo i prije presude Narodnoga suda moralno osuditi spomenute svećenike i klerike i s civilnim vlastima ući u vrlo pogibeljan kompromis“. Zbog svega navedenog, biskup Bäuerlein moli da ga se razriješi službe apostolskog administratora Đakovačke i Srijemske biskupije te da se na prijedlog nadbiskupa Ujčića, imenuje novi biskup i da mu se za stalni boravak odredi mjesto izvan Jugoslavije, ističući da bi mu daljnji boravak u domovini bio izuzetno „težak i gorak“. Nakon što su upoznati s namjerom odstupanja biskupa Bäuerleina, Stolni kaptol odlučio je uputiti pismo nadbiskupu Ujčiću u kojem je navedeno da zbog biskupova odbijanja njihovih sugestija ne vide drugog načina za spašavanje Sjemeništa te stoga mole nadbiskupa da u popratnom pismu Svetoj Stolicí preporuči da se zahtjev biskupa Bäuerleina prihvati. Sutradan, 10. studenog 1959. godine, kanonici Josip Sokol i Zvonimir Marković, kao delegati Stolnog kaptola, pismo su osobno odnijeli u Beograd, no na kraju je odlučeno da ga ipak neće uručiti nadbiskupu Ujčiću, koji je idućeg dana u Beograd pozvao biskupa Bäuerleina i tom mu prilikom uručio papinsku bulu o imenovanju za rezidencijalnog biskupa Đakovačke i Srijemske biskupije.¹⁷⁰

Da je biskup Bäuerlein dijelom i bio u pravu napominjući kako je pokrenuti sudski proces zapravo napad na njega, dokazuju i spisi saslušanja okrivljenika iz kojih je vidljivo da su se istražitelji izuzetno zanimali za njegovo djelovanje i odnos s bogoslovima, kao i njegov stav prema navodnom neprijateljskom djelovanju pojedinih bogoslova. Tijekom saslušanja od okrivljenika se tražilo da izjave koliko dobro poznaju biskupa Bäuerleina, jesu li upoznati s njegovim političkim stavovima, opišu njihove međusobne razgovore i sl., dakle sve podatke koji su na bilo koji način mogli inkriminirati samog biskupa i pokolebati ga u njegovom

¹⁷⁰ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 194; M. SRAKIĆ, *U ime naroda!*, 31-33.

otporu. Neki od okrivljenika u svojim su izjavama naveli kako se neprijateljsko ozračje prema jugoslavenskom društveno-političkom unutar Bogoslovije raširilo upravo zbog biskupa Bäuerleina, koji nije ništa poduzimao kako bi se to spriječilo. Tako je Anto Bajić, svećenik Vrhobosanske nadbiskupije, izjavio kako je stav poglavara, osobito biskupa Bäuerleina, duhovnika Kosa i profesora Prepunića bio izuzetno pomirljiv prema aktivnostima pojedinih bogoslova, te da ih nikada nisu upozoravali da prekinu s neprijateljskim radom. Također navodi i događaj iz 1955. godine kada je biskup Bäuerlein pregledavši njegov rad povodom blagdana Bezgrešnog začea precrtao riječ „jugoslovenska“ te opisuje njihove međusobne razgovore u kojima su se doticali različitih tema, od broja poginulih tijekom 1945. godine, vjerskom stanju u Bajićevu rodnu selu, pa sve do svećeničkih udruženja i Bäuerleinovu stavu prema njima.¹⁷¹ Sličnu izjavu dao je i drugi vrhobosanski svećenik, Hrvoje Gašo: „Nastavni program i sve ostalo što sam napomenuo da se sprovodi u život u bogosloviji neminovno mora stvoriti ljude, koji će biti protivni današnjem društvenom uređenju. Ja smatram da odgovornost za sve o čemu sam gore govorio snosi u prvom redu poglavarstveno osoblje a to je: biskup Bäuerlein Stjepan, te prefekt i tajnik škole Kopic Ivan, koji upravljaju cjelokupnim radom, programom i životom bogoslova na VBŠ u Djakovu.“ U nastavku izjave naglasio je kako je biskup Bäuerlein, unatoč tome što je bio upoznat njihovim protudržavnim radom, dopustio da nastave s njim, bez upozorenja da je riječ o protuzakonitom djelu. Osim toga, osvrnuo se i na neke Bäuerleinove govore održane prigodom blagdana, posebno istaknuvši uskrсни govor iz 1959. godine u kojem se biskup osvrnuo na teška vremena koja Katolička crkva proživljava i koja od bogoslova zahtijevaju veliku žrtvu i borbu. Pri tome je prisutne bogoslove upozorio na moralnu iskvarenost društva kao posljedicu društveno-političkog

¹⁷¹ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Spis br. 396, Izvod iz zapisnika saslušanja Bajić Ante, 29-32. O staleškim udruženjima katoličkih svećenika, njihovom osnivanju i djelovanju na području Đakovačke i Srijemske biskupije, kao i stavovima đakovačkih biskupa Akšamovića i Bäuerleina, više će riječi biti u zasebnom poglavlju.

poretka i prilike koje ih očekuju u skoroj budućnosti, te da će kao mladi svećenici, od strane vlasti i ljudi često puta biti proganjani, izloženu podsmijehu, ruglu i klevetama.¹⁷²

Komentar na biskupov odnos prema izborima i glasanju dao je bogoslov Ivica Mršo, koji je tijekom saslušanja istaknuo da Bäuerlein, za razliku od Akšamovića, nije izlazio na izbore. Navodi kako ga je prilikom posljednjih izbora za Narodnu skupštinu biskup Bäuerlein pitao jesu li na izbore izašli i bogoslovi, te da nakon njegova negativnog odgovora nije pokazivao namjeru da bogoslove zainteresira za glasanje, iz čega se, prema Mršinom mišljenju, mogu donijeti prilično jasni zaključci.¹⁷³

Zbog pisama pronađenih prilikom pretresa Bogoslovije, Savezna komisija za vjerske poslove odlučila je kao svjedoka u đakovačkom slučaju pozvati i kardinala Stepinca. Namjera vlasti bila je da se na temelju pisama dokaže Stepinčev negativan utjecaj na bogoslove u Đakovu i nametne odgovornost za moguće posljedice, sve s ciljem onemogućavanja njegova povratka na nadbiskupski položaj. Nakon što je 1. prosinca 1959. godine dobio poziv Okružnog suda u Osijeku zbog preslušanja u vezi slučaja „Kos Ćiril i ostali“, Stepinac je odgovorio da se pozivu ne može odazvati. Međutim, istražni su organi inzistirali i nekoliko dana kasnije uputili poziv za davanjem izjave u milicijskoj stanici u Krašiću, ukoliko nije u mogućnost doći na sud Osijeku. Tada već prilično slab i bolestan, Stepinac je odlučio odgovoriti u obliku oštrog pisma, kojeg je u milicijsku stanicu poslao preko krašićkog župnika Josipa Vranekovića. U njemu je naveo da stoji iza svih svojih pisama, a kao razloge zašto odbija dati svjedočenje ističe nepravednu presudu i zatočeništvo, koji su njegov život doveli „na rub groba“, zbog čega nije sposoban odazvati se pozivu. U nastavku upozorava da će u slučaju prisilnog ispitivanja uskratiti bilo kakav odgovor te da unaprijed odbija svaku odgovornost u slučaju izbijanja skandala u svjetskom tisku. Nakon ponovljenog poziva, koji je Stepinac također odbio, u posjet mu je u pratnji liječnika došao sudac, kako bi utvrdili je li

¹⁷² HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Spis br. 396, Izvod iz zapisnika saslušanja Gašo Hrvoja, 35-43.

¹⁷³ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Spis br. 396, Izvod iz zapisnika saslušanja Mršo Ivice, 43.

sposoban za svjedočenje. Mogućnost pregleda, kao i odgovora na sučeva pitanja, Stepinac je kategorički dobio, istaknuvši da ostaje pri stanovištu izrečenom u pismu, pri tom se požalivši na tretman vlasti prema njemu.¹⁷⁴

U optužnicu, koja je nakon završetka tromjesečne istrage podignuta 4. siječnja 1960. godine, ipak nije ušao kardinal Stepinac, a među optuženima bili su: Ćiril Kos, Ivan Kopic, Marijan Prepunić, Hrvoje Gašo, Ivica Mršo, Ante Bajić, Zvonko Petrović, Boško Radielović i Petar Šokčević. Po najviše točaka optužnice, njih čak 22, optužen je bio **Ćiril Kos** i to zbog različitih izjava izrečenih u razgovorima s bogoslovima te prigodom održavanja punkta, konferencija i propovijedi, kao što su: „Protiv crkve su kuju zakoni, onemogućiti njezino djelovanje, uništiti je u štampi. Sve veći nemoral, poziv na zavist i mržnju, rušenje obitelji pa i rat, a sve pod krinkom filozofije i nazovi znanosti. (...) Materijalna bijeda, koja je okupila milijune nesretnika, perfidno je iskorišćena od neprijatelja crkve. Varaju ih lažnim obećanjima i zabludama socijalizma. (...) Nije čudo što se danas u svijetu događaju zla i to baš zbog toga što je omladina tako loše odgojena, a tome su krivi roditelji, koji svoju djecu ne šalju na vjeronauk, već ih prepuštaju današnjem režimu, da ih tako ružno odgaja. (...) Što će biti od hrvatskog naroda, hoće li biti pionir komunizma, patriotizma, novog poganstva, bezvjerstva ili će biti dobri vjernici. (...) Pa progonstvo nam ne prijeti iz daleka. Mi ga proživljavamo. Dokle će ono trajati. Kakva će mu biti žestina? Kakav će biti moj osobni udio u njemu. Sve su to pitanja koja za mene predstavljaju tajnu, od koje straši moja narav. Za čim zapravo ide svaki progon? Upravo zatim da se direktno bori i da se uhvati u koštac s vjerom. I zato je svaki progon veliko iskušenje za vjeru.“ Drugooptuženi **Ivan Kopic** optužen je zbog neistinitog i zlonamjernog prikazivanja društveno-političkih prilika u zemlji u radu „Problem mase“, napisanom tijekom školske godine 1948./49. te zbog izjava: „Hrvati su uvijek bili prevareni, kako od stranih naroda, tako i od strane Srba, oni su im otimali dijelove Hrvatske i

¹⁷⁴ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 196; M. SRAKIĆ, *U ime naroda!*, 50.

gotovo je ista situacija i sada. (...) Mi sada preživljavamo historiju Francuske i ovo se današnje doba u Jugoslaviji može nazvati pravo pokvareno doba. (...) Kod nas se vjera zabranjuje, nasuprot slobode u zapadnim zemljama, gdje svećenici mogu slobodno odlaziti čak u tvornice radi uticaja na radništvo. (...) Danas se ne dozvoljavaju diplomski ispitati na učiteljskoj školi, ako kandidati nisu prethodno postali članovi SKJ.“ **Marijan Prepunić** optužen je da je tijekom predavanja iz povijesti, književnosti i hrvatsko-srpskog jezika prigovarao učenicima, koji su u govoru upotrebljavali ekavske izraze, hvalio književnika Zvonimira Remetu „kao ideologa NDH“, isticao kako je „današnje društvo bezglavo, lažno i potpuno moralno pokvareno, a svemu tome su krivi komunisti“ i podrugljivo govorio o jugoslavenskoj vojsci. **Hrvoje Gašo** optužen je za pjevanje nacionalističkih pjesama, prenošenje neistinitih vijesti neprijateljskih inozemnih radio-postaja, ukazivanje na potrebu obnove NDH i podizanje ustanka, a „sve to u svrhu obaranja postojećeg državnog uređenja u FNRJ“. **Ivan Mršo** optužen je da je bogoslovima zabranjivao upotrebljavati ćirilicu i ekavštinu, pjevao nacionalističke pjesme te da je često puta pred bogoslovima veličao borbu ustaša i domobrana čime je „poticao na nasilnu i protivustavnu promjenu društvenog i državnog uređenja“. **Ante Bajić** optužen je zbog pjevanja nacionalističkih pjesama te izjave da u Jugoslaviji, kao i u ostalim komunističkim zemljama, nema slobode jer se Jugoslavija nalazi iza „gvozdene zavjese“, napisane i pročitane prigodom blagdana Bezgrešnog začeca 1955. godine. **Zvonko Petrović** optužen je za pjevanja nacionalističkih pjesama, sudjelovanje u organizaciji „Mladi Hrvati“ i vođenja diskusija o nacionalnim odnosima s ostalim bogoslovima, prilikom čega su se žalili na srpsku prevlast i favoriziranje udžbenika na ćirilici, a o Bosni govorili kao povijesnom dijelu Hrvatske. **Boško Radielović** optužen je da je kao bogoslov u razgovoru o nacionalnim odnosima izjavio: „Za Hrvate i za Srbe bilo bi najbolje da imaju svaki svoju državu, da u tom slučaju ne bi jedni drugima prigovarali da ovi ili oni zauzimaju bolje položaje u vlasti i da imaju bolji teritorij.“ Posljednji okrivljeni **Petar**

Šokčević optužen je zbog izjava o povlaštenom položaju Srba u odnosu na Hrvate, da se u SK „uvlači samo ološ“, da Titova putovanja predstavljaju raskoš i nepotrebno trošenje novaca te zbog izlaganja poruzi zastave FNRJ. U očitovanju o točkama optužnice, okrivljeni profesori i bogoslovi pojedine su izjave u potpunosti poricali, dok su neke priznavali, ali napominjući da su izvučene iz konteksta, krivo protumačene i na taj način upotrijebljene protiv njih. Većina argumenata izrečenih od strane okrivljenih, odbačeni su kao neosnovani, a u zaključku optužnice istaknuto je: „Optuženi su, kako je to već i u dispozitivu ove optužnice inkriminirano počinili teška krivična djela protiv naroda i države, protiv časti i ugleda, kao saizvršioči ili pomagači ili podstrekači ovih djela. Krivična djela su teška, činjena su kontinuirano, sa velikom upornošću i intenzitetom. Objekat napada u tim djelima je postojeći poredak, državno i društveno uređenje, bratstvo i jedinstvo naših naroda, ugled naše države, jednom riječi najveće tekovine Narodne revolucije i socijalističke izgradnje. U tom se ogleda i društvena opasnost navedenih djela i društvena opasnost počinilaca tih djela.“¹⁷⁵

Početak glavne rasprave određen je za 28. siječnja 1960. godine, a obranu optuženih preuzeli su odvjetnici Zlatko Kuntarić iz Zagreba (Ćiril Kos, Marijan Prepunić), Zlatko Špringer iz Osijeka (Ivan Kopic), Josip Košta iz Vinkovaca (Hrvoje Gašo, Anto Bajić), Julije Domac iz Osijeka (Boško Radelić, Petar Šokčević) i Ivo Šeparović iz Osijeka (Ivica Mršo i Zvonko Petrović).¹⁷⁶ Na glavnoj raspravi nije sudjelovao profesor Marijan Prepunić, budući je nedugo nakon podizanja optužnice, zbog izuzetno lošeg psihičkog stanja, najprije upućen na psihijatrijsko liječenje u zagrebačku bolnicu „Rebro“. Dva dana prije početka rasprave, Okružni sud u Osijeku obaviješten je od strane Opće bolnice Osijek da je Prepunić tijekom protekle noći primljen u bolnicu, jer je „u depresivnom duševnom stanju“ pokušao izvršiti samoubojstvo „rezanjem žila ispod vrata i na obim rukama“ te da stoga nije u mogućnosti prisustvovati sudskoj raspravi. Zbog takvog neočekivanog razvoja događaja, Okružni sud u

¹⁷⁵ *U ime naroda!*, Spis br. KTO: i-5/60 (4. siječnja 1960.), 88-120.

¹⁷⁶ M. SRAKIĆ, *U ime naroda!*, 51.

Osijeku odlučio je Prepunićev slučaj izdvojiti i posebno dovršiti, no tri mjeseca nakon završetak rasprave i presude ostalim okrivljenim u đakovačkom slučaju, postupak protiv Prepunića, zbog njegova zdravstvenog stanja, u potpunosti je obustavljen.¹⁷⁷

Nakon što je tijekom održavanja glavne rasprave Okružno javno tužilaštvo uputilo prijedlog za proširenjem optužnice i na samu ustanovu, odnosno Bogoslovno sjemenište u Đakovu i to zbog „zloupotreba vjerske nastave u političke svrhe“, Stolni kaptol odlučio je Komisiji za vjerske poslove NRH uputiti predstavku i molbu u kojoj su izrazili svoje iznenađenje i zabrinutost zbog mogućeg proširenja optužnice, koje bi zasigurno dovelo do zatvaranja Bogoslovije. Molbu za zaštitu sjemeništa obrazložili su činjenicom da su četiri člana Stolnog kaptola dugogodišnji profesori Bogoslovnog sjemeništa te da dobro poznaju sustav odgoja, koji bogoslove nije nikako mogao navesti na počinjenje njima inkriminiranih djela. Osim toga, istaknuli su da bi zatvaranje Bogoslovije teško pogodilo Đakovačku i Srijemsku biskupiju, ali i same bogoslove i njihove roditelje, a predstavku zaključuju riječima: „Stolni kaptol, kao vjerni čuvar tradicija biskupa Strossmayera i Akšamovića ponovno moli Vjersku komisiju, da poduzme potrebne korake, kako bi se navedene biskupske institucije izlučile iz optužnice i sačuvala đakovačkoj biskupiji.“¹⁷⁸

Međutim, članovi Stolnog kaptola očito nisu bili upoznati s činjenicom da se o sudbini Bogoslovnog sjemeništa raspravljalo tri dana ranije, kada je počela i sama rasprava, ali ne na sudu, nego na sjednici Komisije za vjerske poslove NRH u Zagrebu. Predsjednik Komisije Stjepan Iveković, koji je početkom 1959. godine preuzeo tu dužnost, istaknuo je na sjednici da se đakovački slučaj treba iskoristiti za podizanje ugleda udruženja katoličkih svećenika te je u skladu s njegovim mišljenjem zaključak sjednice bio da se bogoslovija ne zatvara, te da se kao zaslužno afirmira staleško udruženje.¹⁷⁹

¹⁷⁷ *U ime naroda!*, Spis br. KTO: K-14/1960-11 (9. siječnja 1960.), 128; 1476-512/1, 1960. god. (26. siječnja 1960.), 141; K-14/60-28 (28. siječnja 1960.), 143; KTO-I 5/60 (8. svibnja 1960.), 449-450.

¹⁷⁸ *U ime naroda!*, Spis br. KTO.I. 5/60 (30.siječnja 1960.), 224; M. SRAKIĆ, *U ime naroda!*, 33-34.,

¹⁷⁹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 196.

Glavna sudska rasprava otvorena je čitanjem optužnice, nakon čega su okrivljenici i njihovi odvjetnici iznosili obranu po navedenim točkama. Tijekom višednevne rasprave saslušana su i 24 svjedoka, među kojima je bio i biskup Bäuerlein, koji je sudu pristupio 1. veljače 1960. godine. U svom svjedočenju biskup Bäuerlein izjavio je da potvrđuje svoj iskaz dan na saslušanjima 29. i 30. prosinca 1959. godine u Sekretarijatu unutrašnjih poslova NOK-a Osijek. Na većinu upita o neprijateljskom odgoju bogoslova i neprijateljskoj djelatnosti poglavara unutar Bogoslovnog sjemeništa, biskup Bäuerlein odgovarao je da mu nisu poznati takvi slučajevi te da o stvarima navedenim u optužnici, nikada nije razgovarao s bogoslovima. Osim toga, zanijekao je tvrdnje o šikaniranju bogoslova na „šovinističkoj osnovi“ od strane poglavara ili drugih bogoslova, a na pitanje o ograničenju građanskih prava i sloboda, Bäuerlein je izjavio: „Bogoslovi ulazeći u sjemenište znaju, da se moraju stanovitih stvari dragovoljno odreći, tko to ne može i neće, nitko nije prisiljen da u sjemeništu ostane.“¹⁸⁰

Po završetku ispitivanja svih pozvanih svjedoka, obrana okrivljenih zatražila je nadopunu dokaznog postupka i preslušanje dodatnih svjedoka, koji su mogli govoriti u korist branjenika, no javni tužitelj odbio je njihov prijedlog, zbog toga „što su brojne okolnosti već i navedene u raznim radnjama optuženih, a druge okolnosti već dovoljno rasvjetljene već dosada provedenim dokazima“. Time je dokazni postupak bio zaključen, a javni je tužitelj u svojoj završnoj riječi ukazao na „društvenu opasnost djelovanja optuženih“, uz napomenu da se u njihovom djelovanju „vidi tendencija stvaranja neke nove države, propagiranja mržnje protiv bratstva i jedinstva i zloupotreba religije i vjerske nastave, u cilju obaranja našeg društvenog poretka“.¹⁸¹ Konačna presuda izrečena je 8. veljače 1960. godine i svi optuženi proglašeni su krivim i osuđeni: Ćiril Kos na kaznu strogog zatvora u trajanju od 7 godina, Ivan Kopic na kaznu strogog zatvora u trajanju od 6 godina, Hrvoje Gašo na 6 godina, Ivan

¹⁸⁰ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Ku 1944/59 (29. i 30. prosinca 1959.); *U ime naroda!*, Spis br. K-14/60-28 (1. veljače 1960.), 174-176.

¹⁸¹ *U ime naroda!*, Spis br. K-14/60-28 (1. veljače 1960.), 200-204.

Mršo na 4 godine, Anto Bajić na 2 godine i 6 mjeseci, Zvonko Petrović na 4 godine, Boško Radielović na 3 godine i Šokčević Petar na 2 godine i 6 mjeseci.¹⁸²

O suđenju profesorima i bogoslovima đakovačkog Sjemeništa pisalo se i na stranicama dnevnog tiska, posebice lokalnog *Glasa Slavonije*, koji je gotovo svakodnevno i izuzetno tendenciozno izvještavao o događajima u sudnici. Dan nakon izricanja presude u *Glasi Slavonije* objavljena je i izjava Udruženja katoličkih svećenika Hrvatske i Srbije u kojoj ističu da osuđuju protunarodni rad Ćirila Kosa i drugih, „jer takovom neprijateljskom radu nema mjesta nigdje a najmanje u jednoj vjerskoj odgojnoj ustanovi“, ali uz molbu da se đakovačka bogoslovija ne zatvara i obećanje pune podrške u „nastojanjima da to bude prava vjerska škola koja će odgajati narodne svećenike“.¹⁸³

Konačno, mjesec dana nakon izricanja presude, upriličen je i prvi sastanak između biskupa Bäuerleina i predstavnika lokalnih vlasti, koje su predstavljali predsjednik i potpredsjednik NOK-a Osijek Matija Bunjevac i Jugoslav Vincenc. Razgovoru je prisustvovao i novi rektor Bogoslovnog sjemeništa Emil Majer, budući se razgovor vodio uglavnom o proteklom suđenju i radu Bogoslovije. Na samom početku razgovora predsjednik Bunjevac izrazio je zadovoljstvo biskupovim odazivom na razgovor te istaknuo kako do suđenja nije trebalo ni doći, no da „sistem odgoja, koji nije usmjeren na stvaranje karaktera ljudi naše socijalističke zemlje“ postavlja pitanje rada škole i svih koji rade u njoj. Na ovu je primjedb, biskup Bäuerlein odgovorio da ne misli da su radili nešto protuzakonito, budući su tijekom godina u nekoliko navrata školu posjećivale različite državne inspekcije, koje nikada nisu uputile nikakvu primjebu na njihov rad. Nadalje se osvrnuo i na primjedbe dane tijekom suđenja o bogoslovnoj knjižnici iz koje je prilikom pretresa otuđeno 90 knjiga, među kojima su neke čisto vjerskog karaktera. Osim toga, Bäuerlein je napomenuo da su, pojedine knjige, kao što su Budakova djela, bile zabranjene za bogoslove te ih oni nisu smjeli posuđivati i

¹⁸² *Isto*, Spis br. K. 14/1960-30, 255-257.

¹⁸³ *Glas Slavonije* (Osijek), 9. veljače 1960., 3.

čitati, no Bunjevac je na to prigovorio da knjige, koje su neprijateljske i govore protiv trenutnog političkog poretka, ne mogu biti predmetom proučavanja niti od strane profesora, uz napomenu da u knjižnici nije pronađena niti jedna knjiga koja bi govorila o Jugoslaviji, njezinom razvitku, povijesti, borbi i Ustavu te nastavlja: „Mišljenja sam, da ni vama nije u interesu ovakav način rada, nego bi vam trebalo biti u interesu da se tamo obavlja rad koji treba da radi svećenik, ali da je to čovjek u najmanju ruku patriota, koji poštiva pored svog svećeničkog zvanja postojeće uređenje i svoju domovinu. Ja smatram da je veoma korisno da baš ove stvari sada razmotrimo. Ne bi želio da raspravljam o ljudima koji su se ogriježili o zakone i pozvani na odgovornost, ali mislim da je u interesu i vama i nama da škola radi pod tim propisima i da se čitav sistem u toj školi postavi na takovu osnovu koja se ne bi kosila sa našim zakonima. Konačno i ti svećenici su ljudi našeg naroda, pa bi trebali da budu odgojeni u patriotskom smislu svoje zemlje, koja se toliko borila da dodje do slobode. Trebate znati, da je u toj borbi bilo i svećenika koji su aktivno sudjelovali.“ U razgovor se zatim uključio i novi rektor Majer, napomenuvši kako svima mora biti jasno da je riječ o ideološkom neslaganju između religije i komunizma, što ne znači da svećenici iznoseći svoja teološka i ideološka stanovišta napadaju državu. U nastavku razgovora, predsjednik Bunjevac uputio je prigovore u vezi slušanja pojedinih inozemnih radio-postaja i zabrane čitanja domaćeg dnevnog tiska, upozorivši da je riječ o potpuno krivom sustavu odgoja i programu škole. Neslaganje s takvom opaskom izrazio je rektor Majer, koji je odgovorio da nije riječ o sustavu, nego pojedincima, a biskup Bäuerlein obećao je da se takve stvari neće ponoviti, no da je situacija daleko od one prikazane na suđenju, uzevši za primjer osuđenog duhovnika Ćirila Kosa: „Ja tog čovjeka poznajem vrlo dobro. Kosa znadem da nema ništa ustaškog u sebi. On je doživio strahovite stvari sa Talijanima i onda je došao ovamo i u Djakovu je svršio našu bogosloviju. On je bio toliko antiustaški nastrojen, da je uvijek nastojao te tendencije razbiti. Poništio je sliku Pavelića. Kao kapelan bio je u dobrim odnosima i sa Srbima, jer je među njima živio.

Dakle on nije nigdje ispoljavao one tendencije radi čega je optužen. On je dobio 7 godina. Zamislite predsjedniče kako je u duši toga čovjeka i kako se on osjeća, to je strašno pomisliti. Mi smo dobili jedno pismo vrlo potresno od jedne gospodje koja kaže da je čitala da je Kos Ćiril sudjen, pa izjavljuje da joj je jako žao i u vezi s tim obrazlaže, kako je za vrijeme rata njezin sin partizan u poteškoćama i nitko mu nije htio pomoći nego jedini kapelan Kos Ćiril. Volio me je, kaže ona, iako je znao da sam majka partizana.“ Predsjednik Bunjevac istaknuo je da je unatoč biskupovim tvrdnjama o nevinosti Ćirila Kosa, na temelju dokaza bez sumnje dokazano njegovo protunarodno djelovanje te, imajući vjerojatno na umu biskupa Akšamovića, istaknuo kako je đakovačko sjemenište nekada imalo vrlo dobru tradiciju u pogledu bratstva i jedinstva, koja bi se trebala sačuvati i nastaviti. Na kraju razgovora predsjednik Bunjevac istaknuo je i važnost suradnje između biskupa i narodnih vlasti, što bi zasigurno olakšalo rješavanje mogućih problema u budućnosti.¹⁸⁴

Biskup Bäuerlein s predstavnicima NOK-a Osijek ponovno se sastao 24. lipnja 1960. godine, a tom su prilikom u razgovoru sudjelovali i Ilija Živković, voditelj biskupskog ekonomata i Rudolf Šverer, biskupov tajnik. Predsjednik Bunjevac na početku se razgovora osvrnuo i na posljednju inspekciju Bogoslovije, održanu početkom lipnja, prilikom koje je utvrđeno da u knjižnici još uvijek ima knjiga „čisto fašističkog sadržaja“, kao i nekih predratnih promidžbenih pamfleta. Biskup Bäuerlein izjavio je da zbog nedostatka vremena nisu stigli pregledati cijelu knjižnicu i da osim toga imaju velike probleme oko određivanja i izdvajanja knjiga, koje po svome sadržaju ne odgovaraju „sadašnjici“ te zamolio za popis nedopuštenih knjiga, kako bi se do početka iduće školske godine taj posao mogao obaviti. Tom je prilikom biskup ponovno prokomentirao i suđenje u Osijeku, istaknuvši kako je tijekom rata bilo svećenika, koji se se „zagrijali za ustaštvo“, no da se to zasigurno ne može reći za osuđenog Boška Radielovića, koji potječe iz miješanog braka između Hrvata i

¹⁸⁴ HDA, KOVZ, kut. 40, Pov. 41/60 (9. ožujka 1960.).

Srpkinje, a uz to je i kao župnik u mjestu s velikim brojem pripadnika srpske nacionalnosti bio izuzetno cijenjen i poštivan. Isto tako, biskup je i za osuđenog Ivana Kopačića izjavio da je tijekom rata bio izraziti neprijatelj ustaštva i kao takav se otvoreno deklarirao, poderavši jednom prilikom Pavelićevu sliku, a njegovi politički stavovi očitovali su se i u propovijedima u kojima je govorio protiv ustaškog režima.¹⁸⁵

Neposredno nakon završetka suđenja i izricanja presude, osuđeni u đakovačkom slučaju u zakonskom su roku preko svojih odvjetnika uputili žalbu Vrhovnom sudu NRH u Zagrebu, no na konačno rješenje čekalo se više od osam mjeseci. Na kraju, žalbe svih osuđenih osim Ante Bajića, djelomično su uvažene, a prethodno izrečene kazne smanjene i to: Ćiril Kosu na 5 godina, Ivanu Kopačiću na 4 godine, Hrvoju Gaši na 4 godine i 6 mjeseci, Ivanu Mrši na 2 godine i 6 mjeseci, Zvonku Petroviću na 2 godine i 6 mjeseci, Bošku Radieloviću na 1 godinu i 6 mjeseci te Petru Šokčeviću na 1 godinu.¹⁸⁶

Zatvorske kazne đakovački bogoslovi i profesori služili su u zatvorima u Osijeku, Zemunu, Zenici i Staroj Gradiški, a većina njih na kraju je uvjetno puštena ili amnestirana, dok su kazne do kraja izdržali Petar Šokčević i Boško Radielović, koji su pušteni u listopadu 1960. odnosno u travnju 1961. godine. Iz kazneno-popravnog doma u Zenici uvjetno su 25. srpnja 1961. godine pušteni Anto Bajić i Zvonko Petrović, a 27. studenog i Ivan Mršo. Najdužu kaznu izdržali su Ćiril Kos, Ivan Kopačić i Hrvoje Gašo, koji su na slobodu pušteni u travnju 1962. godine i to na temelju rješenja Komisije za primjenu Zakona o amnestiji.¹⁸⁷

Suđenje đakovačkim bogoslovima i profesorima, kao i većina ostalih sudskih procesa protiv katoličkog svećenstva imali su za cilj narušiti ugled, ne toliko pojedinaca koji su se našli na optuženičkoj klupi, nego prije svega Katoličke crkve koja je svojim djelovanjem i

¹⁸⁵ HDA, KOVZ, kut. 44, Pov. 121/60 (24. lipnja 1960.).

¹⁸⁶ *U ime naroda!*, Spis br. K-Ž-1419/60-4 (13. listopada 1960.), 428-442.

¹⁸⁷ Isto, Spis br. KŽ: 1413/60-3 (31. listopada 1960.), 427; bez oznake spisa i nadnevka, 452; 02-7229/1 (26. srpnja 1961.), 452-453; 02-11781/1 (28. studeni 1961.) 453-454; K-14/60-77 (6. travnja 1962.) 454-455; K 14/60-79 (4. svibnja 1962.), 456-457.

utjecajem u društvu predstavljala alternativu postojećim ideološko-političkim vrijednostima nametanim od strane komunističkog režima. Osim toga, komunističke su vlasti na taj način nastojale i pred međunarodnom javnosti stvoriti sliku o Katoličkoj crkvi kao ustanovi koja se tijekom rata kompromitirala suradnjom s okupatorskim režimom, te ujedno time diskreditirati i Svetu Stolicu, za koju su vjerovali da potiče i podržava talijanske teritorijalne pretenzije na pojedine dijelove Jugoslavije. Očevidna i nepobitna podređenost krivičnog zakonodavstva odlukama KPJ/KPH i njegovo korištenje u obračunu s Katoličkom crkvom, osobito su bili intenzivni u prvim poslijeratnim godinama, kada su komunističke vlasti započele sustavnu eliminaciju i svih ostalih neprijatelja novoga režima. Tijekom idućih godina uočava se znatan pad u broju suđenja, a protucrkvена politika komunističkog režima sve se više usmjerava na nešto suptilnije metode, koje, za razliku od sudskih procesa, nisu imale veliki odjek u javnosti, ali su daleko više sužavale djelokrug rada Katoličke crkve i ograničavale slobode katoličkih vjernika u Hrvatskoj. Razlog tomu zasigurno leži i u činjenici da su suđenja pripadnicima Katoličke crkve, unatoč velikoj promidžbi koja ih je pratila i kojom se isticala njihova opravdanost, stvarali izuzetno negativnu sliku o komunističkom režimu, što nije bilo u skladu s nastojanjima vlasti, koje su, osobito u kasnijim godinama, nastojale novu državnu zajednicu prikazati kao zemlju velikih sloboda, osobito u odnosu prema vjerskim zajednicama.

Iako je u prethodnim poglavljima prikazana ili barem djelomično spomenuta većina održanih sudskih procesa na području Đakovačke i Srijemske biskupije, zbog ograničenosti prostora, ali i nedostatka arhivskog gradiva, nije bilo moguće detaljnije prikazati sve slučajeve, što bi, kada je u pitanju ovako važna problematika za povijest Katoličke crkve na ovim prostorima, bilo neophodno učiniti u budućnosti. No, iz svega navedenog bez sumnje se može zaključiti kako đakovačka dijeceza, kada je u pitanju sudska represija protiv katoličkog svećenstva, ni u kojem slučaju ne predstavlja iznimku, o čemu svjedoče primjeri velikog broja

svećenika i ostalih predstavnika Katoličke crkve, koji su na različite načine bili pogađani odlukama komunističkih zakonodavnih i sudskih tijela vlasti. Biskup Akšamović, koji je uspostavio dobre odnose s komunističkim vlastima, ipak nije uspio, niti je mogao, zaštititi pripadnike svoga svećenstva od sudskog progona, ali je pri tome važno napomenuti da je svoje veze s predstavnicima lokalnih i republičkih vlasti vrlo često koristio tražeći amnestiju ili pomilovanje za osuđene svećenike, što mu je u velikom broju slučajeva i uspijevalo.

5. MATERIJALNE PRILIKE KATOLIČKE CRKVE U ĐAKOVAČKOJ I SRIJEMSKOJ BISKUPLJI

Na materijalne prilike Katoličke crkve, ali i cjelokupnog jugoslavenskog društva u razdoblju komunističkog režima, znatnog utjecaja imao je proces promjene strukture vlasničkih odnosa s ciljem podržavljenja cjelokupne imovine kao jednim od glavnih programskih načela KPJ, koji je započeo neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Neke od brojnih odluka i uredbi, čiji je zadatak bio stvaranje zakonske osnove za oduzimanjem privatne imovine, doneseni su još tijekom rata, pa je tako u jednom od najznačajnijih dokumenata ratnog razdoblja, *Fočanskim dokumentima* iz 1942. godine, određeno da se sva privreda, na područjima pod partizanskim nadzorom, nalazi pod upravom Narodnooslobodilačkih odbora. Iste godine, pod vojnu upravu stavljene su i sve javne državne zgrade i imanja, željeznice, rudnici, putovi, mostovi, tvornice i veća poduzeća, radionice koje su radile za vojsku, te bolnice i ljekarne. Iako je u ratnom razdoblju sličnim odredbama u korist države oduzet značajan dio imovine, ponajprije pripadnicima njemačke narodnosne manjine, najveći dio gospodarsko-društvenog vlasništva ostao je i dalje u rukama privatnih vlasnika, osobito u gospodarski najrazvijenijim dijelovima Jugoslavije, Hrvatskoj i Sloveniji. Slijedeći sovjetski obrazac gospodarske politike, komunističke su vlasti stoga krenule s procesom ukidanja kapitalističkih vlasničkih odnosa i stvaranjem osnove za izgradnju socijalističkih društvenih odnosa, nastojeći tako osigurati materijalni i financijski temelj za učvršćenje i zadržavanje političke moći. Međutim, važno je naglasiti da je osim socijalnog i ekonomskog aspekta, većina zakona po kojima se oduzimala imovina bila politički i ideološki motivirana, te je stoga njihova provedba bila posebno oštra na posjedima u vlasništvu Katoličke crkve, koja je za vlasti predstavljala jedini izvor oporbenih struja. Pretpostavka kako će oduzimanjem materijalne osnove onemogućiti Katoličku crkvu u njenom nastojanju

da se i dalje zadrži kao ideološko-moralna okosnica društva, za komunističke je vlasti predstavljala glavni poticaj za donošenje većine zakona, kojima se zadiralo u crkveno vlasništvo i oduzimalo njene glavne izvore prihoda, pri čemu se nije vodilo računa o zakonito stečenim nekretninama, kao ni pravnoj posebitosti Katoličke crkve kao vjerske i obrazovno-karitativne ustanove.

Budući je Đakovačka i Srijemska biskupija obuhvaćala nizinsko područje istočne Slavonije, Baranje, Srijema, kao i dijelove AP Vojvodine, na kojima se nalazila glavina veleposjeda i gospodarskih imanja, najveći dio imovine Katoličke crkve na tom području oduzet je na osnovu *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* iz 1945. godine, pa će stoga u nastavku teksta najveći dio biti posvećen upravo okolnostima provedbe agrarne reforme i njenim posljedicama. Također će biti spomenuti i drugi oblici oduzimanja crkvene imovine, kao što je oduzimanje imovine po *Zakonu o konfiskaciji*, *Zakonu o nacionalizaciji* i *Zakonu o eksproprijaciji*, koji su u manjoj mjeri utjecali na promjenu vlasničkih odnosa unutar Katoličke crkve i o kojima, za razliku od agrarne reforme, postoji daleko manje izvornih arhivskih dokumenata. Osim zakona na osnovu kojih su se oduzimali crkveni posjedi, zgrade, građevinska zemljišta i ostala imovina, državna politika materijalnog siromašenja Katoličke crkve očitovala se i različitim ograničenjima u pogledu prikupljanja dobrovoljnih vjerskih priloga, koji su nakon sekularizacije provedene Ustavom FNRJ, predstavljali jedini izvor prihoda za svećenstvo i crkvene organizacije.

5.1. ODUZIMANJE CRKVENE IMOVINE PREMA ZAKONU O AGRARNOJ REFORMI I KOLONIZACIJI

Donošenje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i njegov utjecaj na crkveno-državne odnose

Nakon uspostave komunističkog režima 1945. godine, jedno od glavnih pitanja s kojima se suočila nova vlast, bila je potreba rješavanja preostalih feudalnih i polufeudalnih odnosa u zemlji. S ciljem rješavanja vlasničkih odnosa i podjele zemlje seljacima, vlast je krenula u izradu zakona o agrarnoj reformi, „ne čekajući ni izbore za Ustavotvornu skupštinu“.¹⁸⁸ Prilike u kojima je trebalo rješavati agrarni problem i provesti agrarnu reformu i kolonizaciju u Hrvatskoj, bile su vrlo složene. Političko raspoloženja masa, osobito seljačkog stanovništva bilo je iznimno važno za provedbu reforme, te su vlasti stoga nastojale da „problematika bude što bolje i prikladno obrađena u sredstvima javnog informiranja, da svojom intonacijom ima mobilizatorsku ulogu u okupljanju seljačkih masa i njihovom iskazivanju radikalnog obračuna s veleposjedničkim i crkvenim vlasništvom nad zemljom“.¹⁸⁹ *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, na saveznoj razini, jednoglasno je usvojila Privremena narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije 23. kolovoza 1945. godine. Već sljedeći dan, 24. kolovoza 1945. godine, u *Glasu Slavonije* objavljen je tekst sljedećeg sadržaja: „Stoga projekt Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji je ovih dana jednoglasno usvojio Zakonodavni odbor Privremene narodne skupštine ne pretstavlja za radni narod sela nagradu, koju mu je ntko izvan njegove sredine prije ulaska u borbu obećao – kako se to u prijašnjim ratovima radilo – nego njegovu veliku pobjedu, koja ne samo da

¹⁸⁸ M. AKMADŽA, Odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj prema agrarnoj reformi iz 1945. godine, u: *Historijski zbornik*, Zagreb, 53/2000., 171.

¹⁸⁹ Marijan MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945. – 1948.*, Zagreb, 1990., 44.

upotpunjuje, nego daje i sam smisao borbi protiv stranih zavojevača, u kojoj je dao toliko žrtava, da bi u slobodi poživio čovjeka dostojnim životom. Za našu pak narodnu vlast, koja je nikla iz borbe i naroda, ovaj zakon ne može biti ništa drugo nego obaveza i vraćanje duga...”¹⁹⁰

Osim što je bio jedan od prvih zakona donesen nakon uspostave komunističkih vlasti, *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* bio je i jedan od rijetkih zakona, koji je usvojen bez izdvajanja opozicije, od 385 zastupnika svi su glasali u njegovu korist. Međutim, tijekom rasprava koje su prethodile donošenju *Zakona*, izdvojio se Milan Grol, potpredsjednik Ministarskog saveta Privremene vlade DFJ, koji je smatrao „da je agrarna reforma važna i osjetljiva materija koju ne bi trebalo rješavati na prepad“. No, na kraj su Grol i ostali članovi opozicije glasali za *Zakon*, bojeći se reakcije seljaštva.¹⁹¹ Osim činjenice da je donesen jednoglasno, *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* bio je i prvi zakon koji je zadirao u vlasničke odnose, odnosno zahtijevao je njihovu promjenu temeljem dvaju osnovnih načela:

1. „Zemlja pripada onima koji je obrađuju,
2. Dodeljeno zemljište prelazi u privatnu svojinu lica kome je dodeljeno i odmah će se upisati u zemljišne knjige.“

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji propisivao je eksproprijaciju (izvlaštenje) veleposjeda, odnosno posjeda većih od 45 ha, dok je za seljačke posjede određen maksimum od 20 do 35 ha. Pravo prvenstva pri dobivanju zemlje imali su „zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje koji su bili borci partizanskih odreda, NOV, POJ i Jugoslavenske armije, invalidi narodnooslobodilačkog rata i invalidi prošlih ratova, tj. od 1912. do 1918. godine i iz travnja 1941, zatim obitelji i siročad poginulih boraca narodnooslobodilačkog rata te žrtve i obitelji žrtava fašističkog terora.”¹⁹²

¹⁹⁰ *Glas Slavonije* (Osijek), 24. kolovoza 1945., 4.

¹⁹¹ M. AKMADŽA, *Odnos Katoličke crkve...*, str. 175.

¹⁹² M. MATICKA, *Agrarna reforma...*, str. 47–49.

Savezni zakon od 23. kolovoza 1945. godine bio je temelj po kojem su sve republičke jedinice trebale donijeti vlastite zakone o provedbi agrarne reforme i kolonizacije, budući da je pri izradi saveznog zakona prevladalo mišljenje „da ovlasti za provođenje agrarne reforme budu prepuštene federalnim jedinicama.“¹⁹³

Prve pripreme za provedbu agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj započele su već u rujnu 1945. godine, kada je u sklopu Ministarstva poljoprivrede i šumarstva osnovan Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju. Odjel je imao pet odsjeka: 1. Agrarno – pravni odsjek, 2. Odsjek za utvrđivanje zemljišnog fonda, 3. Odsjek za kolonizaciju, 4. Odsjek za upravu fondova agrarne reforme i kolonizacije i 5. Financijski odsjek. Nakon utvrđivanja nacrtu zakona, 24. studenog 1945. godine donesen je konačni *Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije* na području Federalne Hrvatske, koji se sadržavao sve odredbe saveznog zakona. Kako bi što prije započelo njegovo provođenje, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva izdalo je uputstva o organizaciji i radu gradskih, kotarskih i okružnih komisija, koje su bile zadužene za utvrđivanje agrarnih objekata i subjekata, izdvajanje zemljišta za opće i zajedničke svrhe, kolonizaciju i sl.¹⁹⁴

Utvrđivanje agrarnih objekata obavljalo se na javnim raspravama na koje su bile pozivane sve zainteresirane stranke, te je vrlo često znalo biti i nekoliko stotina ljudi. Većina rasprava u slavonskim okruzima održana je već tijekom veljače i ožujka 1946. godine, dok je u ostalim područjima većina rasprava održana do svibnja iste godine.¹⁹⁵ No, unatoč činjenici da se provedbi agrarne reforme pristupilo vrlo brzo i odlučno, bilo je i određenih problema, koji su dodatno otežavali i usporavali njenu provedbu. Naime, predsjednici i članovi komisija uglavnom do tada nisu obavljali slične poslove, te se nisu najbolje snalazili, a velike je

¹⁹³ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno – državni odnosi od 1945. do 1966. godine*. Primjer Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 2003., 83.

¹⁹⁴ Nikola GAČEŠA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji: 1945. – 1948.*, Novi Sad, 1984., 214. – 215.

¹⁹⁵ M. MATICKA, *Agrarna reforma...*, 88 –89, N. GAČEŠA, *nav. dj.*, 218.

teškoće stvarao i nedostatak potrebne dokumentacije za utvrđivanje agrarnih objekata.¹⁹⁶ Međutim, kako bi se među stanovništvom stvorio povoljan dojam o agrarnoj reformi i naglasio uspjeh vlasti u ostvarivanju zadanih programa, iznimno je bila važna promidžbena djelatnost. Stoga su se u novinama, gotovo svakodnevno, pojavljivali tekstovi u kojima se reforma opisivala na gotovo idiličan način. Tako u *Glasu Slavonije* od 25. siječnja 1946. godine, među ostalim, stoji: „Brzo provođenje agrarne reforme i kolonizacija onih, koji su ostali bez ičega, jedan je od najvažnijih zadataka naših narodnih vlasti, koji ujedno dokazuje koliku brigu naše narodne vlasti posvećuju narodu. Lijepi rezultati postignuti do sada trebaju poslužiti kao primjer svima da je briga za narod prva i najglavnija dužnost svih predstavnika vlasti.“¹⁹⁷

Sličnog je sadržaja i tekst od 2. veljače 1946. godine: „Narod je vrlo oduševljen sa provedbom agrarne reforme. Na mnogobrojnim sastancima i skupovima seljaci izrazuju svoje zadovoljstvo zbog donošenja ovoga zakona. Čuju se i primjedbe kao u Zmajevcu: 'I vrijeme je već da se zemlja dodijeli onomu, koji je obrađuje, a ne da onaj, koji zapovijeda iz hladovine, kod berbe odnese glavni prihod.'“¹⁹⁸

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u redovima Katoličke crkve dočekan je s velikim strahom i nepovjerenjem. Budući da je Katolička crkva bila veliki zemljoposjednik i gospodarski je ovisila o tim posjedima, agrarna je reforma izazvala veliko ogorčenje i shvaćena je kao napad nove vlasti na Katoličku crkvu. Osim toga, Katolička je crkva smatrala da joj država ne smije oduzimati zemlju bez pristanka Svete Stolice.¹⁹⁹

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je iznimno oštar prema crkvenim posjedima, te je dopuštao zadržavanje zemljišnog maksimuma od 10 ha, što je bilo znatno manje od maksimuma koji se ostavljao običnim, seljačkim posjedima (20 do 35 ha).

¹⁹⁶ M. MATICKA, *Agrarna reforma...*, 88–89.

¹⁹⁷ *Glas Slavonije* (Osijek), 25. siječnja 1946.

¹⁹⁸ *Glas Slavonije* (Osijek), 2. veljače 1946., 3.

¹⁹⁹ M. MATICKA, *Agrarna reforma...*, 91.

Međutim, postojala je zakonska mogućnost da se crkvenim ustanovama ostavi i veći maksimum, od 30 ha, ukoliko se priznaju kao ustanove većeg značaja i veće povijesne vrijednosti. No, od 42 zahtjeva, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva priznalo je poseban status samo trima crkvenim ustanovama.²⁰⁰ Iz navedene je činjenice vidljivo da su komunističke vlasti agrarnom reformom nastojale osiromašiti Katoličku crkvu i na taj način oslabiti i njen utjecaj u društvu. S tim u vezi, vlasti su nastojale pridobiti seljačke mase na svoju stranu, ističući kako je Katolička crkva protiv toga da se zemlja dodijeli seljacima i da je to jedini razlog sukoba između Crkve i komunističkog režima.²⁰¹ Stav komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi u pogledu agrarne reforme, vidljiv je i u dijelu knjige Nikole Gaćeše, koji među rezultatima reforme navodi i sljedeće: „Veleposjednicima, crkvi i stranim državljanima oduzeta je zemlja, a time je likvidirana materijalna osnova njihove moći i onemogućena eksploatacija seoske sirotinje.“²⁰²

Katolička je crkva na razne načine nastojala sačuvati što više zemlje, pa je bilo pokušaja da se čak i pojedine kapele prikažu kao pravni subjekti s pravom na maksimum od 10 ha. Unatoč tome, stav državnih vlasti prema bilo kakvim zahtjevima od strane Katoličke crkve, bio je nepopustljiv. Zbog stalnih nesuglasica oko provedbe agrarne reforme, važnu je posredničku ulogu između Katoličke crkve i države imala Komisija za vjerske poslove, na čijem je čelu u Hrvatskoj bio msgr. Svetozar Ritig. Komisiji su svakodnevno iz raznih biskupija, župa, sjemeništa i drugih crkvenih ustanova stizale predstavke u kojima su se žalili zbog nepravedne provedbe Zakona na crkvenim posjedima, budući da je Komisija imala pravo stavljati primjedbe i napomene svim zakonskim nacrtima koji su se ticali vjerskih zajednica, pa tako i u pitanjima agrarne reforme.²⁰³

²⁰⁰ M. MATICKA, *Agrarna reforma...*, 92; N. GAĆEŠA, *nav. dj.*, 219.

²⁰¹ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 82.

²⁰² N. GAĆEŠA, *Agrarna reforma...*, 231.

²⁰³ M. AKMADŽA, *Odnos Katoličke crkve...*, 177.

Kako je već navedeno, utvrđivanje agrarnih objekata provodilo se na javnim raspravama pred komisijom, na kojima je sudjelovao veliki broj ljudi. Isto se postupalo i s crkvenom zemljom, te su prilikom takvih rasprava, nositelji vlasti okupljali seljaštvo s parolama da se Crkvi ostavi što manje zemlje, što je bio „tipičan primjer usmjerivanja javnih akcija i oblikovanja dirigiranog javnog mišljenja“.²⁰⁴ Takve su rasprave bile popraćene i brojnim novinskim tekstovima, koji su imali čisti promidžbeni sadržaj s ciljem izazivanja razdora između seljaka i svećenstva. Najveći broj takvih članaka objavljen je tijekom veljače i ožujka 1946. godine, kada je i održana glavnina rasprava, te su u nastavku prikazani neki od njih objavljeni u *Glasu Slavonije*.

Dana 10. veljače 1946. godine objavljen je članak pod naslovom *Na masovnoj agrarnoj raspravi u Donjem Miholjcu narod predlaže da se župama ostave samo kuće i vrtovi*, koji donosi izvještaj s rasprave o podjeli crkvene zemlje u donjomiholjačkom kotaru, održane 6. veljače. Zbog velikog broja zainteresiranih, rasprava se nije održala u Domu kulture, nego u parku ispred Doma. Za župu Radikovci, koja je u posjedu imala 48 jutara zemlje, određeno je da se ostavi samo 5 jutara. U tekstu se ističe kako je najveći dio tražio da se župi ostavi samo kuća s vrtom, dok je jedan seljak predložio da se župi ne ostavi ništa. Nadalje, za župu Šljivoševica seljaci su istaknuli da je župnik bio u partizanskom pokretu i da su se partizani često skrivali u njegovoj kući, na što su župljani odgovorili: „Kad je naš župnik bio s narodom za vrijeme NOB, mislimo, da bi i dalje trebao biti uz narod. Neka zemlju dade onome, tko ju obrađuje.“ Za župu Donji Miholjac narod je također predlagao da joj se ostavi samo kuća i vrt, a na protivljenje crkvenih predstavnika, čuli su se prigovori: „Zašto se otimate za zemlju, kada imate i drugih prihoda? Niste vi sirotinja.“ Za vrijeme rasprave o podjeli zemlje župe Podravski Podgajci, netko je od prisutnih istaknuo kako župnik u Podgajcima godišnje dobije 25 000 kg žita, te da mu stoga zemlja i ne treba. U nastavku se još

²⁰⁴ M. MATICKA, Promjene vlasničkih odnosa u Jugoslaviji (1945. – 1948.) na stranicama hrvatskih novina, u: ČSP, br. 3, 1992., 171.

raspravljalo o župama Marijanci i Donje Viljevo, kojima je ostavljen maksimum od 17 jutara. Na kraju članka stoji kako je u zapisnik rasprave dodana klauzula „u kojoj se traži da ministar poljoprivrede odluči o želji i zahtjevima naroda, da se svim župama i ostavi samo kuća i vrt“.²⁰⁵

Osobito zanimljiv primjer promidžbenog djelovanja s ciljem stvaranja pozitivnog mišljenja o agrarnoj reformi, predstavlja i sljedeći članak, objavljen 16. veljače 1946. godine. U njemu, među ostalim, stoji: „Protivno od velikog dijela katoličkog klera, koji na sve moguće načine želi izigrati agrarnu reformu i zadržati za sebe velike crkvene posjede, narodni svećenik Živko Kalajdžić iz Cerne sam je naglasio narodu kako je zakon o agrarnoj reformi pravedan i kako je razumljivo, da zemlja pripada onome, koji je obrađuje t.j. seljaku. Riješeno je, da se njegovoj župi ostavi toliko, koliko je potrebno za izdržavanje same župe, a on je u zapisnik prilikom oduzimanja viška crkvenog posjeda u Cerni iskazao svoju radost radi ovakvog rješenja, jer zna da će se narodne vlasti i sam narod brinuti za svoje prave narodne svećenike.“²⁰⁶

Dana 2. ožujka 1946. godine objavljen je članak o raspravi održanoj pred Okružnom komisijom iz Osijeka u Radničkom domu u Vukovaru. Na raspravi se odlučivalo o oduzimanju crkvenih posjeda u selu Berak, samostanu u Iloku, te župa Tordinci i Lovas. Prilikom rasprave o posjedu župe Sotin, prisutni su istaknuli da je sotinski župnik Vilko Anderlić bio „ustaški prirepak“, koji je tijekom rata izdavao i ustaške novine, te da mu se stoga treba oduzeti sva zemlja i izvesti ga pred sud. Na kraju autor članka dodaje: „Predstavnici pojedinih crkvenih općina na kojekakve načine žele da zadrže svoje posjede. Tako samostan iločki traži da mu se ostavi zemlja zbog toga što su u Iloku umrli Ivan Kapistran i Sibinjanin Janko. Narod je ovo traženje popratio živim smijehom.“²⁰⁷

²⁰⁵ *Glas Slavonije* (Osijek), 10. veljače 1946., 5.

²⁰⁶ *Glas Slavonije* (Osijek), 16. veljače 1946., 4.

²⁰⁷ *Glas Slavonije* (Osijek), 2. ožujka 1946., 4.

Sljedećeg je dana u *Glasu Slavonije* objavljen članak o raspravi koja je 25. veljače održana u Osijeku. Na njoj je odlučeno da se župama u Gornjem i Donjem gradu ostavi sva zemlja, budući da župe ne premašuju maksimum od 17 jutara, s čime se složio i njihov predstavnik, gornjogradski župnik Josip Šeper. Prisutni agrarni interesenti bili su protiv toga da se crkvi ostavi tolika zemlja, jer svećenici ne obrađuju zemlju „nego samo vrše crkvene obrede, koje im njihovi vjernici dobro plaćaju, pa im zato i ne treba zemlja.“ No, unatoč njihovu protivljenju, komisija je ostala kod prethodnog rješenja. Iznimno je bila zanimljiva i rasprava o posjedu Kongregacije milosrdnih sestara sv. Vinka Paulskog. Naime, Kongregacija je imala središnjicu u Ljubljani, no posjedovala je i brojne filijale, među ostalim i u Osijeku. Komisija je donijela odluku o oduzimanju čitave zemlje u Osijeku (14 jutara), pretpostavljajući da je u Ljubljani ili negdje drugdje Kongregacija zadržala crkveni maksimum od 17 jutara. Takvoj odluci oštro su se usprotivile sestre Veronika Iglič i Rafaela Mikec, koje su na raspravi predstavljale Kongregaciju. U nastavku članka stoji: „One doduše ne tvrde, da njihov red nije već negdje drugdje zadržao maksimum, ali zato apeliraju na sentimentalnost tvrdeći da izdržavaju 20 starica u svome domu i da će izdržavanje tih siromašnih starica doći u pitanje, ako im se oduzme zemlja. Na pitanje predsjednika komisije, da li one te starice drže badava ili za plaću, moraju priznati da im svaka starica plaća po Din 1000 mjesečno.“ Konačna odluka komisije ostala je nepromijenjena.²⁰⁸

²⁰⁸ *Glas Slavonije* (Osijek), 3. ožujka 1946., 4.

Provedba agrarne reforme u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji

Nakon donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* prioritet vlasti bio je da se rasprave o utvrđivanju agrarnih objekata najprije održe za crkvene posjede te u zemljom bogatim slavonskim okruzima, gdje se nalazio najveći broj veleposjeda i napuštenih posjeda Nijemaca, Mađara i Srba. Žurnost u postupku utvrđivanja agrarnih objekata u vlasništvu Katoličke crkve, ali i namjera državnih vlasti da se Crkvu materijalno i finansijski osiromaši, dovela je do brojnih propusta u organizaciji rasprava, od nepozivanja župnika ili pozivanja na dan održavanja same rasprave uz neizbježnu protucrkvenu agitaciju prisutnih agrarnih interesenata. Zbog nedovoljne pripremljenosti župnika i ostalih predstavnika pojedinih crkvenih ustanova na raspravama su česte bile pojave oduzimanja većih zemljišnih površina od onih propisanih zakonom. Tome je zasigurno doprinosilo i ozračje samih rasprava na kojima su predstavnici svećenstva, braneći svoja prava, bili izloženim brojnim napadima i negodovanju okupljenih masa, koji su od komisija tražili da se pojedini crkveni posjedi većim dijelom ili u cijelosti oduzmu. Protiv ovakvih i sličnih nezakonitih postupaka od strane nadležnih vlasti, biskup Akšamović upućivao je svećenstvo Đakovačke i Srijemske biskupije da u dopuštenom roku svakako podnesu dobro obrazložene žalbe s ciljem osiguranja dopuštenog zemljišnog maksimuma od 10 hektara, odnosno 17 jutara. Osim spomenute savjetodavne uloge, tijekom provedbe agrarne reforme biskup Akšamović osobno je i to vrlo aktivno, stao u zaštitu pojedinih, za Đakovačku i Srijemsku biskupiju, iznimno važnih crkvenih ustanova. Pri tome je, u što većoj mjeri, nastojao iskoristiti osobno prijateljstvo s predsjednikom vjerske komisije Ritigom, kao i povoljan položaj u odnosima s komunističkim vlastima. Kako je u tome imao i izvjesnih uspjeha dokazuje i činjenica da su Đakovačka i Srijemska biskupija, kao crkvena vlast i Stolna crkva u Đakovu bile među rijetkim crkvenim institucijama kojima je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva priznalo poseban status

ustanove većeg značaja i veće povijesne vrijednosti, što je značilo i priznavanje većeg zemljišnog maksimuma. Nakon donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* na saveznoj razini, a zatim i u Federalnoj Hrvatskoj, Akšamović je učestalo pisao predsjedniku republičke Vlade Vladimiru Bakariću, tražeći za svoju biskupiju povoljno rješenje prilikom provedbe agrarne reforme. Iz predstavljenih i pisama navedenih u nastavku vidljivo je kako je Akšamović bio vrlo ustrajan u svojim traženjima, te da je nakon gotovo svakog pisma upućenog predstavnicima vlasti o svemu obavještavao Ritiga, tražeći njegovu pomoć i zalaganje.

Tako je Akšamović i prije donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* za područje Federalne Hrvatske, 9. listopada 1945. godine, uputio predstavku Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u kojoj je izrazio nadu kako će Đakovačka i Srijemska biskupija, kao velika Strossmayerova zadužbina, po budućem zakonu o agrarnoj reformi u Federalnoj Hrvatskoj biti posebno zaštićena, te u skladu s tim od Ministarstva poljoprivrede i šumarstva za Biskupiju traži:

- sva vlasnička prava, posebice pravo na uživanje čistog prihoda sveukupnog gospodarstva iz 1945. godine;
- postavljanje mješovite komisije od jednog delegata Ministarstva poljoprivrede i šumarstva i jednog delegata Biskupije, koja će utvrditi poslove za buduću gospodarsku godinu, te nadzirati obračun izvršenih poslova i troškova;
- da se iz dohodaka Biskupije podmiruju sve potrebe i troškovi za uzdržavanje biskupa, njegovih ureda, Stolne crkve te Bogoslovnog i Dječakškog sjemeništa;
- da zajednička komisija dostavlja biskupu mjesečni iskaz o svim izdacima i primicima novca, omogućiti uvid u poslovne knjige i nadzor nad upravom sveukupne imovine;
- da se novac uplaćuje u blagajnu dobra Biskupije;
- da takvo stanje ostane do provedbe predstojeće agrarne reforme;

- da se i nakon donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji prema crkvenim ustanovama postupaju prema patronatskom zakonu iz 1883. godine.²⁰⁹

Dva dana kasnije, 11. listopada 1945. godine, istu je predstavku biskup Akšamović uputio i Svetozaru Ritigu. U pismu, priloženom uz predstavku, govori o postavljanju dvojice upravitelja, za šume i ekonomiju, te upozorava na iznimno loše stanje na dobru Biskupije, kao posljedicu ratnih zbivanja u razdoblju od 1941. do 1945. godine. Ističe „Predsjednik dr. Bakarić mi je rekao da su moji 'prigovori umjestni' jer je sekvestar preuranjen prije donošenja zakona o agrar. reformi za feder. Hrvatsku. U Ministarstvu (vjerojatno: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, *op. a.*) mi rekoše da je to naredjeno iz Beograda. Stoga baš eto i ne želim, da se Ti ne zalažeš u ovoj stvari jer uspjeh nije vjerojatan. Ja ovo izvješćujem tek da Te informiram i da vidiš da kao biskup izabirem najblaže metode za kompromis.“²¹⁰

Kako se utvrđivanje agrarnih objekata odvijalo na raspravama, tako je i 21. siječnja 1946. godine u prostorijama Narodnog odbora Đakovo održana rasprava sa svrhom utvrđivanja posjeda i viškova zemljišta Stolne crkve u Đakovu, Đakovačke biskupije, Stolnoga kaptola i Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. Na raspravi su od strane Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju nazočili predsjednik Josip Salopek, te članovi Đuro Štefanović, Ivo Roić i Mišo Knežević, predsjednik Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Đakovo Marko Pačarić, predsjednik Gradske komisije Antun Valter, dok su ispred Đakovačke biskupije nazočni bili biskup Antun Akšamović, rektor Bogoslovnog sjemeništa Marinko Lacković i prepošt Josip Sokol.

Odmah na početku rasprave, biskup Akšamović skreće pozornost na § 19. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, te ističe da je u skladu s tim zakonskim člankom, 12. prosinca

²⁰⁹ HDA, KOVZ, kut. 326, Fascikl: Predstavke (molbe, žalbe, izvještaji) 1945.-1950. u vezi agrarne reforme, 78/1945 (9. listopada 1945.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 550-552.

²¹⁰ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićovo pismo Rittigu od 11. listopada 1945.

1945. godine, uputio predstavku Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u kojoj je zatražio da se Đakovačkoj biskupiji, kao historijskoj ustanovi, prizna odgovarajući zemljišni maksimum. Nadalje, objašnjava historijsku vrijednost Stolne crkve u Đakovu, Stolnog kaptola, te Bogoslovnog i Dječaćkog sjemeništa, naglašavajući kako su navedene ustanove gruntovni vlasnici zemlje još od prošlog stoljeća, a ne od agrarne reforme iz 1918. godine.

Nakon biskupa riječ je uzeo prepošt Josip Sokol, kao predstavnik Stolnog kaptola. Sokol ističe kako je Kaptol posebno tijelo preko 300 godina i da je već tada imao svoje zemljište, no da je danas Kaptolu preostalo samo 7 jutara vinograda u Mandićevcu i pet stambenih kuća u gradu, u kojima stanuju kanonici.

Kao odgovor na izlaganja biskupa Akšamovića i prepošta Sokola, predsjednik Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Josip Salopek izjavljuje kako je od strane Ministarstva poljoprivrede i šumarstva dobio naputak da se jedino Stolna crkva u Đakovu smatra crkvenom ustanovom većeg značaja i veće historijske važnosti, kojoj će se dati zemljišni maksimum od 52 jutra, a za ostale je ustanove (Bogoslovnom sjemeništu, Stolnom Kaptolu i Biskupiji) predviđen zajednički maksimum od 17 jutara.

Biskup se Akšamović zatim pozvao na § 3. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, prema kojem se Stolnoj crkvi, kao visokom kulturnom i nacionalnom spomeniku, može ostaviti i više, nego što predviđa § 19, te stoga moli da se Stolnoj crkvi ostavi 200 jutara. S tim u vezi Akšamović predlaže da se Stolnoj crkvi ostavi posjed u Ivandvoru s gospodarskim zgradama, a ukoliko Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva to ne prihvati, predlaže posjede u Štrbincima i Bajnaku, koji čine jedan gospodarski okrug.

Nadalje, Akšamović predlaže i da se Biskupija tretira kao ustanova posebne kulturne i historijske vrijednosti, te da joj se u skladu s § 19. dodijeli povišeni maksimum od 52 jutra. Ističe da se taj maksimum treba odrediti na posjedu u Trnavi, gdje se nalazi 26 jutara vinograda, 8 jutara voćnjaka, 14 jutara oranice i nešto neplodna tla, a u neposrednoj se blizini

nalazi i velika šuma Biskupije. Na taj bi se način ispoštovale zakonske odredbe o zaokruženosti gospodarske cjeline i zastupljenosti većine kultura na određenom posjedu.

U nastavku rasprave riječ je uzeo Marinko Lacković, rektor Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. U svom je izlaganju istaknuo kako Sjemenište, u obliku visoke bogoslovne škole, postoji još od 1806. godine, te stoga predstavlja crkvenu ustanovu većega značaja s pravom zemljišnog maksimuma od 52 jutra. Međutim, dodaje kako će se i s tim zemljišnim maksimumom Bogoslovno sjemenište teško uzdržavati, pa predlaže da se Sjemeništu ostavi cijeli tadašnji posjed od 324 jutra.

Rasprava je završena izlaganjem biskupa Akšamovića o Dječaćkom sjemeništu u Zagrebu, koji je u posjedu Đakovačke i Srijemske biskupije, te je za njega također tražio priznanje zemljišnog maksimuma po § 19 o crkvenim ustanovama većeg značaja.²¹¹

Idućeg dana, 22. siječnja 1946. godine, biskup Akšamović prisustvovao je novoj raspravi u Đakovu, ovaj puta o utvrđenju posjeda i viškova zemljišta Kongregacije sestara sv. Križa. Na raspravi je Kongregaciju predstavljala zamjenica nadstojnice sestra Arkandela Nađ, koja je u svom izlaganju navela da Kongregacija posjeduje zemljište u Đakovu, vinograd u Trnavi, te poljoprivredno zemljište u Josipovcu, ukupne površine oko 130 jutara te istaknula da Kongregacija, obzirom na njenu svrhu, predstavlja ustanovu većeg značaja, budući da se u njoj odgajaju sestre bolničarke koje rade u bolnicama na prostoru cijele Jugoslavije.²¹²

Nakon održanih rasprava biskup Akšamović odmah je istoga dana uputio pisma predsjedniku Vlade u Zagrebu, Vladimiru Bakariću i Svetozaru Ritigu, u kojima je dao kratak prikaz tijeka rasprava. U uvodnom dijelu predstavke upućene Bakariću, Akšamović napominje kako je na jučerašnjoj raspravi stekao dojam „da drugovi nijesu potpuno obaviješteni o pravome stanju stvari sa juridičke strane obzirom na propise zakona o provedbi

²¹¹ DAO 63, Narodni odbor kotara Đakovo (dalje: NOK Đakovo), kut. 241, Agrarna reforma i kolonizacijau kotaru Đakovo (dalje: ARIK u kotaru Đakovo), Fascikl: Crkveni posjedi, Zapisnik s rasprave održane 21. siječnja 1946.

²¹² DAO 63, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK u kotaru Đakovo, Fascikl: Crkveni posjedi, Zapisnik s rasprave održane 22. siječnja 1946.

agrarne reforme i kolonizacije“, što ga je i ponukalo da ga o svemu obavijesti. U nastavku, u šest točaka obrazlaže zahtjeve iznesene na raspravi o dodjeli zemljišnog maksimuma za Stolnu crkvu u Đakovu, Đakovačku i Srijemsku biskupiju, Bogoslovno i Dječjačko sjemenište, Stolni Kaptol i samostan časnih sestara Sv. Križa u Đakovu. Na kraju dodaje: „Ja sam još 12. prosinca 1945. dopisa broj 2147/45 odaslao predstavku Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva sa opširnim obrazloženjem za pojedine crkvene ustanove sa predlogom da se ocjene kao crkvene ustanove 'većega značaja ili veće historijske vrijednosti', ali na raspravi u Đakovu Okružnoj komisiji iz Sl. Broda o tome nije bilo baš ništa poznato.“²¹³

Kako je već navedno, istoga je dana Akšamović uputio pismo i Svetozaru Ritigu, tražeći pomoć u vezi provedbe agrarne reforme na biskupskom veleposjedu. Akšamović pojašnjava kako je Okružna komisija mišljenja da jedino Stolna crkva u Đakovu može biti ocijenjena kao ustanova većeg značaja, dok je svaka druga ustanova obična, te ogorčeno dodaje: „Prema tome biskup đakovački kao crkvena vlast sa svojim područnim uredima bio bi izjednačen običnom župniku i dobio bi od Ministarstva prema ovakvom shvaćanju samo 17 i pol jutara zemlje.“ Pismo završava molbom Ritigu da prije konačnog rješenja Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, razgovara s Bakarićem: „Ja Te lijepo molim, da tu stvar uzmeš kao svoju vlastitu i da ne žališ truda, te koristiš svoj ugledni upliv za povoljno rješenje u tome predmetu.“²¹⁴ Konkretno prijedloge, što bi se trebalo priznati kao maksimum agrarnog zemljišta, Akšamović je Ritigu iznio u pismu od 4. veljače 1946. godine.²¹⁵

Nove predstavke Vladimiru Bakariću povodom provedbe *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* Akšamović je uputio 18. veljače 1946. godine. U prvoj od njih iznosi kako se u predstavi od 22. siječnja 1946. godine više zadržao na obrazloženju 'većeg značaja' crkvenih

²¹³ HDA, KOVZ, kut. 326, Fascikl: Predstavke..., 200/1946 (22. siječnja 1946.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 554-556.

²¹⁴ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićovo pismo Rittigu od 22. siječnja 1946., 200/1946, M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 556-557.

²¹⁵ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićovo pismo Rittigu od 4. veljače 1946.; M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 557-558.

ustanova, te smatra potrebnim naglasiti i njihovu 'historijsku vrijednost'. S tim u vezi Akšamović posebice ističe „(...) crkvenu vlast biskupije đakovačke, koja imade u povijesti hrvatskoga naroda i u političkoj saradnji za produbljivanje narodnoga bratstva i jedinstva osobito značenje, budući je veliki biskup ove biskupije J. J. Štrosmajer vladajući kroz 55 godina ovom biskupijom ostavio vidne plodove svoga rada na svakom području narodnoga života. Ideologija velikoga Štrosmajera okuplja i danas u rodoljubnom radu brojne pionire za narodno bratstvo i jedinstvo.“²¹⁶ Upravo je iz posljednje rečenice vidljivo na koji je način biskup Akšamović koristio naklonost vlasti prema Strossmayerovu naslijeđu, što je vjerojatno jedan od razloga zbog čega je Đakovačka i Srijemska biskupija „najbolje prošla pri provedbi agrarne reforme u odnosu na sve druge biskupije u Jugoslaviji.“²¹⁷

Druga se predstavka odnosila na provedbu agrarne reforme na posjedima Kongregacije sv. Križa te u njoj Akšamović zahtjev za povećanim zemljišnim maksimumom opravdava činjenicom da je „...Družbu sestara sv. Križa u današnji samostan postavio veliki biskup J. J. Štrosmajer 1868. godine, te joj je odredio smjernice kulturnoga rada u našoj biskupiji koji je Družba proširila i preko granica biskupije đakovačke.“²¹⁸ Kopije navedenih predavki Akšamović je poslao i Svetozaru Ritigu, a u priloženom pismu ističe: „Eto ja sam se lično zauzeo za ove vrlo važne crkvene ustanove, a Ti nastoj da postignemo željeni uspjeh.“ Također izražava zabrinutost zbog obustave rada Okružne komisije za agrarnu reformu, te moli Ritiga da ukoliko postoji mogućnost da se predviđeni maksimum snizi, poduzme sve što je potrebno kako se to ne bi dogodilo.²¹⁹ Već idući dan Akšamović je poslao novo pismu Ritigu u kojem, povodom poslanih predavki ističe: „Ali sam Ti zaboravio reći, da ne bi možda gosp. Predsjedniku Dr Bakariću priopćio, da sam Ti poslao duplikate, jer bi g.

²¹⁶ HDA, KOVZ, kut. 326, Fascikl: Predstavke..., (18. veljače 1946.).

²¹⁷ M. AKMADŽA – M. MATIJEVIĆ, *Odnos biskupa Antuna Akšamovića...*, 439.

²¹⁸ HDA, KOVZ, kut. 326, Fascikl: Predstavke..., 433/1946 (18. veljače 1946.). Predstavku sličnog sadržaja Akšamović je 22. veljače 1946. godine uputio i Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu. M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 562.-563.

²¹⁹ BAĐ, Fond BK, 432/1946 (18. veljače 1946.).

Predsjednik iz toga zaključio da nemam prema Njemu povjerenja, a ja to ne bih želio. Stoga molim da duplikati ostanu prešućeni kao uredovna tajna.“²²⁰

Tijekom veljače i ožujka 1946. godine Akšamović je učestalo kontaktirao i s Okružnom komisijom za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, pokušavajući postići dogovor u postupku provedbe agrarne reforme na biskupijskim posjedima. Prilikom jedne takve rasprave Akšamović je, prije službene odluke, saznao za naputak Ministarstva poljoprivrede i šumarstva da se povišeni maksimum prizna samo Stolnoj crkvi i Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, dok se Biskupskom i Dječaćkom sjemeništu trebaju oduzeti cjelokupni posjedi. Izuzetno razočaran takvim postupcima nadležnog Ministarstva, osobito u pogledu Bogoslovnog sjemeništa, Akšamović apelira na Ritiga da učini što je moguće kako bi se sjemeništa priznala za crkvene ustanove, a ne privatne škole i osigura im barem obični zakonski minimum od 10 hektara, odnosno 17 jutara. Ističući važnost Bogoslovnog sjemeništa za Biskupiju, napominje kako se ni vojska u državi ne može zamisliti bez „kasarne i vojne akademije“, pa je stoga postojanje ustanove za odgoj svećeničkog kadra u biskupiji od pola milijuna vjernika upravo neophodno, a da se namjeravanim oduzimanjem glavnog izvora prihoda dovodi u pitanje daljnji opstanak sjemeništa.²²¹

Konačne odluke Ministarstva poljoprivrede i šumarstva o biskupijskim posjedima donesene su tijekom posljednjeg tjedna u ožujku, zaključno s odlukom o utvrđenju objekata agrarne reforme za posjed Đakovačke i Srijemske biskupije donesenoj 1. travnja 1946. godine. Prema tim odlukama Stolnoj crkvi u Đakovu priznat je povećani zemljišni maksimum od 52 jut. i 211 čhv., a oduzeto je ukupno 182 jut. i 1124 čhv. Crkvenoj vlasti Đakovačke i Srijemske biskupije, također kao ustanovi od većeg značaja i povijesne vrijednosti, ostavljeno je 52 jut. i 211 čhv. obradivog zemljišta i isto toliko šumske površine, a oduzeto je 23230 jut. i 1149 čhv. zemljišta sa svim postojećim zgradama i većim dijelom inventara. Odluke o

²²⁰ HDA, KOVZ, kut. 326, Akšamovićevo pismo Rittigu od 19. siječnja 1946.

²²¹ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićeva pisma Ritigu od 21. ožujka 1946., travnja 1946.

Dječačkom i Bogoslovnom sjemeništu donesene su isti dan, 31. ožujka 1946. godine te je određeno da se sjemeništima, koja su se tretirala kao privatni školski zavodi, a ne crkvene ustanove, oduzme svo pripadajuće zemljište. Tako je Dječačkom sjemeništu ekspropirano 406 jut. i 1470 čhv. zemlje, a ostavljeno 2 jut. i 1374 čhv. neplodnog i neobradivog zemljišta, dok je Bogoslovnom sjemeništu oduzet cijeli posjed u površini od 280 jut. i 114. čhv.²²²

Na posljednju odluku o provedbi agrarne reforme na posjedima Bogoslovnog sjemeništa njegovo ravnateljstvo na čelu s rektorom Marinkom Lackovićem podnijelo je tužbu Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva, tražeći da se sjemeništu osigura zemljišni maksimum od 10 hektara, uz napomenu da i dalje stoje pri uvjerenju da se sjemenište treba priznati i kao vjerska ustanova većeg značaja. Osnova žalbe bila je pobijanje nepravilnog stanovišta Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu po kojem je sjemenište okarakterizirano kao školska, a ne crkveno-vjerska ustanova. U daljnjem obrazloženju navodi se da je sjemenište osnovano od crkvene, a ne državne vlasti, uzdržava se od crkvenog novca i prihoda te ga zastupaju osobe imenovane po crkvenoj vlasti, koje njime upravljaju u skladu s propisima crkvenog prava Katoličke crkve, što jasno pokazuje da je uistinu riječ o crkvenoj ustanovi. Nadalje se u žalbi ističe i vjerska funkcija sjemeništa koja se temelji na odgoju pitomaca prema vjerskim pravilima i poučavanju za vršenje vjerskih obreda i bogoslužja, te da se stoga sjemenište može smatrati jedino vjerskom ustanovom, odnosno vjerskom školom. Kao nepobitan dokaz većeg značaja Biskupskog sjemeništa, pa time i prava na uvećani zemljišni maksimum, rektor Lacković navodi činjenicu kako nije riječ o ustanovi lokalnog karaktera, nego o ustanovi za odgoj budućih svećenika, koji će vršiti crkveno-vjersku službu i bogoslužje na području cijele biskupije, koja se proteže preko cijelog Srijema i većim dijelom Slavonije te broji više od 400 000 vjernika. Na kraju, osvrnuvši se na odnos bivših, austrougarskih i jugoslavenskih vlasti, koje su u skladu s običajima svih državnih

²²² DAO 63, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK u kotaru Đakovo, Fascikl: Crkveni posjedi, 922/1946 (25. ožujka 1946.), 1340/1946 (31. ožujka 1946.), 1341/1946 (31. ožujka 1946.), 553/1946 (1. travnja 1946.).

vlasti u europskim državama, oduvijek priznavale sjemeništa za eminentne crkveno-vjerske ustanove, rektor dodaje kako stav Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu smatraju „nečuvenim i kurioznim“.²²³

Intervencije prema državnim vlastima u korist Bogoslovnog sjemeništa nastavio je i biskup Akšamović, koji je nakon podnošenja žalbe od strane Ravnateljstva sjemeništa o cijelom predmetu obavijestio predsjednika i potpredsjednika Narodne skupštine u Beogradu Ivu Ribara i Mošu Pijadu. U razgovoru s Akšamovićem, Pijada je napomenuo da nije potrebno donositi posebno tumačenje zakona kako bi se sjemenište priznalo crkvenom i vjerskom ustanovom, već se predmet može riješiti kratkim putem, odnosno da se u konačnoj odluci Ministarstva poljoprivrede i šumarstva sjemeništu odredi redoviti maksimum od 10 hektara. Ohrabren podrškom i Pijadinom izjavom kako će u dogovoru s Ritigom i Bakarićem taj predmet riješiti, Akšamović piše Ritigu: „Treba gvoždje kovati dok je vruće. Ja Te molim, da ovo boraveći u Beogradu urediš i dokončaš.“²²⁴

Iako detalji Ritigova boravka u Beogradu i okolnosti razgovora u predmetu Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu nisu poznati, željeni uspjeh očito nije polučen, budući je 21. lipnja 1946. godine uslijedila drugostupanjska odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva prema kojoj je prvostupanjska odluka Okružne komisije o oduzimanju cjelokupnog posjeda u većem dijelu potvrđena. U obrazloženju odluke navodi se da iako je u pitanju sjemeništa riječ o školskom zavodu, ne može se isključiti njegov crkveni odnosno vjerski značaj, ali se ono unatoč tome ne ubraja među vjerske ustanove (crkve, samostane, manastire, crkvene vlasti), kojima je zajamčen predviđeni maksimum.²²⁵

Odluka o utvrđenju agrarnih objekata za posjed Kongregacije sestara sv. Križa donesena je nešto kasnije od ostalih, 20. svibnja 1946. godine, no i u ovom slučaju zahtjev

²²³ DAO 63, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK u kotaru Đakovo, Fascikl: Crkveni posjedi, 73/1946 (19. travnja 1946.).

²²⁴ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 14. svibnja 1946.

²²⁵ DAO 63, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK u kotaru Đakovo, Fascikl: Crkveni posjedi, 37754-VII-35309/1946 (21. lipnja 1946.).

predstavica Kongregacije i biskupa Akšamovića za dodjelu povećanog zemljišnog maksimuma odbijen je. U vlasništvu sestara sv. Križa ostavljeno je 17 jut. i 1314 čhv. te 1 jut. i 906 čhv. neplodnog i neobradivog zemljišta, dok je u svrhe agrarne reforme i kolonizacije, bez mogućnosti odštete, oduzeta površina od 103 jut. i 1301 čhv. Protiv navedene odluke, nadstojnica Kongregacije sestra Amadeja Pavlović uputila je 1. lipnja 1946. godine opširnu žalbu Okružnoj komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, koja ju je s prijedlogom rješenja trebala dostaviti Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu na konačnu odluku. U prvom redu, žalba je bila usmjerena protiv odluke po kojoj Kongregaciji nije ostavljen cijeli posjed od 130 jutara, koji je u cijelosti nabavljen od miraza članica reda i njihove skromne uštede. Nadalje se ukazuje na nepravедnost odluke o uskraćivanju proširenog maksimuma od 30 hektara, odnosno o nepriznavanju Kongregacije za ustanovu većeg značaja, iako okuplja veliki broj članica, njih oko 900, koje djeluju na području čitave države. Sestra Amadeja u nastavku žalbe napominje: „Veći značaj ovoga samostana, kuće matice, proizlazi i iz toga, što je ujedno i vrhovna uprava družbe, vrhovna vjerska i crkvena vlast za tu zajednicu, nadalje, što se ondje nalazi odgojni zavod za kandidatkinje družbe i konačno bolnica za sve članove družbe“, a kao historijsku vrijednost Kongregacije ističe njihov samostan u Đakovu, koji se ubraja među najstarije ženske ustanove u Hrvatskoj. Drugostupanjska odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva donesena je tek 16. prosinca 1946. godine i njome je u samo jednom, manjem dijelu uvažena žalba Kongregacije, dok je zahtjev za priznavanje povišenog zemljišnog maksimuma kao vjerskoj ustanovi većeg značaja i veće povijesne vrijednosti, ponovno odbijen. Tako je u konačnici Kongregaciji ostavljeno zemljište u površini od 18 jut. i 603 čhv., te 3 jut. i 1437 čhv. neplodnog zemljišta, a oduzeto zemljište u površini od 107 jut. i 1484,3 čhv.²²⁶

²²⁶ DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK u kotaru Đakovo, Fascikl: Crkveni posjedi, 2150/1946 (20. svibnja 1946.), 121/1946 (1. lipnja 1946.), 46519-VII-41830/1946 (16. prosinca 1946.).

Određeni ustupci učinjeni prema biskupu Akšamoviću i Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji prilikom provedbe agrarne reforme ipak nisu ublažili činjenicu da je oduzimanjem velikog dijela zemljišta, vinograda, šuma, pripadajućih gospodarskih zgrada i inventara, oduzeta i mogućnost financijskog uzdržavanja za biskupiju važnih ustanova. Osim toga, dio šumskog posjeda ostavljenog Biskupiji u površini od 52 jutra, bio je izrazito loše kvalitete i gotovo neupotrebljiv, dok su dijelovi zasađeni hrastom, grabom i bukvom u potpunosti oduzeti. Kako bi se pronašao izlaz iz duboke ekonomske krize u koju je Đakovačka i Srijemska biskupija zapala nakon provedbe agrarne reforme, biskup Akšamović, u dogovoru sa Stolnim kaptolom, odlučio se na osnivanje biskupskog ekonomata, koji je trebao preuzeti sve gospodarsko-financijske poslove biskupije. Djelokrug Ekonomata obuhvaćao je upravu nad preostalim zemljištem, raspodjelu dobrovoljnih priloga župa i milostinje vjernika, vođenje brige o potrebama Stolne crkve (popravci, isplata osoblja i sl.), uzdržavanje biskupa i njegova osoblja te uzdržavanje Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu i Dječackog sjemeništa u Zagrebu.²²⁷

Ekonomski položaj crkvenih objekata i vjerskih ustanova Đakovačke biskupije, kao i općenita finacijska situacija nakon provođenja agrarne reforme bili su temom i dekanskih konferencija održanih u svibnju 1946. i srpnju 1947. godine. Njihova glavna svrha bila je da se u otežanim prilikama uzrokovanih *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i ustavnoj odredbi o rastavi Crkve i Države pronađu načini za prikupljanje materijalnih sredstava potrebnih za uzdržavanje centralnog i pastoralnog svećenstva i vjerskih ustanova. Ističući kako Crkva ne može čekati „skrštenih ruku“ da joj se od strane države „dobaci koja mrvica“, Akšamović napominje kako je dužnost cjelokupnog svećenstva da pronađu načine za prikupljanje sredstava potrebnih za osiguranje daljnje egzistencije i djelovanja Katoličke crkve i njenih ustanova. U izlaganju direktora Biskupske kancelarije Josipa Sokola o stanju

²²⁷ BAĐ, Fond BK, 1798/1946 (bez nadnevka).

crkvene imovine nakon agrarne reforme, kao jedan od najvećih problema navedeno je to što pojedinim župama nisu priznati zasebni gruntovni vlasnici pojedinog crkvenog zemljišta (nadarbinsko, patronatsko, zadužbinsko ili crkveno), nego je svo zemljište uzeto kao jedna cjelina, nakon čega je ekspropriran ostatak iznad 10 hektara, odnosno 17 jutara. Takva je praksa potaknula pitanje pravnog vlasništva dodijeljenog maksimuma u onim župama u kojima je prije agrarne reforme postojalo više vrsta zemljišta sa zasebnim vlasnicima. Budući je agrarnom reformom najvećim dijelom smanjen nadarbinski dio zemljišta i time otežano uzdržavanje župnika, Biskupski ordinarijat u Đakovu dopustio je župnicima da, do konačne odluke Svete Stolice, slobodno koriste sve prihode s ostavljenog zemljišta.²²⁸

Nakon što je agrarnom reformom većini župa u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji oduzet znatan dio zemljišta, čime su uvelike smanjeni prihodi i mogućnost uzdržavanja župnika i župske imovine, gospodarska i porezna politika državnih vlasti tijekom idućih godina dovela je u pitanje daljnje zadržavanje i preostalog zemljišta. Naime zbog velikih poreznih opterećenja i obveznih davanja u naturi (kukuruz, pšenica, meso i sl.), koje prihodi sa zemljišta nisu mogli podmiriti, veliki broj župnika došao je u opasnost da zbog neispunjavanja obveza prema državi budu kažnjeni zatvorom ili prisilnim radom i konfiskacijom cjelokupne crkvene i privatne imovine. U uvjetima povećanih nameta, gotovo je nemoguće bilo prodati zemlju ili ju dati u zakup, budući se i veliki dio seljaka dobrovoljno odricao zemlje u korist novoosnovanih poljoprivrednih zadruga.²²⁹ O nezavidnom položaju župnika đakovačke dijeceze ponajbolje svjedoči pismo retkovačkog župnika Ivana Mikića u kojem opisuje obveze, koje onemogućuju daljnje zadržavanje i obrađivanje zemlje: „Prošle godine sam u ime obveza (jer sam u 5 kategoriju bio svrstan) morao kupiti 200 kg. mesa t.j. 2 teleća za 18.000 din.; dva debela svinjčeta svako od 130 kg. za 48.000 din. i 22.000 din.

²²⁸ BAĐ, Fond BK, 901/1950 (7. svibnja 1946.); BAĐ, AP, 46/1947 (8. i 9. srpnja 1947.).

²²⁹ O oduzimanju nadarbinskog zemljišta više pogledaj u: M. AKMADŽA, Otuđenja nadarbinskoga zemljišta zbog poreznih opterećenja u Zagrebačkoj nadbiskupiji 1948.-1955. U: *Tkalčić*, br. 9, Zagreb, 2006.

poreza (akontacije). Dakle skoro 80.000 din, a za sav urod od zemlje dobio sam po držav. cijenama 14.000 din. Te sam zahtjeve mogao lanjske godine ispuniti sa mojim zaštedjenim novcem, ali ove godine to nebi mogao udovoljiti i kroz to možda dospiti i u zatvor ili prisilni rad...” Na slične probleme potužio se i župnik iz Tordinaca Vinko Žigulić, kojemu je za 12 jutara zemlje određena obveza od 9352 kg pšenice što nije bio u mogućnosti ispuniti jer je ukupni urod pšenice bio gotovo četiri puta manji.²³⁰

Kako je od početka 1948. godine na adresu Biskupskog ordinarijata stizao sve veći broj sličnih pritužbi, Akšamović se obratio Svetoj Stolici, tražeći potrebna ovlaštenja za rješavanje nastale krize na crkvenim posjedima. Na svoju predstavku Akšamović je 10. travnja 1948. godine dobio pozitivan odgovor te mu je dopušteno da župnicima preporuči smanjenje posjeda na 3 hektara (5 jutara) i prodaju ostatka zemljišta, a da se novac od prodaje iskoristi za isplatu dugova ili obnovu župnih zgrada i crkve. Međutim, nakon što je samo nekoliko župa uspjelo prodati svoju zemlju, državne su vlasti zabranile prodaju, tražeći poštivanje odredbe donesene u veljači 1947. godine o preuzimanju zemlje koju vlasnik ne može obrađivati od strane Mjesnih NO-a. Nakon toga, Akšamović je dao naputak župnicima da višak zemlje na određeni rok predaju mjesnim vlastima, odnosno poljoprivrednim zadrugama, uz uvjet da zadrže gruntovno vlasništvo. U slučaju da vlasti odbiju preuzeti zemlju bez vlasništva, Akšamović dopušta da se cijeli posjed preda državi kako bi se izbjegle moguće kazne.²³¹

Slijedeći naputke biskupa Akšamovića u razdoblju od 1948. do 1950. godine, prema arhivskim podacima, vlastima su na besplatno korištenje zemlju predale župe: Irig, Podvinje, Privlaka, Tordinci, Kruševica, Vuka, Podcrkavlje, Andrijaševci, Vrbica, Osijek III, Tenja, Trnava, Piškorevci, Vođinci, Soljani, Gundinci, Trnjani, Ilača, Tompojevci, Šljivoševci, Lovas, Retkovci, Gunja, Vrpolje, Velika Kopanica, Viljevo, Veliškovci, Valpovo, Šarengard,

²³⁰ BAĐ, Fond BK, 407/1949 (19. veljače 1949.), 1493/1948 (29. kolovoza 1948.).

²³¹ BAĐ, Fond BK, 437/1950 (17. veljače 1949.)

Bizovac, Bošnjaci, Čeminac, Čepin, Dalj, Đakovo, Ivankovo, Jarmina, Otok, Rajevo Selo, Stari Jankovci i Svilaj.²³²

Na previsoke poreze i nepravilnosti uočene prilikom oporezivanja katoličkih svećenika, Akšamović je, u svojstvu predsjednika Interdijecezanske komisije za crkvene poslove, upozorio i državne vlasti u predstavi upućenoj Predsjedništvu Vlade NRH u listopadu 1949. godine. Akšamović podsjeća na zakon iz 1945. godine po kojem je svećenička služba priznata kao javna, a ne privatna služba ili zanimanje i stoga svrstana u I. kategoriju prilikom oporezivanja. Međutim, česte su pojave neujednačene primjene ovog zakona, pri čemu katolički svećenici s područja NR Srbije, odnosno srijemskog dijela biskupije, plaćaju višestruko manji porez od onih u đakovačkom dijelu biskupije, kao i u Zagrebačkoj nadbiskupiji. U prilog toj činjenici Akšamović navodi primjer župnika iz Zemuna, koji za 7 jutara zemlje plaća porez od 2000 dinara, dok su svećenici u drugom dijelu iste biskupije kao zemljoradnici svrstani u V. kategoriju i za 17 jutara plaćaju 20000 do 50000 dinara. Osim toga, napominje kako i pravoslavni svećenici također plaćaju porez prema I. kategoriji. Do neujednačene primjene zakona, Akšamović ističe, došlo je zbog odluke Ministarstva financija NRH iz siječnja 1948. godine, prema kojoj prihodi crkava pripadaju dohodcima od privatnih zanimanja te se stoga trebaju oporezivati prema V. kategoriji. Takva nejednakost u provedbi zakona na području FNRJ i mijenjanje savezne zakonske prakse od strane nižih republičkih vlasti, prisilila je brojne župe da se odreknu 2/3 zemljišta preostalog nakon agrarne reforme u korist mjesnih vlasti i seljačkih zadruga, samo kako bi dospjeli u nižu poreznu kategoriju. Zbog svih navedenih razloga, Akšamović na kraju predstavke traži

²³² U tekstu su navedene samo one župe za koje postoje arhivski spisi, koji potvrđuju predaju zemlje, no točan broj župa zasigurno je veći. BAĐ, Fond BK, 313/1948, 558/1948, 1446/1948, 1493/1948, 1530/1948, 1561/1948, 1574/1948, 1609/1948, 239/1949, 282/1949, 359/1949, 407/1949, 485/1949, 592/1949, 615/1949, 869/1949, 1509/1949, 1769/1949, 397/1949, 1327/1949, 1292/1955; BAĐ, Fond BK, spisi AA, 184/1949.

od Predsjedništva Vlade hitnu reviziju poreznog sustava na području NRH i usklađivanje sa saveznom zakonom iz listopada 1945. godine o oporezivanju svećenika po I. kategoriji.²³³

Odgovor Predsjedništva Vlade NRH stigao je u siječnju 1950. godine i u njemu se ističe da nisu u mogućnosti udovoljiti traženju Interdijecezanske komisije za crkvene poslove, jer se radi o propisima koje je donijela savezna Vlada. U obrazloženju navode kako je pitanje svećeničkih poreza regulirano u kolovozu 1948. godine uredbom Vlade FNRJ o porezu na dohodak i uputstvom Ministarstva financija FNRJ. Tim je odredbama utvrđeno da se prihodi svećenika nastalih radom u duhovnoj službi oporezuju prema I. kategoriji, no ukoliko posjeduju zemlju za obrađivanje, obvezni su plaćati porez od poljoprivredne djelatnosti prema V. kategoriji.²³⁴

Za pomoć i savjet oko rješavanja problema uzrokovanih porezom i ostalim obveznim davanjima, biskupu Akšamoviću obratio se i tadašnji upravitelj Zagrebačke nadbiskupije Franjo Salis-Seewis. Akšamović u odgovoru pojašnjava naputke dobivene od Svete Stolica i njihovu provedbu na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Većina župa, koje nisu mogle snositi velike troškove za obrađivanje zemlje, istu je predala na korištenje vlastima, te je na području Đakovačke i Srijemske biskupije preostalo samo 10 do 12 župa s posjedom većim od 5 jutara koje i dalje imaju problema s velikim porezima i davanjima. Na kraju zaključuje: „Tako smo eto dekrete Sv. Stolica i Uredbe državne iskoristili koliko smo mogli da svećenike, koji upravljaju nadarbinskom zemljom, ili zemljom župnih crkvi, oslobodimo opasnosti konfiskacije vlastite imovine i svih živežnih namirnica, koje se nađu u kući, a i od opasnosti da ne bi bili kao saboteri osuđeni na prisilni rad izvan župe, pak bi župe opustjele radi odsutnosti svećenika.“²³⁵

²³³ BAĐ, Fond BK, 368/1950 (9. listopada 1949.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 685-687.

²³⁴ BAĐ, Fond BK, 368/1950 (16. siječnja 1950.).

²³⁵ BAĐ, Fond BK, 437/1950 (25. veljače 1950., 2. ožujka 1950.).

Djelomično poboljšanje prilika oko crkvenih posjeda uslijedilo je tijekom pedesetih godina. Otvarajući u lipnju 1951. godine Dekansku konferenciju, nakon što je posljednja održana još 1947. godine, Akšamović ističe kako je završila dugotrajna borba za očuvanje crkvenih posjeda te da je došlo vrijeme za usuglašavanje novih strategija za ekonomsku budućnost biskupije. Trogodišnju stanku od posljednje održane konferencije objašnjava teškim vremenima u kojima nije bilo „oportuno“ sazivati Dekansku konferenciju, budući se „nijesu mogle donijeti nikakve rezolucije za ostvarenje radnoga programa“. Kako su reorganizacijom seljačkih radnih zadruga neke župe dobile priliku vratiti svoju zemlju, a u međuvremenu je i Ministarstvo financija donijelo odluku o oslobođenju crkvenih posjeda od obveza u naturi, pred dekanskom je konferencijom bilo pitanje kako postupati u takvim slučajevima. Zaključivši kako je odredba Ministarstva prilično nejasna odlučeno je da se župnicima preporuča oprez i da ne žure s primanjem zemlje natrag.²³⁶

Tijekom idućih godina pomoćni biskup Bäuerlein, koji je od Akšamovića preuzeo dušobrižničku službu nad župama, redovito je preporučivao župnicima da učine što je potrebno kako bi vratili predanu zemlju. U tu je svrhu kod Josipa Broza Tita intervenirao i zagrebački nadbiskup Franjo Šeper, tražeći da se ugovori o predaji zemlje mjesnim vlastima ili poljoprivrednim zadrugama, koje su župnici sklopili na svoju ruku, bez dogovora s nadležnim crkvenim vlastima, ponište, a predana zemlja vrati u posjed župa. Budući su po propisima crkvenih zakona pravni vlasnici zemlje nadležni Ordinarijati, a ne župnici, ističe kako Katolička crkva stoji na stanovištu da takvi dogovori nisu zakonski valjani i da bi se takva imovina morala što prije vratiti odnosnim župama. Nasuprot principima općeg građanskog i privatnog prava, nastavlja Šeper, presudama Vrhovnog suda NRH i dalje se

²³⁶ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Dekanska konferencija XXVII, 5. lipnja 1951.

odbijaju zahtjevi o povratu onog zemljišta, čija je predaja izvršena na nezakoniti način, zbog čega Crkva gubi preostali agrarni minimum.²³⁷

U odgovoru poslanom od strane Komisije za vjerske poslove, koji je Šeper proslijedio i Biskupskom ordinarijatu u Đakovu, zatražena je dostava svih konkretnih slučajeva s detaljnim opisom predmeta. Iz izvještaja o stanju crkvene imovine, koji su u tu svrhu poslani iz župa Đakovačke i Srijemske biskupije, vidljivo je da je manji broj njih uspio u međuvremenu vratiti odstupljenu zemlju, pri čemu su neki župnici iskoristili zakonsku mogućnost i kao razlog za povrat zemlje naveli kako za taj čin nisu imali odobrenje nadležne crkvene vlasti, što u većini slučajeva nije odgovaralo istini.²³⁸

5.2. OSTALI OBLICI ODUZIMANJA IMOVINE KATOLIČKOJ CRKVI

Osim *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, promjene vlasništva nad imovinom u razdoblju komunističke Jugoslavije, provodile su se još po *Zakonu o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije* iz 1945. godine, *Zakonu o nacionalizaciji privatnih poduzeća* iz 1946. godine i izmjenama istoga Zakona iz 1948. godine, *Osnovnom zakonu o eksproprijaciji* iz 1947. godine te *Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine. Njihova provedba, motivirana ekonomskim, socijalnim, ali ponajprije političkim i ideološkim okolnostima, osim što je dovela do potpunog ukidanja privatnog vlasništva, uvelike je utjecala i na crkveno-državne odnose. Budući da problematika oduzimanja imovine Katoličkoj crkvi nije središtu ovog znanstveno-istraživačkog rada, ali predstavlja nezaobilazan aspekt u rasvjetljavanju crkveno-državnih odnosa u komunističkoj Jugoslaviji, u nastavku ću se ograničiti samo na neke primjere provedbe spomenutih zakona na području Đakovačke i Srijemske biskupije.

²³⁷ BAĐ, Fond BK, 1292/1955 (20. svibnja 1955.).

²³⁸ BAĐ, Fond BK, 1257/1955 (2. rujna 1955.), 1292/1955.

Konfiskacija ili pljenidba predstavljala je sudsku mjeru oduzimanja imovine fizičkoj ili pravnoj osobi u korist države zbog počinjenja određenog kaznenog djela. Donošenjem *Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije* 9. lipnja 1945. godine ozakonjeno je prinudno oduzimanje imovine, koje se kao metoda obračuna s državnim neprijateljima kontinuirano i mahom samovoljno provodilo tijekom i neposredno nakon rata. Budući se konfiskacija mogla izvršiti jedino po nalogu suda, krivično je zakonodavstvo poslijeratne Jugoslavije kaznu potpune ili djelomične konfiskacije uvrstilo u neke od svojih prvih zakona donesene u razdoblju od travnja do kolovoza 1945. godine: *Odredba o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i razdora, Zakon o zaštiti narodnih dobara i o njihovom upravljanju i Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države*.²³⁹

Osim što su na temelju navedenih zakona sudovi izricali konfiskaciju osobne imovine osuđenika, njihova primarna intencija bila je preuzimanje velikog dijela privatnog bankovnog, industrijskog i stambenog kapitala od strane države. S tom namjerom, u prvim su godinama komunističkog režima zbog privredne suradnje s bivšim vlastima pokrenuti krivični postupci protiv brojnih poduzeća, čiji je konačni rezultat bila konfiskacija njihove cjelokupne imovine.

U tom je kontekstu, na temelju presude predsjedniku, potpredsjedniku, upravitelju i članovima upravnog odbora, konfiscirana imovina i Prve hrvatske dioničarske tiskare u Osijeku. Tiskara je osnovana 1902. godine na inicijativu tadašnjeg đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera i uobičajena je praksa bila da se za njenog predsjednika bira svećenik. Po završetku Drugog svjetskog rata na mjestu predsjednika tiskare bio je osječki župnik Josip Šeper, koji je tu dužnost obnašao od 1938. godine. Osim Šepera, Upravni odbor tiskare činili su još i osječki odvjetnik Kamilo Firingner, kao potpredsjednik te članovi odbora Ivan Martinović, Jakob Šeb, svećenik i tadašnji ravnatelj Muške realne gimnazije u Osijeku,

²³⁹ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi...*, 127.

profesori Dragutin Rašković i Antun Schmidt, Marko Baličević, župnik iz starih Jankovaca i Mijat Živko, župnik iz Čepina. Ukupan broj dionica Prve hrvatske dioničarske tiskare bio je 800, a svoje udjele u tiskari imao je i veliki broj svećenika, pojedine crkvene ustanove (Franjevački samostan iz Slavonskog Broda, Kapucinski samostan iz Osijeka, Stolni kaptol i Zbor duhovne mladeži iz Đakova), te đakovački biskup Antun Akšamović.

Krajem svibnja 1946. godine Javno tužilaštvo Okruga Osijek podnijelo je izvještaj o dovršenju konfiskacije tiskarskih i srodnih poduzeća u Osijeku s napomenom da je potrebno provesti postupak i u slučaju Prve hrvatske dioničarske tiskare, čiji je većinski dioničarski vlasnik Đakovačka i Srijemska biskupija i to preslušanjem upravitelja ili poslovođe.²⁴⁰

U skladu s ovim naputkom, a u vezi djelovanja Prve hrvatske dioničarske tiskare tijekom rata, u razdoblju od lipnja do kolovoza 1946. godine saslušani su Josip Šeper, Kamilo Firingier, Dragutin Rašković, Antun Schmidt i upravitelj tiskare Stjepan Cvingl. Prvi saslušani, Stjepan Cvingl izjavio je da su se u tiskari radili različiti promidžbeni materijali za njemačku grupu u Osijeku, ustaški stožer, ustašku mladež, ustaške i domobranske vojne postrojbe, kao i list njemačkog promidžbenog ureda *Glas istine*, čiji je urednik bio Stjepan Frauenheim. Međutim, većina promidžbenih letaka, osim *Glasa istine*, po Cvinglovoj izjavi, tiskana je u razdoblju od veljače do travnja kada se on nalazio u zatvoru. Također je napomenuo da su s radom tiskare u potpunosti bili upoznati članovi ravnateljskog vijeća, osobito Kamilo Firingier i Ivan Martinović, koji su najčešće obilazili poduzeće.

Saslušanje Dragutina Raškovića održano je krajem srpnja 1946. godine. Ispitivanje je ponajviše bilo usmjereno na njegovo prosvjetno djelovanje tijekom rata i obnašanje dužnosti ravnateljstva u osnovnoj školi u Retfali. O radu Prve hrvatske dioničarske tiskare i sudjelovanju u ravnateljskom vijeću, Rašković je izjavio da mu nije poznato kakvi su se materijali tiskali za

²⁴⁰ DAO 136, Okružni sud Osijek, STUP 1946., kut. 127, G–3852/1946 (31. svibnja 1946.).

vrijeme rata te da je članom ravnateljskog vijeća postao isključivo na nagovor Kamila Firingera, suprugina rođaka.

Svoju ulogu u ravnateljskom vijeću na sličan je način protumačio i Antun Schmidt, umirovljeni profesor, koji je istaknuo da je svega tek nekoliko puta nazočio sjednicama, tako da nije ni bio upoznat s radom tiskare u vrijeme rata.

Kamilo Firinger saslušan je istoga dana kad i Schmidt, 1. kolovoza 1946. godine. Na upite o radu tiskare i svojoj ulozi kao njenog potpredsjednika izjavio je da je tiskara za vrijeme rata radila samo po narudžbi te da su sjednice ravnateljskog vijeća održavane s prekidima, a izvještaje o poslovima i mogućim problemima u radu tiskare podnosio je njen upravitelj Stjepan Cvingl. Na jednoj od tih sjednica, Cvingl je izvijestio prisutne o posjeti upravitelja njemačke tiskare u Osijeku, koji je tražio tiskanje različitih materijala za ustaške organizacije i ustaške vojne postrojbe. Na kraju saslušanja Firinger je naveo da u svoju obranu može reći da su navedene materijale, kao i njemačke novine *Glas istine*, tiskali po nalogu, a ne po svojoj volji.

Firingerov iskaz o okolnostima tiskanja njemačkog promidžbenog materijala, potvrdio je i idućega dana i Šeper, napomenuvši kako je upravitelj Cvingl pokušao odbiti tiskanje njemačkih novina, izgovarajući se nedostatkom slagara. No, nakon što je u tiskaru stigao urednik njemačkih novina Frauenheim, koji je doveo i slagara, tiskanje lista *Glas istine*, nije se moglo spriječiti. Osim toga, Šeper je istaknuo da je tiskara bila prisiljena tiskati tražene materijale i zbog straha od moguće prijave nadležnim vlastima zbog sabotaze.²⁴¹

Na temelju održanih saslušanja, Javno tužiteljstvo za Okrug Osijek 7. kolovoza 1946. podignulo je optužnicu protiv Josipa Šepera, Kamila Firingera, Dragutina Raškovića, Antuna Schmidta i Stjepana Cvingla zbog privredne suradnje s okupatorskim režimom uz dodatnu optužnicu protiv Dragutina Raškovića i Stjepana Cvingla za političku suradnju s

²⁴¹ DAO 136, Okružni sud Osijek, STUP 1946., kut. 127, K. 1242/1946 (25. lipnja, 31. srpnja, 1. i 2. kolovoza 1946.).

neprijateljem. U obrazloženju optužnice navodi se da je provedenom istragom utvrđeno da je tiskara u vrijeme rata stavljena u službu okupatora, za što su odgovorni članovi Upravnog odbora i ravnatelj Stjepan Cvingl, koji su time prekršili zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države.²⁴²

Suđenje petorici optuženih održano je 20. rujna 1946. godine pred Okružnim sudom u Osijeku. U očitovanju o krivici optuženi su uglavnom ponovili iskaze sa saslušanja te da se ne smatraju krivim za ono što ih se optužuje. Unatoč tome, svi optuženi proglašeni su krivima i redom osuđeni – Josip Šeper i Kamilo Firinger na kaznu prisilnog rada bez lišenja slobode u trajanju od 12 mjeseci i konfiskaciju dionica, Dragutin Rašković i Stjepan Cvingl na kaznu prisilnog rada bez lišenja slobode u trajanju od 10 mjeseci i konfiskaciju dionica, a Antun Schmidt na konfiskaciju dionica. Osim oduzimanja osobnih dionica osuđenika, Okružni sud je naložio i konfiskaciju ostalih dionica, kao i cjelokupnog poduzeća Prve hrvatske dioničarske tiskare u Osijeku zajedno sa zgradama, inventarom i postrojenjem.²⁴³ Izvršenje kazni prisilnog rada odgođeno je uvjetno na godinu dana, no kako nitko od osuđenih nije u međuvremenu počinio novo kazneno djelo, do izvršenja kazne nikada nije ni došlo, što potvrđuje pretpostavku da je do cijelog suđenja došlo samo kako bi se ispunili zakonski uvjeti za konfiskaciju ovoga poduzeća.

Eksproprijacija ili izvlaštenje predstavlja mjeru kojom se jedan pravni subjekt izvlašćuje, odnosno lišava određenih prava, pa tako i vlasništva na određenom nekretninom, i to zbog uvažavanja nekog drugog, za državu, važnije interesa. *Osnovni zakon o eksproprijaciji* donesen je 1. travnja 1947. godine i prema njemu se eksproprijacija provodila u korist države, saveznih ili republičkih tijela vlasti, ustanova, poduzeća, zadruga i drugih organizacija radnog naroda. Za izvlaštenu nekretninu vlasnik je imao pravo na odštetu u visini

²⁴² DAO 136, Okružni sud Osijek, STUP 1946., kut. 127, 1242/1946 (7. kolovoza 1946.).

²⁴³ DAO 136, Okružni sud Osijek, STUP 1946., kut. 127, 327/1946 (20. rujna 1946.).

prosječne vrijednosti na dan procjene, no pri tome nije u obzir uzimana izgubljena dobit ili posebna vrijednost koju je ta imovina imala za bivšeg vlasnika.²⁴⁴

Primjeri izvlaštenja crkvene imovine na području Đakovačke i Srijemske biskupije:

- Jednokatna stambena zgrada Dječjačkoj sjemeništa u Preradovićevoj ulici 15 u Đakovu izvlaštena u korist Poljoprivredne škole. Izvlaštenje je provedeno na temelju dogovora biskupa Akšamovića i još trojice delegata biskupijskog upravnog vijeća s mješovitom komisijom osnovanom od strane Ministarstva poljoprivrede. U svrhu naknade Đakovačkoj su biskupiji vraćeni vrt i okućnica Bogoslovnog sjemeništa, oduzeti tijekom provedbe agrarne reforme, te je određena godišnja najamnina u iznosu od 15000 dinara.²⁴⁵
- Dio crkvenog posjeda župe Slobodnica izvlašten za potrebe gradnje Zadrugnog doma. Izvlaštenje je odobreno od strane biskupa Akšamovića, no u konačnom rješenju MNO-a Slobodnica za potrebe Zadrugnog doma izvlašten je dodatni dio posjeda u neposrednoj blizini župnog stana, zbog čega se biskup Akšamović za pomoć obratio đakovačkom odvjetniku Antunu Niederleu. Daljnji tijek i ishod ovog slučaja izvlaštenja nije poznat.²⁴⁶
- 3 jutra crkvenog zemljišta u Babinoj Gredi izvlaštena od strane MNO za potrebe gradnje igrališta.²⁴⁷
- Poljoprivredno imanje Družbe milosrdnih sestara sv. Vinka Paulskog iz Zemuna u površini od 4870 čhv izvlašteno za potrebe gradnje Novog Beograda.²⁴⁸
- Dio posjeda župe u Rumi u površini od 540 čhv. izvlašteno za potrebe proširenja mjesne tržnice. Prema sklopljenom dogovoru, Gradski se odbor obvezao u zamjenu dati dvostruko veću površinu i o svom trošku prenijeti i na željeno mjesto postaviti kapelicu Sv. Ivana, koja se nalazila na izvlaštenom posjedu.²⁴⁹

²⁴⁴ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi...*, 139-140.

²⁴⁵ HDA, KOVZ, kut. 150, 314/60 (11. lipnja 1947.).

²⁴⁶ BAĐ, Fond BK, 513/1948 (16. lipnja 1948.)

²⁴⁷ BAĐ, Fond BK, 597/1948 (7. travnja 1948.)

²⁴⁸ BAĐ, Fond BK, 1562/1948 (14. rujna 1948.)

²⁴⁹ BAĐ, Fond BK, 330/1950 (13. i 16. veljače 1951.)

- Bolnica nemoćnih svećenika u Đakovu, tzv. Svećenički dom, u ulici Kralja Tomislava 13 u rujnu 1949. godine izvlaštena za potrebe ureda Komande garnizona u Đakovu. Iako je biskup Akšamović uputio predstavku Predsjedništvu Vlade NRH tražeći zaštitu za ovu ustanovu, izvlaštenje je provedeno, a svećenici su premješteni u crkvene zgrade izvan Đakova. U studenom 1951. godine biskup Akšamović upućuje novu predstavku, ovaj puta Visokom vojnom zapovjedništvu V. vojne oblasti u Zagrebu, tražeći povrat Svećeničkog doma. Budući da od dana preuzimanja nitko nije uplaćivao najamninu za odstupljenu zgradu, a vojna je uprava, u međuvremenu, za svoje potrebe prilagodila jednu drugu zgradu u istoj ulici, Akšamović ističe da je mišljenja kako ne postoje razlozi da se zgrada svećeničkog doma ne vrati biskupiji.²⁵⁰

- Dio župskog zemljišta u Harkanovcima površine 949 čhv., bez odobrenja nadležne crkvene vlasti, u kolovozu 1948. godine izvlašten za gradnju zadružnog doma. Povodom ovog nasilnog izvlaštenja župa Harkanovci posredstvom biskupa Akšamovića upućuje žalbu Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu. Nakon što su mjesne vlasti srušile tek sagrađeni zid, posjekli voćke i iskopali temelje, gradnja zadružnog doma je obustavljena, no zemljište više nije bilo uporabivo za vrt. Umjesto toga, mjesne su vlasti dopustile da se na istom mjestu, ali u manjoj površini sagradi vatrogasni dom, koji bi ujedno služio i za kulturno-prosvjetne svrhe. Biskup Akšamović odobrio je gradnju vatrogasnog doma, uz uvjet da se vatrogasno društvo u Harkanovcima obveže da će se dom izraditi po točno utvrđenim dimenzijama (25x25) te da se između doma i župskog stana podigne zidana ograda kako se ne bi ometalo župnika u obavljanju svakodnevnih poslova i bogoslužja.²⁵¹

²⁵⁰ BAĐ, Fond BK, 1350/1949 (5. rujna 1949.), 1991/1951 (6. studeni 1951.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 474-475, 498-499.

²⁵¹ BAĐ, Fond BK, spisi AA, 118/1948, 33/1951.

Nacionalizacija ili podržavljenje imovine u razdoblju komunističke Jugoslavije provodila se na temelju *Zakona o nacionalizaciji privatnih i privrednih poduzeća iz 1946. godine*, izmjena istog Zakona iz 1948. i *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine. Prvom nacionalizacijom, koja je započela krajem 1946. godine, podržavljena su gotova sva privatna poduzeća općedržavnog i republičkog značenja. Zakon je predviđao i odštetu za nacionaliziranu imovinu, no ona se uglavnom isplaćivala u državnim obveznicama, dok se za imovinu u kojoj se obavljala socijalna ili humanitarna djelatnost odšteta nije ni isplaćivala.²⁵²

Budući da Katolička crkva na području Đakovačke i Srijemske biskupije u svom posjedu nije imala veliki broj poduzeća na koja se odnosio zakon iz 1946. godine, poznat je jedino slučaj nacionalizacije mlina „Štediša“ i pilane u Đakovu, koji su se do tada nalazili u vlasništvu Biskupije. Njihovo preuzimanje od strane delegata Predsjedništva Vlade NRH Stjepana Brlošića provedeno je na sam dan donošenja zakona, 5. prosinca 1946. godine, a idućeg je dana završen i popis cjelokupnog inventara. Izvršenim pregledom zgrada, postrojenja, blagajne i popratnog inventara utvrđena je i konačna vrijednost mlina i pilane u iznosu od 5,366.499 dinara. Nakon što je popis inventara uručen biskupu Akšamoviću, koji je u njemu uočio brojne nepravilnosti, 19. prosinca 1946. godine upućena je žalba Predsjedništvu Vlade NRH. U žalbi je Akšamović istaknuo da su u popis inventara uvedeni brojni predmeti i zgrade, koji nemaju nikakve veze s nacionaliziranim mlinom i pilanom nego se koriste u drugim gospodarskim djelatnostima biskupije, kao što su ekonomija, vinogradarstvo, domaći obrt i uzdržavanje visokih građevinskih objekata. Kako je *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji* Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji oduzeto 15 zgrada i sva spremišta i skladišta u Đakovu, pojašnjava Akšamović, kao privremeno rješenje određeno je da se sve obrtne radionice i spremišta smjeste u zgrade pokraj mlina, zbog čega je i došlo do

²⁵² M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi...*, 147-148.

pogreške prilikom popisivanja inventara. U nastavku Akšamović nabraja sporne zgrade i predmete, tražeći da se izbrišu s popisa inventara i vrate Biskupiji kao njeno neosporno vlasništvo: dvije zgrade s pripadajućim dvorištima ukupne površine 1485 čhv., izgrađene sredinom 19. stoljeća i potrebne za smještaj namještenika, zaduženih za obradu preostale biskupske zemlje; kovačnica, koja služi za popravljivanje kola, plugova i ostalog poljoprivrednog alata; mehaničarska radionica za bravarske i strojarske poslove; traktor marke „Hornik“; poslovnica i magazin strojarnice u kojem se nalaze željezo i ostali pribor potreban za rad u bravarskoj radnji i na gospodarskim strojevima; stolarska i kolarska radionica s alatom i strojevima; staro željezo i ostali materijali potrebni za gradnju i popravke biskupskih zgrada; magazin za ulje; pisaći stroj marke „Underwood“, privatno vlasništvo biskupa Akšamovića te stroj za zbrajanje, vlasništvo Biskupskog ordinarijata; stroj za rezanje drvnog materijala; željezni ormar u vlasništvu biskupskog arhiva; drva za ogrjev i ostali drveni materijal (klade, daske i sl.). Na kraju žalbe Akšamović upozorava i na netočnu procjenu nepokretne i pokretne imovine mlina i pilane, napominjući kako je njihova stvarna vrijednost daleko veća od one navedene u zapisniku te stoga traži da se, osim revizije popisa inventara, izvrši i nova, objektivna, procjena imovine.²⁵³

Predsjedništvo Vlade NRH na Akšamovićevu je žalbu odgovorilo tek u svibnju 1947. godine i prema donesenom rješenju u vlasništvo Biskupije vraćeni su traktor marke „Hornik“ i bačvarski alat, dok je preostali dio žalbe odbijen kao neosnovan, s obrazloženjem da svi ostali navedeni predmeti čine sastavni dio nacionaliziranog poduzeća.²⁵⁴

Povodom ove odluke uslijedila je nova Akšamovićeva žalba i to Kontrolnoj komisiji NRH u kojoj je zatražio osnivanje posebnog povjerenstva za izradu popisa inventara, kao i

²⁵³ BAĐ, Fond BK, 1121/1947 (19. prosinca 1946.).

²⁵⁴ BAĐ, Fond BK, 1121/1947 (22. svibnja 1947.)

njegovu ponovnu procjenu, no ishod ove žalbe, na temelju dostupne arhivske dokumentacije, nije moguće utvrditi.²⁵⁵

Nakon što je *Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih poduzeća* iz 1948. godine popis objekata za nacionalizaciju proširen i u njega uvršteni sanatoriji, bolnice, javna kupališta, toplice, lječilišta i sl., od strane države preuzeta je i bolnica sestara sv. Križa u Vukovaru. Budući je prilikom nacionalizacije bolnice oduzeta i obližnja zgrada samostana, biskup Akšamović uputio je predstavke Ministarstvu narodnog zdravlja, Predsjedništvu vlade NRH i Komisiji za vjerske poslove, dok je nadstojnica Kongregacije sestra Amadeja Pavlović tražeći izuzeće samostana od nacionalizacije uputila žalbu Predsjedništvu vlade. U srpnju 1948. godine žalba i predstavke su uvažene, a samostan vraćen Kongregaciji.²⁵⁶

Iako je zakonima o nacionalizaciji iz 1946. i 1948. godine gotovo u potpunosti ukinuto privatno vlasništvo nad imovinom od značajnije vrijednosti za državu, na oduzimanje crkvene imovine najviše je utjecaja imao posljednji u nizu, *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine. Ovim se zakonom predviđala nacionalizacija najamnih stambenih zgrada, tj. zgrada u građanskom vlasništvu s više od dva stana ili s više od tri mala stana; svih stambenih zgrada i stanova kao posebnih dijelova zgrada, koji su vlasništvu građanskih pravnih osoba, društvenih organizacija i drugih udruženja građana, poslovnih prostorija u vlasništvu građanskih pravnih osoba, ako ne služe njihovoj dopuštenoj djelatnosti; viška preko dva stana u vlasništvu jednog građanina i poslovnih prostorija u stambenoj zgradi u vlasništvu građanina. Od nacionalizacije su bili izuzete zgrade i prostorije namijenjene vjerskim zajednicama – crkve, kapele, bogomolje, manastiri, samostani, sjemeništa, vjerske škole te župni, biskupski i patrijaršijski dvorovi. Izuzeće je vrijedilo za

²⁵⁵ BAĐ, Fond BK, 1121/1947 (23. srpnja 1947.)

²⁵⁶ BAĐ, Fond BK, 865/1948 (10. svibnja 1948.), 1339/1948 (3. kolovoza 1948.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 169-170.

navedene zgrade i prostorije samo ako su služili isključivo u vjerske svrhe, no ukoliko su na dan stupanja zakona korištene u neke druge svrhe, osobito zdravstvene, socijalne, prosvjetne ili kulturne, nacionalizacija je bila opravdana. Budući da je veliki broj zgrada u vlasništvu Katoličke crkve nakon rata zauzet od strane vlasti ili im je dobrovoljno ustupljen upravo za gore navedene potrebe, prema novom zakonu o nacionalizaciji većina njih prešla je u državno vlasništvo. Uslijed takve prakse nacionalizirani su župski domovi u Zemunu, Inđiji, Kneževim Vinogradima, koji su u trenutku donošenja zakona služili u prosvjetne ili stambene svrhe.²⁵⁷

U vremenskom razdoblju, koje je u središtu ovog istraživanja, primjeri nacionalizacije crkvenih zgrada na području Đakovačke i Srijemske biskupije zaista su malobrojni (prema dostupnoj arhivskoj dokumentaciji poznata su samo tri gore navedena slučaja). Razlog za to jest činjenica što državne vlasti nisu uspjele dovršiti poslove oko nacionalizacije do predviđenog roka, tj. 31. prosinca 1959. godine, pa se njena provedba odužila i njen pravi zamah osjetio se tijekom šezdesetih godina. S druge strane, primjeri nacionalizacije građevinskog zemljišta u posjedu Katoličke crkve, koji je također bio obuhvaćen ovim zakonom, nešto su brojniji. Tako su, nakon što je većina zemljišta oduzeta prilikom provedbe agrarne reforme i eksproprijacije, na području grada Đakova tijekom 1959. godine nacionalizirane sljedeće građevinske čestice:

- Zemljišno-knjižni uložak br. 27, katastarska općina Đakovo, čestica br. 717/1 - voćnjak u površini od 2 jut. i 1122 čhv. u ulici Kralja Tomislava, raniji vlasnik Đakovačka biskupija.²⁵⁸

²⁵⁷ BAĐ, Fond BK, 1409/1959 (31. kolovoza 1959.), 1671/1959 (22. listopada 1959.), BAĐ, Fond BK, spisi AA, 277/1959 (27. studeni 1959.).

²⁵⁸ DAO 516, NOO Đakovo 1959., kut. 161, Nacionalizacija najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, 03-4397/1-1959 (31. srpnja 1959.).

- Zem.-knjiž. ul. br.27, k.o. Đakovo, čest.br. 873 - vrt u površini od 3 jut. i 864 čhv.; čest. br. 874 - zemljište sa zgradom u površini od 310 čhv.; čest.br. 875 - vrt u površini od 1416 čhv., raniji vlasnik Đakovačka biskupija.²⁵⁹

- Zem.-knjiž. ul. br. 60, k. o. Đakovo, čest.br. 669 - kuća i dvor u površini od 495 čhv. i čest. br. 670 - vrt u površini od 609 čhv., raniji vlasnik Sjemenište duhovne mladeži Đakovo (Bogoslovno sjemenište).

- Zem.-knjiž. ul. br. 159, k. o. Đakovo, čest.br. 668 - kuća i dvor u površini od 427 čhv. i čest. br. 667 - vrt u površini od 950 čhv., raniji vlasnik Stolni kaptol.

- Zem.-knjiž. ul. br. 27, k.o. Đakovo, čest. br. 874 - kuća i dvor u površini od 310 čhv. i čest. br. 873 - vrt u površini od 3 jut. i 864 čhv., raniji vlasnik Đakovačka biskupija.

- Zem.-knjiž. ul. br. 27, k.o. Đakovo, čest. br. 719/1 - kuća i dvor u površini od 1227 čhv., čest.br. 718/1 - vrt u površini od 229 čhv, čest.br. 1127 - vrt u površini od 497 čhv. i čest.br. 1128 - kuća i dvor u površini od 430 čhv., raniji vlasnik Đakovačka biskupija.

- Zem.-knjiž. ul. br. 49, k. o. Đakovo, čest.br. 720/1 - vrt u površini od 429 čhv., čest.br. 721/1 - kuća sa dvorištem u površini od 134 čhv., čest.br. 719/2 - vrt u površini od 1 jut. i 577 čhv., čest.br. 718/2 - vrt u površini od 1368 čhv., čest.br. 160 - vrt u površini od 183 čhv., čest br. 161 - kuća sa dvorištem u površini od 996 čhv., čest.br. 1303 - kuća sa dvorištem u površini od 194 čhv. i čest.br. 304 - vrt u Djakovu u površini od 313 čhv., raniji vlasnik Kongregacija sestara sv. Križa.²⁶⁰

- zem.-knjiž. ul. br. 61, k. o. Đakovo, čest. br. 566 - kuća i dvorište u površini od 313 čhv., čest. br. 567 - vrt u površini od 497 čhv., čest. br. 573 - kuća i dvorište u površini 235 čhv., čest. br. 572 - vrt u površini od 151 čhv., čest.br. 703 - kuća i dvorište u površini od 295 čhv., raniji vlasnik Stolni kaptol.

²⁵⁹ DAO 516, NOO Đakovo 1959., kut. 161, Nacionalizacija najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, 3893/3/1959 (3. srpnja 1959.).

²⁶⁰ DAO 516, NOO Đakovo 1959., kut. 161, Nacionalizacija najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, 03-4052/1-1959 (11. srpnja 1959.).

- zem.-knjiž. ul. br. 949 k. o. Đakovo, čest. br. 281 - voćnjak u površini od 1 jut. i 1514 čhv., raniji vlasnik rimokatolička župna crkva svetog Đurđa u Đakovu.²⁶¹

Iako je oduzimanje imovine po prethodno opisanim zakonima nanijelo velike materijalne gubitke Katoličkoj crkvi, njihova provedba nije predstavljala najbitniji čimbenik u crkveno-državnim odnosima, budući su drugi oblici narušavanja vjerskih sloboda i društvene marginalizacije daleko više ugrožavali opstojnost Katoličke crkve u Hrvatskoj. Međutim, državne su vlasti učestalo preko medija pokušavale uvjeriti javnost da je upravo udar na crkvenu materijalno-financijsku osnovu glavni razlog njenog nezadovoljstva prema komunističkom režimu. S druge strane, na provedbu spomenutih zakona uvelike su utjecali iznimno loši crkveno-državni odnosi, zbog čega je njihova provedba na imovini Katoličke crkve bilo vrlo stroga, a tumačenje zakona često proizvoljno. Prosvjede predstavnika Katoličke crkve zbog nepravedne primjene zakona, koji nisu vodili računa o njenoj obrazovno-karitativnoj, a ne samo vjerskoj ulozi u društvu, komunističke su vlasti odbijale, ističući kako njihova provedba, posebice u slučaju agrarne reforme, predstavlja jednu od demokratskih osnova Jugoslavije, koja se provodi isključivo u korist naroda. Nastojanja komunističkog režima da pokuša zaštite imovine nepohodne za uzdržavanje svećenstva i crkvenih institucija prikažu kao očiti pokazatelj nedostatka solidarnosti Katoličke crkve prema ratom osiromašenoj zemlji i narodu, ipak nisu imali željeni učinak, jer je većina katoličkih vjernika u zemlji, ali i inozemstvu, nesebično na sebe preuzela teret materijalnog uzdržavanja Crkve, čiji su prilozi omogućili stabilizaciju materijalnih prilika tijekom 60-tih godina.

²⁶¹ DAO 516, NOO Đakovo 1959., kut. 161, Nacionalizacija najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, 03-4397/1959 (7. prosinca 1959.).

5.3. OGRANIČAVANJE PRIKUPLJANJA VJERSKIH PRILOGA

Nakon što je donošenjem Ustava FNRJ u siječnju 1946. godine provedena rastava Crkve od države, problem materijalnog i financijskog uzdržavanja svećenstva, župa kao i središnjih biskupijskih ustanova, prvenstveno je ovisio o dobrovoljnim prilozima vjernika, koji su tu praksu poznavali već stoljećima. Iako je jedna od ustavnih odredbi predviđala mogućnost materijalnog uzdržavanja vjerskih zajednica od strane države, Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj ne samo da je takva pomoć uskraćena, nego su državne vlasti donošenjem pojedinih zakona i odredbi jasno pokazali namjeru da se njima Katolička crkva materijalno oslabi, što bi za posljedicu imalo i smanjenje njenog utjecaja i djelovanja u društvu. Jedan od prvih zakona u tom smjeru, bio je *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* iz kolovoza 1945. godine, na osnovu kojeg je oduzeta većina crkvenih posjeda, koji su za župe, biskupije i nadbiskupije na području NRH predstavljali jedan od osnovnih izvora prihoda. Korak dalje u pokušaju državnih vlasti da udarom na financijsku osnovu slome otpor Katoličke crkve prema novom režimu, predstavljala je i zabrana sabiranja dobrovoljnih doprinosa vjernika, što je predstavljalo jedini preostali način prikupljanja prijeko potrebne materijalne pomoći.

U tom smislu, početkom 1946. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova NRH zabranilo je prikupljanje priloga po kućama, s obrazloženjem da se na taj način „širi protunarodna politička propaganda, tako da može u vezi toga dolaziti do uhićenja i nezgodnih posljedica u nekim krajevima“. Zabrana Ministarstva odnosila se isključivo na prikupljanje priloga po kućama od strane župnika ili predstavnika crkvenog odbora, ali je ostavljena mogućnost vjernicima da svoje priloge osobno donesu u crkvu. Kako bi se izbjegle moguće nesuglasice zbog nove prakse u pogledu prikupljanja priloga, Predsjedništvo Sreskog NO-a Stara Pazova svim Mjesnim odborima na području Srijema uputilo je naputak o provođenju direktive Ministarstva. U njemu je stajalo da nikako ne smiju sprječavati ljude, koji

dobrovoljno žele dati prilog za uzdržavanje crkve, ali „kupljenje novca od strane crkvenog odbora koji idu od kuće do kuće nemožemo dozvoliti naročito danas kada preko naših organizacija prikupljamo prilog za obnovu Srema“. Nadalje je istaknuto da se dobrovolji prilozima mogu primati samo u uredima crkvene općine te da je svako agitiranje u tu svrhu, osim za vrijeme bogoslužja, zabranjeno. Također se u dopisu napominje kako se ne može dopustiti ubiranje novca za izdržavanje crkve po katastarskim jutrima, što predstavlja neku vrstu crkvenog poreza, čime se dovodi u pitanje obnova zemlje kao i kampanja za obnovu Srijema. Za svako kršenje navedenih odredbi, stoji na kraju dopisa, počinitelji će biti pozvani na odgovornost.²⁶²

Tijekom svog jednotjednog boravka u Zagrebu početkom travnja 1946. godine, biskup Akšamović u dogovoru s nadbiskupom Stepincem intervenirao je kod Predsjedništva Vlade NRH da se opozove zabrana sabirnih akcija među vjernicima izvan crkve, kako bi se biskupijama osigurala sredstva za uzdržavanje dušobrižnog svećenstva, ali i druge potrebe. U svom pismu upućenom jednom od biskupa, ne navodeći imena, Akšamović ističe kako je u razgovoru s vladinim ministrima dobio uvjerljiva obećanja da će se navedena zabrana ukinuti, ali da su pri tome ministri uputili prigovor na držanje pojedinih biskupa i svećenstva prema križarskom pokretu i „političkoj akciji koja se vodi iz šuma“ te da postoje dokazi da mnogi svećenici u novcu, lijekovima i hrani pomažu križarima. Navedene prigovore Akšamović je odbio, rekavši kako je broj takvih slučajeva neznatan, potkrijepivši to primjerom Đakovačke i Srijemske biskupije gdje su među 180 svećenika u 120 župa okrivena tek tri slučaja „šurovanja sa šumom“. Na primjedbama kako se u Mariji Bistrici nalazi spomen ploča palim vojnicima prepuna ustaških i nacističkih simbola, Akšamović je odgovorio kako je siguran da nadbiskup Stepinac o tome nije obaviješten te da zbog nedovoljne upućenosti u činjenično

²⁶² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 40; BAĐ, Fond BK, 709/1946 (12. ožujka 1946.).

stanje ne želi ulaziti u potankosti, ali i dalje ostaje pri svom uvjerenju da su svećenici lojalni novim vlastima i da u tome imaju i podršku katoličkih biskupa.²⁶³

Pomoć u intervenciji prema državnim vlastima za ukidanjem zabrane skupljanja priloga, biskup Akšamović zatražio je i od predsjednika Komisije za vjerske poslove NRH, msgr. Svetozara Ritiga. U službenom dopisu upućenom Ritigu za vrijeme boravka u Zagrebu, 10. travnja 1946. godine, Akšamović ističe važnost osiguranja sredstava za školovanje i uzdržavanje stručnih i obrazovanih svećenika te činjenicu da njihova opskrba ovisi isključivo o dobrovoljnim prinosima vjernika, koji su pripravnici u tome sudjelovati. Pismo završava molbom „da bi se postojeća naredba o zabrani sabirne akcije među vjernicima izvan crkve opozvala, te svim biskupijama i nadbiskupijama dala puna sloboda sabiranja dobrovoljnih prinosa za svećenika izvan crkve među vjernicima“.²⁶⁴

Predstavke za ukidanjem zabrane prikupljanja dobrovoljnih priloga na području Đakovačke i Srijemske biskupije Akšamović je tijekom idućih mjeseci uputio Ministarstvu unutrašnjih poslova NRH te Zemaljskoj komisiji za vjerske poslove s molbom da od Ministarstva unutrašnjih poslova NR Srbije ishodi dopuštenje za skupljanje priloga na području AP Vojvodine. Zahvaljujući svom pomirljivom stavu, koji je Akšamović po završetku rata za razliku od većine ostalih katoličkih biskupa, zauzeo prema komunističkim vlastima, ali zasigurno i Ritigovoj intervenciji, Ministarstvo unutrašnjih poslova u kolovozu 1946. godine izdalo je odobrenje za skupljanje dobrovoljnih priloga na području Đakovačke biskupije, prema kojem su prikupljanje priloga izvan crkve mogle vršiti osobe ovlaštene punomoći biskupa Akšamovića. Odobrenje Ministarstva vrijedilo je samo za dio biskupije, koji se nalazio na području NRH, ali ne i za dio biskupije u sastavu AP Vojvodine te je biskup Akšamović, na brojne upite pristigle iz tog dijela biskupije, preporučivao strpljenje do konačnog rješenja republičkih vlasti u Srbiji, te predložio da vjernicima daju upute kako

²⁶³ BAĐ, AP, 50/1946 (16. travnja 1946.)

²⁶⁴ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 10. travnja 1946.

lukno mogu slobodno osobno donijeti u župni dvor, što prema postojećem zakonu nije zabranjeno. Odgovor Ministarstva unutrašnjih poslova NR Srbije uslijedio je u listopadu 1946. godine i u njemu je zapravo stajalo detaljnije pojašnjenje odredbi izdanih u travnju od strane istog Ministarstva. U obrazloženju je navedeno da se dozvola prikupljanja priloga ne odnosi samo na crkvu, već i na službene crkvene prostorije, kao što su crkvena porta ili službeni crkveni uredi, dok je zabranjeno skupljanje priloga u obliku obilaska privatnih stanova, na ulicama ili drugim javnim prostorima. Osim toga, u nastavku je istaknuto da je svećenicima dopušteno i primanje darova u naturi, hrani i sl.²⁶⁵

Ponukan ovim odgovorom, kojim je skupljanje priloga izvan crkve i dalje bilo zabranjeno, biskup Akšmović uputio je novu predstavku srbijanskom Ministarstvu unutrašnjih poslova. U njoj je pojasnio kako je Ministarstvo unutrašnjih poslova NRH izdalo pozitivnu odluku o skupljanju dobrovoljnih priloga za uzdržavanje svećenstva i bogoštovnih zgrada. Nasuprot tome, nastavlja Akšamović, odluka za područje AP Vojvodine „određuje način skupljanja koji je protivan crkvenim kanonima i vjekovnoj praksi Katoličke crkve“ te upozorava na posebne okolnosti, koje bi trebalo uvažiti da se omogući uzdržavanje crkvene uprave:

1. Skupljanje dobrovoljnih prinosa u crkvama, odnosno, u zgradama za bogoslužje vrlo je ograničeno i dopušteno kao „crkvena milostinja“, kojom se podmiruju isključivo potrebe samog bogoslužja (nabava liturgičkog odijela i svijeća za liturgiju i sl.).

2. Skupljanje u crkvenoj porti u povijesti Katoličke crkve nije poznato, barem ne na području FNRJ.

3. Skupljanje u župnim uredima ili drugim crkvenim uredima protivno je tradiciji i crkvenoj praksi Katoličke crkve. U tim se uredima plaćaju propisane takse i nikada se vjernici pri tome nisu pozivali da daju i dobrovoljne priloge za crkvene potrebe. U crkvenoj upravi

²⁶⁵ BAĐ, Fond BK, 1434/1956 (28. kolovoza 1946.), 1770/1946 (16. listopada 1946.), 1226/1946 (24. srpnja 1946.)

vlada stoljetna praksa da se dobrovoljni prinosi vjernika u naturi ili gotovom novcu prikupljaju izvan crkve i izvan crkvenih ureda po ovlaštenim sabiračima posjećivanjem domova pojedinih vjernika.

U nastavku Akašmović napominje kako su sve navedene okolnosti poznate Ministarstvu unutrašnjih poslova NRH, koje je zbog toga izdalo odobrenje za izvanckveno skupljanje priloga te ističe nadu kako će i Ministarstvo NR Srbije pokazati jednaku naklonost prema katoličkim vjernicima Đakovačke i Srijemske biskupije, koja svojim položajem ulazi u dva upravno-politička područja. Na kraju Akšamović dodaje kako je nakon ustavnog razdvajanja Crkve i Države skupljanje dobrovoljnih vjerskih priloga jedini način osiguranja crkvenog budžeta biskupije za središnje ustanove i pojedine župe, te da su to sve isključivo crkveno-vjerski administrativni poslovi na koje Katolička crkva, prema čl. 25 Ustava FNRJ, ima puno pravo. Kopiju predstavke Akšamović je uputio i beogradskom nadbiskupu Ujčiću s prijedlogom, da se za ishodaenje pozitivnog rješenja uputi jedna zajednička predstavka Zemaljskoj komisiji za vjerske poslove NR Srbije.²⁶⁶

Svojom predstavkom Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Srbije Akšamović ipak nije uspio ishoditi povoljno rješenje, te je za dio biskupije koji se nalazio na području AP Vojvodine i dalje vrijedio naputak o zabrani skupljanja priloga izvan crkve. S druge strane, na dijelu biskupije koji je teritorijalno pripadao NRH, takvo prikupljanje priloga bilo je dopušteno svima koju su imali valjanu punomoć potpisanu od strane biskupa Akšamovića. No, unatoč tome i dalje su bile česte pojave ometanja svećenika ili ovlaštenih necrkvenih lica, koji su vršili skupljanje priloga, od strane lokalnih organa vlasti. Na jedan takav slučaj biskup Akšamović upozorio je Ministarstvo unutrašnjih poslova, ali i Komisiju za vjerske poslove NRH. U svome pismu Akšamović opisuje događaj iz Starih Mikanovaca, gdje je tamošnji župnik od strane zapovjednika mjesne postaje Narodne milicije upozoren da niti on, nitko tko

²⁶⁶ BAĐ, Fond BK, 1434/1946 (26. studeni i 2. prosinca 1946.).

drugi, bez obzira na biskupovu punomoć, ne smiju vršiti prikupljanje priloga po kućama, pri čemu se pozvao na okružnicu Okružne Narodne milicije u Slavonskom Brodu. Ističući kako Biskupski ordinarijat od strane „narodnih vlasti“ nije primio nikakvu obavijest o novoj zabrani skupljanja priloga, Akšamović traži poništenje navedene zabrane i dosljedno provođenje i poštivanje odluke Ministarstva od 28. kolovoza 1946. godine. Budući je Biskupski ordinarijat u tom razdoblju primio nekoliko pritužbi iz pojedinih župa o zabrani skupljanja priloga od strane zapovjedništva Narodne milicije, Akšamović je u svojoj predstavi zamolio i da ga se pravovremeno obavijesti ukoliko je u međuvremenu došlo do ukidanje dozvole za prikupljanje na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Odgovor na svoj upit Akšamović je dobio preko Odjela unutrašnjih poslova pri Kotarskom izvršnom odboru Đakovo u kojem je stajalo: „U vezi Vašeg dopisa od 15. rujna 1947. upućenog Ministarstvu unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske u pogledu sakupljanja priloga na teritoriju biskupije izdana dozvola Ministarstva unutrašnjih poslova, Uprava Narodne Milicije od 28. VIII. 1946. br. 35570/1946 je na snazi i nije ukinuta po Ministarstvu unutrašnjih poslova.“ Odmah idući dan po primitku, odgovor nadležnih vlasti biskup Akšamović proslijedio je svim župskim i dekanatskim uredima na području biskupije s preporukom da se u slučaju bilo kakve smetnje u pogledu skupljanja priloga, posluže tim spisom.²⁶⁷

Da su lokalne vlasti, unatoč odlukama Ministarstva unutrašnjih poslova, i dalje nastavile s ometanjem crkvenih djelatnosti dokazuje i novi slučaj iz Sibirja, gdje je došlo do zaplijenjenosti prikupljenih vjerskih priloga od strane predsjednika Mjesnog NO-a. Prigovor na to ponovno je uputio biskup Akšamović, koji je u pismu NO-u osječke oblasti upozorio na odluku Ministarstva, koja je potvrđena u listopadu 1947. godine, no da se usprkos tome i dalje događaju slučajevi kao što je spomenuti u Sibirju. Budući da na njegov zahtjev o povratu

²⁶⁷ BAĐ, Fond BK, 1315/1947 (15. rujna 1947.), 1429/1947 (6. i 7. listopada 1947.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 638-639.

zaplijenjenog novca Kotarski NO u Slavonskom Brodu nije dao nikakav odgovor, Akšamović od Oblasnog odbora traži da se novac vrati sibirskom župniku Zvonimiru Krasniku te da se svim Kotarskim NO-ima na području Đakovačke i Srijemske biskupije pošalje službeni dopis s napomenom da su sabirne akcije zakonite i da se prilikom skupljanja, kao i otpreme prikupljenih priloga u Đakovo, ne smiju praviti nikakve smetnje. Odgovor predsjednika NO-a za Oblast Osijek, Slavka Komara uslijedio je deset dana kasnije i u njemu je stajalo da je upućen nalog da se oduzeti novac vrati te da su pri tome, prema biskupovu traženju, obavijestili i sve kotarske odbore na teritoriju biskupije da je i dalje na snazi odluka Ministarstva unutrašnjih poslova iz kolovoza 1946. godine.²⁶⁸

O iznimnoj važnosti prikupljanja vjerskih priloga biskup Akšamović progovorio je u okružnici svećenstvu i vjernicima upućenoj u listopadu 1950. godine. Osvrnuvši se na činjenicu da je nakon Drugog svjetskog rata u svim biskupijama na području NRH nastala velika oskudica u broju svećeničkog kadra, koji se i dalje tijekom godina sve više smanjuje, Akšamović ističe da je za biskupiju, ali i za vjernike „prva i najpreča briga“ da se u Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu skupi i odgoji odgovarajući broj klerika, koji će moći zadovoljiti sve potrebe biskupije. Budući da je, stoji u nastavku, nakon provedbe agrarne reforme biskupije ostala bez posjeda, koji su svojim dohodcima uzdržavali sve biskupijske ustanove i u prvom redu Bogoslovno sjemenište, jedini izvor prihoda predstavljali su dobrovoljni prilozi, za čije je prikupljanje Biskupski ordinarijat uspio dobiti odobrenje nadležnog Ministarstva. Pohvaljujući zalaganje velikog dijela dijecezanskog svećenstva te požrtvornost i darežljivost vjernika, Akšamović napominje kako su pojedine župe u potpunosti izostale od sudjelovanja u godišnjoj akciji prikupljanja darova u novcu i naravi. Kako bi se izbjeglo ponavljanje takvih slučajeva, Akšamović svim svećenicima i vjernicima upravlja apel „da svaki svojim darom bilo u novcu ili živežnim namirnicama, kojima

²⁶⁸ BAĐ, Fond BK, 1929/1950 (12. i 23. prosinca 1950.).

raspoláže, pripomogne sabirnu akciju za Bogoslovno sjemenište“. Pri tome napominje, da zbog velike suše i oskudice u hrani, skupljači budu zadovoljni i s malim prilozima, „osobito onima u živežnim namirnicama“ te da je najveća potreba za namirnicama kao što su luk, krumpir, kupus, mast i žitarice. Na kraju ističe da se u župama na području NR Srbije, gdje prikupljanje priloga izvan crkve nije dopušteno, od idućeg mjeseca, svaku treću nedjelju tijekom sv. Mise, organizira sabirna akcija za potrebe sjemeništa.²⁶⁹

Osjetniji porast broja slučajeva ometanja skupljanja dobrovoljnih priloga ili njihove zaplijene zabilježen je tijekom druge polovine 1951. godine. U jednom od dopisa Biskupskog ordinarijata upućenog sibijskom župniku krajem 1951. godine, navodi se sedam takvih slučajeva i to samo u protekla dva mjeseca. Povodom toga, biskup Akšamović uputio je 6. studenog 1951. godine predstavku Ministarstvu unutrašnjih poslova u kojoj je obavijestio o sve učestalijim smetnjama na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Budući da na ovu predstavku nije od strane Ministarstva upućen nikakav odgovor, novu predstavku Akšamović je uputio 14. prosinca 1951. godine. U njoj je upozorio na slučajeve oduzimanja skupljenih novčanih priloga od Katice Kedješ iz župe Osijek I i uhićenja jedne od sabiračice milodara iz župe Osijek III, iako su obje za svoju djelatnost imale propisano biskupsko ovlaštenje. Na zatraženo objašnjenje od strane osječkog župnika Pavla Matijevića, povjerenik unutrašnjih poslova za grad Osijek odgovorio je da prikupljanje priloga, bilo u župnom uredu ili po kućama, mogu obavljati samo svećenici. Istaknuvši kako je iz navedenih slučajeva vidljivo da u pitanju skupljanja dobrovoljnih priloga ne postoji jedinstveni postupak, Akšamović ponovno traži od Ministarstva da se izda konačno rješenje kojim bi se onemogućile smetnje od strane narodnih vlasti svim onim osobama, koje posjeduju propisanu biskupsku punomoć.²⁷⁰

²⁶⁹ BAĐ, AP, 55/1950 (13. listopada 1950.).

²⁷⁰ BAĐ, Fond BK, 2276/1951 (14. prosinca 1951.), 2307/1951 (24. prosinca 1951.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 639-642.

Na ovakav razvoj situacije u smjeru sve težeg organiziranja sabirnih akcija, zasigurno je velikog utjecaja imalo i imenovanje biskupa Bäuerleina za pomoćnog đakovačkog biskupa u lipnju 1951. godine. Taj je čin, za komunističke vlasti, predstavljao nesumnjiv pokušaj Svete Stolicе da se postavljanjem neprijateljski raspoloženog biskupa umanjí utjecaj, vlastima lojalnog biskupa Akšamovića. Nakon toga, povlašteni položaj koji je, za razliku od ostalih biskupija i nadbiskupija na području NRH, Đakovačka i Srijemska biskupija stekla u pogledu prikupljanja dobrovoljnih priloga izvan crkve i to ponajprije zaslugom biskupa Akšamovića, postupno se mijenjao te je postalo očito da će ustoličenje novog biskupa imati za posljedicu zaoštavanje stava lokalnih, ali i državnih vlasti prema biskupiji. U tom smislu znakovit je i slučaj zabrane skupljanja vjerskih priloga crkvenom odboru iz Brodskog Varoša od strane Mjesnog NO-a, koji je svoj postupak obrazložio riječima: „Vatikan je imenovao novoga biskupa, a nije više đakovački biskup Antun Akšamović, koji je prijatelj sadašnjice i prijašnja dozvola je van snage.“²⁷¹

Umjesto odgovora na Akšamovićevu predstavku upućenu 14. prosinca 1951. godine, istoga dana u *Narodnim novinama* objavljene su izmjene Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira iz 1949. godine, s novom odredbom, koja se odnosila upravo na praksu prikupljanja vjerskih priloga. U članku 7 stajalo je: „Dobrovoljni prilozi ne smiju se prikupljati bez odobrenja nadležnog državnog organa. Za prikupljanje dobrovoljnih priloga na području kotarskog narodnog odbora ili narodnog odbora grada izdvojenog iz sastava kotara, odobrenje daje povjereništvo unutrašnjih poslova kotarskog (gradskog) narodnog odbora, a za prikupljanje dobrovoljnih priloga na području Narodne Republike Hrvatske odobrenje daje Ministarstvo unutrašnjih poslova. Tko prikuplja dobrovoljne priloge bez odobrenja nadležnog

²⁷¹ BAĐ, Fond BK, 2322/1951 (19. prosinca 1951.).

državnog organa kaznit će se kaznom zatvora do 30 dana. Prilozi prikupljeni bez odobrenja oduzet će se u korist Fonda iz čl. 9. Osnovnog zakona o prekršajima.“²⁷²

Odmah po objavi novih zakonskih odredbi, biskup Akšamović zatražio je pojašnjenje od povjereništva unutrašnjih poslova gradskog i kotarskog NO-a u Đakovu, zanimajući se je li novim dopunama zakona opozvana i dozvola za prikupljanje priloga, koju je Biskupski ordinarijat dobio od Ministarstva unutrašnjih poslova u kolovozu 1946. godine. U telefonskom razgovoru Akšamoviću je potvrđeno da je prema naputku Ministarstva navedena dozvola stavljenja izvan zakona te da se daljnja organizacija prikupljanja priloga mora uskladiti s novim zakonskim propisima, nakon čega je svim župnim uredima na području NRH upućen naputak da dok ne prime novu dozvolu privremeno obustave svaku sabirnu akciju, kako bi se izbjegle „neprilike i neugodnosti“. Istoga je dana, 28. prosinca 1951. godine, Akšamović ponovno uputio predstavku Ministarstvu unutrašnjih poslova tražeći novu dozvolu za prikupljanje vjerskih priloga na dijelu Đakovačke i Srijemske biskupije, koji se proteže područjem NRH. U tekstu predstavke Akšamović ističe kako će se prilozi prikupljati isključivo u crkvene svrhe i od strane pouzdanih osoba, koje će dobiti njegovu punomoć te moli da o svemu budu obaviještena i lokalna Povjereništva unutrašnjih poslova kako bi se izbjegle moguće nesuglasice i smetnje, budući su se pojavili slučajevi pozivanja na odgovornost osoba, koje su priloge prikupljali na temelju dozvole iz 1946. godine. Odgovor Ministarstva, koji je uslijedio mjesec dana kasnije, glasio je: „Stupanjem na snagu novog čl. 7. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira nije više moguće obnoviti dozvolu za prikupljanje priloga sa strane ovoga Ministarstva. U pogledu osoba, koje su po ovlaštenju tog Biskupskog ordinarijata vršile sabirnu akciju u vrijeme dok je još bila na snazi dozvola ovog

²⁷² *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), ožujak 1952., 47-48.

Ministarstva iz godine 1946., ovo Ministarstvo će izdati područnim organima potrebne upute u smislu da se takve osobe ne pozivaju na odgovornost.“²⁷³

Donošenje nove zakonske uredbe o prekršajima uzrokovalo je i nove nepravilnosti u njenom tumačenju od strane gradskih i kotarskih odbora, odnosno poreznih komisija u njihovu sastavu. Ukidanjem dozvole za skupljanje dobrovoljnih priloga na području Đakovačke i Srijemske biskupije u pitanje su došle i plaće upravitelja župa, budući su upravo lokalne vlasti, pod izgovorom novog zakona, kažnjavale svećenike koji su od vjernika primali svoju plaću u obliku prihoda u novcu ili naturi. Primljene darove, vlasti su plijenile i time dodatno ugrožavale egzistenciju dušobrižnog svećenstva na području biskupije. Na takvu praksu lokalnih vlasti na području Đakovačke i Srijemske, ali i drugih biskupija u NRH, biskup Akšamović, u svojstvu predstavnika Zagrebačke metropolije, upozorio je u predstavi Predsjedništvu Vlade NRH, istaknuvši kako „narodni odbori ne razlikuju priloge koji se prikupljaju kao darovi pod naslovom 'sabrane akcije' za potrebe župe (na pr. popravak zgrada) i ne odcjenjuju pravilno priloge, koji se doprinášaju za podmirenje ugovorene plaće župnika ili upravitelja župe na području biskupija u okviru N.R. Hrvatske“. Također je napomenuo da su na području NR Srbije župničke plaće opterećene službeničkim porezom od 4,7% i da tamo svećenici nemaju nikakvih problema s prikupljanjem kod sabiranja priloga za svoju plaću, jer župnici stoje u radnom odnosu prema svojim župljanima, što vrijedi za katoličko i pravoslavno svećenstvo, ali i za druge priznate konfesije. Ista takva odredba objavljena je i u okružnici Ministarstva financija NRH u svibnju 1950. godine, ali se zbog izražene samovolje lokalnih vlasti, upozorava Akšamović, gotovo i ne provodi. Prema postojećim zakonskim propisima svećenicima je zajamčeno u ime svoje plaće od vjernika primati priloge, kao što mogu „liječnici kada primaju pacijente u ordinaciji ili ih posjećuju u njihovim kućama primati naplate za svoj rad“, te stoga Akšamović ističe kako se niti radni odnos svećenika prema

²⁷³ BAĐ, Fond BK, 2360/1955 (28. prosinca 1951., 24. siječnja 1952.), 2355/1951 (28. prosinca 1951.).

župljanima, koji je zasnovan njihovim traženjem svećenika za upravu, ne može i ne smije podcijeniti. S tim u vezi, Akšamović u ime Zagrebačke nadbiskupije, Đakovačke i Srijemske biskupije, Senjsko-modruške biskupije i Križevačke biskupije traži da se posebnom uredbom osigura plaća dušobrižnom svećenstvu (župnicima i upraviteljima župa) i to na način koji odgovara postojećem dogovoru odobrenom od strane nadležnih biskupskih ordinarijata te da se crkvenim odborima ne prave smetnje prilikom skupljanja priloga određenih za podmirenje mjesečne ili godišnje plaće župnika. Osim toga, Akšamović u drugom dijelu predstavke upozorava na još jedan primjer nepravilne primjene zakonskih propisa od strane gradskih i kotarskih poreznih komisija, a to je praksa lokalnih vlasti da se prilikom određivanja poreza, kao dohodak svećenika zajednički obračunavaju svećenička plaća, dohodak župskog zemljišta i crkvena milostinja, što za posljedicu ima izrazito visoke poreze, koje svećenici ne mogu podmiriti. Kao primjer, Akšamović navodi župnika iz Donjih Andrijevac, kojemu je nepravilno utvrđen dohodak od 310 000 dinara i određen porez u iznosu od 205 100 dinara. „U jedno malenoj seoskoj župi“, nastavlja Akšamović, „je ovaj postupak izazvao strahovitu sablazan i za svećenika prouzročio beznadno ugrožavanje njegove egzistencije dapače je ugrozio i samu opstojnost iste župe.“ Na kraju predstavke Akšamović moli Vladu NRH da „posebnom uredbom zaštititi svećeničke plaće za njihovu duhovnu službu od samovoljnih postupaka, koji su zakonom protivni, vjernicima mrski a svećenicima i župi štetni“. ²⁷⁴

Nije poznato je li od strane Predsjedništva Vlade NRH stigao kakav odgovor na Akšamovićevu predstavku, no ukoliko i jest, zasigurno nije bio pozitivan, budući da je već u rujnu 1952. godine biskup Akšamović uputio novu predstavku sličnog sadržaja, ovaj puta Ministarstvu unutrašnjih poslova. U njoj je ponovno upozorio na nepravilnu i nezakonu praksu lokalnih vlasti, koji na osnovu čl. 7. *Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira* onemogućuju prikupljanje priloga potrebnih za podmirenje svećeničkih plaća. Ističući kako

²⁷⁴ BAĐ, Fond BK, 1130/1952 (4. srpnja 1952.).

nema logičnog razloga da se *Zakon o radnim odnosima* iz 1948. godine ne primjeni i na dušobrižno svećenstvo, Akšamović moli Ministarstvo da izda odredbu, prema kojoj „prikupljanje priloga za podmirenje svećeničkih plaća nije obuhvaćeno članom 7 citiranog zakona“ te da se u tu svrhu prilozi mogu skupljati i izvan crkve. Neupitna Akšamovićeva upornost u pogledu ublažavanja pojedinih državnih zakona, ali i poštivanja postojećih od strane lokalnih vlasti, kako bi se osigurala materijalno-financijska osnova za uobičajene crkvene djelatnosti na području biskupije, očitovala se i u slanju predstavke Ministarstvu financija NRH, upućene isti dan kad i prethodno spomenuta. U njenom uvodnom dijelu Akšamović je uputio prigovor na rad poreznih komisija gradskih i kotarskih NO-a, koje su od početka 1952. godine započele oporezivati dobrovoljnu crkvenu milostinju. Ističući kako takav porez ne postoji u drugim republikama, navodi uputstvo Ministarstva financija NR Srbije, važeće za dio biskupije na području AP Vojvodine, u kojem stoji: „...u pogledu razreza na prihode od crkvenih sveštenoradnja, prodaja sveća u crkvi, od poklona, koji daju vjernici na tas, po tome rješenju su svi ovi prihodi oslobođeni i ne oporezuju se porezom“. Nasuprot ovoj odluci, na području NRH, navodi Akšamović, po prvi puta u povijesti poreznog poslovanja pojavljuju se traženja lokalnih poreznih komisija, koja se ne mogu opravdati ni jednim postojećim zakonom. Kao razloge neopravdanosti oporezivanja priloga, Akšamović navodi činjenicu da crkvena milostinja ne predstavlja dohodak u smislu poreznih zakona niti ima privrednu djelatnost te da ju vjernici ne daju na korištenje crkvenoj upravi ili svećeniku nego u svrhu uređenja ili nabavke potrebne za održavanje bogoslužja. Predstavku završava zaključkom kako Crkva nije privredna ustanova, nego pripada grupi kulturno-socijalnih organizacija, koje ne samo da ne plaćaju porez „nego ih država prema mogućnosti pomaže, kako je to u Ustavu predviđeno i za crkvu“. ²⁷⁵

²⁷⁵ BAĐ, AP, 29/1952 (22. rujna 1952.), 31/1952 (22. rujna 1952.).

Neugodnosti od strane lokalnih vlasti predstavnici Katoličke crkve doživljavali su i zbog primanja nagrade u novcu ili naturi za obavljeni vjerski obred, kao što su blagoslov kuća, blagoslov grobova, obred vjenčanja ili sprovoda i sl. Raspravljajući o tom problemu na Dekanskoj konferenciji u Đakovu 1952. godine, istaknuto je kako su najveći problemi zabilježeni u Valpovačkom i Brodskom kotaru te je svećenicima preporučeno da vjernike obavijeste da, kako bi se izbjegle neprilike, prilikom blagoslova kuća ne daju nikakve nagrade, ali da se tijekom jedne od idućih nedjelja u crkvi postavi škrabica za tu svrhu. Također je iznijet i stav pojedinih lokalnih činovnika kako smetnji ne bi bilo kad bi se primljeni dar pravilno taksirao i za njega platio porez, što su svi prisutni kategorički odbili, ali je dogovoreno da svaki svećenik u tom pitanju treba postupati u skladu s mjesnim prilikama. U pogledu blagoslova grobova, istaknuto je da slučajevi zabrane primanja nagrade ili namjere njihova oporezivanja, nisu zabilježeni.²⁷⁶

Pitanje primanja nagrade obavljeni vjerski obred ipak je riješeno u siječnju 1953. godine kada je, nakon predstavki upućenih krajem 1952. godine od strane Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu i Biskupskog ordinarijata u Đakovu, Ministarstvo unutrašnjih poslova obavijestilo Komisiju za vjerske poslove da je „područnim organima izdano uputstvo da svećenici prilikom blagoslova kuća za naručenu radnju /izvršenje blagoslova/ mogu primiti nagradu novcu“.²⁷⁷

U svibnju iste godine *Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica* potvrđena je navedena odluka, a postupak skupljanja vjerskih priloga reguliran je člankom 12, koji glasi: „Nitko ne može biti prisiljen ni spriječen da daje priloge u vjerske svrhe. Prikupljanje priloga u vjerske svrhe slobodno je u crkvama, hramovima i drugim prostorima koji su za to određeni. Izvan ovih mjesta prikupljanje priloga može se vršiti samo po odobrenju narodnog kotara odnosno grada. Svećenici mogu primiti nagradu u novcu ili na drugi uobičajeni način za

²⁷⁶ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Dekanska konferencija XXVII, 17. i 19. lipnja 1952.

²⁷⁷ BAĐ, Fond BK, 1144/1953 (17. kolovoza 1953.); *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), travanj 1953., 64.

obavljanje vjerskih obreda koje vrše na zahtjev pojedinca, bez obzira da li se vjerski obred vrši u crkvama ili hramovima, domovima vjernih ili na drugom mjestu na kome se obred uobičajeno vrši.“²⁷⁸

Donošenjem *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* konačno su ozakonjene dugogodišnje namjere komunističkih vlasti da se vjerske aktivnosti, pa tako i prikupljanje vjerskih priloga ograniče isključivo na crkvene prostore. S druge strane, pozitivan aspekt novog zakona bio je taj, što je njime očigledno u velikoj mjeri zaustavljena samovolja lokalnih vlasti u pogledu skupljanja dobrovoljnih vjerskih priloga, budući se u dostupnim arhivskim spisima dijecezanskog arhiva slični problemi, na koje su se do tada žalili župni uredi, gotovo i ne spominju. Poznat je tek jedan slučaj novčanog kažnjavanja zbog prikupljanja vjerskih priloga bez odobrenja nadležnog NO-a, i to donjomiholjačkog župnika Ivana Vajde, koji je kažnjen sa 6000 dinara, a časne sestre Karolina Titinger, Milica Đambić, Marija Vujković i Angelina Kuhar s 1000 dinara.²⁷⁹ Biskupski ordinarijat, kao i ostali predstavnici Katoličke crkve na području Đakovačke i Srijemske biskupije, prilagodili su se zadanoj situaciji te dodatno pojačali promidžbene aktivnosti među vjernicima o potrebi davanja dobrovoljnih priloga, upozoravajući pri tome župnike da ne izlaze izvan djelokruga važećih zakonskih propisa, kako bi se izbjegle moguće neugodnosti. Materijalna i financijska ovisnost Katoličke crkve o prihodima ratom osiromašenih vjernika, koja je nastala kao rezultat državne politike, dodatno je pojačana tijekom idućih godina uslijed iznimno velikih poreza, zbog kojih su pojedine župe, ali i središnje crkveno-vjerske organizacije na području Đakovačke i Srijemske biskupije trpjele velike materijalne gubitke. Motivi takve izuzetno oštre porezne politike prema Katoličkoj crkvi u NRH jasno se mogu nazrijeti iz izjave predsjednika Savezne komisije za vjerske poslove Dobrivoja Radosavljevića, kako je

²⁷⁸ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), lipanj 1953., 94.

²⁷⁹ BAĐ, Fond BK, spisi AA, 5/1957 (21. siječnja 1957.).

potrebno voditi “različitu poreznu politiku po republikama i to zavisno od stupnja suradnje i odnosa države i Crkve“.²⁸⁰

²⁸⁰ M. AKMADŽA, *Franjo Šeper. Mudročću protiv jednoumlja*, Zagreb, 2009, 52.

6. POLOŽAJ VJERSKE NASTAVE

Održavanje vjerske nastave u državnim školama predstavljalo je pitanje od iznimne važnosti, kako za Katoličku crkvu, tako i za komunističke vlasti. Od trenutka uspostave komunističkog režima pitanje vjeronauka nametnulo se kao jedno od najakutnijih problema, koje je tijekom godina dodatno zaoštravalo, ionako uveliko narušene, crkveno-državne odnose. Degradacijom vjeronauka na razinu izbornog predmeta i njegovim ukidanjem u višim razredima srednjih škola, komunističke su vlasti, još prije završetka rata, započele proces potiskivanja Katoličke crkve kao moralnog i ideološkog autoriteta među školskom djecom i mladeži. Takvi postupci, suprotni dotadašnjoj praksi i tradiciji, za Katoličku su crkvu bili neprihvatljivi, na što je u svojim brojnim predstavkama upućenim državnim vlastima, upozoravao i nadbiskup Stepinac. Nagovijestivši da Crkvi predstoji „borba za odgoj mladeži“, Stepinac u predstavkama napominje da je dužnost državne vlasti osigurati nesmetano održavanje vjerskog i moralnog odgoja djece u školama, te da ukidanje vjerske nastave u višim razredima srednjih škola predstavlja otvoreni čin nepovjerenja i zapostavljanja prava Katoličke crkve.²⁸¹

O položaju vjeronauka u novim društveno-političkim okolnostima raspravljalo se i na prvoj Biskupskoj konferenciji po završetku rata, u rujnu 1945. godine. U Pastirskom pismu, upućenom s konferencije, stoji: „U višim razredima srednjih škola u Hrvatskoj vjerska je pouka sasvim ukinuta. Taj se postupak obrazložio načelom slobode savjesti. Ne može se međutim shvatiti, zašto su vlasti u Hrvatskoj tako postupale. One su sasvim nejednako primjenile načelo slobode savjesti u nižim te višim razredima srednjih škola. Sloboda savjesti treba, da jednako vrijedi u nižim kao i u višim razredima srednjih škola. Jer inače se događa, kao u ovom slučaju da je mladjim učenicima nižih razreda srednji škola ili njihovim

²⁸¹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 82-84.

roditeljima dana sloboda odluke za vjeronauk a oduzeta je učenicima viših razreda, od kojih oni sa 18 godina imaju i izbornu pravo, a nemaju slobode savjesti u pitanju izbora vjeronaučne obuke, jer im je ona upravo u ime slobode savjesti oduzeta.“²⁸² Predstavke nadbiskupa Stepinca i ostalih katoličkih biskupa, kao i Pastirsko pismo nisu polučili željeni uspjeh u smjeru poboljšanja položaja katoličkog vjeronauka u školama, što je potvrđeno i ustavnim odredbom o odvajanju škole od Crkve.

Iako vjeronauk formalno nije bio zabranjen, u idućem je razdoblju komunistički režim, donošenjem različitih odredbi, nastojao njegov utjecaj u školskom sustavu svesti na najmanju moguću razinu. Takva metodologija bila je na tragu Titova stava, da se zbog mogućeg negativnog odjeka u domaćoj i svjetskoj javnosti ne treba nagliti s ukidanjem vjeronauka. Umjesto radikalnog obračuna s vjerskom obukom u školama, do konačne odluke o školovanju djece i položaju vjeronauka, Tito savjetuje: „...a do tada majke i sestre imaju zadaću da našu djecu odgajaju u novom duhu...“²⁸³ U skladu s tim, komunističke su vlasti iznimno važnu ulogu namijenile i prosvjetnom sustavu, na način da se uspostavom kontrole nad cjelokupnim odgojno-obrazovnim procesom stvori iznimno pogodan i učinkovit medij za provedbu sustavne ateizacije i marginalizaciju vjeronauka.

²⁸² BAĐ, Ostavština, Fascikl: Biskupska konferencija Jugoslavije – CCXI, *Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije*.

²⁸³ Tomislav VUKOVIĆ, Dokumenti Agitpropa o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku, u: *Glas Koncila*, br. 14, Zagreb, 2006., 25.

6.1. PROSVJETNA POLITIKA KOMUNISTIČKE JUGOSLAVIJE PREMA RELIGIJI

Prosvjetni sustav, kao jedan od najjačih sredstava državne kontrole, u komunističkoj je Jugoslaviji, osim oblikovanja svijesti i svjetonazora u skladu s novim društvenim uređenjem, imao i vrlo važnu ulogu u protureligijskoj promidžbi, koja je postala sastavnim dijelom poslijeratnog odgojno-obrazovnog procesa. Budući je odgajanje novih generacija, koje će biti nositelji i nastavljači novousposavljenog režima bilo jedno od važnijih političkih ciljeva, utjecaj politike na cjelokupni obrazovni sustav bio je neizbježan. Uska povezanost politike i prosvjete, kao i nedemokratska priroda državnog uređenja imali su za posljedicu preobrazbu škole od „zajednice radoznalih“ u društvenu ustanovu, čiji je zadatak bio pripremiti mladi naraštaj za preuzimanje društvenih funkcija. S tim u vezi obrazovni proces poprimao je osobine indoktrinacije, odnosno prenošenje znanja i vrijednosti prožetih režimskom ideologijom u svrhu depersonalizacije pojedinca te formiranja dobrog i lojalnog radnika i podanika. Takvo političko usmjeravanje obrazovanja, prema Erichu Frommu, imalo je za cilj stvaranje karaktera koji „žele da učine ono što moraju učiniti“.²⁸⁴ Sličnu tezu podupirao je i francuski filozof Louis Althusser, koji je smatrao da niti jedna klasa ne može zadržati vlast isključivo upotrebom sile, te da je ideološka kontrola daleko djelotvornije sredstvo za očuvanje vlasti: „Fizička sila nedjelotvorno je sredstvo kontrole u usporedbi s pridobivanjem srdaca i duha. Održavanje klasne vladavine uglavnom ovisi o reprodukciji ideologije vladajuće klase.(...) Ideološki državni aparati prenose ideologiju vladajuće klase stvarajući time lažnu klasnu svijest koja uglavnom održava podređenu klasu i njezinom podložnom položaju.“²⁸⁵

²⁸⁴ Miroslav VUJEVIĆ, *Uvod u sociologiju obrazovanja*, Zagreb, 1991., 27, 90, 99.

²⁸⁵ Michael HARALAMBOS-Robin HEALD, *Uvod u sociologiju*, Zagreb, 1994., 179-180.

Politička socijalizacija u Jugoslaviji, koja se u školi provodila kroz sadržaj nastavne građe, način rada nastavnčkog kadra, upotrebu nastavnih metoda, odnos između učenika i nastavnika, imala je, po uzoru na SSSR, sljedeće ciljeve: 1. Formiranje marksističkog lenjinističkog pogleda na svijet; 2. Odgoj u duhu jugoslavenskog socijalističkog patriotizma; 3. Širenje političkog horizonta kod učenika; 4. Borba protiv ostataka starog svijeta. Iz navedenih ciljeva vidljivo je da je primarni cilj političkog odgoja u školama bio oblikovanje svijesti za koju će „ono što je društveno značajno biti i individualno značajno“.²⁸⁶

Kako je transformacija društva kroz prosvjetni sustav podrazumijevala i obračun s ostacima starog i zaostalog društvenog poretka, položaj vjeronauka u školama bio je prilično nezavidan. U koncepciji škole, okrenutoj prema najsuvremenijim znanstvenim dostignućima, stvaranju čovjeka kao slobodne i samostalne ličnosti, mjesta za shvaćanja koja nisu bila rezultat znanosti i životne prakse, nije bilo. Pod izlikom da je riječ o praznovjerju te srednjovjekovnim i malograđanskim navikama, koje se trebaju svesti na privatne okvire pojedinca, obrazovni sustav podređen je sustavnoj ateizaciji i omalovažavanju religije i vjeronauka, nastojeći ukloniti i taj preostali utjecaj Crkve na školsku mladež. Novi i napredniji obrazovni sustav komunističke Jugoslavije uvelike se temeljio na Engelsovoj kritici religije, prema kojoj je „neznanje, nepoznavanje prirodnih i društvenih sila, bitni uzrok pridavanja njima nadnaravnih personificiranih moći“. Na tom tragu je i većina Titovih izjava o utjecaju religije i njoj suprotstavljenog komunističkog svjetonazora na društvo, u kojima prevladava stav da je visok stupanj tehničkog, znanstvenog i kulturnog razvitka jedan od glavnih preduvjeta za prevladavanje religioznih predrasuda: „Ljudi će se razvitkom, s podizanjem svog kulturnog nivoa i upoznavanjem prirode dobijati svoju duhovnu hranu i doći do saznanja da nema neke natprirodne sile koja im to oduzima ili daje, kad ljudi budu ovladali

²⁸⁶ M. VUJEVIĆ, *Uvod u sociologiju obrazovanja*, 43, 101.

prirodom, a danas oni njom sve više ovladavaju, religija će pomalo nestajati i ljudi će dobiti nov oblik svoje duhovne hrane.“²⁸⁷

U borbi protiv religije, glavna zadaća škole bila je da se svojim znanstvenim, progresivnim i pozitivnim naučavanjem bori protiv utjecaja reakcionarnih svećenika i njihovog neprijateljskog djelovanja, koji su za komunistički režim predstavljali najvećeg idejnog i političkog neprijatelja, „koji raspolaže s najperfidnijim metodama i oblicima trovanja naše omladine“. Ovakvo poučavanje ponajviše je dolazilo do izražaja u nastavnim programima predmeta jezika i književnosti, povijesti, društveno-moralnog odgoja, pa čak i zemljopisa. S tim u vezi, prilikom obrađivanja pojedinih nastavnih jedinica jedan od glavnih prioriteta bio je naglašavanje negativnog utjecaja religije i Crkve u povijesti, ali i sadašnjosti. Tako se tijekom obrade gradiva o agrarnoj reformi obvezno isticao neprijateljski stav svećenstva zbog gubitka materijalnih dobara, dok su se prilikom predavanja o geocentričnom i heliocentričnom sustavu kao važne povijesne poveznice isticale borba srednjovjekovne crkve protiv znanosti, inkvizicija i proganjanje svake znanstvene misli.²⁸⁸

Iznimno važnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu stvaranja novog socijalističkog čovjeka zauzimao je učitelj, odnosno profesor. Svojim primjerom lojalnog i režimu odanog pojedinca, kako u nastavi tako i izvan nje, nastavnički kadar predstavljao je posrednika između države, koja pomoću točno utvrđenog programa želi ostvariti svoje političko-društvene ciljeve i učenika koji se po tom planu i programu moraju osposobljavati. Ideološko-politička spremnost učitelja i prilagodljivost u tumačenju pojedinih nastavnih jedinica bili su glavni preduvjet za uspješnost borbe protiv svećenstva: „Borba za djecu može biti efikasna samo onda ako svaki učitelj, svaki odgojitelj uopće bude duboko svjestan svoje dužnosti i ako shvatanje koje mora imati svaki građanin naše socijalističke zemlje potpuno apsorbuje.“

²⁸⁷ Nikola SKLEDAR, *Um i religija*, Sarajevo-Zadar, 1986., 39; MARKS-ENGELS-LENJIN-TITO, *O religiji*, Sarajevo, 1982., 404.

²⁸⁸ T. VUKOVIĆ, *Dokumenti Agitpropa...*, br. 15, 9. travnja 2006., 25; T. VUKOVIĆ, *Dokumenti Agitpropa...*, br. 19, 7. svibnja 2006., 25.

Prema naputcima lokalnih partijskih organizacija učiteljima u osnovnim školama na području Đakovačke i Srijemske biskupije vidljivo je inzistiranje o usklađivanju pojedinih jedinica unutar nastavnih predmeta s nastavom vjeronauka: „...ako pop na času vjeronauka predaje metodsku jedinicu postanak prvih ljudi onda učitelj u svom planu treba da učenicima poda takovu građu koja će popovu teoriju razbiti. No da bi on to postigao mora znati tu metodsku jedinicu obraditi uvjerljivije nego pop, tako da učenici zaista uvide, da je teorija koju je pop predavao lažna.“ Kako bi se osiguralo što uspješnije političko usavršavanje prosvjetnih radnika državne su vlasti nekoliko puta godišnje organizirale višednevne idejno-političke tečajeve, koji su se održavali uglavnom tijekom školskih praznika. Na tečajevima se, na temelju komunističke literature (Lenjin, Karedelj i sl.), posebna pozornost posvećivala podrijetlu i društvenoj ulozi religije, uvjetima održavanja religioznih predrasuda u kapitalizmu i prijelaznom razdoblju, perspektivi odumiranja religije, odnosu radničke klase i Partije prema religiji te načinima učinkovite borbe protiv religije. Krajnji cilj tečajeva bio je uklanjanje pasivnosti i nedostatka idejnosti u nastavi, koji su se smatrali najvećom kočnicom u razvoju školstva. Ti su problemi najizraženiji bili neposredno nakon rata te se u izvještaju o stanju i problemima školstva u NRH iz 1949. godine posebice ističe opterećenost većine nastavnčkog kadra „starim shvaćanjima“ i „oportunizmom“. U preodgajanju takvih pojedinaca vrlo su važnu ulogu imali ravnatelji škola, za koje se nastojalo da budu iz redova Partije. Njihovim zalaganjem, kao i ostalih partijskih aktivista u školi, kako dalje stoji u izvješću, „mnogi su nastavnici revidirali svoja stara shvaćanja i idealističku orijentaciju i promijenili svoj odnos prema radu, stekli nova stručna znanja osnovana na naučnim principima i tako se sve više oslobadjaju svojih nenaučnih gledanja“. Osim toga, zadaća ravnatelja bila je i kontrola vjeronaučne nastave, na način da se od svećenika traži detaljan plan mjesečnog nastavnog rada uz održavanje predavanja na roditeljskim sastancima, kako bi se i kod roditelja razbile vjerske predrasude i kućni odgoj uskladio s onim u školi. Na roditeljskim sastancima

ravnatelj i razrednici tumačili su roditeljima „kako je nezgodno ako odgajaju svoju djecu u religioznom duhu i time djeluju suprotno školi odnosno odgoju, kojega škola daje i dovode djecu u tešku dilemu. Ako žele svojoj djeci dobro, roditelji moraju bez obzira na svoje lične osjećaje dati svojoj djeci mogućnost savremenog razvijanja“. Kao primjer pozitivnog djelovanja nastavničkog kadra i ravnatelja, u izvorima se spominje gimnazija u Vukovaru, gdje se kao dokaz iznimne uspješnosti u borbi protiv utjecaja svećenstva u školama ističe činjenica da su svećenici tužili troje nastavnika zbog ometanja vjeronauka. Iako su aktivnosti u suzbijanju nepoželjnih elemenata u školama, tijekom niza godina bile prilično izražene, u spomenutom izvješću CK KPH iz 1949. godine, uz navođenje pojedinih svijetlih primjera, zapaža se i određeno nezadovoljstvo nedovoljno ostrim „raskrinkavanjem i čišćenjem“ neprijateljskih pojava među nastavnicima. Ističu se primjeri formalističkog i činovničkog pristupa nastavi pojedinih nastavnika, koji nisu u potpunosti usvojili zadatak i smisao političkog odgoja u školi te pojave površnog i nesistematskog iznošenja nastavnog gradiva: „...govoreći o kreću i njegovoj važnosti u gradjevinarstvu (učiteljica, *op.a.*) iznosi učenicima kako se krečna voda upotrebljava za konzerviranje jaja, spominje i druge nepotrebne činjenicom a ni jednom riječju ne iznaša važnost kreča za našu izgradnju...“ Nadalje, kao primjer „nenaučnog“ predavanja povijesti spominje se nastavnik iz Samobora, koji tijekom predavanja o borbi latinske crkve i narodnog svećenstva u vrijeme kralja Tomislava zaboravlja tu tematiku povezati s tadašnjim „djelovanjem nenarodnog svećenstva koje vodi otvorenu i prikrivenu borbu protiv naše izgradnje...“ Osim navedenih i sličnih primjera, koji govore o problemu nedostatka idejnosti u nastavi, u izvješću se upozorava i na neke primjere pretjerivanja u primjenjivanju iste, pa tako pojedini nastavnici povijesne osobe, koje su u tadašnjem režimu smatrane pozitivnima (Ljudevit Posavski, kralj Tomislav, Matija Gubec, Matija Ivanić), redovito identificiraju s Titom, a svi pokreti za oslobođenje kroz povijest uspoređuju se s NOB-om. Umjesto ovakvog načina rada, učiteljima se preporuča: „Nije

dovoljno u školi samo govoriti o značenju i veličini druga Tita, nego škola naprotiv mora kod učenika razviti ljubav prema drugu Titu i odlučnost da se za njega bori, da ga brani, ako je potrebno, pa i da gine za njega.“²⁸⁹

Uz ispravno i politički prihvatljivo djelovanje u nastavnom procesu, nastavnički je kadar i svojim izvanškolskim aktivnostima i načinom života trebao biti primjerom svojoj poslovnoj i privatnoj okolini. Upravo je u ovom segmentu bilo ponajviše problema i skretanja od zadane linije, osobito u odnosu prema religiji i Crkvi. Na te se negativnosti upozorava i u izvješću, uz isticanje kako nastavnici „ne shvaćaju da čitav školski život i sve što je u neposrednom ili posrednom doticaju sa školom treba da bude prožeto idejnošću i borbenošću“. Takvo ponašanje pojedinih nastavnika, koje nije bilo skladu s normama zadanim od strane škole, odnosno države, dovodilo je u pitanje zadržavanje posla, a česte su bile i pojave prisilnog premještanja u drugu školu. U prilog tome govori i primjer učiteljice iz Laslova Magdalene Polgar. Naime, prilikom redovnog sastanka Savjeta građana za prosvjetu i kulturu pri NOK Osijek, održanog 12. lipnja 1951. godine, učiteljici je prigovoreno da u svoje izvanškolsko vrijeme poučava djecu crkvenim pjesmama, organizira mise i gradnju crkve u Vendelovcu. Uz napomenu, da takvo ponašanje nije primjereno jednom prosvjetnom radniku, predsjednik Savjeta zamolio je učiteljicu da se očituje o navedenim pritužbama. Na to je učiteljica Polgar izvadila tekst Ustava FNJR i pročitala članak 25. o slobodi savjesti i vjeroispovijesti te potvrdila istinitost optužbi, uz napomenu da izvršavanjem zadataka koje propisuje rimokatolička vjera ne čini nikakvo zlo državi i narodu, jer u razredu i školi svoj posao radi savjesno. Iz daljnjeg izlaganja članova Savjeta saznajemo da je učiteljica Polgar odavno poznata kao dobra katolkinja, te da je zbog svog izvanškolskog rada već nekoliko puta

²⁸⁹ DAO 312, Kotarski komitet SKH Osijek 1945.-1968., Opći spisi, kut. 4, Fascikl: Uputstva bez broja - 1957.; DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., Prosvjeta i kultura, 1955.-1961., kut. 1487, Fascikl: Utjecaj klera – 1956., 77/1956 (9. ožujka 1956.); Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb, 2002., 202.
T. VUKOVIĆ, Agitpropova isprava o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku, u: *Tkalčić*, br. 10, Zagreb, 2006., 748-755.

bila premještena. Nije propuštena ni prilika da se istakne i negativna uloga svećenstva kroz povijest, osobito u razdoblju NDH te da stoga ne može biti opravdanje „da prosvjetni radnik ne čini zločin prema svome narodu, ako u školi govori jedno a van škole drugo i time dovodi djecu u zabludu“. Učiteljici je zatim preporučeno da „kad je već toliki fanatik“ promijeni zanimanje, jer na dužnosti nastavnika „samo truže nenaučnim stvarima djecu“. Na pitanje može li vjeru zadržati samo za sebe, bez javnog sudjelovanja u vjerskim aktivnostima, učiteljica Polgar odgovorila je: „Činit ću sve što mi savjest naredi.“ Konačni zaključak Savjeta bio je da se učiteljica Polgar premjesti u školu u Vladislavcima, gdje je očito nastavila sa svojim izvanškolskim aktivnostima, budući da se u zapisniku Savjeta za prosvjetu i kulturu NOK Osijek iz siječnja 1953. godine, spominje upućivanje zahtjeva Savjetu za prosvjetu i kulturu u Zagrebu za njenim premještanjem s područja NOK Osijek.²⁹⁰

Iznimno važna uloga u borbi protiv „štetnog utjecaja klera“ bila je namijenjena i brojnim pionirskim i omladinskim organizacijama, koje su djelovale u školama. Zadatak organizacija, između ostalog, bio je da učenicima koji pohađaju vjeronauk kao alternativu ponude različite sportske, književne, kulturne i slične sadržaje, uz organiziranje predavanja na kojima bi se raspravljalo o problematici postanka zemlje i razvoja religije te različitim temama iz biologije i astronomije. Omladinske i pionirske organizacije također su bile aktivne i u organiziranju pojedinih zanimljivih aktivnosti, kao što su čitanje beletristike i popularnih znanstvenih knjiga, u vrijeme održavanja sata vjeronauka, s ciljem smanjenja postotka učenika koji pohađaju vjersku nastavu. Kako je protuvjerska i protuvjeronaučna promidžba bila jedna od temeljnih sastavnica ovih organizacija svjedoči i dopis Saveza pionira NRH iz travnja 1952. godine u kojem, između ostalog stoji: „Na prvo mjesto u odgoju suvremenog djeteta dolazi borba protiv odgoja građenog na osnovi srednjovjekovnih malograđanskih

²⁹⁰ T. VUKOVIĆ, *Agitpropova isprava...*, 756; K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda...*, 193.; DAO 59, Oblasni NO Osijek 1949.-1951., Zapisnici sastanka Povjereništva za prosvjetu i kulturu po kotarevima i gradovima – Kotar Osijek, Zapisnik od 12. lipnja 1951.; DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967.; knjiga 420, Zapisnici savjeta za prosvjetu i kulturu NO-a kotara Osijek 1950.-1953., Zapisnik od 12. siječnja 1953.

navika, osobina mistike idealiziranja, na kojim osnovama u prvom redu stoji odgojno djelovanje klera, koje je najčešće protkano i neprijateljskim djelovanjem zbog vlastitih svojih prljavih interesa.“²⁹¹

Kako su upravo školska mladež i omladina predstavljali društvenu skupinu, koja je bila najpodložnija utjecaju svećenstva i Crkve, za komunističke je vlasti iznimno bilo važno da organizacije, koje su okupljale te uzraste, pronađu odgovarajući i primjeren način, pomoću kojih će, među njima, promovirati nove društvene vrijednosti, kao što su: socijalistički humanizam, revolucionarnost, proleterska solidarnost, principijelnost, budnost, istinoljubivost, jugoslavenski patriotizam i sl. Kao negativne pojave u nastojanju za ostvarivanjem tih ciljeva navode se primjeri popisivanja i napada na omladinu koja ide u crkvu ili nosi križeve oko vrata, od strane pojedinih predstavnika omladinskih organizacija. Takve, prema mišljenju vlasti, nepravilne metode, imale su izrazito negativne učinke, suprotne od očekivanih, i to osobito na „omladinu koja se kolebala“. Svjesne da se silom i zabranama ne mogu postići kvalitetni i dugotrajni rezultati u borbi protiv religije, prosvjetne su vlasti inzistirale na, po njima, konstruktivnijim odgojnim rješenjima u smislu organiziranja dječijih priredbi, unutar kojih bi se ubacilo kraće odgojno predavanje, znanstvenog objašnjavanja životnih pojava, čitanja različitih biografija kao što je Titova ili Teslina, te općenito svih onih sadržaja i oblika rada kojima bi se omladina vezala „za sve što je humano“.²⁹²

Osim toga i u političkim izvješćima s terena učestalo se ukazivalo na problem prevelike podložnosti omladine „štetnom utjecaju“ svećenstva, a prijedlozi za sprječavanje takvih negativnih pojava uglavnom su bili na tragu njihovog uključivanja u različite omladinske organizacije i sudjelovanjem u zajedničkim radnim akcijama: „Na takovim

²⁹¹ T. VUKOVIĆ, *Dokumenti Agitpropa...*, br. 13, 26. ožujka 2006., 25; DAO 312, Kotarski komitet SKH Osijek 1945.-1968., Opći spisi, kut. 4, Fascikl: Uputstva (bez broja) - 1957.

²⁹² DAO 312, Kotarski komitet SKH Osijek 1945.-1968., Opći spisi, kut. 4, Fascikl: Uputstva (bez broja) - 1957.; DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., kut. 801, Zapisnici savjeta za prosvjetu i kulturu 1951.-1957., Zapisnik od 12. studenog 1956.

radovima trebalo bi omladinu sjediniti i putem štampe popularizirati tako da bi ista omladina dobila poleta za zajednički rad i onda omladini prići, socijalističkom izgradnjom. Mišljenja smo da bi samo na taj način odvojili omladinu od klera i ujedinili je.“²⁹³

Učenici, koji su svojim postupcima i stavovima pokazivali određene religijske sklonosti i pasivnost u pionirskim ili omladinskim aktivnostima, osim što su bili izloženi prijeziru dijela okoline, bilo je i slučajeva pokretanja stegovnog postupka od strane školskih vlasti. Primjere za to nalazimo i na području Đakovačke biskupije, točnije u vukovarskoj gimnaziji, gdje je učenica VII. razreda Ljubica Šokčević kažnjena izbacivanjem iz škole bez mogućnosti prijelaza u drugu školu i bez mogućnosti polaganja privatnog ispita zbog kršenja pravila o vladanju i učenju učenika gimnazija, klasičnih gimnazija, učiteljskih i viših razreda sedmogodišnjih škola u NRH. Disciplinska kazna izrečena je zbog toga što je učenica na blagdan Spasova u školu došla u svečanom odijelu te nakon prvog sata zatražila od razrednika da ju pusti kući s isprikom da joj je sestra bolesna, a roditelji nisu kod kuće. No, učenica je iz škole otišla u crkvu na misu, gdje je zatečena od strane školskog kolege, inače člana Sekretarijata Narodne omladine. Istoga dana, učenica je zbog svojih postupaka saslušana od strane Nastavničkog zbora i tom je prilikom izjavila da nije svjesno obmanula razrednika i prekršila školska pravila te da je jedina njezina krivica što nije odmah otišla kući. Nakon održanog saslušanja, zaključak sjednice Nastavničkog zbora bio je da se „ovako štetni član škole i Omladinske organizacije“ kazni isključenjem iz škole, uz obrazloženje: „Učenica je do sada pokazala krajnju pasivnost u svim akcijama Narodne srednjoškolske omladine i svjesno je kršila disciplinska pravila, za prekršaj se ne kaje i ne priznaje ga, svijesno i sa predumišljajem je prevarila razrednika, školu i narodne vlasti, a uza sve to što ju je omladina više puta nastojala opomenama i savjetima navesti na pravi put u socijalističkoj izgradnji naše domovine, ona je ostala pasivna i savjeti nisu pomogli.“ Na odluku škole žalbu je

²⁹³ DAO 308, Kotarski komitet SKH Donji Miholjac 1945.-1955, Opći spisi, kut. 1, Sastanak Partijske jedinice OZN-a Donji Miholjac (bez nadnevka i broja spisa).

Prosvjetnom odjelu Oblasnog NO Osijek, podnio otac učenice, Antun Šokčević. U žalbi je istaknuto da učenica nije neopravdano izostala jer je za izbjivanje iz škole dobila dopuštenje od razrednika, koji joj nije odredio kako će utrošiti svoje slobodno vrijeme te je imala potpuno pravo otići i u crkvu. Školski kolega, koji ju je zatekao u crkvi i naredio da se vrati u školu, tim je činom prekršio ustavne odredbe o slobodi obavljanja vjerskih dužnosti, zbog čega bi trebao odgovarati pred zakonom. Na kraju, otac učenice napominje da je izrečena kazna izuzetno oštra, budući je školska godina pri kraju, a odluku o zabrani privatnog polaganja ispita, kojom se nanosi velika šteta učenici, ali i roditeljima, naziva „nečuvenom i strašnom“. U svom očitovanju Oblasnom NO Osijek o podnijetoj žalbi, kao i cjelokupnom slučaju učenice Ljubice Šokčević, ravnatelj vukovarske gimnazije apelira da se žalba, iz koje „izbija drskost i moralna niskost podnosioca“ odbije kao neistinita, zlonamjerna i tendenciozna, a ispravnost odluke školskih vlasti, između ostalog, opravdava sljedećim argumentima: „Kažnjena učenica je vjerski fanatik. Kao takva svjesno je negativno djelovala na okolinu, naročito na mlađe učenice. Sva nastojanja Omladinske organizacije da je osvijeste ostala su bezuspješna. Učenica je ustrajala u svojoj zaslijepljenosti i svjesno ignorirala sva nastojanja i akcije Omladinske organizacije.“ Konačna odluka Oblasnog NO Osijek potvrdila je odluku o isključenju Ljubice Šokčević iz škole bez prava prijelaza u drugu školu, ali uz dopuštenje polaganja privatnog ispita, s napomenom, da su mišljenja kako će izmijenjena kazna povoljno djelovati na učenicu „i da će svoje osnovne dužnosti u duhu Pravila u buduće savjesnije vršiti“.²⁹⁴

Stanje u školama, posebice u pogledu utjecaja i djelovanja svećenstva, pratilo se inspekcijskim pregledima prosvjetnih inspektora, koji su nakon pregleda škole, razgovora s

²⁹⁴ DAO 59, Oblasni Narodni odbor Osijek 1949.-1951, Povjereništvo za prosvjetu i kulturu, kut. 148/1949. - Zapisnik o preslušanju održanom 26. svibnja 1949.; Zapisnik sjednice Nastavničkog zbora održane 27. svibnja 1949.; Žalba Oblasnom NO Osijek od 30. svibnja 1949.; 457/1949 (2. lipnja 1949.); 1030/1949 (14. lipnja 1949.).

nastavničkim kadrom, ravnateljem, a ponekad i učenicima podnosili izvještaj o odnosu pojedine škole prema religiji i vjeronauku. Kao posebno problematična škola u tom pogledu s područja Đakovačke i Srijemske biskupije, tijekom pregleda prosvjetnog inspektora, istaknula se đakovačka gimnazija. U izvješću o stanju škole navodi se podatak od 70% učenika koji pohađaju vjeronauk i crkvene obrede i ne vjeruju u ono što uče u školi, što su učenici otvoreno potvrdili i pred samim inspektorom. Otvorenost učenika u izražavanju svojih vjerskih stavova, stoji u nastavku, posljedica je nepravilnog rada nastavničkog kadra, koji „nije poduzeo nikakove konkretne mjere da se širenjem odgovarajuće literature, kroz nastavu društvenog i moralnog odgoja i t.d. ozbiljnije suprostavi uticaju klera na omladinu“. Osim toga, istaknuto je da se među učenicima đakovačke gimnazije vodi kampanja protiv učenika Stjepana Crepića, koji je na Omladinskoj konferenciji napao dio nastavničkog kadra zbog „klerikalizma i šovinizma“. Negativno su okarakterizirane i navike učenika, koji nastavnike i inspektore nisu pozdravljali sa 'zdravo' nego isključivo s 'dobar dan', što je primjećeno i među samim nastavnicima i ravnateljem, koji se međusobno oslovljavaju s 'gospodine', a ne s 'druže'. Također je, kao jedan od bitnih nedostataka škole, istaknuta i činjenica da unutar nastavničkog zbora nema niti jednog člana Saveza komunista (SK). Konačnim zaključkom prosvjetnog inspektora, donesenim nakon tri posjete đakovačkoj gimnaziji u razdoblju od rujna do prosinca 1955. godine, stanje u školi ocijenjeno je kao iznimno složeno, koje zahtijeva intenzivniji rad na političkom izgrađivanju svijesti, u čemu trebaju prednjačiti prosvjetni radnici, koji su kao društveni radnici odgovorni za prilike u školi.²⁹⁵

Slična situacija, prema prosvjetnim izvješćima, bila je i u većini škola đakovačkog kotara. U njima je, zbog velikog broja učitelja i nastavnika koji „nisu raščistili s religijom“, prema mišljenju prosvjetnog inspektora, u potpunosti onemogućena učinkovita borba putem

²⁹⁵ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., Prosvjeta i kultura 1955.-1961., kut. 1487, Izvještaj o situaciji na Gimnaziji Đakovo od 29. prosinca 1955.; Zapisnik sjednice Nastavničkog zbora i Školskog odbora Gimnazije u Đakovu od 29. prosinca 1955.

nastavnog procesa, pionirskih i omladinskih organizacija protiv utjecaja svećenstva na djecu i omladinu. Također se navodi i podatak da u samom gradu Đakovu od ukupno 47 učitelja i nastavnika, njih 26 nije raščistilo s religijom, a veliki broj ostalih politički je dezorijentiran. Kako bi se uklonile ovakve i slične negativne pojave iz škola na području Đakovštine, lokalne su vlasti pojačale aktivnosti pionirskih i omladinskih organizacija, s ciljem intenzivnijeg uključivanja djece i udaljavanja od vjerskih sadržaja. Tako je u Đakovu tijekom 1956. godine uređen pionirski centar, osnovan Pionirski dom, održana Općinska pionirska smotra te je uvedena srednjoškolska nedjelja, kao alternativa isusovačkim misijama, koje su su održavale u isto vrijeme.²⁹⁶

Rezultati prosvjetnih i lokalnih vlasti u suzbijanju utjecaja svećenstva u pojedinim su se školama pratili putem anketa u kojima su se, između ostalih, nalazila i pitanja o pohađanju vjeronauka, odlasku u crkvu te motivima takvog ponašanja. Iz jedne od takvih anketa provedenih u Narodnoj osmogodišnjoj školi u Osijeku uočava se kako je broj učenika koji pohađaju vjeronauk daleko manji nego u đakovačkim školama (njih 42 od 370 učenika), dok u crkvu ide gotovo polovica učenika, što su školske vlasti tumačile utjecajem roditelja. Kako bi se i taj broj smanjio, školske su vlasti nedjeljom prijedodne organizirale zajedničke dječje priredbe te predložile da se roditelje na štetnosti dvostrukog odgoja upozorava i preko sindikalnih podružnica, radnih kolektiva i masovnih organizacija.²⁹⁷

Komunističke su vlasti s posebnom pozornošću pratili i nastojanja Katoličke crkve na području Đakovačke i Srijemske biskupije u afirmaciji svećeničkog zvanja među školskom mladeži. Da je pitanje svećeničkog podmlatka bilo od iznimne važnosti za vlasti, svjedoči i činjenica da je aktivnosti Katoličke crkve na ovom području pratila čak i UDB-a, koja je prikupljala podatke o svećeničkim kandidatima. U jednom od izvješća Odjeljenja UDB-e za

²⁹⁶ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., Prosvjeta i kultura 1955.-1961., kut. 1487, Fascikl: Utjecaj klera – 1956.

²⁹⁷ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., Prosvjeta i kultura 1955.-1961., kut. 1487, Fascikl: Utjecaj klera – 1956., 140/1956 (24. travnja 1956.).

grad Osijek o ovoj problematici iznose se sljedeća zapažanja: „Manje više svi takovi djaci su ministranti i tako u svakodnevnom kontaktu i pod nadzorom svećenika, koji ih u tom duhu odgaja. Ako je djak iz vana i preporučen od svećenika iz svoga rodnog mesta, obično je smešten kod koje klerikalne porodice. Ovi djaci u svakodnevnom kontaktu sa svećenikom obaveštavaju istoga o događajima u školi, tj. šta se govori o vjeri i tome slično. To svi ministranti rade i nije na odmet da im se to predbaci od strane naprednih omladinaca, s tim što će uticati na njih da se zainteresuju za koje drugo zvanje. Napredni profesori i omladinska organizacija bi njima trebali posvetiti posebnu pažnju i uticati na zgodan način na njihove roditelje. To je odabrani dio omladine od strane klera iz izrazito klerikalnih porodica i za razliku od djaka koji samo polaze na veronauk predstavljaju i predstavljat će za nas veći problem, radi čega je baš njima potrebno posvetiti više pažnje.“²⁹⁸

Prosvjetna politika komunističkih vlasti u odnosu prema religiji, a posebice Katoličkoj crkvi i njenom utjecaju na mladež očitovala se i u određivanju neradnih dana, odnosno, školskih praznika u vrijeme vjerskih blagdana. U godinama neposredno nakon rata, 1945. i 1946. godine kao neradni dani u školama od katoličkih blagdana određeni su Badnjak, Božić, Velika Subota, Uskrs, prvi dan Duhova, Tijelovo i Svi Sveti. Međutim, već 1947. godine svetkovanje Božića skraćeno je na samo jedan dan, da bi 1949. godine Ministarstvo prosvjete NRH donijelo odluku da se učenicima katoličke vjeroispovijesti opravdavaju izostanci samo na Božić (25. prosinca) i Sve Svete (1. studeni). Povodom ove odluke predstavku saveznoj Komisiji za vjerska pitanja u Beogradu uputio je beogradski nadbiskup i predsjednik Biskupske konferencije Josip Ujčić, koji je na toj dužnosti zamijenio nadbiskupa Stepinca. U predstavci je nadbiskup Ujčić istaknuo da je broj zapovjednih katoličkih blagdana koji se svetkuju tijekom školske godine vrlo mali te da „doista nema nikakve opasnosti da bi školska nastava trpela ako bi se dozvolilo njihovo svetkovanje“. Nadalje se nadbiskup poziva na

²⁹⁸ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., Prosvjeta i kultura 1955.-1961., kut. 1487, Informacije o borbi klera za podmladak (18. veljače 1955.).

crkvene kanone po kojima su pripadnici katoličke vjere obvezni svetkovati blagdane, kao što su Bezgrešno začeće, Bogojavljenje, Sv. Josip, Spasovo i Tijelovo, te napominje da uskraćivanje svetkovanja ovih blagdana katolike dovodi u veliku vjersku i građansku dvojbu. Budući da kršćanska vjera, nastavlja Ujčić, poučava svoje vjernike na poštivanje i pokoravanje vlastima, vjerski život građana ne koristi samo pojedincu nego i državi: „Ukoliko je pojedinac savesniji u vršenju svojih verskih dužnosti, utoliko je tačniji i ispravniji i u vršenju svojih građanskih dužnosti pokoravajući se već iz samih verskih motiva vlastima i dajući državi što je njeno i Bogu Božje.“ Odgovor vlasti bio je očekivano negativan s obrazloženjem da u Jugoslaviji postoji veliki broj vjerskih zajednica i jednostavno je nemoguće prema svakoj od njih određivati školske praznike, jer bi njihovo dodatno proširivanje uvelike omelo nastavu. Na kraju je napomenuto kako svaki učenik ima mogućnost da vjerske obrede svoje konfesije obavlja prije ili poslije nastave u čemu je potpuno slobodan.²⁹⁹

Iako su školske vlasti bile obvezne poštivati i provoditi odluku Ministarstva prosvjete i opravdati izostanak katoličkih učenika na Božić, tijekom 1950. godine pojedine škole na području Đakovačke i Srijemske biskupije, nekoliko mjeseci ranije, obavijestili su svoje učenike kako će se te godine nastava redovno održavati i 25. prosinca. Takve informacije potaknule su biskupa Akšamovića na upućivanje predstavke republičkoj Komisiji za vjerska pitanja u Zagrebu, koja se uvelike oslanjala na predstavku nadbiskupa Ujčića iz prosinca 1949. godine. Uz napomene ponovljene iz Ujčićeve predstavke, Akšamović pojašnjava kako su dokidanje većine vjerskih blagdana u školama, kao i samovolja školskih vlasti izazvali veliko nezadovoljstvo unutar crkvenih krugova, što je u potpunosti razumljivo, no da osim njih navedene odluke ne podupiru niti učenici ni njihovi roditelji. S tim u vezi ističe: „Najbolji dokaz tomu jest taj, što se učenici i njihovi roditelji obraćaju ovom Biskupskom ordinarijatu s

²⁹⁹ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 166-167; BAĐ, Fond BK, 490/1950 (23. prosinca 1949. i 25. veljače 1950.).

molbom da poduzme sve potrebno i da se zaštite vjerski interesi i osjećaji pripadnika katoličke vjeroispovijesti, koja je inače našim državnim Ustavom slobodna i građanima je zagarantirano slobodno i nesmetano vršenje vjerskih dužnosti.“³⁰⁰

Posljednji korak u marginalizaciji vjerskih blagdana među školskom mladeži učinjen je 10. prosinca 1951. godine, kada je Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH donio odluku o ukidanju svih vjerskih praznika i blagdana s popisa školskih praznika, što se opravdavalo potrebom ostvarivanja Petogodišnjeg plana. Na temelju ove odluke, školske su vlasti dodatno zaoštrile stav prema učenicima koji su na pojedine vjerske blagdane izostajali iz škole. Poznati su i slučajevi kažnjavanja globom u iznosu od 7000 dinara, roditelja čije bi dijete izostalo iz škole. Također se pomno pratio i rad učitelja i vodila evidencija o onima koji su na Božić učenike ranije puštali kućama ili je primjećeno da su borove kupovali pred Božić, a ne Novu Godinu: „Učitelj u Jurjevcu Kristek Josip raspustio je na prvi dan božića djecu u 10,00 sati. Razlog nije poznat. (...) Učitelj u Punitovcima Kolarec Mirko raspustio je na prvi dan božića djecu u 15,00 sati, a škola je trebala trajati do 17,00 sati. Nedavno je primljen za člana SK. (...) Učiteljica u Kamencu Kedveš (Urban) Ilona raspustila je na prvi i drugi dan božića djecu i nije održavala nastavu. Razlog nije poznat. Učiteljica je član SK. (...) Dana 22.XII. išle su u šumu 'Zverinjak' po borove Polgar Anica (supruga nastavnika Polgar Steve) i Bazatović Anica (supruga učitelja Bazatović Pave). S njima je išao šef računovodstva PD Valpovo Feler Gabrijel. To je ostavilo dojam, da slave božić.“³⁰¹

Uspostavu monopola nad cjelokupnim prosvjetnim sustavom komunističke su vlasti nastojale provesti i ukidanjem svih privatnih škola, đачkih domova i internata. Donošenjem uredbe o ukidanju privatnih škola 2. listopada 1945. te đачkih domova i internata 17. rujna 1946. godine, njihove prostorije prešle su u vlasništvo države, koje su zatim prenamijenjene u

³⁰⁰ BAĐ, Fond BK, 2022/1050 (7. studeni 1950.)

³⁰¹ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji...*, 168-169; DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., Prosvjeta i kultura 1955.-1961., kut. 1487 (bez oznake spisa i nadnevka); BAĐ, BOA, kut. 1958. (bez oznake spisa i nadnevka).

skladu s mjesnim potrebama. Na temelju navedenih odredbi s radom je prestala Posebnička ženska gimnazija u Osijeku, koju je vodila Kongregacija sestara sv. Križa. Školski inventar predan je muškoj i ženskoj državnoj gimnaziji u Osijeku, te još nekim ustanovma koje nisu pripadale Ministarstvu prosvjete, dok je zgrada škole svojim najvećim dijelom pretvorena u vojnu bolnicu. Dio školskog inventara, kao i namještaj iz samostana sestara sv. Križa, oduzet je još ranije, u lipnju 1945. godine, te iskorišten za namještanje dječjeg doma, a potreba njegovog uređenja opravdavala se velikim brojem nezbrinute djece poginulih partizanskih. U rješenju o preuzimanju inventara navodi se kako su osim školskih klupa, stolica, stolova, kreveta, vješalica i ormara oduzeti „jedan križ, slika Majke Božje, Andjela čuvara i dvije dječje slike“.³⁰² Nakon što je početkom školske godine 1946./47. donesena odluka i o ukidanju svih đачkih domova, konvikata i internata, „osim onih koje izdržava narodna vlast i onih koji do 15. X. 1946. dobiju dozvolu za daljnji rad“, zabranjen je rad i Salezijanskom sjemeništu u Donjem Miholjcu, koji je predstavljao zadužbinu Celestine Roscher. U obrazloženju odluke stajalo je da se u navedenom sjemeništu, koje je imalo karakter internata, djeca „ne odgajaju u duhu današnjice“, a kao dodatni razlog neizdavanja dopuštenja za rad navedena je nemogućnost kontrole od strane državnih vlasti. Zgrada sjemeništa predana je na korištenje mjesnom đачkom domu uz dodatnu napomenu kako je „zadužbina namjenjena srednje školskoj omladini, a ne za sjemenište“.³⁰³

Uredba o ukidanju privatnih škola poslužila je i kao zakonska osnova za ukidanje Dječćakog sjemeništa s Nadbiskupskom gimnazijom u Zagrebu, čiji je suvlasnik bila i Đakovačka i Srijemska biskupija. Odluka je donesena 20. lipnja 1948. godine od strane Ministarstva prosvjete NRH, a nekoliko dana kasnije odlučeno je da će se primopredaja školskog inventara, zbirki, knjižnice i arhiva provesti putem komisije, koju će imenovati

³⁰² DAO 60, Okružni Narodni odbor Osijek 1944./1945.-1947., Prosvjetni odjel, kut. 259, 3986/1945 (23. lipnja 1945.); bez oznake spisa (26. travnja 1946.)

³⁰³ DAO 60, Okružni Narodni odbor Osijek 1944./1945.-1947., Prosvjetni odjel, kut. 259, 67783/1946 (9. i 14. listopada 1946.)

prosvjetni odjel Gradskog NO-a Zagreb.³⁰⁴ Povodom takve odluke Ministarstva prosvjete žalbe su na različite adrese uputili generalni vikar Salis-Seewis u ime Zagrebačke nadbiskupije, rektor Dječackog sjemeništa Josip Badalić i biskup Akšamović u ime Đakovačke i Srijemske biskupije. U svojoj žalbi upućenoj Zemaljskoj kontrolnoj komisiji NRH u Zagrebu, biskup Akšamović ističe da nema razloga za opozivanje dopuštenja za rad privatnoj gimnaziji s pravom javnosti u Zagrebu, budući se od trenutka izdavanja rješenja, 15. listopada 1945. godine, glavna svrha i razlog njegovog izdavanja, a to je srednjoškolsko teološko obrazovanje, nisu promijenili. Napominjući kako je izdano dopuštenje za rad putpuno u suglasnosti s čl. 38 Ustava FNRJ, u kojem stoji: „Škole su državne. Samo zakonom se može dopustiti osnivanje privatnih škola a njihov je rad pod kontrolom države“, Akšamović moli da se odluka Ministarstva prosvjete poništi te se dopusti daljnji rad Nadbiskupskoj gimnaziji s pravom javnosti. U nastavku žalbe osvrće se i na odluku Ministarstva o predaji cjelokupnog inventara Nadbiskupke gimnazije, nazivajući je protuustavnom, budući je sav inventar, koji se nalazi u zgradi gimnazije zapravo vlasništvo strogo vjerske ustanove, odnosno Dječackog sjemeništa. S tim u vezi, nastavlja Akšamović, „nadbiskupija zagrebačka i biskupija đakovačka ne mogu i neće pristupiti likvidaciji Dječackog sjemeništa (...) budući u protivnom slučaju biskupije ostaju bez svećeničkog podmlatka, dakle bez svećenika a potom i bez bogoslužja“. Žalbu Akšamović završava napomenom da je Nadbiskupska gimnazija, kao sastavni dio Dječackog sjemeništa, strogo vjerska ustanova te da stoga o njoj sudbini mogu odlučivati isključivo poglavari Katoličke crkve, odnosno predstavnici Zagrebačke nadbiskupije i Đakovačke i Srijemske biskupije.³⁰⁵

Nakon što su u kolovozu 1948. godine biskup Akšamović, generalni vikar Zagrebačke nadbiskupije Salis-Seewis i biskup senjsko-modruški Viktor Burić posjetili predsjednika Vlade NRH Vladimira Bakarića tražeći povoljnije rješenje u vezi pitanja Nadbiskupke

³⁰⁴ BAĐ, Fond BK, 1188/1948 (20. i 28. lipnja 1948.)

³⁰⁵ BAĐ, Fond BK, 1188/1948 (6. srpnja 1948.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 387-388.

klasične gimnazije, Bakarić je predstavnike Katoličke crkve na daljnje pregovore uputio na Ministarstvo prosvjete. U skladu s tim naputkom 7. rujna 1948. godine u prostorijama Ministarstva prosvjete održana je konferencija na kojoj su o problemu ukidanja Dječaćkog sjemeništa i Nadbiskupke gimnazije raspravljali biskup Akšamović, ministar prosvjete NRH Ivan Babić i predsjednik Komisije za vjerske poslove NRH Svetozar Ritig. U uvodnom dijelu konferencije biskup Akšamović iznio je prijedlog za osnivanjem nove vjerske škole u zgradi Dječaćkog sjemeništa u kojem se osvrnuo na njeno ustrojstvo te plan i program, nakon čega je ministar prosvjete Babić dao obrazloženje odluke o ukidanju Nadbiskupske gimnazije. Navodi kako je još tijekom prethodne školske godine, 1946/47., nakon izvještaja školskih nadzornika, uputio određene zahtjeve, koji su se odnosili na odgoj mladeži u „duhu javnih gimnazija“, odnosno prema zakonski uređenom prosvjetnom planu i programu. Kada ni nakon godinu dana, nastavlja Babić, nije došlo do bitnih promjena u odgojnom sustavu sjemenišne gimnazije, doneseno je rješenje o njenom ukidanju. U nastavku izlaganja ministar Babić ističe da podržava nastojanja katoličkih biskupa da u okviru ustava FNRJ i NRH osnuju novu vjersku srednju školu, ali da ne može podržati zahtjev u kojem se traži jednakost vjerskih i državnih škola u pogledu pojedinih prava i povlastica, uz napomenu kako polaznicima vjerskih škola neće biti omogućen prijelaz u državne srednje ili visoke škole, kao ni polaganje maturalnih ispita na državnim gimnazijama. Unatoč određenim nesuglasticama u pogledu statusa vjerskih škola, sudionici konferencije na kraju su se ipak složili da vjerska srednja škola predstavlja najprikladniji oblik odgojnog zavoda za svećeničku službu, a ministar Babić dodao je kako bi se u svrhu rješavanja određenih nesporazuma i neuglasica trebala provesti i registracija svih vjerskih škola koje djeluju na području NRH. Biskup Akšamović obećao je da će se katolički biskupi u NRH svakako pozabaviti tim pitanjem i uputiti svoje prijedloge

nadležnim državnim vlastima, naglasivši kako im to nalaže „njihova služba narodu i njihov rodoljubni osjećaj“.³⁰⁶

Već idući dan, 8. rujna 1948. godine, na osnovu dogovora s ministrom prosvjete, biskupi Akšamović, Salis-Seewis i Burić u zgradi Dječaćkog sjemeništa u Zagrebu osnovali su Interdijecezansku srednju vjersku školu s osam razreda bez prava javnosti. Za nastavnike je odobren isti kadar, koji je radio i u bivšoj Nadbiskupskoj gimnaziji, a školskim nadzornikom imenovan je kanonik Pavao Lončar, koji je osim organiziranja i nadzora školskog rada imao i ulogu zastupnika škole pred narodnim vlastima oko uređivanja poslova općeg nadzora u sporazumu s Ministarstvom prosvjete i Komisijom za vjerske poslove NRH.³⁰⁷ Prilikom usuglašavanja nacrtu pravilnika novouspostavljenje vjerske škole u Zagrebu, biskup Akšamović u pismu Komisiji za vjerske poslove ponovno je upozorio na izuzetno strogu primjedu ministra Babića, kako polaznici srednjih vjerskih škola neće imati pravo studiranja na državnim fakultetima, što se odnosilo i na Bogoslovni fakultet, koji se nalazio u sastavu zagrebačkog Sveučilišta. Takva odluka, prema Akšamoviću, za posljedicu bi imala neizbježno ukidanje Bogoslovnog fakulteta, budući su taj fakultet upisivali isključivo polaznici vjerskih, a ne državnih srednjih škola. Ukoliko bi došlo do ukidanja Bogoslovnog fakulteta, biskupije i redovničke zajednice bile bi primorane svoje đake slati u inozemstvo, što bi, upozorava Akšamović, bilo izuzetno štetno za „dobar duh narodnog jedinstva“. U nastavku predstavke Akšamović ističe da se važnost Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu odražava i u činjenici da na području FNRJ postoje samo dva bogoslovna fakulteta, zagrebački i ljubljanski, na kojima se slušatelji pripremaju „za višu naobrazbu katoličke doktrine“ kao i za pojedina područja teološke znanosti.³⁰⁸ Da na Akšamovićeve zahtjeve upućene preko Komisije za vjerske poslove nije stigao pozitivan odgovor dokazuje nova predstavka Predsjedništvu vlade NRH o

³⁰⁶ BAĐ, Fond BK, 1577/1948 (7. rujna 1948.)

³⁰⁷ BAĐ, Fond BK, 1577/1948 (8. rujna 1948.).

³⁰⁸ BAĐ, Fond BK, 1577/1948 (17. rujna 1948.)

tom problemu, upućena 1949. godine od strane Interdijecezanske komisije za crkvene poslove, u kojoj je također istaknuto da bi zabrana upisivanja Bogoslovnog fakulteta učenicima srednje vjerske škole u Zagrebu značila njegovo ukidanje, „jer je glavni priliv studenata u tom fakultetu baš iz Interdiecezanske vjerske srednje škole, koja zbog toga i postoji“. Na tu mogućnost Predsjedništvo vlade NRH predstavkama u kolovozu, listopadu i studenom 1951. godine upozorio je i Poslovni odbor Biskupskih konferencija, koji je ponovno zamolio da se maturantima vjerskih srednjih škola dopusti redovno upisivanje Bogoslovnog fakulteta, ali i Filozofskog fakulteta za one koji se namjeravaju školovati za profesorska zvanja.³⁰⁹

Odgovor komunističkih vlasti na zahtjeve Katoličke crkve u pogledu vjerskih škola stigao je u obliku odluka Vlade NRH od 29. siječnja 1952. godine o izbacivanju Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu iz sastava Sveučilišta u Zagrebu, a istodobno su ukinuti i Bogoslovni fakultet u Ljubljani te pravoslavni Bogoslovni fakultet u Beogradu. Osim toga, Ministarstvo prosvjete, odnosno Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH 31. siječnja 1952. godine izdao je odredbu o nepriznavanju privatnih i vjerskih škola, a vjerskim je zajednicama dopušteno osnivanje samo škola za spremanje svećenika, uz obrazloženje: „Pošto ni jedna bilo privatna bilo vjerska škola opće obrazovanog karaktera nije odobrena zakonom, kako to propisuje Ustav, nisu priznate i ne priznaju se nikakve opće-obrazovne vjerske škole.“ U skladu s tim određeno je i da svi učenici do svoje 15. godine života moraju polaziti isključivo državne škole, a iznimno je za tekuću školsku godinu dopušten prijelaz učenika iz vjerskih u državne škole bez polaganja dodatnih ispita.³¹⁰ Katolički biskupi uspjeli su ishoditi produljenje dopuštenja za rad vjerskim školama do 30. lipnja 1952. godine, pa je prijelaz učenika bio odgođen za iduću školsku godinu. Međutim, uslijed novih odredbi Ministarstva prosvjete u pitanje je došao i status Interdijecezanske vjerske srednje škole u Zagrebu, koja je zbog

³⁰⁹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 100; M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 395, 406-409.

³¹⁰ BAĐ, Fond BK, 538/1952 (5. ožujka 1952.)

ispisivanja učenika mlađih od 15 godina, od školske godine 1952./53. bila primorana smanjiti broj razreda, ali i otpustiti određeni broj profesora. Zbog navedenih odluka komunističkih vlasti, koje su u pitanje dovele daljnu opstojnost vjerskih škola i sjemeništa zajedničku su predstavku uputili biskupi suvlasnici Interdijecezanske škole Salis-Seewis, Akšamović i Burić, i to Predsjedništvu vlade NRH, Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu, Narodnom odboru grada Zagreba i Komisiji za vjerske poslove. U uvodnom dijelu predstavke biskupi su se pozvali na ustavne odredbe o slobodi savjesti i vjeroispovijesti, kao i pravu vjerskih zajednica da slobodno osnivaju škole, koje stoje pod nadzorom države te da se zbog toga ne mogu naknadnim zakonom o narodnim školama mijenjati pojedini dijelovi temeljnog državnog zakona. U nastavku se ističe kako Interdijecezanska vjerska srednja škola od svog osnutka 1948. godine državnim vlastima redovno šalje izvješća o svom radu, nastavnom planu, broju učenika i profesora te da se u tom pogledu ni u čemu ne razlikuje od srednjih državnih škola. Osim toga, biskupi napominju da se učenici Interdijecezanske škole uzgajaju u narodnom duhu i poštivanju državnih vlasti, a kao dokaze tome navode sljedeće činjenice:

- „a. U svakoj učevnoj sobi nalazi se na vidnom mjestu slika maršala Tita.
- b. Učenici sudjeluju u javnim radovima na gradskom teritoriju.
- c. Učenicima predaju fiskulturu i predvojničku izobrazbu državni namještenici.
- d. U školi se predaje narodno-oslobodilačka književnost i povijest narodno-oslobodilačke borbe.
- e. Na nižem tečajnom ispitu i ispitu zrelosti od 3 listića iz hrvatskoga jedan je iz narodno-oslobodilačke književnosti, a iz povijesti jedan je iz narodno-oslobodilačke borbe.“³¹¹

Nakon što je za mišljenje i savjet u vezi daljnjeg postupanja biskup Salis-Seewis zamolio biskupe Akšamovića i Bäuerleina, 20. ožujka 1952. godine u Đakovu je održana

³¹¹ BAĐ, Fond BK, 538/1952 (11. veljače 1952.); M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 414-415.

sjednica Biskupske konzistorije, na kojoj se pitanje opstanka i djelovanja vjerskih škola detaljno razmotrilo i proučilo, a konkretni prijedlozi biskupu Salisu-Seewisu upućeni su već idućeg dana. U pogledu nedavno donesenih zakona, Biskupska konzistorija bila je mišljenja da Vlada NRH, a prema tome ni Savezna Vlada, neće „za ljubav Crkve“ mijenjati svoje stanovište u pogledu vjerskih škola, odnosno pristati na promjenu ustavnih odredbi i novih zakonskih propisa, te da je prema tome suvišno da „Crkva...Episkopat, poduzima dalje korake u cilju, da od Vlade ishodi donošenje zakona o priznanju prava javnosti vjerskim srednjim školama“. Prema tome, stoji u nastavku, katolički biskupi moraju u što skorije vrijeme započeti s osnivanjem privatnih vjerskih srednjih škola bez prava javnosti, uz prethodno zakonsko odobrenje državnih vlasti i u tu svrhu predlaže se održavanje zajedničke konferencije biskupa ili njihovih delegata onih biskupija u NRH, koje imaju svoja sjemeništa ili srednje vjerske škole. Na odluku Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu o obveznom osmogodišnjem školovanju djece u državnim školama, zbog koje je bilo potrebno utvrditi novi sustav primanja kandidata u sjemeništa, Biskupska je konzistorija predložila nekoliko mogućih rješenja. Kao prvu mogućnost istaknuto je primanje kandidata nakon završene državne osmoljetke, odnosno nižih razreda državnih gimnazija, koji bi se zatim upisivali u prvi razred vjerske škole što bi odgovaralo petom razredu državne gimnazije. Zatim, da se u skladu dotadašnjom praksom kandidati primaju odmah na početku školovanja te bi oni vrijeme pohađanja državnih osmoljetki ili gimnazija stanovali u dječaćkim sjemeništima kao internatima. Pri tome je upozoreno na mogućnost odbijanja ovog prijedloga od strane državnih vlasti, zbog toga što bi „u svakom razredu državnih nižih srednjih škola u koje bi išli ti učenici vjerskih srednjih škola, bila jedna grupa đaka koja bi u internatu primala drugi odgoj uz odgoj koji dobiva na državnoj školi, pa je pitanje da li će država pristati da se takvi učenici miješaju s njihovim učenicima“. Kao posljednji prijedlog navedena je mogućnost primanja kandidata s navršениh 15 godina, koji nisu pohađali državnu osmoljetku ili nižu

gimnaziju, jer ih u njihovim mjestima boravka nije bilo. Međutim, ističe se da bi takav postupak mogao biti opasan zbog činjenice što takvi učenici ne ispunjavaju zakonsku obvezu o osmogodišnjem školovanju, pa bi zbog toga njihovi roditelji mogli biti pozvani na odgovornost, a postoji i mogućnost ometanja samih učenika u njihovom daljnjem školovanju. U nastavku stoji da ukoliko bi se uspjelo ishoditi dopuštenje za primanje kandidata sa samo četiri završena razreda, koji čine većinu trenutnih kandidata, jer dolaze iz sela gdje nema osmogodišnjih škola, potrebno bi bilo taj postupak urediti s državom i unijeti ga u konačni tekst zakona.³¹²

Pitanje vjerskih škola i upisivanja kandidata dijelom je definirano u svibnju 1953. godine *Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica*, u kojem je stajalo da „škole za spremanje svećenika mogu pohađati samo osobe koje su svršile obvezno osnovno školovanje“, dok je odredba o provođenju općeg nadzora nad radom vjerskih škola na području NRH dopunjena 1954. godine odlukom Savjeta za prosjetu nauku i kulturu, čime je njihovo daljnje djelovanje bilo izuzetno ograničeno.³¹³

6.2. ADMINISTRATIVNA OGRANIČENJA I ZABRANA VJERONAUKA NA PODRUČJU ĐAKOVAČKE I SRIJEMSKE BISKUPIJE

Jedan od prvih dokumenata s kojim je započelo uređenje položaja školske vjerske nastave u dijelovima Đakovačke i Srijemske biskupije, donesen je od strane ZAVNOH-a u srpnju 1944. godine i odnosio se na područje Slavonije i Baranje pod partizanskim nadzorom. Osnovne postavke ZAVNOH-ove odredbe temeljile su se fakultativnosti vjeronaučne obuke u školama, što je bilo veliki zaokret u odnosu na razdoblje Kraljevine Jugoslavije i NDH, kada

³¹² BAĐ, Fond BK, 538/1952 (21. ožujka 1952.)

³¹³ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 6, lipanj 1953., 95; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 101.

je vjeonauk u školama bio zakonski zajamčen i što je važnije, provođen u praksi. Navedena odluka objašnjavala se „najdemokratskijim principima“ nove države, koja u školama mora osigurati najviši stupanj vjerske tolerancije, a što se ponajbolje, prema tekstu odredbe, izražavalo u pravu učenika i roditelja na izbor oko pohađanja vjerske nastave. U nastavku su sadržane upute, kojima se, s ciljem izbjegavanja kakvih nesporazuma, detaljnije pojašnjavao položaj vjeronauka u školama, kao i pojedinih religijskih navika općenito:

„1./ Zakoniti pretstavnik religije – svećenik – ima pravo u svakoj našoj školi držati sedmično 1 sat vjeronauka po razredu za djecu one religije koju zastupa. U pogledu rasporeda sati moraju učitelji ići na ruku vjeroučiteljima. Učitelj ne smije utjecati negativno na polazak satova vjeronauka.

2./ Vjeroučitelji moraju predavati vjeronauk prema propisima svoje religije. Zato ne trebaju tražiti posebne potvrde programa za vjeronauk od vlasti NOP-a, ali moraju izbjegavati svako tumačenje koje bi bilo suprotno, neprijateljsko ili štetno za politički i ekonomski značaj NOB-a.

3./ Narod katolički i pravoslavni u velikoj većini želi, da se obuka u školi počima i svršava molitvom. Da se udovolji ovoj želji naroda molit će se u svim školama, gdje se ne dokaže suprotna želja naroda, ovako: a/ U katoličkim krajevima „Oče naš“ na hrvatskom jeziku. b/ U pravoslavnim krajevima „Oče naš“ na staroslavenskom jeziku. c/ U krajevima sa mješovitim pučanstvom „Oče naš“ na hrvatskom i staroslavenskom jeziku, na jednom prije na jednom poslije obuke. Svuda se mjesto „Oče naš“ može moliti molitva koja je odobrena od zakonitih pretstavnika raznih religija.

U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen. Molimo Te svemogući Bože da djela naša milošću svojom pratiš, da svaka naša molitva i svako naše djelo s Tobom započne i s Tobom započeto da se dovrši. Po Kristu Gospodinu našem. U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.

4./ Učenici svake religije imaju pravo da svetkuju nedjelju i svoje zapovjedane blagdane, koje su svetkovali prije. Isto tako imaju pravo da nesmetano od školskih vlasti vrše svoje vjerske dužnosti, da idu na misu, na ispovijed, na pričest i t.d. Onaj učitelj koji bi odvrćao djecu od vjerskih dužnosti, radio bi protiv principa NOP-a.

5./ Gdje je u školi križ /krst/ na počasnom mjestu neka i ostane, ako ga nema a narod želi da se postavi neka ga namjesti mjesni NOO.“³¹⁴

Kako je vidljivo, navedene odredbe, osim što su vjeronauk svrstale u izborne predmete i smanjile na jedan školski sat tjedno, jamčile su prilično visok stupanj vjerskih sloboda i slobodu obavljanja vjerskih dužnosti unutar školskog sustava. Međutim, svakako treba uzeti u obzir činjenicu da je odredba donesena u jeku rata te da je komunističkim vlastima bilo jasno kako bi radikalniji tonovi u odnosu prema religiji zasigurno odvratili veliki broj pripadnika pojedinih vjeroispovijesti od pristupanja NOP-u.

Iako je prilikom prvog poslijeratnog susreta između predstavnika Katoličke crkve i državnih vlasti u lipnju 1945. godine Tito obećao poštivanje deklaracije o slobodi savjesti i vjeroispovijesti, što je bilo potvrđeno u Ustavom FNRJ iz siječnja 1946. godine, situacija na terenu u pogledu održavanja vjerske nastave bila je bitno drugačija. Takvu praksu, koja je bila najizraženija u razdoblju neposredno nakon rata, Katarina Spehnjak tumači kao javnu i nejavnu razinu, odnosno dvoznačnost u odnosu komunističkog režima prema religiji. Dakle, istovremeno, dok se u javnosti vjerska prava afirmiraju kao temeljna građanska prava, ona se u pozadini nastoje izigrati različitim administrativnim sredstvima, što je bilo moguće, prije svega, zbog nedostatka dodatnih zakonskih pojašnjenja pojedinih ustavnih odredbi, pa su tumačenje i provedba vjerskih prava i sloboda bili izrazito fleksibilni.³¹⁵

Sličnu metodologiju vlasti su primjenjivale i u pitanju vjerske nastave, što se očitovalo u tome da iako vjeronauk zakonski nije bio zabranjen s vremenom su poteškoće oko njegova

³¹⁴ DAO 63, NOK Đakovo 1945.-1955, Kazalo, knjiga 42 (1945.), 2981/1945 (14. srpnja 1944.)

³¹⁵ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda...*, 190-191.

izvođenja postajale sve veće. Tako je vjerska nastava prebačena na posljednji sat, što je izazivalo velike probleme jer svećenici, odnosno vjeroučitelji, koji su radili u više škola nisu stizali održati nastavu jer je počinjala u isto vrijeme. Nadalje, dolazilo je do spajanja tri, četiri, pa i više razreda, koji su vjeronauk imali samo jedan sat tjedno, a vjeroučitelji su izgubili status državnih službenika, te su prestali primati plaće iz državne blagajne, pa su mnogi zbog ugrožene egzistencije napuštali mjesta vjeroučitelja i prelazili u druge službe.

Korak dalje u opstrukciji vjeronaučne nastave predstavljala je odluka da svećenici koji nemaju odobrenje državnih vlasti ne mogu predavati vjeronauk u školama. Svećenici su najprije morali dobiti odobrenje nadležne crkvene vlasti o udjeljivanju kanonske misije nakon čega bi slali molbu nadležnim državnim vlastima, koji su molbu dalje prosljeđivali Ministarstvu prosvjete. Međutim, oko postupka dobivanja navedenih dozvola bilo je dosta nejasnoća. U kratkom vremenskom razdoblju donosile su se nove odredbe po tom pitanju, koje su često bile u suprotnosti s prethodnim odlukama. Osim toga, predstavnici lokalnih vlasti odredbe su različito tumačili, a zbog kašnjenja u izdavanju dozvola svećenici se nisu mogli uključiti s predavanjem vjeronauka u školama. Kako bi se otkonile sve nejasnoće u vezi dobivanja dozvola za predavanje vjeronauka u školama, Biskupski ordinarijat u Đakovu u travnju 1946. godine uputio je predstavku Personalnom odjelu Ministarstva prosvjete u Zagrebu s molbom za izdavanjem sljedećih naputaka:

„1. Kojim putem treba da svećenici upravljaju svoje molbe Ministarstvu prosvjete za dozvolu predavanja vjeronauka, da li preko ovog Biskupskog ordinarijata, ili izravno, ili preko uprave škole ili preko Mjesnih NO-a.

2. Koje priloge treba priložiti svakoj takvoj molbi, kojom se moli dozvola predavanja vjeronauka u osnovnim školama.

3. Molimo da se taj naputak dade nama, a isto tako da i organi narodnih vlasti budu upućeni kako treba u ovom predmetu postupati, da taj postupak bude jednoobrazan, jer iz

dosadašnjeg postupka se vidi da su razni organi narodnih vlasti različito tumačili ove odredbe...“³¹⁶

Problem školskog vjeronauka našao se i na dnevnom redu prve poslijeratne Dekanske konferencije, održane u Đakovu 7. svibnja 1946. godine, na kojoj je referat o vjeronaučnoj obuci izložio kanonik Rudolf Šverer. U svom se izlaganju Šverer osvrnuo i na, prethodno spomenutu, predstavku Biskupskog ordinarijata, koja je u prijepisu poslana i Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu, odnosno njenom predsjedniku msgr. Ritigu, napomenuvši kako ni na jednu od predavki nije stigao nikakav odgovor. Zbog nedostatka konkretnih zakonskih propisa u pitanju vjerske obuke u školama Dekanska je konferencija, do donošenja konačne odluke Ministarstva prosvjete, izdala sljedeće upute:

1. U mjestima gdje župnici bez ikakvih smetnji vrše vjersku obuku, neka to pitanje ne pokreću nego neka i dalje odlaze u školu i predaju vjeronauk.

2. U mjestima u kojima uprava škole ili organi narodne vlasti prave poteškoće, neka svećenici sami pokušaju ukloniti smetnje koristeći veze s pojedinim osobama. Ukoliko u tome ne uspiju te se za održavanje katehizacije traži odobrenje nadležne narodne vlasti, neka odmah načine molbu kotarskom ili okružnom NO-u.

3. O svemu redovito i točno obavještavati Biskupski ordinarijat u Đakovu.

4. Svaki župnik, u skladu s mjesnim prilikama, mora pronaći način da se školskoj mladeži predaje vjeronauk, ako ne u školi, onda u crkvi ili kakvoj drugoj prikladnoj prostoriji. Ukoliko to nije moguće, neka svećenici nastoje da na sv. Misi, na kojoj se okuplja mladež, u sklopu propovijedi održe i kratko katehetsko predavanje, kako bi omladina dobila „temeljne pouke o vjerskim istinama“.

5. Održavanje katehetskih propovijedi osobito je važno jer se „previše govori i piše o vjeri od strane naše protivnika, a nemamo katoličke štampe, koja bi sve to paralizirala“.

³¹⁶ Marin SRAKIĆ, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma*, Zagreb, 2000., 25-26.

6. Zbog nedostatka katoličkog tiska, potrebno je u svakoj župi organizirati skupljanje starih glasnika i katoličkih časopisa, koji će se posuđivati obiteljima.

7. Svaki župnik u svom uredu treba organizirati i urediti priručnu knjižnicu vjeronaučnih udžbenika.

Na sam dan održavanja Dekanske konferencije Biskupski Ordinarijat konačno je primio odgovor Ministarstva prosvjete NRH u kojem je stajalo da se molbe za predavanje vjeronauka u osnovnim školama podnose preko prosvjetnih odjela kotarskih NO-a prosvjetnom odjelu nadležnog okružnog NO-a, koji zatim izdaje molbu ili ju iz opravdanih razloga uskraćuje. Budući da nije riječ o zasnivanju službenog radnog odnosa, molbi nije potrebno prilagati nikakve dodatne dokumente. Što se tiče predavanja vjeronauka u srednjim školama, molba se u tom slučaju podnosi preko prosvjetnog odjela nadležnog okružnog NO-a Ministarstvu prosvjete u Zagrebu. Istoga dana stiglo je i uputstvo Glavnog izvršnog odbora AP Vojvodine o postupku postavljanja vjeoručitelja na školama za srijemski dio biskupije. U uputi je istaknuto da crkvena vlast ne može upućivati na rad u školu svećenika, koji nema njihovo odobrenje te da Biskupski ordinarijat može samo predložiti pojedine svećenike, ali posredno, preko nadležnih okružnih NO-a. Na osnovu njihova prijedloga, ali i karakteristika svećenika izdanih od strane odjela za unutrašnje poslove dotičnog okruga, Glavni izvršni odbor AP Vojvodine donijet će svoju konačnu odluku.³¹⁷

U skladu sa zaključcima Dekanske konferencije, a s ciljem što učinkovitije organizacije rada i određivanja metoda u pogledu najaktualnijih pastoralnih problema na području Đakovačke i Srijemske biskupije, u svibnju 1946. godine biskup Akšamović inicirao je osnivanje Pastoralnog instituta, kojemu je jedna od glavnih zadaća bila i briga za odgoj i katehizaciju mladeži. Tom problematikom posebno se bavio peti od ukupno osam odbora Pastoralnog instituta, Odbor za katehizaciju i propovijedanje, na čijem se čelu nalazio budući

³¹⁷ BAĐ, Fond BK, 901/1950 (7. svibnja 1946.)

đakovački biskup, Stjepan Bäuerlein, a čije su zadaće, između ostalih, bile i izdavanje novog katekizma, organiziranje katehizacije u školi i izvan škole, osnivanje župskih knjižnica u svrhu promicanja vjerskog znanja te izrađivanje nacrtu propovijedi o aktualnim pitanjima.³¹⁸

Početkom školske godine 1945./1946., točnije 25. rujna 1946. godine, Ministarstvo prosvjete NRH izdalo je opširne upute o postupku postavljanja vjeroučitelja i dobivanja odobrenja za poučavanje vjeronauka u osnovnim i srednjim školama. Prema uputama Ministarstva za vjeroučitelja, u svojstvu državnog službenika, mogao je biti postavljen samo onaj svećenik, kojemu bi to bilo jedino zanimanje i to u onim školama u kojima u svim razrednim odjeljenjima ima najmanje 18 sati tjedno vjeronaučne nastave. Nadalje je određeno da „ako na jednoj školi nema 18 sati tjedno, a u mjestu ima više škola, onda se može postaviti jedan vjeroučitelj na više škola na kojima će imati ukupno najmanje 18 sati tjedno“. Molbe su se podnosile Ministarstvu prosvjete preko Personalnog odjela nadležnog okružnog NO-a, a uz odobrenje nadležnog biskupa trebalo je priložiti opširnu dokumentaciju: krsni list, odnosno izvadak iz matice rođenih; domovnicu; liječničku svjedodžbu; svjedodžbu o školskoj kvalifikaciji; svjedodžbu o stručnom (nastavničkom) ispitu; rješenje o položajnoj grupi koju je molitelj imao prije 10. travnja 1941. godine, ako je tada bio u državnoj službi; potvrdu o biračkom pravu i potvrdu suda da molitelju nije osudom oduzeto pravo vršenja državne službe odnosno da je ova smetnja po osudi prestala. S druge strane, postupak dobivanja dozvole za poučavanje vjeronauka u osnovnim i srednjim školama odgovarao je onom u dopisu Ministarstva prosvjete NRH poslanom Biskupskom ordinarijatu u vrijeme održavanja Dekanske konferencije.³¹⁹

Iako su donesene odredbe trebale olakšati, ujednačiti i ubrzati postupak oko dobivanja dozvola za poučavanje vjeronauka u školama, na terenu su se i dalje događale brojne

³¹⁸ BAĐ, Fond BK, 1520/1946 (20. svibnja 1946.); M. SRAKIĆ, *Zabrana školskog vjeronauka...*, 33.

³¹⁹ DAO 63, NOK Đakovo 1945.-1955, Kazalo, knjiga 43 (1946.), 15585/1946 (25. rujna 1946.). Isto i u: BAĐ, Fond BK, 1737/1946.

opstrukcije od strane predstavnika vlasti, koje su odugovlačile s izdavanjem dozvola te se svećenici nisu mogli uključiti s predavanjem vjeronauka na početku školske godine. Prema izvješću Franje Didovića, povjerenika Vjerska komisije za Đakovačku biskupiju, upućenom početkom 1947. godine Komisiji za vjerske poslove NRH, na području okruga Osijek molbe za predavanje vjeronauka predala su 22 svećenika, od kojih su samo trojica dobila pozitivno rješenje. Kao najčešće razloge za donošenje negativnih rješenja Didović navodi: „a) bio član ustaškog pokreta (premda nije osnovano), b) sudjelovali kod prekrštavanja Srba, c) neprijateljski raspoložen prema nar. vlasti, d) upotrebljava vjerske manifestacije za blaćenje nar. vlasti (...) h) da bi dolazak njihov u školu među djecu negativno djelovao, i) da u crkvi govore protiv nar. vlasti, j) da govore da partizani naučavaju, da čovjek potječe od majmuma i slično.“ Apelirajući da se sva negativna rješenja preinače, Didović ističe da bi u protivnom narod mogao zaključiti „da su naše nar. vlasti neprijateljski raspoložene prema vjeri-crkvi i svećenstvu“.³²⁰

Jedan od zornijih primjera na koji su način vlasti nastojale svećenicima onemogućiti pristup školama, predstavlja i slučaj osječkog župnika Emila Majera, koji je nekoliko mjeseci prije početka školske godine 1946./47. predao molbu za poučavanje vjeronauka u osnovnim školama u Tvrđi, Novom gradu, Dalju i Erdutu. Odluka Okružnog NO Osijek stigla je tek u prosincu 1946. godine i njome je Majerova molba odbijena, uz obrazloženje: „Što je za vrijeme okupacije predavao na njemačkoj školi, te se time dao potpuno u službu okupatora, odgajajući školsku djecu u fašističkom duhu. Takim radom nastavio je i poslije oslobodjenja što se kosi s interesima našeg naroda i sa naprednim idejama naše omladine. Zbog toga se ne može dozvoliti da vrši nastavničku dužnost, jer bi taj rad kao predavača štetno djelovao na školsku djecu. Za sve gore navedeno postoje konkretni podaci u ovom NO-u.“ Navedena odluka, kao i sve odluke o rješavanju molbi za poučavanje vjeronauka, glavnim se dijelom

³²⁰ BAĐ, Fond BK, 625/1947 (22. veljače 1947.).

temeljila na izvješću Odjela za unutrašnje poslove pri Kotarskom NO-u Osijek, koji navodeći karakteristike župnika Majera ističe da se za razdoblje okupacije, ali i razdoblje nakon oslobođenja ne mogu pronaći dokazi o njegovu neprijateljskom držanju prema tekovinama NOB-a, ali da je jedini razlogu tomu taj, što je Majer „vrlo korunspirativan i oprezan, pazi na svaku reč, samo da nebi dao materijala s kojim bi se mogao ustanoviti njegov neprijateljski stav“. U žalbi, koju je na ovu odluku lokalnih vlasti uputio Ministarstvu prosvjete u siječnju 1947. godine, Majer je napomenuo da se za vrijeme rada na njemačkoj školi nije „upregao u ničija politička kola, a najmanje u fašistička“ te da je kao župnik služio isključivo Crkvi i narodu, a nipošto okupatoru: „Odgajao sam školsku djecu samo u kršćanskom a nipošto u fašističkom duhu, a još manje sam mogao nastaviti s radom s kojim nisam uopće nikada bio započeo, i prema tome je očito, da se moj rad nikako ne kosi s interesima našega naroda i sa naprednim idejama naše omladine, koja se osnivaju na općoj slobodi, dosljedno i na vjerskoj.“ Žalbu je Ministarstvu prosvjete proslijedio Okružni NO Osijek, koji je predložio da se žalba odbije kao neosnovana i neumjesna, jer u njoj Majer ne donosi nikakve podatke, koji bi pobili njihovo rješenje, uz napomenu da je opće poznata stvar kako je župnik Majer sklon nacizmu te da „mrzi današnju stvarnost i tuguje za prošlošću“. Na koncu, Ministarstvo prosvjete uvažilo je žalbu te je izdan nalog Okružnom NO Osijek da se Majeru, zbog nedostatka dokaza o neprijateljskom djelovanju, izda dozvola za predavanje vjeronauka, uz dodatnu napomenu: „...s tim više što je do sada odobreno svega jednom katoličkom svećeniku koji u stvari nije ništa bolji od Majera.“ Iako je Majer, naposljetku, uspio ishoditi pozitivno rješenje svoje molbe, od trenutka predavanja zahtjeva, pa do konačnog dobivanja dozvole za predavanje vjeronauka, prošlo je godinu dana te je Majer s vjerskom nastavom mogao započeti tek s početkom školske godine 1947./48.³²¹ Sličan postupak komunističke su vlasti

³²¹ DAO 60, Okružni NO Osijek 1944/1945 -1947, Tajništvo, Personalni odsjek - 1946., kut. 205, 6543/1946 (6. srpnja 1946.), 1673/1946 (27. prosinca 1946.); DAO 60, Okružni NO Osijek 1944/1945 -1947, Tajništvo, Personalni odsjek - 1947., kut. 209, Žalba od 25. siječnja 1947., 544-Pers-1947. (10. veljače 1947.), 544-Pers-1947. (20. svibnja 1947.).

iste godine primjenile na još šestoricu svećenika s osječkog okruga, koji su svoje dozvole za katehizaciju dobili tek potkraj školske godine, čime je bila ostvarena namjera vlasti da se nastava vjeronauka onemogući u što većem broju škola.³²²

Suočeni s takvim odnosom lokalnih, ali i državnih vlasti prema vjeronauku na Dekanskoj konferenciji održanoj u Đakovu 8. i 9. srpnja 1947. godine, na temelju iznesenih referata o stanju na terenu, donesena je rezolucija o vjerskoj obuci s naputcima za njeno što uspješnije održavanje među školskom, izvanškolskom i srednjoškolskom mladeži. Prve tri točke rezolucije glasila su: „1. Neka se vjeronauk predaje školskoj mladeži tamo, gdje je to moguće i doklegod je to moguće. Svaki dušobrižnik neka se prema mjesnim prilikama bori svim mogućim dozvoljenim sredstvima da ostaneu školi i predaje vjeronauk. Tko dozvole nema, neka je nastoji ishoditi od narodnih vlasti putem, koji smatra najzgodnijim – n.pr. putem Mjesnih NO-a, Kotarskih /odnosno Gradskih/ NO-a te putem žalbe na Ministarstvo prosvjete Personalni odsjek. Tko radi u školi, neka zadrži dosadašnji način rada obzirom na broj razreda i sati, a tko radi izvan škole, neka djecu podjeli u dva odjeljenja: I. Prvopričesničko i II. Ostali. 2. Tamo gdje svećenika nakon svih pokušaja da ostane kao vjeroučitelj u školi, ipak u školi ne može ostati, neka se vjerska obuka predaje u crkvi ili prikladnoj crkvenoj prostoriji. A ako se iznimno gdje god prave poteškoće otešćava vjerska pouka i u crkvi, neka župnik kao predstavnik župe odmah upravi žalbu Ministarstvu prosvjete putem Biskupskog ordinarijata u Đakovu. Žalbi neka priloženi pismenu zabranu ili zapisnik o izdanoj usmenoj zabrani sa osobama kojima je to poznato. 3. Gdje se redovito vjerska obuka ometa i u samoj crkvi, poučavat će se školska omladina kao i ostali vjernici zajedno sa starijima pod sv. Misom ili večernjicom, apelirajući svim sredstvima na roditelje da djecu dovedu ili pošalju na vjersku obuku. U takvim slučajevima dušobrižnici neka kod svojih

³²² DAO 60 Okružni NO Osijek 1944/1945 -1947, Tajništvo, Personalni odsjek - 1947., kut. 210, 2160-Pers-1947. (bez nadnevnika).

propovijedi imaju u vidu prvenstveno potrebe neuke djece.“ Navedene, ali i sve ostale odluke rezolucije, prema odluci Dekanske konferencije, trebale su se u cijelosti ili koliko je to moguće primjeniti i na srednjoškolsku mladež, budući da je stanje u srednjih školama u pogledu vjerske obuke okarakterizirano kao iznimno teško. U prilog tome govorili su i podaci o samo dvojici vjeroučitelja u srednjim školama u Slavonskom Brodu i Vinkovcima, dok se u ostalim srednjim školama na području Đakovačke i Srijemske biskupije vjeronauk nije ni poučavao. Na kraju rezolucije, svećenicima je napomenuto da je održavanje vjerske pouke, kako muškoj tako i ženskoj mladeži, njihova stroga dužnost u kojoj moraju do kraja ustrajati.³²³

Naputke Dekanske konferencije u vezi održavanja vjeronauka u crkvenim prostorijama, u slučajevima kada to nije bilo omogućeno u školama, na terenu je bilo teško provoditi budući su vlasti zabranjivale bilo kakvo izvanškolsko okupljanje mladeži od strane svećenstva nastojeći njihov utjecaj svesti u školske prostorije, gdje ih je bilo lakše držati pod nadzorom. U tim su okolnostima svećenici bili primorani tijekom bogoslužja propovijed dijelom prilagoditi vjerskom poučavanju mladeži, a u tu je svrhu uvedena i tzv. “Katehetska nedjelja“, koja se trebala održavati svake posljednje nedjelje u kolovozu, dakle prije početka školske godine, na kojoj bi se vjernicima govorili o važnosti i potrebi vjeronaučne obuke.

Osim postupka dobivanja dozvola za poučavanje vjeronauka, koju su vlasti koristili uglavnom za njeno onemogućavanje, održavanje vjerske nastave dodatno je otežavala i praksa pojedinih škola u kojima su na satima vjeronauka, pojedini razredni učitelji vršili određenu vrstu kontrole nastave i svećenika. Povodom toga, biskup Akšamović uputio je prosvjedno pismo osnovnoj školi u Đakovu i Gradskom prosvjetnom referentu. U njemu je, pozivajući se na zajamčenu slobodu održavanja vjerske nastave, naglasio da takva vrsta inspekcije nije propisana niti jednim dokumentom nadležnog Ministarstva prosvjete te da će, ukoliko ne

³²³ BAĐ, AP, 46/1947 (8. i 9. srpnja 1947.).

dobije primjereno obješnjenje za ovakvo postupanje, biti primoran obratiti se Ministarstvu prosvjete i Predsjedništvu Vlade NRH. U odgovoru Gradskog NO-a Đakovo, potpisanom od strane prosvjetnog instruktora, istaknuto je da se kontrola vjeronaučne nastave ne kosi niti s jednim naputkom Ministarstva prosvjete te da se tome pribjeglo iz razloga što u „mnogim školama naše domovine vjeroučitelji vrše razoran rad koji se kosi sa Ustavom. Mi se danas nalazimo u doba kada se u našoj zemlji zavodi pravedniji poredak – socijalizam, a učiteljima poveren je zadatak odgoja naših novih naraštaja budućih izgraditelja socijalizma. Kada su učitelji primili na sebe taj težak i odgovoran zadatak, mišljenja sam da imaju puno pravo kontrolisati i rad vjeroučitelja. Pogotovo za to kako sam već gore naveo, da su se pojavili neželjeni slučajevi, gdje vjeroučitelji vrše propagandu protiv pionirske organizacije i svega onoga što je napredno“. Na Akšamovićevu napomenu da je crkvena vlast jedina nadležna za pitanja vjerske nastave, prosvjetni instruktor odgovara da je u tome nadležna jedino „narodna vlast“, da nije dužan detaljnije objašnjavati tko je izdao takva uputstva te da se, ako želi voditi suvišnu prepisku, slobodno može požaliti Ministarstvu prosvjete ili Predsjedništvu Vlade NRH.³²⁴

Nakon što je tijekom 1948. godine Ministarstvo prosvjete u Zagrebu izdalo naputak svim kotarskim školskim nadzornicima da se provede revizija do tada izdanih dozvola za poučavanje vjeronauka, mnogi su svećenici izgubili pravo predavanja u školama, zbog čega su bili primorani nadležnim vlastima podnijeti nove molbe. Međutim, u ponovljenom administrativnom postupku njihova izdavanja velika većina svećenika ili nije dobila odgovor na svoju molbu ili su im one odbijene, a u prilog tome najbolje govori podatak da u prvih šest mjeseci 1949. godine niti jedan dijecezanski svećenik nije dobio pozitivan odgovor na svoju zamolbu. Razlozi negativnih rješenja bili su, kao i do tada, uglavnom političke prirode, no vrlo su često vlasti kao otegotnu okolnost uzimali i, za njih, neprimjerene metode privlačenja

³²⁴ BAĐ, Fond BK, 906/1948 (5. i 6. svibnja 1948.).

djece i mladeži vjerskoj nastavi, kojima su se svećenici koristili u svome radu. Tako se u obrazloženju rješenja molbe franjevca sa slavonskobrodskeg područja Sofronija Škode, ističe potreba zaoštavanja borbe protiv popova s ciljem suzbijanja „misticizma i religijskih zablude, te da je pravi primjer nepoželjnog utjecaja na školsku djecu upravo fra Sofronije, koji polaznicima vjeronauka redovito dijeli različite sličice, bombone, kolače i voće. Kako bi se spriječilo njegovo daljnje djelovanje, Gradski NO Slavonski Brod predlaže aktivnije zauzimanje pionirske organizacija, koja bi u vrijeme vjerske obuke redovno trebala organizirati „fiskulturne igre, koje treba ponekad fotografirati, na malom formatu i slike podijeliti djeci, koja će na toj slici moći naći sebe. To će paralisati popovske svete slike“. Do koje su mjere komunističke vlasti išle u nastojanju da školski vjeronauk spriječe ili barem svedu na najmanju moguću razinu, najbolje pokazuje prijedlog istog NO-a iz rujna 1949. godine da se kapelanu Josipu Švereru u muškoj sedmogodišnjoj školi odobri, a u ženskoj sedmoljetki zabrani održavanje vjerske nastave s obrazloženjem: „Kapelan, Šverer Josip, kao muškarac je vrlo lijep čovjek, a kao takav vršio bi jaki utjecaj na žensku djecu u višim razredima.“³²⁵

Takva praksa nadležnih državnih vlasti u postupku izdavanja dozvola za poučavanje vjeronauka, uvelike je smanjila broj škola u kojima se redovno održavala vjerska nastava. Prema podacima iznesenim na Dekanskoj konferenciji u Đakovu, održanoj, nakon trogodišnje stanke, u lipnju 1951. godine, pristup školama imalo je samo 30% svećenika, njih 50% nastavu vjeronauka održavalo je neredovito, dok 20% svećenika uopće nije predavalo vjeronauk. Navedeni podaci nastali su na temelju izvješća o vjeronaučnoj obuci, koja su na traženje Biskupskog ordinarijata, tijekom 1950. godina slali upravitelji župa preko svojih dekanatskih ureda. Iako svoja izvješća nisu uputile sve župe Đakovačke i Srijemske biskupije,

³²⁵ BAĐ, Fond BK, 1689/1948 (6. listopada 1948.); DAO 59, Oblasni NO Osijek 1949.-1951., Povjereništvo za prosvjetu i kulturu, kut. 148/1949, Pov. 1420/1949 (3. rujna 1949.), Pov. 1419/1949 (3. rujna 1949.); Marko JERKOVIĆ, Školski vjeronauk u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata (1945.-1952.), u: *Diacovensia*, br. 1, 1993., 103.

iz onih pristiglih jasno se moglo zaključiti kako se školski vjeronauk redovno održavao u relativno malom broju župa, a osobito teška situacija bila je u srijemskom dijelu biskupije, gdje se prema izvješćima Petrovaradinskog i Zemunskog dekanata, vjerska nastava u njihovim župama nije održavala niti u jednoj osnovnoj ili srednjoj školi.

Svećenicima, koji ni nakon uzastopnih žalbi i osobnih intervencija, nisu uspjeli dobiti dozvolu za predavanje vjeronauka, Dekanska konferencija izdala je sljedeći naputak: ...svi su takvi dušobrižni svećenici dužni vjeronauk predavati u crkvi i u tom svetom poslu nema nitko pravo da ih smeta, budući da čl. 25. Ustava FNRJ. jamči građanima slobodu vjeroispovijesti.“ No, kako su Biskupskom ordinarijatu stalno stizale pritužbe o zabrani predavanja vjeronauka i u crkvama, pomoćni je biskup Bäuerlein, u pismu sotinskom župniku Vilku Anderliću, istaknuo kako ni u jednoj pismenoj zabrani, koju su im župnici poslali na uvid, nisu navedene moguće kazne ili sankcije za one svećenike, koje nastave s predavanjem vjeronauka u crkvama. Stoga su, nastavlja Bäuerlein, iz Biskupskog ordinarijata „kuražnijim svećenicima savjetovali neka nastave s predavanjem i nemamo izvještaja da se igdje ikome šta dogodilo, jer konačno to je spremanje djece za sv. Sakramante, učenje molitava itd. čisto vjerski posao, a to Crkva po Ustavu može i smije vršiti kod svojih vjernika, a izvan svake sumnje je da su i djeca naši vjernici“.³²⁶

Prve konkretnije naznake o namjeri komunističkih vlasti da se vjeronauk u potpunosti izbaci iz državnih škola pojavile su se početkom 1952. godine, kada je na sjednici Politbiroa CK KPJ, održanoj 15. siječnja u Beogradu, prema Titovom naputku da je krajnje vrijeme da se načelo odvojenosti škole od Crkve počne dosljedno primjenjivati, odlučeno da se kao prvi korak u ofenzivi protiv Katoličke crkve učini upravo po pitanju vjeronauka. Nakon toga, direktive za daljnje djelovanje upućene su republičkim partijskim vodstvima, s posebnom napomenom o jačanju ideološkog i odgojnog rada s djecom i mladeži. O navedenim

³²⁶ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Dekanska konferencija XXVII, 5. lipnja 1951.; BAĐ, Fond BK, 901/1950 (2. lipnja 1950.), 2387/1951 (31. prosinca 1951.); M. SRAKIĆ, *Zabrana školskog vjeronauka...*, 66.

odlukama saveznog komunističkog vodstva Politbiro CK KPH raspravljao je na sjednici 23. siječnja 1952. godine, na kojoj je ministar prosvjete NRH Miloš Žanko izvijestio da se u njegovom Ministarstvu, odnosno Savjetu za nauku i kulturu, priprema zabrana vjeronauka u školama.³²⁷

U skladu s donesenim odlukama, 31. siječnja 1952. godine Ministarstvo prosvjete NRH izdalo je naputak o vjerskoj obuci, u kojem je stajalo:

„Počam od 1.II.1952. ukida se dozvola podučavanja vjeronauka u narodnim i ostalim državnim školama. Stoga se stavljaju van snage dosad izdana odobrenja (predstavnicima bilo koje vjeroispovijesti) za podučavanje vjeronauka u narodnim školama. Zabranjeno je takodjer skupljanje školskih obaveznika (po Zakonu o nar. školama) u župskim uredima i stanovima i privatnim prostorijama u svrhu podučavanja vjeronauka ili bilo kakvog drug organiziranog nastavno-odgojnog djelovanja. (...) Isto tako nije dozvoljeno privatnicima, pa ni svećenicima odn. predstavnicima vjerskih zajednica da stalno i organizirano skupljaju djecu i omladinu u svrhu razvijanja društvenih djelatnosti, kao što su sport, kulturno-umjetničkog rada, zabave itd. ukoliko nijesu zato dobili odobrenje u smislu propisa i zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima.“

Budući je i nakon izglasavanja naputka na terenu bilo dosta nejasnoća oko predavanja vjeronauka u crkvama, Biskupski je ordinarijat u Đakovu, na osnovu novih instrukcija Ministarstva prosvjete, kao i pojašnjenja samog ministra Žanka kako vjeronauk u crkvama nije zabranjen, ali se ne smije predaavti na školski način, dijecezanskom svećenstvu dao sljedeće upute:

„1. ne smije se načiniti popis djece koja dolaze na vjeronauk.

2. ne smije se djecu prozivati i tako voditi kontrola ili evidencija da li su došla ili ne, jer se time tobož čini presija na djecu.

³²⁷ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 91; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 346; *Zapisnici Politbiroa ...*, sv. 2, 919.

3. na smije se načiniti raspored predavanja vjeronauka po razredima i taj i takav raspored objaviti, jer bi se time mogao dobiti dojam da je to škola i prema tomu obvezatno.

4. ne smije se vjeronauk držati neposredno iza školskih sati, jer su djeca premorena. Zato djeca koja imaju prije podne školu, moraju doći na vjeronauk poslije podne i obratno.“³²⁸

U lipnju 1952. godine održana je i prva Dekanska konferencija nakon zabrane školskog vjeronauka, čiji je dnevni red uglavnom bio posvećen upravo vjerskoj obuci te odgoju i obrazovanju djece i mladeži. Konferenciju je otvorio pomoćni biskup Bäuerlein, koji je u svom uvodnom govoru progovorio o problem otuđivanja mladeži od vjere i potrebi Crkve da novim načinima i metodama pojačaju nastojanja oko njihova privlačenja i zadržavanja. Sam biskup Bäuerlein održao je i tri referata na temu vjeronaučne obuke i to: 1. Duhovna pastva mladeži, 2. Pravilnik o vjeronaučnoj mladeži i 3. Laici katehisti. U prvom referatu biskup je istaknuo kako su vjerske slobode u Jugoslaviji ograničene, a ustavne odredbe i načela samo maskiraju pravu sliku o položaju Katoličke crkve. Također je napomenuo važnost borbe za mladeži pri čemu Crkva mora koristiti sva dopuštena sredstva kako bi se spriječilo njihovo odgajanje u ateističkom duhu. Nakon izlaganja, prisutni dekani, kanonici i svećenici uključili su se u raspravu, u kojoj su zaključili kako se broj djece koja pohađaju vjeronauk u crkvama, drastično smanjio, u čemu veliku odgovornost snose i roditelji. U drugom referatu, biskup je iznio podatke biskupske kancelarije po kojima se vjeronauk predaje u gotovo svim župama, izuzev pojedinih župa u Srijemu. Na prilike u srijemskom dijelu biskupije, u pogledu vjeronaučne obuke, osvrnuo se jedan od prisutnih dekana, koji je upozorio da se odluke i zaključci doneseni na dekanskim konferencijama teško mogu primijeniti i provesti na području NR Srbije, budući su prilike u tom dijelu biskupije znatno drugačije te dodao: „Hrvati u manjini. Pravoslavni svećenici uopće ne idu u školu. Ne trude se. Mi time onda svraćamo na sebe pažnju. Već se ugrožavamo. Neka svaki primjenjuje

³²⁸ BAĐ, Fond BK, 329/1952 (5. svibnja 1952.).

prema mogućnostima. Ovisi o ljudima, učitelju, prilikama...“ S ovim mišljenjem složila se i nekolicina prisutnih, koji su također naglasili da je potrebno prilagoditi se mjesnim prilikama i po njima organizirati nastavu vjeronauka, kako bi se izbjegla opasnost da župa ostane bez svećenika čime se načinila velika i nepopravljiva šteta za vjernike. Treći referat o laičkim katehistima biskup je započeo riječima: „Pozicija crkve je u zemlji u teškom stanju. Neprestano se ponavljaju napadaji i dolaze sve teži dani. Ide se dalje do zadnjih konsekvencija. Najprije uređuju mjesni, pa kotarski organi, a na koncu zakon. Ispočetka su to bili pojedinačni slučajevi, danas obična pojava. U vjeronauku najprije molbe odbijane, političke inkriminacije. Sve gore, dok nije u školi sada posve dokinuta, a u crkvi otežana. Ne smije se prozivati, ispitivati, ocijenjivati, a kada sve to ispunimo, tada će se tražiti novi uvjeti, dok ne budemo onemogućeni. Svećeniku će biti onemogućen kontakt sa mladeži i zato se treba spremati, da nas to ne zatekne nepripravne.“ U raspravi koja je uslijedila istaknuto je da katehisti gradivo trebaju izlagati na zoran, zanimljiv i veseo način, pri tome se koristeći crtežima i pjesmom kako bi se kod polaznika što više potaknulo i zadržalo zanimanje za nastavu vjeronauka. Također je istaknuta uloga i važnost žene, odnosno, majke u vjerskom odgoju djeteta te mogućnost njihova poučavanja tijekom propovijedi ili priprave za brak, kako bi i dalje ustrajale u prenošenju kršćanskih vrijednosti i na svoju djecu.³²⁹

Konačno zakonsko uređenje vjerske nastave, kao i ostalih ustavnih načelima o pravima i položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji, uslijedilo je 22. svibnja 1953. godine, donošenjem *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, kojim je potvrđena odvojenost škole od Crkve i slobodno održavanje vjeronauka u crkvama, hramovima i ostalim vjerskim objektima. Osim toga, člankom 19 određeno je da učenici redovnih državnih škola ne mogu pohađati vjersku nastavu u školskim satima te da je za pohađanje vjeronauka potrebno odobrenje oba roditelja ili staratelja, kao i pristanak maloljetnika. Kako je novi zakon

³²⁹ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Dekanska konferencija XXVII, 17. i 19. lipnja 1952.

dopuštao vođenje evidencije o polaznicima i školski način poučavanja crkvenog vjeronauka, Biskupski ordinarijat u Đakovu izdao je naputke za svećenstvo, u kojima je istaknuto da se što prije načini raspored sati, koji će najbolje odgovarati mladeži, uredi matična knjiga svih polaznika, započne s vođenjem „Dnevnika rada“ te da se prvu nedjelju u rujnu organizira „Katehetska nedjelja“ na kojoj bi se vjernicima propovijedalo o potrebi i važnosti vjerske obuke, ali i podsjetilo roditelje na njihove dužnosti u pogledu vjerskog odgoja njihove djece.³³⁰

Prema dostupnoj arhivskoj dokumentaciji, većih poteškoća oko administrativne provedbe odredbi o vjerskoj nastavi sadržanih u *Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica* na području Đakovačke i Srijemske biskupije, nije bilo. U spisima dijecezanskog arhiva u Đakovu zabilježena su dva slučaja novčanog kažnjavanja svećenika zbog kršenja pojedinih zakonskih odredbi i to župnika iz Branjina Vrha, Josipa Pelca, koji je 1954. godine kažnjen s 8000 dinara zbog toga što je „održavao vjersku nastavu u svome privatnom stanu i na ulici hvatao djecu radi pohađanja vjerske nastave bez odobrenja oba roditelja“. Zbog istoga prekršaja, kaznom od 6000, odnosno 3000 dinara, kažnjeni su svećenik i časna sestra iz Osijeka, Antun Kolarević i Anđelka Milošić. Kao otegotna okolnost pri izricanju kazne svećeniku Kolareviću istaknuto je to što se „vrbovanjem djaka sistematski bavio, ma da kao intelektualac zna da je to bez odobrenja roditelja zabranjeno da se djaci vrbuju na vjeronauku“.³³¹ Osim navedenih slučajeva, u većini dostupnih župnih izvješća o stanju vjerske obuke u crkvama ne nalazimo primjere njenog onemogućavanja i zabranjivanja te se stoga može zaključiti kako se crkveni vjeronauk tijekom idućih godina, uglavnom održavao bez većih ometanja od strane komunističkih vlasti. Unatoč tome, nastojanja Katoličke crkve za postizanjem što uspješnijeg vjeronaučnog poučavanja omladine nisu jenjavala, budući su

³³⁰ I. LAZIĆ, *Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji*, 62, 68; BAĐ, BOA, kut. 2/1953, 1174/1953 (27. kolovoza 1953.).

³³¹ BAĐ, Fond BK, spisi AA, 173/1954 (3. kolovoza 1954.); BAĐ, BOA, kut. 1956, 4658 i 4795/1956 (11. listopada 1956.).

protuvjeronaučna i protureligijska promidžba u medijima, a osobito u prosvjetnom sustavu i dalje bili izuzetno prisutni. Osvrćući se na seriju članaka objavljenih u *Vjesniku* tijekom 1959. godine o predbračnom seksualnom životu mladih u kojima se kritiziralo „nesuvremeno stanovište“ Katoličke crkve u pogledu kontracepcije, biskup Bäuerlein, govoreći o poučavanje vjeronauku vjeronauka među omladinom kao „gorućem pitanju“, podržava stav petrovaradinske crkvene općine kako je jedino uspješno sredstvo protiv takvih negativnih pojava jačanje vjerske i moralne svijesti, „što se može postići samo uspješnom katehizacijom“.³³² Kao jedan od glavnih problema toga razdoblja u pogledu crkvenog vjeronauka o kojemu govore izvješća većine župa na području Đakovačke i Srijemske biskupije, napominje se 'trend' smanjenja broja polaznika. Te su negativne pojave nešto manje izražene bile u ruralnim dijelovima biskupije, koji su tradicionalno bili više okrenuti vjeri, dok je u većim gradskim, radničkim sredinama utjecaj prosvjetnih vlasti, ali i strah roditelja od gubitka osnovnih egzistencijalnih prihoda, uvelike utjecao na znatno slabiji odaziv djece i mladeži crkvenom vjeronauku.

³³² BAĐ, Fond BK, 62/1959 (15. ožujka i 4. travnja 1959.); *Vjesnik* (Zagreb), 18. listopada 1959., 5.

7. STALEŠKA UDRUŽENJA KATOLIČKIH SVEĆENIKA

Nakon neuspjelih pokušaja oko odvajanja Katoličke crkve u Hrvatskoj od Svete Stolice, razbijanje crkvenog jedinstva i upostavu kontrole nad Katoličkom crkvom, komunistički je režim pokušao ostvariti poticanjem osnivanja svećeničkih udruženja, sastavljenih od vlastima lojalnih svećenika. Takva inicijativa državnih vlasti s velikim je nezadovoljstvom dočekan od katoličkih biskupa, ali i same Svete Stolice, tako da je, uz vjeronaučnu problematiku, osnivanje i djelovanje svećeničkih udruženja, bio jedan od najčešćih povoda crkveno-državnim sporovima, koji je na koncu doveo i do prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije. Prva udruženja katoličkih svećenika osnivana su na područjima u kojima su crkvena vlast i svećenstvo tradicionalno bili skloniji suradnji s vlastima, a iznimno važnu ulogu u njihovu osnivanju imale su komisije za vjerske poslove, posebice predsjednik Komisije za vjerske poslove NRH Svetozar Ritig. Tako je prvo staleško udruženje katoličkih svećenika pod nazivom „Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda“ osnovano u Istri, točnije Pazinu 16. rujna 1948. godine, a za predsjednika je izabran Božo Milanović, istarski svećenik i član Komisije za vjerske poslove NRH.³³³ Prema pravilima, koje je u srpnju iste godine potvrdio i biskup Dragutin Nežić, svrha Društva bila je: „a) širiti među katoličkim svećenicima u Hrvatskoj duh bratske ljubavi i sloge, pružati im pomoć za napredak u naobrazbi i duhovnom životu te promicati opću moralnu i materijalnu dobrobit. b) brinuti se za pružanje pomoći siromašnim i bolesnim svećenicima. c) raditi na njegovanju narodnih tradicija u duhu slavenske solidarnosti i moralnih načela u svom narodu, njegovati i unapredjivati bratstvo i ljubav među narodima Jugoslavije naročito među Hrvatima i Srbima

³³³ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 104-105, (O staleškom udruženju katoličkih svećenika Hrvatke, isti je autor pisao i u časopisu *Tkalčić*, br. 7, Zagreb, 2004.); S. ALEXANDER, *Church and State...*, 124, R. RADIĆ *Država i verske zajednice...*, 335.

i uskladjivati odnose između svećenstva i Narodnih Vlasti u duhu evandjeoskih načela. d) gojiti ljubav za našu glagoljašku starinu.“³³⁴

Zbog svog programa koji je poštivao nadležnu crkvenu vlast, udruženje istarskih katoličkih svećenika imalo je podršku biskupske vlasti, ali se u njega nisu smjeli upisivati svećenici iz drugih biskupija na području NRH. Tijekom idućih godina, slična udruženja uz svesrdnu podršku države osnovana su u Sloveniji (srpanj 1949. godine) i Bosni i Hercegovini (*Dobri pastir*, siječanj 1950. godine), no za razliku od istarskog udruženja, ona nisu imala podršku Katoličke crkve u zemlji, kao ni Svete Stolicе.³³⁵

Tijekom prve dvije godine postojanja „Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda“, njegovo predsjedništvo nije stupalo u kontakt s drugim biskupima i svećenicima na području NRH s ciljem njihova učlanjivanja u Društvo, a prvi takav korak učinjen je prema biskupu Akšamoviću. Naime, nakon dobivene informacije da bi mogao dopustiti svojim svećenicima da se upišu u Društvo, predsjednik Božo Milanović u ožujku 1950. godine uputio je pismo biskupu Akšamoviću, priloživši mu i kopiju pravila društva. U pismu je istaknuo kako je on prvi biskup kojemu se obraćaju po tom pitanju, te da im je jedina želja raditi na korist Crkve i olakšati položaj katoličkih svećenika. Što se tiče upisivanja svećenika đakovačke dijeceze, Milanović napominje kako vjeruje da neće biti nikakvih problema, jer njihovo društvo, osim odobrenja „narodnih“ vlasti ima i podršku nadležne crkvene vlasti. Kao poticaj za upućivanje pisma Milanović navodi i odluku odborske sjednice Društva o podnošenju molbe i pravila za osnivanje svećeničke nabavljачke zadruge, koja bi bila zadužena za nabavku svećeničkih i crkvenih potrepština, a koja već postoji u Ljubljani i Beogradu, a pokrenuta je inicijativa i za njenim osnivanjem u Bosni i Hercegovini. Ukoliko bi se u tu akciju uključilo i svećenstvo s područja Đakovačke i Srijemske biskupije, nastavlja Milanović, za sjedište zadruge mogao bi

³³⁴ BAĐ, Fond BK, 1234/1948 (bez nadnevkа).

³³⁵ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 105-106; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 124, R. RADIĆ *Država i verske zajednice...*, 335.

se odrediti Zagreb, dok bi inače, bez njihova sudjelovanja sjedište bilo u Rijeci ili Pazinu. Osim toga, u slučaju pristupanja svećenika iz drugih biskupija Milanović predviđa i preuređenje odbora, koji je trenutno sastavljen isključivo od svećenika iz Istre.³³⁶ Akšamovićev odgovor uslijedio je krajem ožujka i u njemu je istaknuo kako su pravila društva „posve u skladu sa kanonskim odredbama naše sv. Crkve“ te da ih „načelno“ može odobriti i za svoju biskupiju, ali uz napomenu da će svoj konačni odgovor iznijeti nakon dogovora biskupa na Biskupskoj konferenciji koja bi trebala uslijediti u travnju.³³⁷ Akšamovićevu namjeru da pitanje pristupanja svećenika iz drugih biskupija „Društvu svećenika sv. Ćirila i Metoda“ predloži na rješenje Biskupskoj konferenciji, Milanović je pozdravio te je u svojem idućem pismu istaknuo da njihova želja za proširenjem Društva proizlazi iz stava i nade da će te nesumnjivo biti „korisno za hrvatsko svećenstvo i Crkvu u Hrvatskoj, a neće biti štetno niti za slogu svećenstva, jer će Društvo prema neupisanim svećenicima zauzimati uvijek dobrohotan stav“. U nastavku napominje kako katolički biskupi mogu biti sigurni da on, kao ni ostali odbornici, nemaju nikakvih drugih ciljeva, osim koristi Katoličke crkve i svećenstva te izražava nadu „da će se na Biskupskoj konferenciji zauzeti povoljan stav ili da će se barem prepustiti svakom Ordinariju da postupi prema svojoj uvidjavnosti“.³³⁸

Međutim, za razliku od biskupa Akšamovića većina biskupa na području NRH nije podržavala postojanje svećeničkih udruženja, kao ni proširenje „Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda“ iz Istre na ostale biskupije. Njihov stav temeljio se na postojećim crkvenim propisima i kanonskom pravu, odnosno odredbama Svete Stolica da svećenička udruženja mogu biti isključivo dijecezanska i pod nadzorom nadležnog Ordinarija te se ne mogu protezati na područja drugih biskupija, što je biskupu Akšamoviću u svom pismu napomenuo

³³⁶ BAĐ, Fond BK, 277/1950 (21. ožujka 1950.).

³³⁷ BAĐ, Fond BK, 277/1950 (31. ožujka 1950.).

³³⁸ BAĐ, Fond BK, 277/1950 (24. travnja 1950.).

i hvarski biskup Miho Pušić. Osim toga, naveo je kako u tom pogledu niti pravila udruženja istarskih svećenika ne odgovaraju propisima Svete Stolice budući u njima stoji da Društvo obuhvaća „u prvom redu Istru, a zatim čitavu N.R. Hrvatsku“, niti je njima osiguran utjecaj biskupske vlasti što se ponajviše očituje u odredbi o raspuštanju Društva u kojoj stoji: „Društvo prestaje, ako to zaključi glavna skupština (...) ili, ako ga raspusti Narodna Vlast“. Sličan stav iznio je i đakovački kanonik i član Stolnog kaptola Zvonimir Marković, koji je u referatu o svećeničkim udruženjima napomenuo da je cjelokupni život svećenika, posebice javni, pod vrhovnom upravom i nadzorom Crkve, odnosno Ordinarijata te da prema tome i svećenička udruženja potpadaju „pod nadzor i vlast biskupa Ordinarija“. U osvrtu na pravila „Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda“ također je istaknuo nedostatak biskupske ingerencije u njegovom djelovanju, a za pitanje nadležnosti oko usklađivanja odnosa između svećenstva i narodnih vlasti, što je navedeno kao jedna od svrha Društva, Marković napominje kako su jedino biskupi i Sveta Stolica, a ne niže svećenstvo, pozvani rješavati ta pitanja. Na kraju zaključuje kako je iz navedenih pravila vidljivo da njihov sastavljač „nema ni pojma o kanonskom pravu i crkvenim propisima“.³³⁹

Nepovoljno mišljenje i u najmanju ruku suzdržanost prema svećeničkim udruženjima prevladali su i na sjednici Poslovnog odbora Biskupskih konferencija održanoj krajem travnja 1950. godine, na kojoj je odlučeno da je članstvo u tim udruženjima „suvišno“, tj. „Non expedit“ („Ne preporučuje se“), a konačna odluka odgođena je za iduću konferenciju, do kad se predmet trebao bolje proučiti. U pogledu „Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda“ odlučeno je da može i dalje nesmetano djelovati, uz mogućnost naknadne korekcije pravilnika, a takva odluka obrazložena je činjenicom da svećenička udruženja u Istri postoje već od prije, na što su navikli i svećenici te se lako upisuju. S druge je strane zaključeno kako bi postojanje interdijecezanskih društava predstavljalo novost u Katoličkoj crkvi, za što je potrebno tražiti i

³³⁹ BAĐ, Fond BK, 277/1950 (bez nadnevka).

odobrenje Svete Stolice, pa je takva mogućnost odbačena, kao i Akšamovićev prijedlog da se udruženje istarskih svećenika proširi i na druge biskupije u NRH. Osim naputka za svećenstvo „Non expedit“, biskupi su sa sjednice Poslovnog odbora uputili i predstavku Saveznoj vladi FNRJ u kojoj je kao jedini mogući način uređenja odnosa između Katoličke crkve i Države istaknut izravan dogovor sa Svetom Stolicom, uz napomenu da će „stvaranje i favoriziranje svećeničkih udruženja, koja će utjecajem odozdo pripremati uslove za sporazum između Crkve i Države“, ostati bez rezultata te da Katolička crkva raspolaže s dovoljno ugleda i moći, da svaki pokret u svome kleru dovede u sklad sa zakonima Crkve i podvrgne kanonskoj disciplini“. ³⁴⁰

Odluku Poslovnog odbora Biskupskih konferencija „Non expedit“ biskup Akšamović proslijedio je Boži Milanoviću, koji je u uzvratnom pismu odgovorio kako se podvrgava odluci, istaknuvši kako „Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda“ njome nije previše pogođeno, budući je daljnje djelovanje Društva dopušteno. U nastavku ponavlja tvrdnje iz ranijih pisama kako se proširenjem Društva htio postići samo jedan cilj, a to je dobrobit hrvatskog svećenstva te dodaje: „Ali kad oni, koji po svojoj službi zastupaju interese hrv. svećenstva i Crkve, misle drukčije, ne treba da dalje misli na to odbor našega Društva. Time je za nas to pitanje riješeno. Eventualno nastojanje, da bi se na idućoj plenarnoj sjednici odluka promijenila, ne spada po mojem mišljenju na nas, nego na one, koji misle, da bi im to moglo biti na korist.“ Sličnim argumentima Milanović je na kraju pisma odbacio i mogućnost promjene dijela pravilnika koji je govorio o njegovanju i unapređivanju bratstva i ljubavi među narodima u Jugoslaviji, posebice Hrvatima i Srbima, napomenuvši kako takvi osjećaji mogu biti samo na korist katolicizma i hrvatstva. ³⁴¹

³⁴⁰ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 15. svibnja 1950. godine; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 108-109.

³⁴¹ BAĐ, Fond BK, 277/1950 (16. svibnja 1950.).

Unatoč zaključku kojim se nije preporučivalo učlanjenje u svećenička udruženja, stav katoličkih biskupa još uvijek nije bio jedinstven, budući su neki biskupi tolerirali, a drugi prijetili različitim sankcijama onim svećenicima koji su već bili članovi udruženja ili su tek namjeravali stupiti u njega. Pojedini biskupi zazirali su od oštrijeg stava prema svećeničkim udruženjima i izricanja kazni neposlušnim svećenicima ne želeći ulaziti u sukob s državnim vlastima, koje su svesrdno podržavale udruženja, a zabranu učlanjivanja smatrali kršenjem ustavnih prava, zbog čega su neki od biskupa, koji su se uporno protivili udruženjima, privođeni, saslušavani, pa čak i novčano kažnjavani. U takvim okolnostima, donošenje jasnog i konačnog stava biskupa o svećeničkim udruženjima bilo je neophodno i prijeko potrebno. S tim ciljem, dogovoreno je održavanje Biskupske konferencije u rujnu 1952. godine, a savjet za daljnje postupanje zatražen je od Svete Stolica, koja je svoju preporuku poslala preko Apostolske Nuncijature u Beogradu. Jednoglasni zaključak trodnevne Biskupske konferencije u obliku izjave napisane na latinskom jeziku „Non licet“, bio je na tragu naputka iz Vatikana i označio je konačnu osudu staleških udruženja katoličkih svećenika, kao i zabranu osnivanja novih, a u priloženom obrazloženju svećenici su pozvani na poštivanje hijerarhije Katoličke crkve i njene discipline uz preporuku da se ne miješaju u svjetovne stvari.³⁴²

Iako je na sjednici glasao za donošenje odredbe o zabrani svećeničkih društava, nacrt prijedloga biskupa Akšamovića, na čijem kraju stoji „povučen kao bespredmetan“, bio je daleko pomirljiviji prema udruženjima. Prema Akšamovićevu prijedlogu, odluka „Non expedit“ ostala bi i dalje na snazi za sve biskupije, a daljnje smjernice i ujednačena pravila prema kojima bi pojedini Ordinariji odobravali svećenička društva, dogovorili bi se na samoj konferenciji. U tom smislu, Akšamović predlaže da se staleško udruženje katoličkih svećenika Slovenije tolerira, a njihova pravila upute Svetoj Stolicu s preporukom za odobrenje. Sličan

³⁴² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 110-111; S. ALEXANDER, *Church and State...*, 138-139, R. RADIĆ *Država i verske zajednice...*, 336-337.

postupak predlagao je i za udruženja u Bosni i Hercegovini, a za „Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda“ smatrao je da se odluka „Non expedit“ ne treba primjenjivati. U nastavku ističe da u ostalim biskupijama NRH ne postoje svećenička udruženja, ali sve više dolaze do izražaja nastojanja za njihovim osnivanjem, pa je stoga potrebno da se „svećenici inicijatori“ jave svom nadležnom Ordinariju, koji će za sudjelovanje u izradi pravila udruženja predložiti i jednog svog delegata. Nakon odobrenja od strane crkvene vlasti, pravila bi se na odobrenje uputile i državnim vlastima, a o „ispravnosti rada u udruženju“ Ordinarij bi se izvještavao preko biskupskog delegata, koji bi bio stalni član odbora.³⁴³ Svoj prijedlog, kao i konačnu odluku Biskupske konferencije „Non licet“, biskup Akšamović prokomentirao je i u pismu Ritigu, u kojem ističe: „Da nije Mons. Oddi svojom intrigom izhodio famozno pismo Kardinala Konzistorijalne Kongregacije, koju je pročitao u prošlom plenumu bisk.konferencija, moj kompromisni predlog bio bi dobio većinu, te ne bi došlo do rezolucije: 'Non licet'. Sada treba puno razboritosti i političke mudrosti, da se povremeno dođe do legalne forme svećeničkog stalešog društva.“³⁴⁴

Dan nakon donošenja rezolucije „Non licet“ Predsjedništvu vlade FNRJ upućena je i predstavka u kojoj su naznačena neka od glavnih pitanja vjerskog života katoličkih vjernika i položaja Katoličke crkve u Jugoslaviji. U njoj su katolički biskupi upozorili na nedostatak vjerskih sloboda, koje su, prema njihovu mišljenju, svedene isključivo na „djelomičnu slobodu bogoštovanja“. U prilog toj tvrdnji u predstavi se navode primjeri devastacije katoličkih crkava i javnih križeva, zabrane gradnje novih crkava, oduzimanja matičnih knjiga, gušenja vjerskog tiska onemogućavanja i zabrana procesija i sl. Među glavnim problemima u crkveno-državnim odnosima navodi se izbacivanje vjerske poduke iz državnih škola, nametanje ateističkog odgoja u školama i javnom životu, kao i otpuštanje državnih službenika, učitelja i vojnih namještenika zbog iskazivanja vjerskih osjećaja. Istaknut je i

³⁴³ BAĐ, AP, 33/1952 (25. rujna 1952.).

³⁴⁴ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 23. studenog 1953.

problem velikog broja zatvorenih svećenika te učestalost napada na svećenike, među kojima posebnu pozornost zaslužuje napad na ljubljanskog biskupa Antuna Vovka, za koji je počinitelj dobio devet dana uvjetnog zatvora. Takav odnos državnih vlasti prema predstavnicima Katoličke crkve, napominju biskupi, doveo je do toga da su svećenici, „koji u civiliziranim zemljama svijeta nemaju veze s kaznenim zakonom, u našoj zemlji postali okorjeli kriminalci“. U završnom dijelu predstave, jugoslavenski biskup ističu da je dogovor između Crkve i Države nemoguć ukoliko se od nje traži da odustane od svojih „vitalnih prava“, kao što su sloboda vjerskih škola, katoličkog tiska, vjerskih organizacija i pravo raspolaganja materijalnim dobrima, napominjući kako „Crkva nikada u povijesti nije pristala na bezuvjetnu predaju, pa tako neće ni sada“. Osvrćući se pri tome i na staleška udruženja katoličkih svećenika i njihovu ulogu u ostvarenju sporazuma između Katoličke crkve i državnih vlasti, biskupi ističu: „Uvjereni smo da takove udruge nemaju odgovarajuće uvjete za rješavanje tako opsežnog zadatka. Kao prvo njihovo osnivanje uvijek ovisi o organima vlasti, koji u tom cilju obilaze i posjećuju svećenike. Između ostalog, način rada i prijedlozi koje članovi udruge dobivaju od organa vlasti nameću nam zaključak da bi udruge svećenika prema namjerama njihovih pokrovitelja, u stvarnosti služile u svrhu razbijanja svećeničke discipline i stalno slabljenje vjerskog života, a ne kao regulator odnosa Crkve i države. Ako se od Hijerarhije traži da dozvoli ovakove udruge, tada je njihova pravila potrebno uskladiti s kanonskim odredbama i osigurati crkvenim vlastima potpuni nadzor nad radom udruuga. Samo će pod tim uvjetima Hijerarhija razmotriti mogućnost priznavanja takovih profesionalnih svećeničkih udruuga.“³⁴⁵

Negativan stav katoličkih biskupa u Jugoslaviji prema svećeničkim udruženjima izražen na Biskupskoj konferenciji bio je potaknut i otvorenom namjerom udruženja da se priznaju glavnim predstavnicima Katoličke crkve u Jugoslaviji, što su podržavale i državne

³⁴⁵ M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 276-282.

vlasti, a što je za Biskupsku konferenciju, prema crkvenom pravu jedinog predstavnika Katoličke crkve u Jugoslaviji, bilo u potpunosti neprihvatljivo. Zbog neprikrivene tendencije svećeničkih udruženja da u pregovorima s državnim vlastima istisnu katoličke biskupe, Biskupska konferencija, navodi se u obrazloženju, „nije mogla drugačije postupati, nego da prema takvom udruženju zauzme negativan stav“. Nadalje se ističe kako je zastupanje interesa katoličkog svećenstva, što su svećenička udruženja također smatrala svojim djelokrugom, isključiva nadležnost crkvene hijerarhije mimo koje se ne može ništa poduzimati te da stoga „isključenje zakonite crkvene hijerarhije od skupne i udružene akcije katoličkog svećenstva, kako je to slučaj kod svećeničkih udruženja, pretstavlja samovoljan i protukanonski pokušaj, da se Episkopatu ospori i ograniči vlast, koja mu pripada na temelju samoga ustava katoličke Crkve“. Zabrana učlanjenja u svećenička udruženja, pojašnjava se, vrijedi isključivo za crkveno područje i unutarnju crkvenu disciplinu i njome se nema namjeru dirati u građanska prava pojedinaca, odnosno svećenika, koja im jamče državno zakonodavstvo i vlast. Takav postupak, odnosno određivanje uvjeta kojima su se dužni podvrgavati svi punopravni članovi, uobičajen je u svakom društvu ili organizaciji i ne predstavljaju nikakav protuustavni čin, nego stvar unutarnje društvene discipline. „Takva ograničenja, odnosno osobne uvjete postavlja za svoje članove svaka organizacija, svaka staleška reprezentacija, vojska, škola, uredovnice i poslovnice i t.d. a da nikome ni na pamet ne pada, da bi to značilo protuustavnim ograničenjem osobne slobode. Svaki je potpuno slobodan, da li će se učlaniti u ovu ili onu vjersku zajednicu, da li će ostati njenim članom ili će iz nje istupiti. Ali dok je članom, svaki je vezan propisima odnosne zajednice i podložen njenom sudu predmetima, koji spadaju u njen djelokrug.“³⁴⁶ U brojnim tumačenjima u kojima se obrazlagala odluka katoličkih biskupa na Biskupskoj konferenciji „Non licet“, problem svećeničkih udruženja nastojao se prikazati ne samo kao lokalni crkveno-politički problem, nego kao izuzetno delikatno i teško pitanje,

³⁴⁶ BAĐ, AP, 33/1952 (bez nadnevka); BAĐ, Ostavština, Fascikl: Udruženja katoličkih svećenika, (bez oznake spisa i nadnevka).

koje bi za cjelokupnu Katoličku crkvu i njen nauk mogao imati dalekosežne posljedice. Tako se učlanjivanje svećenika u staleška udruženja smatralo neprihvatljivim i s dogmatskog stanovišta Katoličke crkve, koja je osudila komunizam kao materijalističku, ali i socijalnu doktrinu te stoga ne može dopustiti da svećenstvo, u svojstvu „staleškog sindikata države“, postane sastavnim dijelom komunističkog, za Crkvu neprihvatljivog, državnog uređenja. Kako se sloboda crkvene vlasti nastojala ostvariti i u njenoj ekonomskoj neovisnosti od državne vlasti, u tumačenjima se, među ostalim, isticao i taj aspekt svećeničkih udruženja, koji je za cilj imao potpunu ekonomsku podređenost svećenika članova udruženja. Pozivajući se pri tome na izjavu nadbiskupa Stepinca: „Bolje je Isusovo siromaštvo, nego Judini novci“, napominje se kako Katolička crkva ne može dopustiti da njeno svećenstvo postane ekonomski ovisno i „od države plaćeno činovništvo“, osobito u „bezbožnoj državi s režimom“, koji želi „zatrti“ svaku religiju. Predstavnici Katoličke crkve u Jugoslaviji bili su svjesni činjenice da je isključiva namjera državnih vlasti iskoristiti staleška društva svećenika u borbi protiv Svete Stolicе, kao i izazivanje raskola u crkvi te je stoga u iskrenost financijske i drugih oblika pomoći od strane komunističkog režima bilo teško povjerovati. Učestalo se apeliralo i na one svećenike koji su se učlanjivali u staleška udruženja ne iz uvjerenja nego iz straha ili interesa, pri čemu se isticalo da je riječ o varanju i laganju koje je protivno duhu Crkve i Evanđelja, a osim toga predstavlja i izdaju Boga i Crkve.³⁴⁷

Reakcija državnih vlasti na odluku Biskupske konferencije kao i popratna dogmatska, pravna i crkveno-politička obrazloženja „Non liceta“, bila je izuzetno oštra i usmjerena na optužbe o zlouporabi Crkve u političke svrhe te ograničavanje slobode udruživanja građana. Biskupi koji su odluku o zabrani svećeničkih udruženja objavili u svojim biskupijama pozvani su na saslušanje od strane nadležnih javnih tužitelja, gdje su upozoreni da širenjem „Non liceta“ podižu uzbunu i potiču svećenstvo na kazneno djelo nepoštivanja Ustava. Uslijed toga,

³⁴⁷ BAĐ, BOA, kut. 2/1953, Spis „Razlozi, koji ne dopuštaju ostvarenje svećeničkih staleških prema njihovom sadašnjem obliku“ (bez oznake spisa i nadnevka).

komunističke su vlasti 6. listopada 1952. godine donijele rješenje o zabrani daljnjeg širenja i objavljivanja odluke katoličkih biskupa s obrazloženjem da je riječ o protuzakonitoj i protuustavnoj zabrani, o čemu je dva dana kasnije Javno tužiteljstvo u Osijeku obavijestilo i Biskupski ordinarijat u Đakovu te pozvalo na saslušanje pomoćnog biskupa Bäuerleina. Naime, biskup Bäuerlein također je sudjelovao na zasjedanju Biskupske konferencije u Zagrebu zajedno s biskupom Akšamovićem, nakon čega je po povratku u Đakovu svim župama na području Đakovačke i Srijemske biskupije uputio umnožene primjerke „Non liceta“. Svoj postupak biskup Bäuerlein pojasnio je i na saslušanju, održanom u Đakovu, istaknuvši kako je umnožavanje odluke Biskupske konferencije učinio iz „discipline prema samoj obvezi plenuma“, pri čemu nije mislio da je riječ o odluci koja je protivna ustavnim i ostalim propisima jugoslavenskog zakonodavstva. Nakon toga, biskup se obvezao da će se podvrgnuti odluci Javnog tužiteljstva NRH i obustaviti daljnje širenje zabrane te zatražiti od svog svećenstva da vrate uručene primjerke, koje će u roku od pet dana osobno predati javnom tužitelju. Na primjedbu javnog tužitelja da je također zabranjena i usmena promidžba odluke o zabrani svećeničkih udruženja, biskup je izjavio da obični razgovor o navedenoj odluci ne smatra nikakvom promidžbom, već uobičajenom raspravom, koju smatra dopuštenom, ali da će postupiti u skladu sa stavom državnih vlasti i „neće po deklaraciji ni usmeno diskutirati, u koliko se diskusija po deklaraciji smatra propagandom za njeno sprovođenje u život“. Saslušanje je nastavljeno 14. listopada 1952. godine, kada je biskup Bäuerlein, kako je i obećao, predao do tada poslane primjerke odluke „Non licet“, njih ukupno 73.³⁴⁸

S ciljem uređenja spornog pitanja svećeničkih udruženja, koje je predstavljalo preduvjet i za rješavanje ostalih crkveno-državnih sporova, krajem listopada 1952. godine u

³⁴⁸ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Dosje br. 396, Spis br. 16, Zapisnik saslušanja održanih 8. i 14. listopada 1952.; BAĐ, Ostavština, Fascikl: Udruženja katoličkih svećenika, 86/1952 (8. listopada 1952.); M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 111.

Đakovu je boravio izaslanik i tajnik Komisije za vjerske poslove Milan Pallua, koji je prenio poruke predsjednika Komisije Ritiga, Vlade NRH, ali i samog Tita o potrebi osnivanja svećeničkih udruženja i na području NRH. Nakon održanog sastanka, biskup Akšamović o svemu je putem pisma obavijestio beogradskog nadbiskupa i predsjednika Biskupskih konferencija Ujčića u kojem je naveo glavne točke razgovora iz kojih je vidljiva jasna namjera komunističkih vlasti da se pod svaku cijenu slomi otpor katoličkih biskupa NRH u pogledu svećeničkih udruženja. Prema Akšamovićevu pisanju, tajnik Pallua prenio je zahtjev Vlade NRH da se rezolucija Biskupske konferencije „Non licet“ stavi izvan snage te da se svećenicima i s crkvenog stanovišta omogući legalno udruživanje, uz napomenu da su svojom odlukom katolički biskupi povrijedili Ustav, što se mora ispraviti, ali da javni tužitelj neće podizati optužnicu protiv biskupa koji su potpisali rezoluciju, ukoliko dođe do sporazuma. Tajnik Pallua zatim je podsjetio na dogovor slovenskih biskupa i tamošnjeg svećeničkog udruženja, koje je svoja pravila uskladilo sa željama biskupa koji su zatim zauzvrat podržali djelovanje udruženja, što je pridonijelo očuvanju Bogoslovnog fakulteta u Ljubljani uz pomoć državnih subvencija. S tim u vezi napomenuo je da se sličan dogovor očekuje i s biskupima u NRH za što je Vlada spremna ponuditi i određena jamstva, kao što je subvencija Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, pozitivno rješavanje žalbe upućene Ministarstvu financija od strane Đakovačke i Srijemske biskupije zbog previsokih poreza, koji ugrožavaju egzistenciju biskupije, poduzimanje potrebnih mjera za pravilno oporezivanje crkvenih osoba i ustanova te rješavanje svih ostalih administrativnih pitanja koji „tište katoličku Crkvu“. Na kraju razgovora tajnik Pallua isključio je postojanje namjere od strane Vlade NRH da se preko svećeničkih udruženja naruši i oslabi crkvena disciplina te istaknuo kako je jedina svrha društava „da svećenici suradjuju s Narodnim vlastima u političkom životu kao lojalni građani i suradnici te bi tako pokazali potpunu lojalnu i nacionalnu suradnju za očuvanje integriteta naše države i na svim poslovima uopće, koji su kompatibilni s njihovim zvanjem“. Prenijevši

glavne poruke i zahtjeve tajnika Komisije, biskup Akšamović na kraju pisma beogradskom nadbiskupu naglašava da je s ciljem rješavanja tog „prevažnog pitanja za sporazum Vlade i Episkopata“, potrebno sazvati novu sjednicu Biskupske konferencije ili njenog Poslovnog odbora, na kojoj bi se donijela konačna odluka, koje bi bilo u skladu s očitovanjem svih katoličkih biskupa u FNRJ.³⁴⁹ U svom odgovoru nadbiskup Ujčić odbacio je mogućnost dogovora između katoličkih biskupa u Jugoslaviji i državnih vlasti u pogledu svećeničkih udruženja, istaknuvši da niti on, kao predsjednik Biskupskih konferencija, nije ovlašten za rješavanja crkveno-državnih odnosa, budući je riječ o pitanjima u isključivoj nadležnosti Svete Stolicе. U pogledu rezolucije „Non licet“ ponovio je već nekoliko puta istaknuto stanovište kako je riječ o unutarnjoj crkvenoj disciplini, čemu u prilog govori i činjenica da je objavljena na latinskom jeziku i namijenjena isključivo svećenstvu, a ne vjernicima. Na Akšamovićev prijedlog o sazivanju Biskupske konferencije odgovara kako je spreman, ukoliko je potrebno, sazvati Poslovni odbor, prije čega je potrebno utvrditi konkretne točke o kojima bi se raspravljalo, ali da bi najbolje rješenje bilo „kad bi Mons. Ritig sugerirao Vladi direktni dodir sa Svetom Stolicom; tako bi se najlakše postigao *modus vivendi*“.³⁵⁰ Na pritiske državnih vlasti oko osnivanja svećeničkih udruženja na području Đakovačke i Srijemske biskupije, kao i u cijeloj NRH, nadbiskup Ujčić osvrnuo se u jednom od svojih idućih pisama upućenih biskupu Akšamoviću, istaknuvši ponajprije problem „astronomskih poreza“. Jamstvo Vlade i nadležnog Ministarstva kako će žalba protiv previsokog poreza biti povoljno riješena čim se osnuju inicijativni odbori svećeničkih udruženja, Ujčić naziva nekavalirskim pritiskom, koji „miriše na ucjenjivanje“ te upozorava Akšamovića da riječ o „triku“ budući da nema nikakvih pisanih jamstava o snižavanju poreza u slučaju osnivanja udruženja, a osim

³⁴⁹ BAĐ, AP, 38/1952 (27. listopada 1952.).

³⁵⁰ BAĐ, BOA, kut. 1952.-1953., bez oznake spisa (31. listopada 1952.).

toga „poreska uprava može uvijek da kaže, da se porez plaća na prihode, a ne na udruženja“.³⁵¹

U međuvremenu, dok se pokušavao utvrditi najpogodniji način za početak pregovora i konačno rješenje problema na crkveno-državnoj razini, komunističke su vlasti zahvaljujući djelovanju tajnih službi došle u posjed dokaza kako je odluka Biskupakih konferencija „Non licet“ donesena na osnovu izravnih naputaka Svete Stolice. Naime, bilješke koje su tijekom zasjedanja vodili slovenski biskupi Antun Vovk i Maksimilijan Držečnik, koje su sadržavale i poruku Svete Stolice upućene katoličkim biskupima Jugoslavije u pogledu svećeničkih udruženja, dospjele su u javnost, što je za komunističke vlasti predstavljalo nesumnjivi dokaz o uplitanju Svete Stolice u unutarnje poslove FNRJ. Uslijedilo je prosvjedno pismo jugoslavenske Vlade u kojem je istaknuto da su u posjedu poruke dostavljene nadbiskupu Ujčiću „proistekle iz Državnog Tajništva Svete Stolice, u kojoj je izražena nada, da će kler Jugoslavije biti u stanju da suzbije tešku opasnost, koja proizlazi iz svećeničkih udruženja“, na osnovu koje je donesena sporna rezolucija „Non licet“, što, stoji u nastavku, predstavlja nedopustivo uplitanje Svete Stolice u unutrašnje prilike i teži pogoršavanju odnosa s Jugoslavijom. Uzvratno prosvjedno pismo Svete Stolice, u kojem je upozoreno da do sređivanja crkveno-državnih odnosa neće doći dok se ne riješi problem neravnopravnog položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji, upućeno je tek 15. prosinca 1952. godine, mjesec i pol dana nakon pisma jugoslavenske Vlade. Pismo su jugoslavenske vlasti odbile, vrativši ga Apostolskoj nuncijaturi u Beogradu, što je predstavljalo reakciju na prethodnu odluku Svete Stolice o imenovanju Stepinca kardinalom, a 17. prosinca 1952. godine pomoćnik ministra vanjskih poslova Aleš Bebler uručio je otpravniku poslova Apostolske nuncijature u Beogradu msgr. Silviju Oddiju novo vladino prosvjedno pismo o prekidu diplomatskih odnosa između FNRJ i Svete Stolice. Tim činom odbačena je mogućnost ostvarenja dogovora

³⁵¹ BAĐ, BOA, kut. 1951.-1952., bez oznake spisa (18. prosinca 1952.).

između komunističkog režima i Katoličke crkve, a problem svećeničkih udruženja, koji je crkveno-državne odnose doveo na najnižu razinu do tada, dodatno je zaoštrio i diplomatske odnose između Jugoslavije i Svete Stoline, do čije će normalizacije, nakon dugih pregovora, ponovno doći tek 1966. godine.³⁵²

Zbog velikog otpora katoličkih biskupa u NRH, predvođenih nadbiskupom Stepincem, osnivanje svećeničkih udruženja na tom području nije išlo tako glatko te su prvi inicijativni odbori s radom započeli tek potkraj 1952. godine, dakle više od četiri godine nakon osnivanja istarskog svećeničkog udruženja. Iako je u vrijeme osnivanja prvih inicijativnih odbora, kako na regionalnoj tako i na republičkoj razini, donesena odluka o zabrani svećeničkih udruženja „Non licet“, aktivnosti pojedinih svećenika oko organizacije društava nisu jenjavale u čemu su dobivali i zdušnu pomoć od strane predstavnika državnih vlasti. Tako je 23. rujna 1952. godine u Novom Sadu održana konferencija katoličkih svećenika Vojvodine na kojoj je osnovan Inicijativni odbor udruženja katoličkih svećenika NR Srbije. Glavni referat održao je svećenik Đakovačke i Srijemske biskupije, Leon Ašiku, župnik iz Iriga, koji se u svom opširnom izlaganju osvrnuo na već postojeća udruženja u Istri, Sloveniji i Bosni i Hercegovini, na čije je osnivanje svećenike naveo „jedan uzvišeni idealan cilj, a ne samo interes socijalnog osiguranja, koji je takodjer dobar po sebi, ali je ipak materijalne prirode“. Također je istaknuo i domoljublje bosanskog i slovenskog svećenstva koje je kroz stoljeća uspjelo očuvati kulturu i tradiciju svoje zemlje, služeći pri tome odano Bogu i Crkvi, ali i svome narodu. O osnivanju svećeničkih udruženja u tim krajevima, Ašiku napominje: „Moje je čvrsto ubedjenje da su sveštenici Slovenije, Istre, Bosne i Hercegovine učinili to baš u interesu crkve, za dobro domovine, za korist države, u cilju bratstva i jedinstva naših naroda.“ Zaziranje velikog broja svećenika od svećeničkih udruženja Ašiku objašnjava političkim predrasudama, strahom, nepovjerenjem, ali i nesporazumima između državnih rukovodioca i

³⁵² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 116; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 337, S. ALEXANDER, *Church and State...*, 139-141.

Katoličke crkve. U nastavku izlaganja Ašiku se okrenuo izricanju pohvala postojećem državnom uređenju, istaknuvši kako niti jedna vlasti prije toga nije uspjela ostvariti takvo materijalno blagostanje, kao što su to učinile komunističke vlasti nakon 1945. godine. „Vidite li braćo koliko je divno socijalno staranje za radništvo, činovništvo i decu? Pa kad je to bilo prije u našoj zemlji? Nikada. Vidite li braćo ovu strahovitu sušu koja nam je nanela 140 milijardi dinara štete? Ja sam strahovao da će opet žito i kukuruz skočiti na 10 ili 20 hiljada metar, ali vidite da očinska briga našeg rukovodstva to ne da. Cene su ostale isto umerene kao i prije, na sreću naroda i sirotinje, a u kategoriju te sirotinje verujte da spadaju i mnogi naši svećenici.“ Pohvalu državnim vlastima uputio je i u pogledu međunarodnog ugleda Jugoslavije te položaja nacionalnih manjina, kao što su Mađari, Ukrajinci i Albanci, koji uživaju iznimno velike kulturne, nacionalne i vjerske slobode. U opisu poljoprivrednih zadruga i isticanju njihovog pozitivnog utjecaja na seljaštvo i gospodarstvo, Ašiku se poslužio izuzetno zanimljivim primjerom: „U svojoj župi Irig imam jednog mladog Hercegovca, Mijić Miju. To je div koji može u jednoj ruci držati 300 kg. gvoždja težine. Pre dve godine imao je oko 70 kg. Kazao sam mu: 'Idi u zadrugu i radi tamo.' Poslušao me je, podigao se ekonomski a ima danas 110 kg. težine. Evo takve su zadruge na koje toliko neki viču. Moji Hercegovci koji su došli u Irig goli i bosi bez ičega i ništa iz Hercegovine, otkad su u zadrugama napreduju rapidno, kupuju kuće, zemlju, vinograde.“ S tim u vezi Ašiku napominje da su upravo to motivi koji bi trebali ponukati svećenstvo u smjeru uspostave boljih odnosa s narodnim vlastima te da se time neće ogriješiti o crkvene zakone i crkvenu hijerarhiju, podsjetivši tom prilikom na biskupa J. J. Strossmayera i Franju Račkog, koji su također bili „odlični katolici i odlični svećenici“, ali su ujedno vrlo aktivno sudjelovali i u javno-političkom životu, uvjereni da time služe na dobro ne samo državi, domovini i narodu, nego i crkvi i vjeri. Na kraju svog izlaganja Ašiku napominje da je vjeran i nepokolebljiv sin Katoličke crkve te da će kao takav svim silama, bez ustezanja i straha nastaviti raditi na

ostvarivanju sporazuma, sloge, ljubavi i suradnje s narodnim vlastima.³⁵³ Na idućem sastanku Inicijativnog odbora, održanom 11. studenog 1952. godine, također u Novom Sadu izabrano je i njegovo rukovodstvo, pri čemu je Leon Ašiku imenovan predsjednikom, a Petar Masnić, župnik iz Kukujevaca, tajnikom Odbora.³⁵⁴

Budući je tri dana nakon održavanja konferencije u Novom Sadu donesena odluka Biskupske konferencije „Non licet“, svećenstvo koje se angažiralo na osnivanju, prije svega, inicijativnih odbora našlo se u velikoj dvojbi između crkvene stege i suradnje s državnim vlastima, osobito u pogledu sudjelovanja na predstojećoj godišnjoj skupštini Ćirilo-metodskog društva u Ljubljani na koju su bili pozvani i predstavnici svećenstva iz drugih republika, a koja se trebala održati 23. listopada 1952. godine. O nezavidnom položaju u kojem se našlo svećenstvo zainteresirano za svećenička udruženja, Biskupski je ordinarijat u Đakovu obavijestio petrovaradinski dekan i kasniji zapisničar sjednica Inicijativnog odbora staleškog udruženja katoličkih svećenika NR Srbije Fran Martinčević. U svom izvještaju, koji je podijelio u četiri točke, Martinčević navodi razloge zbog kojih ne bi bilo uputno svećenicima zabraniti odlazak u Ljubljanu, čime bi se pokazala dobra volja za uspostavom boljih crkveno-državnih odnosa, uz napomenu da shvaća kako je riječ o velikoj žrtvi za biskupe, ali koja je vrijedna „radi utiranja puta poboljšanju prilika“. U prvoj točki Martinčević se osvrće na izuzetno nepovoljan socijalni položaj katoličkih svećenika u NRH, koji su „jedini ostali izolovani i separirani od sviju blagodati koje u savremenom sistemu daje naša država“ te nastavlja: „Ovaj čas nam Država nudi preko svojih organizacija mogućnost neke organizacije, koja bi imala povjerenje Vlasti a mogla bi barem donekle braniti svećeničke staleške interese, a pogotovo ako bi uspjela isposlovati onaj položaj što ga ima svaki radnik: socijalno osiguranje sa tolikim pozitivnim dobrima.“ Napominjući u nastavku kako su biskupi

³⁵³ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Udruženja katoličkih svećenika, Referat prof. Leona Ašiku održan na konferenciji rim. kat. svećenika 23. rujna 1952. godine u Novom Sadu.

³⁵⁴ *Politika* (Beograd), 12. studeni 1952., 3.

do tada mirno i bez javnog osuđivanja prihvaćali svećenike koji su obnašali dužnosti ministra ili narodnog poslanika, Martinčević se pita je li onda oportuno i pravedno zabraniti udruženja, koja bi, ako bi se pravilno vodila, omogućila slobodnije djelovanje svećenika, ali i cijele Katoličke crkve. Time bi se, dodaje, otklonile i sve optužbe na račun Katoličke crkve u Jugoslaviji o njenoj nelojalnosti prema postojećem državnom poretku, dok bi daljnje odbijanje svake suradnje donijelo nepredvidive teškoće. Na kraju svog izvješća osvrće se i na posebne prilike u Vojvodini, koje bi se, prema njegovu mišljenju, osnivanjem svećeničkih udruženja i omogućavanjem njihovog nesmetanog djelovanja, mogle znatno poboljšati: „mi /vjernici i svećenici/ smo ovdje osamljene oaze, kojima bi svaki jači sukob mogao donijeti specijalne teškoće izgubljenih vjerskih pozicija i napuštenog terena koji se vrlo teško ili nikako ne vraća.“³⁵⁵

Nakon osnivanja Inicijativnog odbora u Novom Sadu, a prije zabrane Javnog tužiteljstva biskup Bäuerlein obavijestio je vodeće članove Odbora, Ašikua i Masnića o odluci Biskupske konferencije „Non licet“, zatraživši njihovo hitno očitovanje o daljnjim postupcima. Odgovor irškog župnika Ašikua uslijedio je nekoliko dana kasnije, dok o reakciji Petra Masnića nemamo pisanih tragova. U svom pismu Ašiku je naglasio da njemu nije potrebna odluka katoličkih biskupa Jugoslavije, nego samo odluka nadležnog biskupa, čije naređenje za njega predstavlja svetinju. Nadalje objašnjava glavni cilj osnivanja Inicijativnog odbora, koji je prema njegovim riječima bio taj da se obidu nadležni biskupi Srijema, Banata i Bačke od kojih bi se zatražilo dopuštenje za osnivanjem svećeničkih udruženja. Sada kada je dobio odluku Biskupske konferencije, kao i naređenje nadležnog biskupa, nastavlja Ašiku, njegovo daljnje sudjelovanje u radu Inicijativnog odbora više nije moguće, čemu se u potpunosti podvrgava. Ističući osobnu vjernost Katoličkoj crkvi, kao i svih svećenika koji su se uključili u rad Inicijativnog odbora te spremnost da unatoč svojim

³⁵⁵ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (bez oznake spisa i nadnevka).

osobnim stavovima poslušaju kolektivnu odluku katoličkih biskupa, Ašiku na kraju pisma ipak ostavlja otvorenim pitanje ispravnosti navedene odluke, izražavajući nadu u postizanje poštenog i korisnog uzajamnog kompromisa: „Da li ova Vaša kolektivna odluka je mudra, da li će ona uroditi plodom, da li će biti uzrokom smirenja duhova u našoj državi ili će stvoriti buru negodovanja protiv nas sa manjim ili težim posljedicama, vidićemo iz slijedećih događaja.“³⁵⁶ Međutim, unatoč svim prethodno navedenim izrazima odanosti i poslušnosti odlukama đakovačkog Ordinarijata, kao i Biskupske konferencije, iz daljnjeg tijeka događaja vidljivo je kako se Ašiku zapravo oglušio o njihove naredbe, ostavši i dalje na mjestu predsjednika Inicijativnog odbora te sudjelujući u svim daljnjim aktivnostima staleških svećeničkih udruženja u čemu ga je slijedio također opomenuti Petar Masnić. Motive takvog ponašanja svećenika Ašikua možemo pronaći u jednom od njegovih kasnijih pisama upućenog đakovačkom kanoniku Rudolfu Švereru u kojem je vrlo iskreno progovorio o nezadovoljstvu svojim položajem, koje ga dijelom i nagnalo da se prikloni ideji svećeničkih udruženja. Napominje kako u biskupiji postoji mnogo boljih i inteligentnijih svećenika, ali da ga u pogledu pastoralne revnosti, požrtvovanja i patnje za dobrobit Katoličke crkve zasigurno nitko ne može nadmašiti te kao primjer navodi brigu za u logoru zatočene pripadnike njemačke manjine u razdoblju od 1945. do 1947. godine. Međutim, unatoč svom iznimnom zalaganju u obavljanju dušobrižničke službe, Ašiku napominje kako su njegov rad i trud ostali neprepoznati i necijenjeni: „A ja za sav moj taj rad nisam nimalo nagrađen od Bisk. Ord. Moj pastoralan rad je vanredan bio u Luču, Kukujevcima i ovde. Drugi svećenici neki nisu ni 10 dio tog rada pružili a postali su dekani, monsinjori, začasni kanonici, apostolski protonotari. (...) Kao nagradu za moj vanredno pozitivan rad u Luču i Kukujevcima ja sam dobio najgore župljane u Biskupiji.“ Također se u nastavku žali i na činjenicu da je i nakon toliko godina svećeničke službe ostao samo „velečasni i upravitelj župe“, dok su mnogi drugi, mlađi i

³⁵⁶ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Udruženja katoličkih svećenika, 1508/1952 (30. rujna 1952.), 91/1952 (2. listopada 1952.).

manje zaslužni svećenici postali „prečasni i inštalirani župnici“. Navedene nepravедности, nastavlja Ašiku, nikada ga nisu pokolebale u njegovoj vjeri i pozivu te stoga ističe kako nema razloga za sumnju u njegovu ispravnost samo zbog toga što se pridružio dijelu svećenstva, koji su za osnivanje udruženja i suradnju s narodnim vlastima. Pojašnjavajući svoju raniju izjavu kako bi katolički biskupi u Jugoslaviji trebali obustaviti zabranu, ukoliko je ona nametnuta od strane Svete Stolice, napominje kako time nije želio pozvati na neposlušnost prema vrhovnom autoritetu Katoličke crkve nego istaknuti kako je riječ o odluci koja je u trenutnim prilikama u državi jednostavno neprovediva, što su dokazala i kasnija zbivanja, odnosno proglašenje rezolucije „Non licet“ protuustavnom i protuzakonitom te daljnje jačanje i širenje svećeničkih udruženja. S tim u vezi, pismo zaključuje riječima: „Stoga biskupi ne smiju neke stvari riješiti na svoju ruku nego treba da se konzultuju sa zrelim svećenicima.“³⁵⁷

Pozivu Ćirilo-metodskog društva iz Slovenije na sudjelovanje u njihovoj godišnjoj skupštini u listopadu 1952. godine, odazvalo se oko 25 svećenika s područja Slavonije i Vojvodine, od kojih su četvorica pripadali Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji – Leon Ašiku, Petar Masnić, Fran Martinčević i Franjo Didović. Nakon pozdravnog dijela i uvodnih govora, svećenici s područja hrvatskih biskupija pozvani su na posebnu konferenciju kojoj je predsjedao predsjednik Komisije za vjerske poslove NRH msgr. Ritig. Prema izvještaju Frana Martinčevića na sastanku se u uvodnom dijelu raspravljalo o položaju glagoljice, nakon čega se prešlo na pitanje osnivanja inicijativnih odbora na području NRH. Neki od mlađih svećenika, prema Martinčevićevim riječima, zalagali su se za osnivanje udruženja bez obzira na biskupski „Non licet“, na što su reagirali Didović i Masnić i predložili da se uz Ritigovu pomoć prisutni svećenici pisanom molbom obrate svojim Ordinarijatima „u nadi da se situacija pristankom slovenskih biskupa promjenila t.j. da će i ostali biskupi pristati na

³⁵⁷ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Udruženja katoličkih svećenika, bez oznake spisa (16. listopada 1952.).

osnivanje udruženja“. Budući da svećenici iz hrvatskih biskupija zbog sastanka s Ritigom nisu prisustvovali glavnoj konferenciji, Martinčević ističe kako ih unatoč tome nitko od slovenskih svećenika nije obavijestio o glavnim točkama i zaključcima konferencije te kako su tek na povratku kući u tisku pročitali da se na sastanku govorilo protiv svećenika i biskupa iz inozemstva te da su donesene i neke rezolucije s čijim sadržajem nisu upoznati. Nastavljajući o prijemu domaćeg svećenstva i njihovom donosu prema gostujućim svećenicima iz NRH, Martinčević napominje kako osim „opće prijaznosti“ Slovenci s njima nisu stupili u nikakav kontakt niti su iznijeli svoje stavove o procesu osnivanja svećeničkog udruženja na području hrvatskih biskupija. Ističe kako se govorilo isključivo o njihovim dužnostima prema „savremenoj državi socijalizma“ te da se nitko nije usudio za pokazanu lojalnost zatražiti od predstavnika državnih vlasti određena jamstva na dobrobit svećenika i Katoličke crkve. Razočaran takvim razvojem događaja, Martinčević svoj izvještaj o dojmovima iz Ljubljane zaključuje izrazima zabrinutosti u budućnost svećeničkih udruženja: „Većini a napose siromašnim Dalmatincima, Albancima i t.d., bilo je pred očima samo materijalno pitanje socijalnog osiguranja jer je gotovo svima što se kaže dogorjelo do nokata. Spomenuti žive samo od intencija a tih je sve manje pa ih naravno strah hvata pred starošću i bolesti. I opet se pojavljuje pitanje taktike da nebi desperateri preuzeli pokret u svoje ruke i napravili velikih zala.“³⁵⁸

Na otvaranju glavne skupštine pozdravni govor u ime prisutnih katoličkih svećenika NR Srbije i njih nekolicine iz Slavonije, održao je predsjednik Inicijativnog odbora Leon Ašiku u kojem je pohvalio cjelokupnu manifestaciju te iskazanu svećeničku kolegijalnost i patriotizam. Niti ovom prilikom nije propustio ukazati na njihovu vjernost Bogu, Crkvi, Papi i Svetoj Stolicu te neopravdanost postojanja „kolebljivih duhova“ u redovima svećenstva, koji ne shvaćaju i osuđuju njihov pokret iz potpuno krivih motiva. Također je ponovio neke od

³⁵⁸ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Udruženja katoličkih svećenika, Spis „Utisci iz Ljubljane“ (bez oznake spisa i nadnevka).

glavnih točaka izrečenih i na osnivačkoj skupštini u Novom Sadu, kako je osnivanje svećeničkih udruženja više idejne i moralne nego materijalne prirode. Zatim naglašava važnost pozitivnog javno-političkog djelovanja svećenstva, koje svojim trudom i zalaganjem mora pridonijeti u sređivanju crkveno-državnih odnosa. Odbiti ponuđenu suradnju s narodnim vlastima, nastavlja Ašiku, bilo bi „ne samo ludo, nego pogrešno i fatalno“ i predstavljalo bi moralni zločin, koji bi išao na štetu državnih, crkvenih i vjerskih interesa. Tvrdnje dijela svećenstva koje odbija suradnju s vlastima, zbog njene komunističke i ateističke prirode i otvorenog neprijateljstva prema Katoličkoj crkvi, Ašiku kategorički odbija, suprotstavljajući takvom mišljenju velike zasluge Komunističke partije i Tita u borbi protiv Hitlera i Mussolinija i oslobođenju zemlje od okupatorskih snaga. Svaki onaj svećenik, upozorava Ašiku, koji nije svjestan važnosti normalizacije i poboljšanja crkveno-državnih odnosa i njegove vlastite uloge u tom procesu, plašljiv je, nepovjerljiv i „ostaje u ćor-sokaku“. Navodeći izjava pojedinih pravnika i biskupa kako se osnivanje svećeničkih udruženja ne kosi s propisima crkvenih kanona, Ašiku apelira da ih, ukoliko su te tvrdnje točne, crkveno vodstvo ne ometa u njihovom radu nego im dâ blagoslov, odrješenje i slobodne ruke za rad u njihovom idejnom pothvatu, a to je poboljšanje odnosa između državnih vlasti i Katoličke crkve, pri čemu će bez ikakve sumnje uspjeti sačuvati i svoju vjeru. U nastavku govora Ašiku iznosi pohvale i jugoslavenskoj vanjskoj politici, uz izraze zahvalnosti Titu i cjelokupnom državnom rukovodstvu zbog toga što nisu dopustili „da budemo ugnjetavani od Sovjetske čizme, kao ostale jadne države od Poljske do Albanije“. U kontekstu tadašnjih jugoslavensko-talijanskih pograničnih sporova oko Trsta, Ašiku osuđuje i talijansku vanjsku politiku od 1918. godine, nazivajući je kobnom i podmuklom te napominjući kako se Italija, predvođena Mussolinijem i u savezništvu s Hitlerom borila protiv Tita i Jugoslavije u čemu je poražena, ali unatoč tome ponovno želi zauzeti dijelove Jugoslavije, koji joj ne pripadaju. Ističući kako nikada neće pristati na „krokodilske apetite imperijalističke Italije“, napominje kako će u

slučaju napada na Jugoslaviju, svećenici u zagrljaju s komunistima i s puškom u ruci braniti domovinu do zadnje kapi krvi, što je među prisutnom publikom izazvalo veliko oduševljenje. Svoj govor završio je usklikima pohvale Titu i Jugoslaviji: „Velikom borcu protiv ugnjetača naše zemlje, oslobodiocu iste, poglavaru naše države, drugu Titu kličem: Živio! Živjela naša Jugoslavenska Istra! Živjela naša snažna, viteška, ujedinjena Jugoslavija! Živio savez i sloboda Balkanskih naroda!“³⁵⁹

Katolički svećenici s područja NRH, njih 72, sudjelovali su i na skupštini svećeničkog udruženja *Dobri pastir* iz Bosne i Hercegovine, koja se održala 19. studenog 1952. godine u Sarajevu. Tom je prilikom osnovan i Inicijativni centralni odbor za NRH, u čiji je sastav ušao i svećenik Đakovačke i Srijemske biskupije Franjo Didović. Na skupštini su utvrđeni i ciljevi Odbora u kojima se isticala suradnja s već postojećim inicijativnim odborima na području NRH i ostalih republika, poštivanje kanonskih propisa Katoličke crkve te suradnja s državnim vlastima, briga za staleške interese i očuvanje tekovina NOB-a i bratstva i jedinstva. Napomenuto je i kako buduće svećeničko udruženje neće sebi prisvajati prava, koja pripadaju crkvenim poglavarima niti će se miješati u pitanja u isključivoj nadležnosti crkvene i državne vlasti.³⁶⁰

Na tvrdnje izrečene na osnivačkom sastanku Inicijativnog odbora NRH kako su svećenička udruženja staleška, a ne crkvena i prema tome izvan nadležnosti crkvene vlasti, Katolička je crkva odgovorila pozivajući se na propise crkvenih kanona. S tim u vezi, u osvrtu na takve izjave napominje se kako se u pravilima svećeničkih udruženja mogu pronaći elementi promicanja kršćanskog života, pobožnosti i ljubavi, što prema kanonu 685 predstavlja preduvjet na temelju kojeg se osnivaju crkvena udruženja, a u prilog tome da je riječ o crkvenom društvu govori i činjenica da su sastavljena isključivo od svećenika, koja

³⁵⁹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Govor Leona Ašiku na kongresu svećeničkog udruženja Ćirila i Metodija u Ljubljani, 23. listopada 1952. godine.

³⁶⁰ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 160; *Politika* (Beograd), 12. studeni 1952., 3.

nisu ništa drugo nego crkveni stalež. Glavni problem, stoji u nastavku, zbog kojeg svećenička udruženja ne mogu postojati kao crkvena društva, ne leži u njihovoj navodnoj staleškoj, a ne crkvenoj naravi, nego u činjenici da udruženja nemaju niti su tražili potrebno odobrenje nadležne crkvene vlasti. Zbog toga što je odobravanje ili raspuštanje svećeničkih udruženja, prema njihovim pravilima prepušteno državnoj, a ne crkvenoj vlasti, upozorava se kako su sva društva ustanovljena „neovlašteno i nekanonski“ te rade bez crkvenog ovlaštenja, pa se stoga i ne mogu smatrati legitimnim dijelom Katoličke crkve. Također se u osvrtu pobijaju i tvrdnje predstavnika Inicijativnog odbora kako Katolička crkva nema ovlasti nad svećeničkim društvima te se u tom pogledu ističe da svaki biskup ima izravnu „zakonodavnu, sudačku, prinudbenu vlast u pogledu vjere, morala i crkvene discipline“. Primijenjeno na pitanje svećeničkih udruženja, to bi značilo sljedeće: budući opći crkveni zakonik nije donio zabranu ili dopuštenje za njihovo osnivanje, nadležni Ordinarij ima zakonodavnu vlast da u svojoj dijecezi, „prema vlastitoj uvidjavnosti“, svećenička udruženja dopusti ili zabrani, a „protiv njegovoj odluci ima nezadovoljna stranka pravo priziva ili utoka na sv. Stolicu“. Osim toga, napominje se kako se svaki svećenik prilikom ređenja obvezao na poslušnost svom Ordinariju, što također vrijedi i u pogledu svećeničkih udruženja. Na primjedbe kako svećenici nisu samo crkvene osobe nego i građani, pa na osnovu toga mogu osnivati i svoja udruženja, „juris civilis“, podložna državnim vlastima, odgovara se kako jedna osoba ne može istodobno biti korisnikom dvaju oprečnih prava i dužnosti te da prema tome svećenik, u pogledu osnivanja ili stupanja u svećeničko udruženje, mora prvotno uzeti u obzir i poštivati dužnosti svoga svećeničkog poziva, jer „crkveni organi imaju uvijek direktnu vlast nad svećenicima i s tim u vezi konačnu odluku: mogu li oni ili ne mogu osnivati koje udruženje juris civilis. Ovakvom se pak odlukom crkveni organi de facto ne pačaju direktno u državne poslove, nego u vlastite poslove crkvene discipline, tražeći od svećenika, da prije, nego li se posluži pravom, da osnuju udruženje juris civilis, koje spada u područje državne vlasti,

zatraže i dobiju od nadležne crkvene vlasti odluku, da sa strane crkvene discipline nema zakonitih zapreka osnutku namjeravanog udruženja. (...) Kao što država ispituje prije nego li odobri kakvo namjeravano udruženja građana, da li je ono u skladu s državnim poretom, tako ima i Crkva sa svoje strane pravo, da ispita, da li je kakvo namjeravano udruženje njezinih službenika u skladu s crkvenim poretom.“³⁶¹

Na sastancima Inicijativnog odbora NRH održanim tijekom idućih mjeseci, ponovno su se mogle čuti izjave o neopravdanosti bojazni unutar Katoličke crkve da se osnivanjem svećeničkih udruženja nastoji izazvati novi crkveni raskol ili odcjepljene od Svete Stolica, te da udruženja nemaju namjeru uređivati crkveno-državne odnose, jer je to posao biskupa u čije se kompetencije ne žele uplitati.³⁶² Kako bi u još jednom navratu iskazali svoju vjernost poglavarima Katoličke crkve i pojasnili glavne ciljeve udruženja, Inicijativni odbor za staleška udruženja katoličkih svećenika NRH na sjednici održanoj 12. ožujka 1953. godine, odlučio je uputiti pismo svim hrvatskim biskupima, potpisano od strane predsjednika Odbora Ivana Marohnića. U uvodnom dijelu pisma, između ostalog, stoji: „Mi jesmo i ostajemo vjerni sinovi Svete Crkve na čelu sa sv. Ocem Papom, a sve što netko govori drugačije od toga samo je neupućenost i zlonamjernost.“ Nadalje se napominje kako se cjelokupni rad na osnivanju svećeničkih udruženja temelji na smjernicama utvrđenim na sjednicama Odbora održanima 19. studenog 1952. i 14. veljače 1953. godine, u kojima je istaknuto poštivanje odredaba kanonskog prava, kao i državnih vlasti. Osim toga, stoji u nastavku, na sjednicama je donesen i jednoglasan zaključak o nemiješanju u pitanja, koja spadaju u isključivu nadležnost Katoličke crkve i državnih vlasti te da se stoga nadaju kako neće imati poteškoća s nijedne strane. Nazivajući svećenike sinovima hrvatskog naroda, ali i FNRJ, Marohnić ističe i potrebu usklađivanja svećeničkih dužnosti prema Bogu i narodu, odnosno prema državi i zakonitoj

³⁶¹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Spis „Osvrt na izjave branitelja ČMD u svijetlu crkvenog zakonika“ (bez oznake spisa i nadnevka).

³⁶² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 161.

vlasti, osobito zbog činjenice da je došlo do korjenitih promjena u ekonomskom, socijalnom i političkom pogledu, koje zahtijevaju pojačano zalaganje svećenstva u osiguravanju što povoljnijeg položaja za Katoličku crkvu. O pitanju usklađenosti svećeničkih udruženja s kanonskim propisima Marohnić ponavlja već izrečeno stanovište: „Kako je naše društvo isključivo staleško, uvjerali smo se da ne dolazimo u sukob sa kanonskim pravom, koje niti ne spominje te vrste društva, nego samo crkvena i vjerska. Tko prouči propise crkvenog zakonika i naj bolje njegove komentatore u svijetu, taj će poput tolikih kanonista lako i potpuno razjasniti sva pitanja. (...) Staleško društvo svećenika ne može Crkva osnovati, dok ga može preporučiti. No, ni ta preporuka, premda mu može biti od goleme koristi, ne daje mu pravne egzistencije.“ Unatoč tome, nastavlja, svi svećenici, članovi udruženja priznaju ovlasti nadležnih Ordinarija, koji imaju pravo i dužnost da na osnovu crkvenog zakona postupaju prema udruženjima, ukoliko bi se preko njih zloupotrijebila vjera, moral ili crkvena stega. No, bojazni od toga, ističe Marohnić, nema o čemu najbolje svjedoče donesena pravila, rezolucije i dosadašnji rad svećeničkih udruženja. Na kraju pisma izražava se jamstvo kako lojalna suradnja s državnim vlastima, ne znači odricanje od kršćanskog svjetonazora i prihvaćanje materijalističkog te da će svojim radom opovrgnuti optužbe kako katolički svećenici nisu na strani interesa svoga naroda i države. Na kraju pisma predstavljeno je i novoizabrano vodstvo Inicijativnog odbora, koje su činili predsjednik Ivan Marohnić, potpredsjednici Mirko Đureković, Srećko Štifanić i Ivan Erjavec, tajnik Josip Kristofoli i blagajnik Herman Trdan.³⁶³

Reakcija dijela biskupa na aktivnosti Inicijativnog odbora za staleška udruženja katoličkih svećenika Hrvatske uslijedila je u obliku zajedničke „Deklaracije“ biskupa zagrebačke metropolije, koju su potpisali zagrebački nadbiskup „sede impedita“ Franjo Salis-Seewis, senjski biskup Viktor Burić, đakovački biskup Stjepan Bauerlein i križevački biskup Gabrijel Bukatko. U „Deklaraciji“ je istaknuto kako inicijativni odbori na području

³⁶³ BAĐ, BOA, kut. 1/1953., 67/1953 (bez nadnevka).

zagrebačke metropolije djeluju neovisno i bez dogovora s nadležnim Ordinarijima te s programom koji prelazi njihove nadležnosti kao svećenika podređenih biskupskoj jurisdikciji. Zbog takvog neovlaštenog rada, stoji u nastavku, njegovi se inicijatori smatraju prijestupnicima kanonskih propisa, posebice u pogledu poslušnosti, na koju su se obvezali prilikom ređenja. Ponovno ističući kako u svjetlu crkvenih propisa svećenička udruženja predstavljaju ilegalna društva, potpisani biskupi izražavaju nadu kako će odnosno svećenstvo znati samo „izvesti nužne zaključke u pogledu svog stava prema crkvenoj stezi, prema spasu svoje vlastite duše i uspješnosti svog daljeg svećeničkog djelovanja na duhovnu korist povjerenog si puka“. Na kraju stoji kako je „Deklaracija“ obvezujuća za svo svećenstvo spomenutih dijeceza, bez obzira hoće li je „pojedinaac primiti u ruke ili ne“.³⁶⁴

Usljedila je i kritika „Deklaracije“ proizašla iz redova pristalica svećeničkih udruženja, u kojoj je nepotpisani autor³⁶⁵, s pravnog gledišta, iznio glavne primjedbe na tvrdnje biskupa izrečene u „Deklaraciji“. Prva opaska u tom pogledu odnosila se na činjenicu kako je riječ o „deklaraciji“, a ne o „dekretu“, pa se stoga njena prava svrha svodi na utvrđivanje već postojećih kanonskih propisa, a ne na izdavanje novih propisa, zapovijedi ili odredbi. Na optužbe o neovlaštenosti rada svećeničkih udruženja, nepoznati autor uzvraća tvrdnjom kako je riječ o udruženjima svjetovnog karaktera, koji su svoj djelokrug rada ograničili isključivo na građansko područje, u čemu su, prema kanonskom pravu, kao građani i podložnici državnih poglavara, potpuno slobodni. Prema tome, za svećenike uključene u rad svećeničkih udruženja ne može vrijediti biskupska izjava kako je riječ o prijestupnicima kanonskog prava, budući da to oni i ne čine. Dalje stoji: „Na svećenička udruženja se ne može primjeniti ni jedan od kanona Kodeksa, koji govori o kleričkim negativnim obvezama /zabranama/ kan. 137-144, niti kanoni koji govore o zabranjenim društvima – Kan. 2335-

³⁶⁴ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., 50/1953 (22. veljače 1953.).

³⁶⁵ Postoji mogućnost da je riječ o Vitomiru Jeličiću, profesoru franjevačkog fakulteta u Rimu, na čija se tumačenja Marohnić pozivao u pismu upućenom hrvatskim biskupima.

2336. Inače u Kodeksu nema ni jednog kanona, koji bi se mogao odnositi na ovakva udruženja. Za njih, kao i za sve ostalo, što spada pod indirektnu vlast Crkve vrijedi opći princip: ako djelo nije skopčano s grijehom i nije izrijekom zabranjeno od crkvenog poglavara, ono je dopušteno.“ Za rezoluciju „Non licet“ ističe da nije riječ o kanonskom propisu, jer nije kanonski promulgiran kako je trebao biti u svakoj biskupiji od nadležnog Ordinarija. Nadalje pobija i dio „Deklaracije“ u kojem je navedeno kako je biskup jedini zakonodavac i tumač crkvenih propisa na području svoje biskupije, pozivajući se na kanon 17 u kojem stoji da biskup može „autentično tumačiti samo svoje zakone i zakone svojih predšasnika (podcrtano u originalu, *op.a.*), a na zakone općeg prava vezan je na autentično tumačenje Svete Stolice...” U posljednje dvije točke autor odbija i tvrdnje o ilegalnosti svećeničkih udruženja, postavlja pitanje valjanosti načina na koji je u „Deklaraciji“ određen „modus promulgandi“ te iznosi konačan zaključak: „Kada se dakle Deklaracija analizira sa strogo pravnog gledišta na temelju pravnih načela, vidi se, da dosadašnje sumnje ne uklanja, nego naprotiv povećava. Ova je Deklaracija primjer, kako ne valja za inkriminaciju navoditi stavke, koji formalno ne postoje, i pozivati se na kanonske propise, koji također formalno ne postoje.“³⁶⁶

Na objavljivanje „Deklaracije“ četvorice hrvatskih biskupa reagirale su i državne vlasti, koje su na saslušanje pozvali svu četvoricu biskupa-potpisnika. Saslušanje đakovačkog biskupa Bäuerleina, po pitanju svećeničkih udruženja drugo u samo nekoliko mjeseci, započelo je početkom ožujka 1953. godine. Iz dostupnih podataka vidljivo je kako je većina saslušanja održana u razdoblju od 9. do 13. ožujka, no nije isključena mogućnost daljnjih saslušanja, budući da u postojećim spisima nedostaje zapisnik saslušanja od 13. ožujka, koje je zasigurno održano, jer je na kraju zapisnika prethodno održanoga saslušanja, njegov nastavak određen za idući dan, odnosno 13. ožujka. Na prvom saslušanju, održanom 9. ožujka

³⁶⁶ BAĐ, BOA, kut. 1/1953., Spis „Primjedbe na Deklaraciju od 22.II.1953. br. 50 s pravnog gledišta.“ (bez oznake spisa i nadnevka).

1953. godine u prostorijama Kotarskog javnog tužiteljstva u Đakovu, biskup Bäuerlein upoznat je s optužnicom i razlozima poziva: „Vi se okrivljujete da ste kao vjerski predstavnik zloupotrebili slobodu vršenja vjerskih poslova u svrhu protivne ustavnom poretku i to time, što ste učestvovali u izradbi i raspačavali 'Deklaraciju' broj 50 od 22. II. 1953 godine, kojoj je svrha da prijetnjama onemogućiti jednom dijelu građana ove države, u konkretnom slučaju svećenicima, da se koriste svojim pravom udruživanja, koje im je pravo Ustavom zajamčeno.“

U odgovoru na istaknute inkriminacije, biskup Bäuerlein zanijekao je zlouporabu slobode vjerskih poslova sa svoje strane, ustaknuvši kako je samo vršio svoju biskupsku dužnost u čiju nadležnost spadaju i svećenička udruženja. Napominje kako je u „Deklaraciji“ naglašena ilegalnost svećeničkih udruženja, bez da se pri tome svećenicima ograničava njihova individualna sloboda. Povod njenog izdavanja, napominje Bäuerlein, bila je najava skorog osnivanja svećeničkog udruženja na području NRH, a budući da svećenici nisu nadležnim biskupima prijavili niti osnivanje inicijativnih odbora, biskupi Zagrebačke metropolije bili su prinuđeni propisima crkvenog zakonika izdati „Deklaraciju“, kojom se daljnje djelovanje udruženja proglašava ilegalnim. Na pitanje pomoćnika javnog tužitelja o razlici između rezolucije „Non licet“ i „Deklaracije“, Bäuerlein je odgovorio kako „Non licet“ izričito zabranjuje pristupanje i osnivanje svećeničkih udruženja, dok se „Deklaracijom“, nastalom kao odgovor na osnivanje Inicijativnog odbora za NRH, „htjelo upozoriti svećenike da oni osnivajući ta udruženja niti su ih prijavili svojim crkvenim poglavarima, niti su podnosili pravila svećeničkih udruženja na odobrenje, pa da prema tome rade ilegalno za crkvu“. U nastavku saslušanja otvorena su i pitanja usklađenosti svećeničkih udruženja s crkvenim propisima te određivanja razlike između vjerskog i staleškog udruženja, na što je biskup izjavio kako svako udruživanje svećenika spada u nadležnost crkve, odnosno biskupa, koji bi morao poznavati pravila toga društva, kako bi ga eventualno mogao odobriti. U protivnom, napominje, svećeničko udruženje „moglo bi si staviti u zadatak poslove, koji zadiru u

jurisdikciju biskupa“. Saslušanje je nakon toga prekinuto i nastavljeno u popodnevnim satima, kada je biskup odgovarao na pitanja o inicijativnim odborima, njihovu osnivanju, programu i dotadašnjem radu. Za tvrdnju iznesenu u „Deklaraciji“ kako su osnivači inicijativnih odbora prijestupnici u smislu kanonskih propisa crkvenog zakonika, Bäuerlein ističe kako ju ne smatra prijetnjom, nego činjenicom, ali koja za sobom povlači i odgovornost u skladu s crkvenim propisima. Zbog toga, nastavlja, biskup prema kanonu 2186 može pokrenuti postupak protiv prijestupnika, „a na njima je (svećenicima, *op.a.*) da li će svoje ponašanje izmijeniti i da li će nadalje raditi u duhu naših propisa ili će ustrajati u svom ilegalnom radu“. Odgovarajući na pitanje o valjanosti „Deklaracije“ u smislu državnih zakona i njihovom mogućem kršenju od strane biskupa-potpisnika, Bäuerlein se osvrnuo i na trenutne crkveno-državne odnose: „Ja smatram poželjnim i želim sporazum i suradnju između crkve i države. Ne mogu se izjasniti o tome što bi trebalo postići ili poduzeti da se taj sporazum ostvari, jer je to stvar Svete stolice i Episkopata. Pri tome smatram da odnose između crkve i države u našoj zemlji u ime crkve ne može srediti sam Episkopat, već postoji niz pitanja koje može riješiti samo Sveta stolica ili po njoj delegirana lica odnosno tjela. U tom kao i svakom drugom pogledu u odnosu na crkvu i vjeru, na stav crkve i rad crkve i svećenstva, ja se naravno osjećam vezanim crkvenom disciplinom i odlukama viših crkvenih foruma.“ Nakon toga, razgovor je ponovno prebačen na „Non licet“, prilikom čega je Bäuerlein izjavio kako se na prethodnom saslušanju pred državnim tužiteljem obvezao povući spornu rezoluciju, što je i učinio, ne postavljajući pri tome nikakve uvjete, da bi zatim u nastavku odbio odgovoriti na pitanje je li činom povlačenja rezolucija „Non licet“ postala i nevažeća. Iznoseći glavne razloge zabrane navedene rezolucije, a koji su se ticali njenog protuustavnog i protuzakonnog karaktera, pomoćnik javnog tužitelja postavlja pitanje zakonitosti i same „Deklaracije“, budući se njome također ometa slobodno udruživanje građana, ističući i mogućnost kršenja zakonskih propisa od strane biskupa Bäuerleina, kao njenog potpisnika. Biskup Bäuerlein na

tu je optužbu odgovorio kako se držao svih odluka državnih vlasti u vezi rezolucije „Non licet“, a u pogledu „Deklaracije“ izjavljuje da se njome široko otvaraju vrata sporazumu između svećenika, koji su pristupili udruženjima i crkvenih poglavara te dodaje: „Prema tome smatram da je 'Deklaracija' u odnosu na postojeće ustavne i zakonske propise u drugačijoj situaciji nego 'Non licet' i da time nisam povrijedio spomenute propise.“³⁶⁷

Idućeg dana, 10. ožujka 1953. godine, saslušanje je otvoreno kratkim biskupovim izlaganjem o svom školovanju i napredovanju u crkvenoj hijerarhiji, nakon čega je nastavljen razgovor o „Deklaraciji“. Pomoćnika javnog tužitelja zanimalo je koliko je primjeraka „Deklaracije“ biskup umnožio, kome je poslao i gdje se nalaze preostali primjerci. Biskup Bäuerlein odgovara kako je u Zagrebu primio 150 kopija „Deklaracije“, od čega je njih 120 poslao svećenicima na terenu, 20 je podijeljeno svećenicima u Đakovu, a ostatak se nalazi u uredu Biskupskog ordinarijata. U nastavku je od biskupa ponovno zatraženo da se očituje o tome sadrži li „Deklaracija“ bilo kakvu vrstu zabrane ili naređenja, na što je biskup ovaj puta odbio odgovoriti, izazvavši time vrlo oštru reakciju pomoćnika javnog tužitelja, koji je istaknuo kako se „Deklaracijom“, kao i rezolucijom „Non licet“ naređuje, zapovijeda i prijeti kaznama i zatražio da do nastavka saslušanja biskup od svih svećenika pismenim putem zatraži povrat poslanih primjeraka. Za razliku od saslušanja održanog u listopadu 1952. godine, kada se podvrgnuo odluci državnih vlasti u vezi povlačenja pisanih primjeraka rezolucije „Non licet“, ovaj je puta biskup Bäuerlein vrlo odlučno stao u obranu „Deklaracije“, odbacivši bilo kakvu mogućnost njenog povlačenja: „'Deklaraciju' u kojoj je istaknuto stanovište crkvenih propisa i koja nosi karakter upozorenja, ne mogu povući. Budući da sam uskratio već odgovor na pitanje da li je u 'Deklaraciji' sadržana zapovijed ili zabrana, to isto tako uskraćujem odgovor na pitanje da li postoji mogućnost da nešto učinim da bi se uklonila bilo kakva eventualna nezakonitost. Iako su mi predloženi odgovarajući

³⁶⁷ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Dosje br. 396, Spis br. 24, Zapisnik saslušanja održanog 9. ožujka 1953.

propisi ostajem kod toga, da 'Deklaracija' nije protuzakonita i ne smatram da bi prema tome trebalo bilo što učiniti da bilo kakvu nezakonitost uklonim.“ U daljnjem tijeku saslušanja, koje je nastavljeno istog poslijepodneva, biskup Bäuerlein donio je preostalih 12 primjeraka „Deklaracije“, istaknuvši tom prilikom kako originalni tekst ne posjeduje, jer ga je odmah po primitku spalio. Ponovno je istaknuo uvjerenje kako izdavanjem „Deklaracije“ nije prekršen zakon te se ograđuje od bilo kakvog njenog drugačijeg tumačenja, ali se o tome odbija pismeno očitovati, bez prethodnog dogovora s ostalim potpisnicima. Pomoćnik javnog tužitelja pozvao se zatim na čl. 152 Zakona o krivičnom postupku, naredivši biskupu da, kao predmete krivičnog djela, opozove i preda sve uručene ili poslane primjerke „Deklaracije“, što je Bäuerlein odbio prokomentirati bez prethodnog savjetovanja s odvjetnikom.³⁶⁸

Idućeg dana, biskup Bäuerlein obavijestio je pomoćnika javnog tužitelja kako je na preporuku odvjetnika odlučio zatražiti pisano rješenje, na koje bi se mogao žaliti Saveznom javnom tužiteljstvu ili Saveznom izvršnom vijeću, no nakon što je saznao kako u trenutnoj etapi postupka nema mogućnosti žalbe, kojom bi se odgodilo izvršenje tužiteljeva naloga, odlučio je odbiti naredbu, jer ga na to obvezuju crkveni propisi. Na informaciju kako su ostala trojica biskupa potpisnika povukli „Deklaraciju“, Bäuerlein odgovara kako je ranije toga dana telefonski razgovarao s tajnikom biskupa Salisa-Seeisa, Mijom Pišonićem, koji ga je obavijestio kako biskup nije povukao „Deklaraciju“. S druge strane, ističe kako je upoznat s povlačenjem „Deklaracije“ od strane biskupa Bukatka, o čemu ga je osobno obavijestio sam križevački biskup, dok za biskupa Burića nema nikakvih saznanja. S tim u vezi dodaje: „Ne mogu dati nikakove izjave o tome, što mislim o povlačenju 'Deklaracije' od strane drugih biskupa. Izjavu nikako ne mogu dati zato, jer mi nije poznato u kojim uslovima su oni povukli tu 'Deklaraciju', kakvi su ih razlozi rukovodili i kako oni to opravdavaju.“ Iznoseći zatim u nastavku motive izdavanja „Deklaracije“, Bäuerlein navodi želju za ponovnom uspostavom

³⁶⁸ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Dosje br. 396, Spis br. 24, Zapisnik saslušanja održanog 10. ožujka 1953.

veza između biskupa i onih svećenika, „koji su pošli svojim putem mimo biskupa“ te ponovno odbija dati odgovor na pitanje je li „Deklaracijom“ izrečena zabrana ili obveza, ističući bojazan da mu se na osnovu odgovora kasnije „imputira“ nešto što nije mislio. Na daljnje inzistiranje pomoćnika javnog tužitelja po tom pitanju i ukazivanje na određene nepreciznosti u tumačenju kanona 127, Bäuerlein je istaknuo spremnost da se određeni dijelovi „Deklaracije“ dodatno preciziraju i u takvom obliku ponovno objavi, no prije bilo kakvog konačnog dogovora, Bäuerlein je zamolio prekid saslušanja kako bi se savjetovao sa svojim kanonicima.³⁶⁹

Dan kasnije, kada je zamoljen da se konačno izjasni oko mogućih ispravaka „Deklaracije“, biskup Bäuerlein odgovorio je kako nije razgovarao s kanonicima, s obrazloženjem da ih ne želi uvlačiti u istragu te da je, pročitavši zapisnik saslušanja biskupa Salisa-Seevisa, saznao kako objavljena i razaslana inačica „Deklaracije“ nije ni sadržavala sporne dijelove, pa prema tome ostaje pri onome što je potpisao. U nastavku saslušanja Bäuerleinu je prigovoreno i u pogledu kazni koje predviđa tekst „Deklaracije“, a koje se odnose na „spas duše“ i „svećeničko djelovanje“, na što je biskup izjavio kako su za kršenje crkvenih zakona propisane različite kazne, ovisno o težini prekršaja, od upozorenja do suspenzije, no da su u „Deklaraciji“ navedene najteže moguće kazne, kako bi svećenstvo i svi oni na koje se odnosi, shvatili ozbiljnost situacije. Govoreći o okolnostima potpisivanja „Deklaracije“, Bäuerlein je istaknuo kako mu je tekst, potpisan od ostale trojice biskupa, osobno donio križevački biskup Bukatko prilikom čega nisu razgovarali o motivima, kojima su se vodili ostali potpisnici prilikom izrade „Deklaracije“. Kasnije je, ističe, čitajući zapisnike njihovih saslušanja saznao kako je namjera biskupa Burića bila da se „Deklaracijom“ zabrani daljnje osnivanje i rad inicijativnih odbora, dok je biskup Salis-Seewis njome htio izraziti nezadovoljstvo pripremanim Zakonom o pravnom položaju vjerskih

³⁶⁹ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Dosje br. 396, Spis br. 24, Zapisnik saslušanja održanog 11. ožujka 1953.

zajednica. Od takvih se izjava i motiva Bäuerlein ogradio, napomenuvši kako namjera biskupa Salisa-Seewisa „nikako ne spada u okvir pitanja zbog kojih je donjeta 'Deklaracije‘“. Na pitanje je li se prilikom svog boravka u Đakovu biskup Bukatko o „Deklaraciji“ razgovarao i s biskupom Akšamović, Bäuerlein odgovara: „Meni o tome nije ništa poznato. Dr. Bukatko bio je na samo sa dr. Akšamovićem, a da li su tada razgovarali o 'Deklaraciji', nije mi poznato. Dr. Akšamović nije samnom razgovarao o 'Deklaraciji' prije nego što mu je ona uručena. Njemu je 'Deklaraciju' uručio moj kancelar kanonik Šverer. Ja prije tog uručenja nisam Dr. Akšamoviću govorio ništa o 'Deklaraciji'. Nisam se o 'Deklaraciji' htio s njime konzultirati, jer smatram da on ne očekuje ovakove konzultacije i da bi mu možda bilo teško dati svoje mišljenje. Za vrijeme posjeta Dr. Bukatka mi smo zajedno večerali sa Dr. Akšamovićem i drugim duhovnim licima i tada o 'Deklaraciji' kao službenom poslu nije bilo govora.“ Do kraja saslušanja, uslijedilo je još nekoliko pitanja o samoj „Deklaraciji“, pri čemu je napomenuto kako se iz svega navedenog može zaključiti da je riječ o unaprijed dogovorenoj i planiranoj akciji, nakon čega se, u svom posljednjem pitanju, pomoćnik javnog tužitelja osvrnuo i na zajedničku predstavku katoličkih biskupa Jugoslavije iz rujna 1952. godine, poslanu Predsjedništvu FNRJ, odnosno Maršalu Titu. Naime, biskup je upitan ima li kakvih saznanja o tome da se navedena predstavka širi u inozemstvu, ali i u njegovoj biskupiji kao promidžbeni materijal protiv komunističkih vlasti, na što je Bäuerlein negativno odgovorio, istaknuvši kako posjeduje samo jednu kopiju, koju nije prepisivao niti davao svojim svećenicima.³⁷⁰

Kako je već navedeno, s daljnjim tijekom saslušanja, kao i konačnim ishodom istrage nisam upoznata, no iz zapisnika saslušanja održanog 20. svibnja 1953. godine saznajem kako je u međuvremenu, biskupu Bäuerleinu izrečena i zabrana kretanja izvan Đakova, bez prethodnog odobrenja javnog tužiteljstva. Budući je o takvoj odluci obaviješten samo usmeno,

³⁷⁰ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Dosje br. 396, Spis br. 24, Zapisnik saslušanja održanog 12. ožujka 1953.

biskup Bäuerlein inzistirao je na pismenom rješenju, na osnovu kojeg bi mogao uputiti žalbu nadležnim tijelima vlasti. Na biskupovo traženje u zapisnik je i službeno, prema članu 136. Zakona o krivičnom postupku, navedena zabrana napuštanja stalnog mjesta boravka, pri čemu je Bäuerlein upozoren da mu se, u slučaju kršenja zabrane, može odrediti pritvor ili istražni zatvor. Takva odluka, što je u nastavku napomenuo i sam Bäuerlein, dovela je u pitanje i održavanje krizme u 40 župa biskupije, zakazane za ljetne mjesece 1953. godine. Na napomenu javnog tužitelja kako se izrečenom mjerom njega ne sprječava u održavanju redovitih biskupskih dužnosti, nego se samo traži prijavljivanje u slučaju napuštanja Đakova, Bäuerlein je istaknuo kako nema namjeru tražiti nikakva dopuštenja te da će, ukoliko ne može biti potpuno slobodan, otkazati sve svoje službene dužnosti.³⁷¹ Žalbu na rješenje o zabrani kretanja, koja je očekivano odbijena, Bäuerlein je nakon nekoliko dana uputio Javnom tužiteljstvu za grad Đakovo, a mogućnost molbe i traženja ustupaka od strane komunističkih vlasti dosljedno je odbijao.³⁷²

Nepopustljiv stav prema svećeničkim udruženjima, koji je biskup Bäuerlein pokazao tijekom saslušanja, do izražaja je došao i u okružnici svećenstvu Đakovačke i Srijemske biskupije, nastaloj kao odgovor na reakcije branitelja svećeničkih udruženja na rezoluciju katoličkih biskupa „Non licet“ i „Deklaraciju“ biskupa Zagrebačke metropolije. Osim činjenice da je navedena okružnica nastala nakon objavljivanja „Deklaracije“, dakle nakon 22. veljače 1953. godine, s točnijim podacima o njenom nastanku i objavljivanju ne raspolazem, budući nije objavljena u *Vjesniku biskupije đakovačke* tijekom cijele 1953., niti se spominje u već opisanim saslušanjima biskupa Bäuerleina od 9. do 12. ožujka 1953. godine. Okružnicom se, kako je navedeno u njenom uvodnom dijelu, željela istaknuti potreba jedinstva svećenika i

³⁷¹ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Dosje br. 396, Spis br. 24, Zapisnik saslušanja održanog 20. svibnja 1953.

³⁷² BAĐ, Fond BK, 763/1953 (23. svibnja 1953.), BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (3. srpnja 1953.).

vjernika s biskupima, u trenutku „kada se uporno potkapaju temelji vjere i kršćanskog morala, vjera u Boga, u Isusa Krista i Njegovu Crkvu“. Nadalje je istaknuto kako Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji još uvijek nije zakonski priznat karakter pravne osobe niti joj je omogućeno da u okviru svojih pravila uređuje unutarnje društvene odnose, kao što ni katoličkim svećenicima „nije zakonski priznato sa strane državne vlasti, da se u promicanju crkvene svrhe i izvršavanju zadataka svoje svećeničke službe mogu služiti svim sredstvima, kako moralnim i duhovnim, tako i materijalnim“. Prema tome, stoji u nastavku, Katolička crkva i svećenici u pravnom području građanskog zakonodavstva zapravo ne postoje, što se može promijeniti priznavanjem njihovog pravnog položaja, kao i priznavanjem Katoličke crkve od strane državnih vlasti kao hijerarhijski uređene organizacije s pravnim i društvenim odnosima i djelovanjem. S tim u vezi, a u pogledu svećeničkih udruženja, ističe se kako Crkva ne može dopustiti, da njezin svećenik bude afirmiran u građanskom području dok nije zakonski priznat u crkvenom, „po kojem jedino ima pravo na ime i naziv katoličkog svećenika“ te se dodaje: „Kada katolički svećenik bude sa strane države priznat kao član crkvene hierarhije i sastavni dio crkvene organizacije, kada bude priznat njegov pravni položaj unutar te organizacije, te konačno, kada budu sa strane državne vlasti pravno priznate, makar samo u načelu, sve one pravne i disciplinske veze, kojima je katolički svećenik povezan s crkvenom organizacijom, kako s crkvenim poglavarstvom, tako i s vjernicima, onda tek državna vlast ima prava od njega tražiti, da izvan crkveno u građanskom području punopravno nastupa kao katolički svećenik i u ime katoličkog svećenstva za građansko područje osniva svećeničko staleško udruženje. Bez tog priznanja ne može se katolički svećenik koristiti pravom udruživanja, koje svi građani FNRJ uživaju na temelju zakona...“ U daljnjem dijelu teksta, navode se brojne poteškoće i ograničenja s kojima su katolički svećenici, obavljajući svoju dušobrižničku službu, svakodnevno suočeni te se ističe kako u takvim okolnostima svećenik ima „strogu obvezu savijesti, da se odreče prava udruživanja pod imenom katoličkog svećenika, koje

inače kao građanin FNRJ na temelju zakona uživa“, a ukoliko državne vlasti žele ostvariti suradnju s katoličkim svećenicima, to ne mogu učiniti izostavljajući zakonitu crkvenu hijerarhiju. Osim toga, biskup Bäuerlein u okružnici je istaknuo stav kako za suradnju katoličkog svećenstva na nacionalnom, kulturnom i domoljubnom planu nije potrebno osnivati nove organizacije i udruženja, budući se suradnja s državnim vlastima može ostvariti unutar same crkvene organizacije, za što se Katolička crkva tijekom povijesti uvijek i zalagala. Konačno, iznijevši sve činjenice kojima se postojanje svećeničkih udruženja obrazlagalo kao suvišno i nepotrebno, u zaključku okružnice biskup Bäuerlein svećenstvu svoje biskupije izriče zabranu sudjelovanja u svećeničkim udruženjima: „Radi napred navedenih razloga stavio sam svoj potpis na „NON LICET“ i biskupskih konferencija i na DEKLARACIJU ordinarija zagrebačke crkvene provincije, i samo radi tih razloga zabranjujem sa svom strogošću crkvene discipline svim svećenicima biskupije đakovačke i apostol. administrature Baranje i Sjev. Slavonije, da sazivaju sastanke tzv. inicijativnih odbora, da na tim sastancima učestvuju makar bilo samo kao pasivni promatrači, nadalje zabranjujem, da bilo kako sudjeluju kod osnivanja staleškog udruženja katoličkih svećenika ili makar samo centralnog inicijativnog odbora za FNRH kao pripravnog odbora za osnutak navedenog udruženja, te konačno zabranjujem, da se učlanjuju u već postojeća staleška udruženja katoličkih svećenika, da makar samo pasivno sudjeluju na njihovim skupštinama i sastancima, pod kojim god imenom ili povodom bili sazvani sa strane funkcionera ovih udruženja. Ovom zabranom nije obuhvaćena i zabranjena aktivna suradnja katoličkih svećenika na nacionalnom, patriotskom, naučnom, kulturnom, socialnom i drugim izvan crkvenim područjima djelovanja, ako u tim pothvatima i akcijama učestvuju pojedinačno kao privatnici i slobodni građani, ali ne u svojstvu i pod imenom katoličkog svećenika i kao pripadnici i predstavnici svećeničkog staleža katoličke Crkve u FNRJ.“³⁷³

³⁷³ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (bez oznake spisa i nadnevka).

Međutim, unatoč Bäuerleinovoj zabrani svećenici uključeni u rad inicijativnih odbora svećeničkih udruženja na području Đakovačke i Srijemske biskupije, nastavili su sa svojim redovitim aktivnostima, čiji je krajnji cilj bio osnivanje svećeničkih udruženja za NRH i NR Srbiju. Tako je 24. ožujka 1953. godine Inicijativni odbor katoličkih svećenika NR Srbije održao sastanak, na kojem su osim svećenika s tog područja, prisustvovali i predstavnici udruženja iz Hrvatske, Slovenije te Bosne i Hercegovine. Nakon što su pozdravne govori održali predsjednik Ašiku i tajnik Masnić, započela je rasprava u kojoj su se prisutni svećenici ponovno osvrnuli na „Non licet“, ali i na „Deklaraciju“ biskupa Zagrebačke metropolije. Istaknuto je kako pojedinim biskupima u odnosu prema svećenicima u udruženjima „manjka potrebna, staralačka karakteristika te se sve svodi na tumačenje Codexa kao zbirke zakona koji govore samo o dužnostima svećenika a da se mimoilazi sve ono što bi išlo u korist nekih svećeničkih prava“. Također se tijekom rasprave upozorilo na činjenicu da bi crkveni zakoni trebali vrijediti podjednako za sve biskupije te da im je stoga nerazumljivo kako je u Bosni i Hercegovini i Sloveniji dopušteno postojanje udruženja, što nije slučaj sa ostalim biskupijama. Prema njihovom tumačenju, ni način proglašavanja odluka koje su se odnosile na zabranu svećeničkih udruženja, nije bio ispravan niti usklađen sa službenom zakonskom formom, budući su odluke slane s različitih mjesta, privatnim načinom, bez službenog žiga, broja i potpisa, što je slučaj i s „Deklaracijom“, koja prema njihovim informacijama, nije zajednički izdana, nego je prvo potpisana od strane senjskog biskupa Burića, koji ju je zatim poslao ostalim biskupima, ali u obliku privatnog pisma kako bi izbjegli odgovornost u slučaju „nezgodnih reperkusija“. Konačni zaključak rasprave bio je da se katolički svećenici na području NR Srbije, zajedno sa svećenicima iz Slovenije i Bosne i Hercegovine, ponovne obrate katoličkim biskupima Jugoslavije sa zamolbom da se „nadje jedno po svećenike povoljnije rješenje t.j. dozvoli osnivanje Udruženja“.³⁷⁴ S namjerom okupljanja u udruženje

³⁷⁴ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., bez oznake spisa (24. ožujka 1953.).

što većeg broja svećenika s novosadskog je sastanka poslano i pismo svim inicijativnim pododborima za osnivanje udruženja katoličkih svećenika NR Srbije, kao i svim njegovim budućim članovima. U pismu je istaknuto kako se akcija za osnivanjem udruženja, započeta u jesen 1952. godine, privodi kraju, što iziskuje još intenzivniji rad svih inicijativnih pododбора u afirmaciji društva među svećenicima. Pri tome ističu: „Moramo biti svijesni da ni jedna dobra misao nije najednom okupila oko sebe sve ljude, da svi ljudi nisu prilazili najednom ni najboljoj stvari. Imajmo strpljenja i obzira u svom prilaženju, ali neumorni u ubjedjivanju o pravilnosti našeg stava i puta: kao rodoljuba i svećenika.“ Nadalje je svećenicima preporučeno održavanje dobrih odnosa s državnim vlastima, uz napomenu da su isto zauzvrat zatražili i od predstavnika vlasti. Budući je na sastanku donesena odluka i o konačnoj izradi nacrtu pravila budućeg svećeničkog udruženja NR Srbije, u pismu je svećenstvo pozvano da dobro prouči pravila „bratskih udruženja“ iz Istre, Slovenije i Bosne i Hercegovine te iznese svoje sugestije i primjedbe, koje bi se mogle uvrstiti u konačni tekst pravila.³⁷⁵

Nedugo nakon sastanka, član Inicijativnog odbora katoličkih svećenika NR Srbije i dotadašnji zapisničar, Fran Martinčević, pismom upućenim Ašikuu i Masniću najavio je istupanje iz Inicijativnog odbora. Istaknuvši kako je odluku donio nakon dugog razmišljanja, napominje da o tome nije želio razgovarati na samoj sjednici kako ne bi, pred delegatima iz Slovenije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, stvorio negativno raspoloženje. U obrazloženju svoje odluke najprije navodi svakodnevnu novinsku promidžbu usmjerenu protiv Svete Stolice, koju se naziva najvećim i jedinim neprijateljem Jugoslavije, dok se katolički svećenici u različitim karikaturama prikazuju kao simboli „zatucanosti, gluposti i zaostalosti“. S tim u vezi, nastavlja: „U isto dakle vrijeme dok se mi katolički svećenici rastapamo od iskrenog priznanja svemu što je u današnjici pozitivno pa tražimo načine saradnje i onaj minimum potreban za sporazum sa druge se strane sve to ignorira i nas baca u vrlo neugodnu

³⁷⁵ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., bez oznake spisa (24. ožujka 1953.).

situaciju pred narodom koji ne može razumjeti našu dobru volju za popravljjanje prilika pa nas smatra nekarakterima, prodanim dušama i izdajicama same vjere.“ Također upozorava i na ograničenost vjerskog tiska, protuvjerski rad u školama te zabrane procesija i masovnijih vjerskih okupljanja i pri tome napominje kako mu je razumljiv stav biskupa prema svećeničkim udruženjima, budući se u većini pitanja do tada nisu mogli uvjeriti u iskrenost suradnje od strane državnih vlasti. Na kraju pisma ističe da i kao petrovaradinski dekan ima obvezu poštivati volju svoga crkvenog poglavara, čija je zabrana još uvijek na snazi, ističući kako bi „svaki drugi nastup značio udar iz busije i iza ledja naših crkvenih poglavara“.³⁷⁶

Osim Martinčevića, još je nekolicina svećenika, ponukana „Deklaracijom“ biskupa Zagrebačke metropolije, odlučila istupiti iz inicijativnih odbora na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Tako je Ivan Kuner, upravitelj župe Šumeće u kratkom dopisu obavijestio biskupa Bäuerleina o svom istupanju iz udruženja katoličkih svećenika za kotar Slavonski Brod. Napominje kako je u udruženje stupio ne znajući za „Deklaraciju“ te da u njemu nije obnašao nikakve važnije dužnosti, kojima bi prekršio crkvene propise. Sličan dopis biskupu Bäuerleinu stigao je i od župnika iz Starih Jankovaca Marka Baličevića, koji ističe kako je odlučio prekinuti sve veze s inicijativnim odborima za osnivanje svećeničkih udruženja te da je o svojoj odluci obavijestio i Centralni inicijativni odbor katoličkih svećenika NRH.³⁷⁷

Konačno osnivanje Staleškog društva katoličkih svećenika NRH uslijedilo je 12. studenog 1953. godine, održavanjem osnivačke skupštine na kojoj su, kao gosti sudjelovali i predstavnici vlasti Ivan Ribar, Zlatan Sremac i Ferdo Čulinović, predsjednik Komisije za vjerske poslove NRH Sveozar Ritig, predstavnici svećeničkih udruženja iz drugih republika i Udruženja pravoslavnih sveštenika. Unatoč nastojanjima državnih vlasti, koje su poduzimale

³⁷⁶ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., bez oznake spisa (26. ožujka 1953.).

³⁷⁷ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., bez oznake spisa (2. travnja 1953.); BAĐ, BOA, kut. 2/1953., bez oznake spisa (28. travnja 1953.).

sve kako bi osnivačka skupština bila što uspješnija i posjećenija, predstavnici istarskog udruženja katoličkih svećenika, poštivajući odluku biskupa „Non licet“, odlučili su ne ići na skupštinu, iako je prema izjavi predsjednika Bože Milanovića bilo određenih pritisaka i od strane UDB-e.³⁷⁸

Na osnivačkoj skupštini potvrđena su i pravila novoosnovanog udruženja, prema kojima su glavna tijela udruženja bili Glavna skupština, Glavni odbor, Nadzorni odbor i Časni sud. U pravilima je također naglašeno kako je riječ o staleškom društvu koje će se, u skladu s postojećim državnim i crkvenim propisima, brinuti za staleške interese katoličkog svećenstva, a za ciljeve udruženja navedeni su: a) briga za materijalno osiguranje članstva (socijalno osiguranje, potporni fondovi za zbrinjavanje bolesnih, starih i nemoćnih članova); b) odgajanje članova, a preko njih i ostalog svećenstva „u ljubavi prema domovini FNRJ, poštivanju i čuvanju tekovina NOB, a naročito bratstva i jedinstva naših naroda“ te zalaganje za izgradnju zemlje, očuvanje nacionalne slobode i državnog integriteta i usklađivanje odnosa između svećenika i Narodnih vlasti „u duhu evanđeoskih načela i državnih zakona“; c) odgajanje članova da cijene i poštuju narodnu vlast i bore se protiv zloupabe crkve i vjere u političke svrhe; d) širenje bratske ljubavi i sloge među svećenicima, unapređivanje njihove opće naobrazbe te odgajanje u duhu crkvenog jedinstva i poštivanja propisa crkvenih zakona; e) poštivanje glagoljske starine; f) bratska ljubavi suradnja sa svećeničkim udruženjima ostalih republika; g) briga za tisak i publikacije, koji će dodatno unaprijediti sve navedene ciljeve udruženja.³⁷⁹ Na osnivačkoj skupštini donesena je i rezolucija u kojoj su također navedeni ciljevi, obveze i glavna načela svećeničkog udruženja. Ponovno je naglašen i staleški, odnosno svjetovni karakter Udruženja, uz napomenu kako se unatoč tome njegovi članovi nikada neće odreći ničega što ih čini „svećenicima i apostolima riječi Božje“. Također

³⁷⁸ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 167-168.

³⁷⁹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Spis „Pravila Staleškog društva katoličkih svećenika NRH“, bez oznake spisa i nadnevka.

je istaknuto kako djelovanje Udruženja nikada neće „zasijecati u područje crkvene uprave“ niti će si ono prisvajati pravo odlučivanja u poslovima u nadležnosti službene crkve, nego će „težiti za uspostavljanjem općeg povjerenja prema svećeničkom staležu u našoj socijalističkoj domovini, a time i prema Rimokatoličkoj crkvi, što će biti od ogromne koristi za bolje i lakše uređivanje svih pitanja u odnosima između Crkve i Države.“ U nastavku rezolucije upozoreno je i na talijanske „imperijalističke aspiracije“ u pogledu Istre te pokušaj da „ucjenjivanjem Zapadnih sila opet prigrabe dijelove našeg nacionalnog teritorija“, prilikom čega je odano priznanje Maršalu Titu, „radi odlučnog stava u obrani naših nacionalnih prava“ i izražena spremnost svećeničkog udruženja NRH za sudjelovanjem u obrani integriteta FNRJ. U posljednjem dijelu, osuđen je i neprijateljski rad emigracije, ali i svih onih svećenika koji su napustili svoju zemlju i stali na stranu „neprijatelja vlastitog naroda i domovine“, a rezolucija završava izrazima nade u razumijevanje i podršku prema svećeničkim udruženjima od strane crkvenih poglavara.³⁸⁰ Otvoreno pismo upućeno je i katoličkim biskupima NRH, među njima i biskupu Bäuerleinu, u kojem su ponovljene glavne točke rezolucije i najavljeno slanje materijala s osnivačke skupštine iz kojih će se biskupi moći uvjeriti o ispravnosti, opravdanosti i potrebi djelovanja svećeničkog udruženja. Time bi se, ističe se na kraju pisma, trebali riješiti slučajevi „onih naših članova, koji su želeći dobro i radeći na ostvarenju staleškog društva, bili pogođeni nerazumjevanjem svojih ordinarija“.³⁸¹ Dan nakon osnivačke skupštine potpisan je i ugovor o socijalnom osiguranju članova udruženja, prema kojem su svećenici imali pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na materijalno osiguranje za vrijeme privremene nesposobnosti za rad (bolovanje), pravo na materijalno osiguranje u slučaju trajnog smanjenja sposobnosti za rad (invalidnina), pravo na invalidsku, starosnu i obiteljsku mirovinu, te pravo na pogrebninu. Osim toga, pravo na zdravstvenu zaštitu imali su i

³⁸⁰ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., bez oznake spisa (12. studeni 1953.).

³⁸¹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., 214/1953 (12. studeni 1953.).

osiguranikovi roditelji, braća i sestre, ukoliko su nesposobni za rad i nemaju vlastitog imetka, a stanuju u zajedničkom kućanstvu s osiguranikom.³⁸²

Mjesec dana kasnije, točnije 15. prosinca 1953. godine u Novom Sadu održana je i osnivačka skupština staleškog udruženja katoličkih svećenika NR Srbije, za čijeg je predsjednika izabran kukujevački župnik Petar Masnić. Svim biskupima, čija se jurisdikcija protezala i na područje NR Srbije, upućeno je pismo kojim su, uz izraze „dubokog poštovanja i odanosti“, obaviješteni o osnivanju svećeničkog udruženja, kao i o sklapanju ugovora o socijalnom osiguranju.³⁸³

Neposredno pred održavanje osnivačke skupštine svećeničkog udruženja NRH, zagrebački *Vjesnik*, koji je kao i cjelokupni jugoslavenski tisak gotovo svakodnevno promovirao svećenička udruženja, istovremeno provodeći protucrkvenu i protuvatikansku promidžbu, objavio je članak u kojem se kao dokaz ispravnosti i dobronamjernosti svećeničkih udruženja iznosi i navodna izjava biskupa Akšamovića. U *Vjesniku*, između ostalog, stoji: „...katolički su svećenici kod nekih crkvenih funkcionera naišli na više razumijevanja nego u početku, a đakovački biskup Akšamović u svom pismu Centralnom inicijativnom odboru morao je čak otvoreno priznati da društvo radi u duhu iskrene subordinacije s biskupima i da je njihov put pravilan. Ostali su, međutim još neki funkcioneri katoličke crkve u Hrvatskoj koji ne pokazuju razumijevanja za stvaranje staleškog društva i koji patriotski nastrojene svećenike pokušavaju smetati.“³⁸⁴ *Vjesnikov* tekst biskup Akšamović demantirao je u pismu nadbiskupu Ujčiću, istaknuvši kako „tvrdnja u VJESNIKU od 9. IX ne odgovara istini“. U svom odgovoru, nadbiskup Ujčić istaknuo je uvjerenje kako je sporni članak u *Vjesnik* došao od strane Inicijativnog odbora te da se zbog uobičajene prakse „izvrtanja“ biskupskih izjava od strane jugoslavenskih medija, biskupima zapravo ne isplati

³⁸² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 171; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 337.

³⁸³ BAĐ, BOA, kut. 1954., bez oznake spisa (15. prosinca 1953.).

³⁸⁴ *Vjesnik* (Zagreb), 9. studeni 1953., 3.

davati bilo kakve izjave. Osvrćući se tom prilikom i na osnivačku skupštinu staleškog udruženja katoličkih svećenika NRH, Ujčić piše: „Sve izgleda, da je inicijatorima stalo više do penzije, nego do crkvene discipline. Biskupi su neki zvani na sud, drugi su inzultirani, katoličke štampe nema, a inicijatori se raduju da su postigli 'socijalno osiguranje'.“ Navodnu Akšamovićevu izjavu, objavljenu u *Vjesniku*, nadbiskup Ujčić prokomentirao je i u pismu biskupu Bäuerleinu, istaknuvši kako ne zna što je Akšamović pisao Inicijativnom odboru, ali „bilo bi najbolje, da nije pisao, jer ljudi znadu iskoristiti po svoje svaki, i nevini, izraz“.³⁸⁵

O tijeku osnivačke skupštine udruženja katoličkih svećenika NRH, kao i njenim zaključcima, biskupa Akšamovića obavijestio je opširnim referatom Franjo Didović, svećenik Đakovačke i Srijemske biskupije te član Glavnog odbora Udruženja. Kratka informacija Akšamoviću upućena je i od strane tajnika Komisije za vjerske poslove Milana Pallue, koji je u svom pismu osnivačku skupštinu opisao kao izuzetno dostojanstvenu i korektnu. Primivši Didovićev referat i Ritigov govor održan na osnivačkoj skupštini, biskup Akšamović odgovara: „Tvoj divni govor na skupštini andjeoskim mirom nadahnut pročitao sam opetovano sa užitkom. Uvjeren sam da Ti danas moraju svi misaoni ljudi priznati pozitivan rezultat u političkom radu oko sređivanja boljih odnosa između vladinih rukovodilaca i svećeničkih krugova.“ Uputivši kritiku na biskupsku rezoluciju „Non licet“, Akšamović u nastavku pisma ističe kako član 9 *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* (pravo osnivanja svećeničkih udruženja, *op.a.*) „uređuje svećeničku akciju za čisto građansko područje i zakonodavac nema nakane presizati u crkveno-administrativno područje. Ali eto tako ne misle drugi biskupi“.³⁸⁶

Da je, za razliku od biskupa Bäuerleina, biskup Akšamović pozitivno gledao na osnivanje i djelovanje svećeničkih udruženja, koja su slijedila njegovu liniju kompromisa i

³⁸⁵ BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Ujčićevo pismo Akšamoviću od 16. studenog 1953.; BAĐ, BOA, kut. 2/1953., Ujčićevo pismo Bäuerleinu od 17. studenog 1953.

³⁸⁶ NAZ, OSR, svezak 44, Akšamovićevo pismo Ritigu od 23. studenog 1953.; NAZ, OSR, svezak 45, Pismo Emila Pallue biskupu Akšamoviću od 19. studenog 1953.

suradnje s državnim vlastima, nesumnjivo dokazuju sve prethodno navedene biskupove izjave i postupci. S takvim Akšamovićevim stavom, koji je s obzirom na dugogodišnje korektne odnose s komunističkim vlastima dijelom bio i očekivan, zasigurno je bio upoznat i biskup Bäuerlein, što najbolje potvrđuje činjenica da se prilikom donošenja, odnosno potpisivanja zajedničke „Deklaracije“ biskupa Zagrebačke metropolije, biskup Bäuerlein uopće nije niti savjetovao sa svojim prethodnikom. Međutim, tijekom 1953. godine pojavile su se određene optužbe protiv biskupa Akšamovića o njegovoj aktivnoj ulozi u poticanju osnivanja svećeničkih udruženja na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Optužbe su dolazile od strane Mirka Gazivode, župnika iz Harkanovaca, kojeg je Akšamović po završetku rata suspendirao zbog nedoličnog ponašanja, nakon čega je uslijedila Gazivodina tužba protiv biskupa zbog navodnih djela protiv NOP-a. Kada se stoga uzmu u obzir od prije poznata neslaganja između Gazivode i biskupa Akšamovića, svakako je potrebno izjave harkanovačkog župnika promatrati s određenom sumnjom u njihovu vjerodostojnost. Optužbe protiv biskupa Akšamovića iznesene su u pismima upućenima „mladom“ biskupu Bäuerleinu, kojem je Gazivoda očito bio skloniji, a prvo takvo pismo poslano je u veljači 1953. godine, neposredno pred objavu „Deklaracije“, što je zasigurno dodatno utjecalo na Bäuerleinovu odluku da se u vezi toga pitanja ne savjetuje s Akšamovićem. U njemu je Gazivoda iznio pojedinosti, koje su prethodile osnivanju svećeničkih udruženja u brodskom kotaru, istaknuvši na početku kako je njegova glavna namjera da, „u interesu Crkve i njezine discipline“, obavijesti biskupa „odakle je potekla inicijativa za svu tu akciju“ te kako se u biskupiji puno toga radi bez Bäuerleinova znanja. U nastavku pisma Gazivoda iznosi informacije, dobivene od jednog člana svećeničkog udruženja: „Prethodno svećeničkom sastanku u Slobodnici na 3. XII. prošle godine dobio je prečasní g. Slavko Cencek strogo povjerljivo pismo od preuzvišenog g. biskupa Akšamovića, u kojem ga ovaj najtoplije umoljava, da se prihvati organiziranja svećeničkog udruženja u brodskome kraju dajući mu ujedno u tu svrhu potrebne

instrukcije kao i garancije da se ni njemu ni bilo kojem svećeniku koji pođe za njim ne će ništa nažao dogoditi od strane duhovne vlasti.“ Povodom toga pisma, stoji u nastavku, Cencek je pozvao svo svećenstvo brodskog područja na sastanak u Slobodnici, prilikom čega je došlo do osnivanja svećeničkog udruženja u tom kraju. Gazivoda također ističe kako je mišljenje većine svećenika iz brodskog kraja, da je slično pismo biskup Akšamović uputio i nekim svećenicima đakovačkog, vinkovačkog i županijskog kraja, uoči sastanka u Vinkovcima 22. siječnja 1953. godine. Prebacujući se u drugom dijelu pisma na svakodnevne župske prilike, prvi dio zaključuje riječima: „Prema tomu očito je, kako vidiš, tko je inicijator, svih tih sastanaka i osnivanja svećeničkih udruženja u našoj dijecezi. A da li je takva akcija u skladu sa crkvenom disciplinom i današnjim intencijama Crkve ili je pak i to plod samo nečije samovolje i nezdrave ambicije, o tome najbolje Ti sam prosudi. Za mene je ta stvar već odavna više nego jasna, jer sam bio dugogodišnja žrtva takve i te samovolje, pa želim samo to, da nakon svega, u buduću budemo barem pošteđeni od nje i pojedinci i cijela dijeceza.“³⁸⁷

U idućem pismu, poslanom tjedan dana kasnije, Gazivoda nakon opisa saslušanja održanog u prostorijama UDB-e za grad Našice, čiji je cilj, prema njegovu mišljenju, bio da ga se nagovori na pristupanje svećeničkom udruženju, napominje kako je sve informacije iznesene u prethodnom pismu dobio od svilaškog župnika Josipa Tomljenovića.³⁸⁸ Iako sa sadržajem Bäuerleinovih pisama nismo upoznati, iz Gazivodnih pisama sa sigurnošću možemo zaključiti kako je biskup Bäuerlein od njega zatražio detaljniju istragu okolnosti osnivanja inicijativnih odbora na brodskom području te slanje navodnog Akšamovićeve pisma župniku iz Slobodnice, Cenceku. U novom pismu biskupu Bäuerleinu, kojeg u nastavku donosim gotovo u cijelosti, poslanom 17. travnja 1953. godine, Gazivoda iznosi pojedinosti njegove posjete i razgovora sa župnikom Cencekom: „Prikazavši preč. Cenceku tešku i odgovornu situaciju nastalu u našoj dijecezi nakon osnutka inicijativnih odbora, te pravu

³⁸⁷ BAĐ, BOA, kut. 1/1953. , Gazivodino pismo biskupu Bäuerleinu od 19. veljače 1953.

³⁸⁸ BAĐ, BOA, kut. 1/1953. , Gazivodino pismo biskupu Bäuerleinu od 27. veljače 1953.

svrhu i cilj forsiranja svećeničkih udruženja, i napokon Tvoje želje i važnost čuvanja discipline u svećeničkim redovima, baš u sadanje vrijeme, iskreno mi je priznao, da se ne bi nikad prihvatio osnivanja takvog odbora, da ga nije na to potaknuo i direktno mu to naložio preuzvišeni g. Akšamović (podcrtano u izvorniku, *op.a.*). Prvo pismo primio je od preuzv. Akšamovića početkom listopada pr. godine, u kojem mu je savjetovao da ide na skupštinu sveć. udruženja u Ljubljani i on se tom njegovom pozivu odazvao. Drugo mu pismo preuzvišeni šalje pred skupštinu u Sarajevu (19. XI.) izrazivši mu u pismu opet svoju želju da ide i na tu skupštinu. No kako je već do tada saznao za 'non licet' te da i neki drugi biskupi zabranjuju osnivanje sveć. udruženja, g. Cencek se nije odazvao pozivu i nije išao na skupštinu u Sarajevo. Ne dugo iza te skupštine dobio je g. Cencek i treće pismo od preuzvišenog, u kojem mu ovaj savjetuje, da se prihvati osnivanja inicijativ. odbora u broskom kotaru dajući mu ujedno i potrebne upute i direktive u tu svrhu. Gosp. Cencek mu je na to odgovorio da hoće, ali samo onda, ako mu dade garanciju da je to želja Crkve i njenih biskupa, te da se ni njemu, t.j. g. Cenceku ni onim svećenicima, koji njega budu slijedili stupajući u sveć. udruženje, neće ništa na žao dogoditi od strane duhovne vlasti. Na taj Cencekov zahtjev preuzvišeni A. mu je doista poslao takvo garantno pismo vlastitom rukom napisano i potpisano (inače značajno za samovolju pisca mu), u kojem preuzvišeni u ime i ispred svih biskupa (mi biskupi, kaže se u pismu) imperativno naređuje Cenceku da se prihvati osnivanja inicijativnog odbora u broskom kotaru dajući ujedno punu garanciju njemu i onima, koji ga budu slijedili stupajući u sveć.udruženje, da im se radi toga ne će ništa na žao dogoditi od strane crkvene vlasti. Unatoč svega pisac je na koncu pisma dodao i to, da se to pismo ima čuvati kao najstroža tajna ne samo prema lajcima nego i prema svećenicima. No kada neki svećenici prigodom osnivajuće skupštine (na 4. XII.) nisu htjeli pristupiti u odbor, dok im se ne objasni u ime koga Cencek poziva svećenike u udruženje, moralo se za volju uspjeha tajna povrijediti barem pred nekim svećenicima, pa sam tako pravovremeno saznao i

ja za nju. Prigodom mog boravka u Slobodnici preč. Cencek mi je dao to pismo da ga pročitam pa sam se tako lično uvjerio da je doista sve onako, kako Ti u pismu javljam. Zamolio sam ga također, da mi dade kopiju toga pisma pa mi je rekao, da zasad nema gotove kopije, već da će si uskoro dati načiniti više fotografskih kopija toga pisma, a kada to dobije, onda će jednu od njih lično sam Tebi donijeti na poklon, dok će Ti originalno pismo dati samo da ga pročitaš i da se i Ti uvjeriš tko mu je auktor i koji mu je sadržaj, kao i to, da li mu se forma i sadržaj podudaraju sa kopijom. Samo Te moli, da do njegovog dolaska koji će biti možda još ovaj mjesec, držiš sve to u najstrožoj tajnosti. Ujedno mi je saopćio da on do sada uopće nije primio niti 'non licet' niti 'Deklaraciju', pa se, kaže, tim manje osjeća krivim za svoje djelo. Mišljenja je također (ali ne zna sigurno) da su i neki drugi svećenici kao na pr. Dr Didović, Dr Baličević, Lovro Knežević i drugi, dobili slična tajna pisma i naređenja u vezi sa osnivanjem inicijat. odbora od preuzv. Akšamovića. Prema svemu, kako vidiš, nije preč. Cencek baš ni nerazborito postupao u toj stvari, jer se nije oslanjao na obične savjete i riječi, već je tražio prethodno napismeno potrebno naređenje i jamstvo, te istom kad je to dobio, dao se na akciju. Zato on kaže i sada nakon svega toga, u koliko mu Ti službeno i napismeno narediš da se povuče od svega, da će on to odmah učiniti. Možda bi bilo dobro i to držim da ga Ti povodom ovog pisma i sam osobno pozoveš na razgovor, pa bi on tako ubrzao svoj i onako obećani dolazak i mogli biste tako osobno pretresti sva sporna pitanja. (...) Iz svega dakle što je do sada ovdje rečeno više je nego jasno, a uskoro će, nadamo se, biti i pismeno dokumentirano, tko unosi danas zabunu i razdor u svećeničke redove naše dijeceze i to baš sada, kada su nam disciplina, sloga i kompaktnost potrebni više nego ikada ranije. A to je tim žalosnije i osude vrijedno, što se to zbiva za volju današnjeg polit. režima a na potstrek jednog visokog crkvenog dostojanstvenika i to: poslije jasnih direktiva sv. Stolice, poslije zaključenja biskupske konferencije, poslije 'non licet' i mimo i protiv odredaba crkvenog zakonika. Bilo kako mu drago no jedno je sigurno a to jest, da nam sadanja zbunjenost i podijeljenost u

svećeničkim redovima ne služe nimalo na čast kako pred vjernicima tako pred katoličkim svijetom uopće, već je to naprotiv vrlo nezdrava pojava, iz koje i suviše izbija egoizam nekih pojedinaca na štetu Crkve, pomanjkanje prave katoličke svijesti i odgovornosti, te radi toga narušavanje crkvene discipline u najkritičnijem razdoblju po interese Crkve u ovoj državi.“³⁸⁹

Iz idućeg Gazivodina pisma saznajemo kako je u međuvremenu biskup Bäuerlein uputio kritiku Cenceku zbog njegovog sudjelovanja na političkom skupu u Slavonskom Brodu 21. lipnja 1953. godine, prilikom čega je održao i govor. Gazivoda prenosi Cencekovu ispriku uz objašnjenje kako je morao otići na skup, „jer su neki politički ljudi iz Broda došli taj dan autom po njega i takorekuć na silu ga odvezli“. Što se tiče održanog govora, Cencek je napomenuo kako nije nikoga napadao, nego je samo, „za volju onih, koji su ga pozvali“, istaknuo kako katolički biskupi i svećenici nisu protiv jugoslavenske države i suradnje s narodnom vlasti, u koliko se ta suradnja ne protivi crkvenoj disciplini, a kao primjere takve suradnje naveo je i nekoliko biskupa, među njima i Akšamovića. Nakon što mu je Gazivoda prenio poruku biskupa Bäuerleina, Cencek je obećao kako više nigdje neće politički istupati, niti što poduzimati u korist svećeničkih udruženja, napominjući kako su po tom pitanju on i još neki svećenici brodskog kotara „bili zavedeni u bludnju od preuzvišenog g. Akšamovića“. Tom se prilikom Gazivoda zanimao za kopije Akšamovićeve pisma te zbog čega još nije otišao u posjet biskupu Bäuerleinu, na što mu je Cencek odgovorio: „...kopije sam dao fotografski snimiti i donio bih ja to kao i original u Đakovo, ali mi je mrsko sastati se sa preuzv. Akšamovićem, koji će me pitati što sam došao u Đakovo i eventualno nagrditi, što sam njegovu listovnu tajnu prigodom osnivanja inicijativnog odbora u brodskom kotaru saopćio velečasnom Santi i Tomljenoviću, a morao sam jer inače ne bi bio nitko uopće od svećenika pristupio udruženju. (...) Rekao sam već i Dr Jakovu Benkoviću neka mi javi nekako, kada stari biskup ode kudgod iz Đakova, pa da onda dođem tamo, ali eto do sada nije

³⁸⁹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. , Gazivodino pismo biskupu Bäuerleinu od 17. travnja 1953.

mi još ništa javio.“ Na Cencekovo obrazloženje Gazivoda je istaknuo potrebu njegovog što skorijeg odlaska u Đakovo, kako bi ispunio obećanje dano biskupu Bäuerleinu, ali i kako bi se ogradio od svega što je učinio po tuđem nalogu i izrazio svoju poslušnost i lojalnost odlukama crkvenih poglavara. Što se tiče Cencekove zabrinutosti mogućom Akšamovićevom reakcijom na njegov dolazak u Đakovo, Gazivoda u pismu prenosi savjet, koji mu je s tim u vezi dao: „Po obavljenom poslu kod mladog biskupa možeš Ti slobodno posjetiti i staroga, ali mu se ne moraš potanko ispovijedati radi čega si došao, već samo općenito naglasi da si došao u službenom crkvenom poslu i amen; dok drugo sve drži u najvećoj tajnosti. U koliko Ti predbaci to, što si izdao listovnu mu tajnu vlč. g.g. Tomljenoviću i Santi reci, da si to morao, jer inače ne bi nitko bio htio pristupiti udruženju. A u koliko Te stane grditi radi toga po svom starom običaju, a Ti mu otvoreno reci: 'Vi ste bio na biskupskoj konferenciji prošle jeseni i čuli ste za poruku sv. Stolice i poruku biskupa u vezi sa osnivanjem svećeničkih udruženja, a unatoč svega toga Vi mene pozivate pismeno da idem na skupštinu u Ljubljani i Sarajevo, a poslije toga da pokrenem osnivanje inicijat. odbora u brodskom kotaru i što više, naređujete osnivanje takvog odbora dajući meni i svećenicima garantno pismo, da nam se ne će ni sa bilo koje strane na žao nešto dogoditi, ako slijedimo Vaš poziv i naređenje. A šta to znači? – Znači, da ste iz svojih ličnih pobuda, namjerno zaveli u bludnju mene i tolike svećenike i da ste počinio izdaju crkvenih principa. A tko je onda kriv za sve, da li Vi ili ja?“ Nakon toga, Cencek je obećao kako će otići u Đakovu u prvoj polovici srpnja te Gazivoda ističe biskupu kako ga može uskoro očekivati i moli da ga što ljubaznije dočeka. Na kraju pisma Gazivoda se osvrće i na odredbu javnog tužitelja o zabrani kretanja izvan Đakova izrečenu biskupu Bäuerleinu, te ističe: „Preporučam Ti stoga, da ako još nisi, podneseš i takvu molbu najprije kotaru, a odbije li ju ovaj, onda Ministarstvu u Zgb. i Beograd, pa da i s te strane iskušaš njihovu 'lojalnost i dobronamjernost'. No bilo kako bilo, nipošto nemoj dozvoliti, da preuzv. Akšamović obavlja mjesto Tebe sv. Krizmu po dijecezi, jer je izgleda to tako udešeno, da se

Tebi zabrani kretanje izvan Đakova, pa da onda mjesto Tebe on obavlja Krizmu te ujedno uzput vrši i političku propagandu za svećenička udruženja.“³⁹⁰ Pisanu potvrdu o susretu između slobodničkog župnika Cenceka i biskupa Bäuerleina nemamo, pa se stoga ne može sa sigurnošću utvrditi istinitost te moguće posljedice optužbi protiv biskupa Akšamovića. Poznato je da se Cencek, unatoč Bäuerleinovim opomenama i traženju da istupi iz svećeničkog udruženja, ipak našao na popisu članova Glavnog odbora Staleškog udruženja katoličkih svećenika NRH.³⁹¹ U osobnom arhivu biskupa Bäuerleina nalazi se još jedno Gazivodino pismo, iz svibnja 1955. godine, u kojem harkanovački župnik obaviještava biskupa o svom desetodnevnom pritvoru u Našicama. Kao razloge zatvaranja, ali i nekih ranijih novčanih kažnjavanja, Gazivoda navodi osobnu upornost u odbijanju učlanjenja u svećeničko udruženje, zbog čega je izložen špijuniranju i velikim porezima. Pri tome, međutim, ne spominje biskupa Akšamovića, niti župnika Cenceka, zbog čega nije moguće rekonstruirati daljnji tijek događaja nakon njegova posljednjeg pisma iz ljeta 1953. godine.³⁹²

O djelovanju svećeničkih udruženja na području Đakovačke i Srijemske biskupije tijekom idućih godina postoji relativno malo arhivskih dokumeneta, što govori u prilog tvrdnji da je, nakon izuzetno intenzivnih 1952. i 1953. godine, njihovo kasnije djelovanje bilo slabijeg intenziteta, kao i utjecaj među svećenstvom, koje je najvećim dijelom pokazalo odanost i poslušnost nadležnoj biskupskoj vlasti. Kako se, kao posljedica toga, smanjivao i broj članova, pritisci za učlanjenjem prema pojedinim svećenicima bili su tijekom druge polovice 1950.-ih dodatno pojačani. O tome svjedoči i pismo župnika iz Šumeće Ivana Kunera, koji je tijekom 1953. godine istupio iz udruženja, u kojem navodi kako su „udruženjaci opet jako aktivni i svim mogućim sredstvima nastoje pridobiti nove članove“. Nagovarajući da se ponovno učlani u udruženje, župniku su Kuneru obećavali ukidanje

³⁹⁰ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. , Gazivodino pismo biskupu Bäuerleinu od 3. srpnja 1953.

³⁹¹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. , Spis „Popis članova Glavnog odbora, Nadzornog odbora i Društvenog časnog suda (bez nadnevk)“.

³⁹² BAĐ, BOA, kut. 1955., Gazivodino pismo biskupu Bäuerleinu od 12. svibnja 1955.

poreza na lukno, novčanu pomoć i mirovinu od 15 000 dinara, putovnicu za planirano putovanje u Austriju i dozvolu za pištolj. Također su istaknuli mogućnost tajnog učlanjenja, što je Kuner, kao i sve ostalo ponuđeno, odbio.³⁹³ Za razliku od župnika Kunera, bilo je i svećenika, koji su, pritisnuti visokim porezima i ucjenama, pristali stupiti u udruženje. Tako je postupio i župnik iz Bošnjaka, Eduard Ovčarić, koji je svoju odluku pojasnio u pismu biskupu Bäuerleinu. U njemu se žali na izuzetno visok porez, koji mu je bio određen za 1954. godinu (257 800 dinara) i koji je uspio isplatiti. Na njegove žalbe već nekoliko godina nije stiglo nikakvo rješenje, a prema saznanjima porez za 1955. godinu iznosit će 265 000 dinara. Zbog svega navedenog, ističe Ovčarić, nakon razgovora s pojedinim svećenicima i vjernicima, odlučio je prihvatiti ponudu poreznih službenika i stupiti u udruženje, kako bi se riješio tog velikog novčanog tereta.³⁹⁴

Za jednog od svećenika, koji je također nevoljko i pod pritiskom stupio u svećeničko udruženje, kod biskupa se Bäuerleina zauzeo sam biskup Akšamović. Riječ je bila o župniku iz Garčina, Stjepanu Santi, koji je prema Akšamovićevim riječima, stupio u udruženje „iz straha pred logorom“. Akšamović također ističe da je riječ o župniku koji uživa veliko povjerenje kod svojih župljana te da bi, poznavajući okolnosti njegova učlanjenja u udruženje, bilo pravedno da biskup Bäuerlein, prilikom sv. Krizme u Garčinu, posjeti župnika Santu: „Bilo bi preporučljivo da uzmete ručak (podcrtano u originalu, *op.a.*) u župskom domu, jer će to župljani očekivati. Svakako pak je pravedno, da u župski dom dodjete i da u župskoj kancelariji pregledate uredovanje te da klauzulu zvanične kontrole postavite u župskim protokolima.“ Takav postupak, nastavlja Akšamović, ostavio bi izuzetno dobar dojam pred vjernicima i svećenicima toga kraja i povećao njihovu ljubav prema biskupu.³⁹⁵

³⁹³ BAĐ, BOA, kut. 1958.-1959. (6. rujna 1958.).

³⁹⁴ BAĐ, BOA, kut. 1958.-1959. (3. kolovoza 1956.).

³⁹⁵ BAĐ, BOA, kut. 1958.-1959. (8. srpnja 1958.).

Ovaj Akšamovićev apel za garčinskog župnika ponajviše je bio potaknut vrlo negativnim stavom biskupa Bäuerleina prema svećenicima u udruženju, zbog čega se iste godine Komisiji za vjerske poslove NRH požalio i župnik Osijeka III, inače tajnik pokrajinskog pododbora staleškog udruženja katoličkih svećenika. U predstavi je istaknuto kako biskup Bäuerlein prigodom podjeljivanja sv. Krizme na različite načine pred vjernicima, svećenicima i narodnim vlastima omalovažava članove svećeničkog udruženja: „Tom prilikom on dijeli doduše svetu Krizmu u crkvi našim vjernicima, ali ne obavlja 'kanonsku vizitu' to jest ne vrši pregled crkve, kancelarije i uredovanja župnikova nego iza sv. Krizme otilazi ostentativno u drugu župu susjednu i to onog svećenika, koji nije udružen. Nama ne dozvoljava, da ga u crkvi službeno pozdravimo i ako je to strogi crkveni propis.“ Stoga Matijević od Komisije traži da biskupu Bäuerlinu skrenu pažnju kako svojim ponašanjem dolazi u sukob sa zakonom, da su u FNRJ građani slobodni udruživati se u staleška društva te da građani NRH „ne će moći mirno podnositi teror nad svećenicima, koji su učlanjeni u nacionalnim udruženjima napose u Soc. Savezu“. Osim toga, na kraju moli Komisiju da od biskupa Bäuerleina zatraže pismeno i usmeno obećanje da će odustati od takvog „neumjesnog i izazivačkog napadaja, koji ne može ostati bez posljedica“.³⁹⁶

Međutim, biskup Bäuerlein, kao i većina katoličkih biskupa u NRH, ostali su čvrsto na stanovištu, koji je bio protiv osnivanja i djelovanja svećeničkih udruženja, što je podržavala i sama Sveta Stolica. Ispravnost takvog stava dokazao je svojom podrškom i najveći dio svećenstva, koji je unatoč velikim pritiscima od strane državnih vlasti, odbio pristupiti udruženjima. S druge strane, udruženja katoličkih svećenika nastavila su sa svojim djelovanjem, ali se ono s vremenom sve više svodilo na protokolarnе sastanke i konferencije te je neuspjeh komunističkih vlasti da preko svećeničkih udruženja privuku veliki broj svećenika i time izazovu razdor unutar Katoličke crkve, tijekom godina postajao sve

³⁹⁶ HDA, KOVZ, kut. 145, 137/58 (4. kolovoza 1958.).

očigledniji. U izuzetno nezavidnom položaju udruženja su se našla tijekom 1960.-ih godina, kada dolazi do postupnog smirivanja crkveno-državnih odnosa i sve češćih kontakata između predstavnika državnih vlasti i Katoličke crkve te se strahovalo da bi normalizacija crkveno-državnih odnosa mogla dovesti do ukidanja udruženja. To se i dogodilo nakon potpisivanja protokola između Jugoslavije i Svete Stolicе, kada je udruženje izgubilo svoju svrhu i postalo smetnja čak i državnim vlastima, što je dodatno pojačalo sukobe među vodstvom i na kraju dovelo i do ukidanja društva.³⁹⁷

Gledano s aspekta Đakovačke i Srijemske biskupije, odnosno biskupâ Bäuerleina i Akšamovića, upravo su u pitanju svećeničkih udruženja ponajviše došle do izražaja njihove očigledne međusobne razlike, osobito u odnosu prema komunističkim vlastima. Kako su svećenička udruženja svoj najveći zamah ostvarila sredinom 1950.-ih, kada je Bäuerlein već imenovan pomoćnim đakovačkim biskupom, njegov nepopustljiv i oštar stav prema udruženjima i prema svećenicima uključenima u njihov rad, imali su za posljedicu prilično slab odaziv svećenika u udruženja, dok je većina ostala vjerna biskupskoj vlasti. S druge strane, biskup Akšamović, koji je bio daleko pomirljiviji prema udruženjima, a postoje i indicije o poticanju njihova osnivanja na području biskupije, nije uspio u tom pitanju nametnuti svoj autoritet, budući je i većina ostalih katoličkih biskupa u Jugoslaviji, a što je još važnije i Sveta Stolica bili, kao i Bäuerlein, protiv popuštanja državnim vlastima u pogledu svećeničkih udruženja. Osim toga, na Akšamovićev odnos prema ideji svećeničkih udruženja zasigurno je velikog utjecaja imao i Svetozar Ritig, koji je vrlo aktivno sudjelovao u njihovoj afirmaciji među visokim i nižim katoličkim svećenstvom. Međutim, unatoč Ritigovu utjecaju, koji je zasigurno bio znatan, ali ne i presudan, može se zaključiti kako je, ukoliko se ima u vidu dotadašnja Akšamovićeva spremnost na suradnju s komunističkim vlastima, njegov

³⁹⁷ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj...*, 241, 307.

odnos prema svećeničkim udruženjima očekivan i u skladu s osobnim nastojanjima za kompromisnim rješenjem svih važnijih crkveno-političkih pitanja.

8. ODNOS KOMUNISTIČKIH VLASTI PREMA VJERSKOJ PRAKSI

U istraživanju crkveno-državnih odnosa na području komunističke Jugoslavije, kao i proučavanju vjerskih sloboda unutar komunističkog sustava, nezaobilazan aspekt predstavlja i ispitivanje određenih kategorija vjerske prakse, kao što su sudjelovanje u različitim crkvenim obredima i svečanostima: krštenju, krizmi, crkvenom vjenačnju, hodočašćima, procesijama, misi i sl., na temelju kojih možemo dobiti konkretnije podatke o intenzitetu i vitalnosti religijskog života pojedinog društva.³⁹⁸ Iako je Ustavom FNRJ i kasnijim *Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica* vjernicima u Jugoslaviji zajamčeno slobodno ispovijedanje vjere i sudjelovanje u vjerskim obredima, mnogi primjeri kršenja osnovnih ljudskih i građanskih prava govorili su o izuzetno niskom stupnju vjerskih sloboda, što se ponajbolje očitovalo u odnosu komunističkih vlasti prema uobičajenim i gotovo svakodnevnim vidovima vjerske prakse. Kako je zbog njene izrazite vanjske forme religijsku praksu i njene obrede bilo najlakše uočiti i pratiti, komunističke su vlasti utjecaj Katoličke crkve na stanovništvo tumačili upravo na osnovu njihova sudjelovanja u različitim crkvenim obredima i svečanostima. U uvjetima odvojenosti crkve od države i nametanja komunističkog i ateističkog svjetonazora u cjelokupnom društveno-političkom životu, Katolička je crkva u svom djelovanju ponajviše inzistirala na tim vanjskim izrazima religioznih osjećaja, koji su trebali predstavljati odraz unutrašnjeg raspoloženja i prenijeti poruku nepokolebljivosti kršćanskog duha. Sudjelovanje Crkve u gotovo svim važnijim životnim događajima pojedinca, od rođenja do smrti, komunističke su vlasti nastojale suzbiti nametanjem alternativnih rješenja, kako bi se „kultu čovjeka“ pružila odgovarajuća pažnja koju zahtijeva u određenim trenucima, ali ujedno i smanjio utjecaj crkve i svećenstva.³⁹⁹ Javne i nerijetko

³⁹⁸ Hubert KNOBLAUCH, *Sociologija religije*, Zagreb, 2004., 101.

³⁹⁹ Ivan MEDVED, Katolička crkva na području Narodnog odbora kotara Slavonski Brod u dokumentima Kotarskog komiteta SKH (KPH) Slavonski Brod 1945.-1960., u: *Scrinia Slavonica*, br. 6, Slavonski Brod, 2006., 762-763.

izuzetno dobro posjećene vjerske manifestacije komunističkom su režimu bile jasan znak privrženosti Katoličkoj crkvi, pa se u skladu s tumačenjem religije kao „privatne stvari pojedinca“ i takve oblike javnog izražavanja vjerskih osjećaja nastojalo zabraniti ili barem svesti unutar zatvorenog kruga crkve, što se ponajbolje očitovalo prilikom organiziranja procesija, hodočašća i krizmi. Utjecaj Katoličke crkve među narodom, vlasti su nastojale utvrditi i praćenjem rasta ili pada u odlascima na sv. Misu, osobito u veće blagdane, obavljanju obreda crkvenog vjenčanja i krštenja te ostalih sakramenata, a slučajevi njihova prakticiranja među članstvom KPJ/KPH bili su jedan od najčešćih povoda za izricanje različitih partijskih opomeni i kazni.

Iako na temelju korištenog arhivskog gradiva nije moguće načiniti točniju statističku analizu o stupnju religioznosti u pojedinim dijelovima biskupije i to na osnovu podataka o sudjelovanju stanovništva u nekima od navedenih vjerskih obreda i manifestacija, brojnost zasebnih izvješća o „problemu utjecaja klera i klerikalnih organizacija“, zastupljenost vjerske problematike unutar političkih partijskih izvješća te brojni praktični primjeri, uvelike govore o odnosu komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi kao ustanovi, ali ujedno i o religijskoj svakodnevici katoličkih vjernika na području Đakovačke i Srijemske biskupije.

8.1. VJERSKE PROCESIJE I HODOČAŠĆA

Na koji su se način komunističke vlasti odnosile prema religijskoj praksi katoličkih vjernika na području Đakovačke i Srijemske biskupije ponajbolje se može prikazati na primjeru održavanja različitih procesija i hodočašća, koji su kao jedan od najznačajnijih oblika pučke religioznosti svojom masovnošću predstavljali i svojevrsan društveni događaj. U tom smislu, njihovo održavanje uvelike je ovisilo i o trenutnim društveno-političkim prilikama, koje su u razdoblju komunističkog režima bile izrazito nepovoljne prema takvim

oblicima javnog i masovnog iskazivanja vjersko-ideoloških osjećaja. Kako bi spriječili ili barem ograničili takva velika okupljanja vjernika, komunističke su vlasti odredile da vjerske manifestacije koje se održavaju u jednom mjestu nije potrebno prijavljivati, dok su se hodočašća ili vjerski kongresi morali, prema *Zakonu o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima*, prijaviti nadležnom odsjeku unutrašnjih poslova pri NO-u.⁴⁰⁰ Odredba Ministarstva unutrašnjih poslova NRH o ograničenju organiziranja vjerskih skupova, odluku o njihovom održavanju prepustila je lokalnim vlastima, koje su, kao i u slučajevima odlučivanja o nekim drugim oblicima vjerskog djelovanja u biskupiji, svoju partijsku i političku revnost dokazivale donošenjem negativnih rješenja i zabranjivanjem tradicionalnih vjerskih hodočašća.

Svoj stav prema procesijama katoličkih vjernika, koje su za režim predstavljale neprihvatljiv oblik eksponiranja Katoličke crkve kao nositelja suprotstavljenih ideološko-političkih vrijednosti, komunističke su vlasti pokazale već u prvim mjesecima od uspostave vlasti prilikom pripremanja prve velike poslijeratne procesije iločkih župljana u Ilaču na blagdan Velike Gospe 15. kolovoza 1945. godine. To je hodočašće za katoličke vjernike na području Srijema bilo značajno i po tome što je 1945. godina bila jubilara za Gospino svetište u Ilači, jer se slavila 80. godišnjica od pronalaska čudotvornog Gospina izvora u Ilači i 75. godišnjica od gradnje i blagoslova crkve kod tog izvora. U skladu s nalogom Ministarstva unutrašnjih poslova o prijavi procesija, tadašnji je upravitelj župe Ilok o. Damjan Damjanović uputio usmenu molbu Mjesnom NOO-u Ilok za održavanje tradicionalnog hodočašća katoličkih vjernika iz Iloka u Ilaču na blagdan Velike Gospe. U odgovoru, koji je Mjesni NOO uputio 9. kolovoza, molba je odbijena s obrazloženjem „što se na taj način skuplja veća masa ljudi, koji putuju kroz više mesta i po teritoriji dvaju srezova, te bi svaki pojedinac morao imati pored legitimacije i propusnicu u kojoj bi morao biti naznačen točan

⁴⁰⁰ BAĐ, Fond BK, 1340/1946 (1. kolovoza 1946.).

razlog putovanja, a to zbog tehničkih i drugih prilika nije moguće.“ Osobito je zanimljiv posljedni dio odluke u kojem Mjesni NOO upućuje o. Damjanu i ostalim svećenicima 'molbu' riječima: „Ujedno vas molimo da bi vernicima vaše crkve prigodom održavanja propovedi i inim prilikama skretali pažnju na pomaganje narodno oslobodilačke borbe i obnove naše zemlje. Tako na pr. upućivati ih na skupljanje starog gvoždja, bakra, papira, krpa i t.d. te im inače skretati pažnju na razne akcije, koje imaju cilj pomaganje narodne vlasti u svakom pogledu.“⁴⁰¹ Dva dana kasnije, 11. kolovoza, o. Damjan uputio je dopis Mjesnom NOO Ilok u kojem uz primjedbe zbog pokušaja zabrane hodočašća daje i nekoliko prijedloga za rješanjem tehničkih problema, koje su navedene kao ključni razlog zbog kojeg se hodočašće ne može održati. U dopisu stoji da hodočašće u Ilaču nije nikakva novotarija, već tradicija koja traje više od pola stoljeća, te se ističe kako niti jedna dotadašnja vlast nije branila ili ometala hodočašće, te da bi takva odluka mogla ostaviti „neugodan dojam na svakog katolika, koji se smatra lojalnim građaninom Demokratske Federativne Jugoslavije...“ Nadalje, o. Damjan predlaže da se tehničke poteškoće riješe izradom propusnica s imenom i prezimenom i točnom svrhom putovanja za svakog hodočasnika, pomoću pisaćeg stroja i stroja za umnožavanje rukopisa, koje posjeduje Mjesni NOO. Otac Damjan također se osvrće i na posljednji dio odluke Mjesnog NOO te ističe: „Vjernika se vrlo neugodno dojmila stilizacija dopisa toga Odbora, jer se u njegovom prvom dijelu zabranjuje hodočašće u Ilaču, a u drugom se od nas traži, da ih pobudjujemo, da što aktivnije sudjeluju u narodnoj borbi i obnovi zemlje, pa je posebno istaknuto, da se skuplja staro gvoždje, bakar, papir, krpe i t.d. Katolička religijska svijest Iločana je to tako shvatila, kao da narodna vlast smatra, da ono prvo uopće nije važno i potrebno, a drugo, da je daleko važnije, ili da su materialne vrijednosti daleko važnije od hodočašća u Ilaču.“ Na kraju o. Damjan moli da se uvažavaju njegove dobronamjerne

⁴⁰¹ Župni arhiv Ilok (dalje: ŽAI), Miscelanea XIV, Nedatirani spisi, Svežanj A-14, 1944. - 1950.

primjedbe, te da se još tijekom istoga dana odbaci odluka o zabrani hodočašća.⁴⁰² Zbog nedostatka pisanih izvora ne znamo kakva je bila reakcija Mjesnog NOO na dopis o. Damjana, no iz *Kronike iločkog samostana* saznajemo da se hodočašće ipak održalo: „O. Damjan vodio je preko 237 osoba u procesiji pješke Gospi u Ilaču, i to tamo i natrag, što je vrlo liepo uspjelo.“⁴⁰³

Neposredno nakon rata na području Đakovačke i Srijemske biskupije učestala je bila i pojava čudesnih ukazanja, prilikom čega je također dolazilo do okupljanja velikog broja vjernika i organiziranih hodočašća u mjesta navodnog ukazanja. Takve pojave vlasti su tumačile kao „jedan od oblika uticaja na vernike, putem srednjovekovnog iskorišćavanja prostodušnosti pojedinih građana“.⁴⁰⁴ O jednom takvom slučaju na području Velike Kopanice govori i sljedeće partijsko izvješće: „Klero fašisti počinju da djeluju na svoj način te pronalaze razne forme preko kojih će okupiti i vezati narod za sebe. Prije par dan povicali su da se u Velikoj Kopanici pojavilo neko čudo, te narod ide sada da gleda što tamo ima.“⁴⁰⁵ Daleko veći odjek imao je slučaj navodnog ukazanja Majke Božje u selu Bošnjaci, o kojemu se u srpnju 1945. godine pisalo i na stranicama *Vjesnika*. U opsežnom referatu nastalom nakon višednevnog boravka predstavnika slavonskobrodskeg okruga u Bošnjacima iznesen je zaključak da je riječ o „centru reakcije na kotaru“. Ističe se kako djeca, nahuškana od roditelja i drugih fašista, prije svega tamošnjeg župnika Marijana Galovića, govore kako svaki dan vide Majku Božju, zbog čega se u selu svaku večer okuplja više stotina, a vikendom preko tisuću ljudi. Prema informacija dobivenim od strane tamošnjeg tajnika Jedinostvene narodnooslobodilačke fronte (dalje: JNOF), djeca su Majku Božju prvi puta vidjeli još za vrijeme rata, ali da su tek po njegovu završetku „bivši prijatelji ustaša i Nijemaca počeli sa razornim radom“, potičući narod „na ovo vjersko ludilo“. Tom su prilikom predstavnici vlasti

⁴⁰² ŽAI, Miscelanea XIV, Nedatirani spisi, Svežanj A-14, 1944. - 1950., 116/45 (11. kolovoza 1945.).

⁴⁰³ Samostanski arhiv Ilok (dalje: SAI), Kronika iločkog samostana, Svežanj B-1-3, 1942.-1967., 14.

⁴⁰⁴ B. PETRANOVIĆ, *Aktivnost rimokatoličkog klera...*, 283.

⁴⁰⁵ DAO 309, Kotarski komitet KPH Đakovo 1944.-1955., kut. 5, 20. kolovoza 1945.

razgovarali i sa župnikom Galovićem, koji se požalio na ponašanje vlasti zbog oduzimanja kukuruza, istaknuvši da su time katoličko svećenstvo i crkva poniženi.⁴⁰⁶

O događajima u Bošnjacima očitovao se i biskup Akšamović u okružnici svećenicima i vjernicima od 20. srpnja 1945. godine. U njoj Akšamović navodi da su crkvene vlasti Đakovačke i Srijemske biskupije pristupile istraživanju i ocjeni događaja u Bošnjacima, te da su u tu svrhu u selo upućena dvojica uglednih svećenika. Tom je prilikom devet osoba, koje su bili svjedocima navedenih događaja, upućeno u Đakovo, a zatim u Osijek, gdje su se između ostalog, trebale provjeriti i njihove tjelesne i duševne sposobnosti. Budući da su ispitivanjem utvrđena nesuglasja u iskazima djece, zaključeno je da „su uslijed ratnih strahota živčano potrese osobe i da su uslijed molitve u ranu zoru i kasno u noć duševno izmorene i da njihova mašta uslijed toga mnogo življe radi, te stvara prikaze, za koje vizionarci drže, da su bića iz duhovnog svijeta“. Biskup nadalje ističe da, unatoč tome što su se vijesti o događajima u Bošnjacima raširile po cijeloj Slavoniji i Srijemu, istragom nije potvrđeno da je uistinu riječ o natprirodnim pojavama, te da se stoga Bošnjacima ne može priznati status prošteništa ili svetišta. U skladu s tim Akšamović, uz napomenu da biskupija ima svoja povijesna svetišta u Petrovaradinu, Ilači i Aljmašu, izdaje sljedeći naputak:

„1. U vrtu Đure Domaćinovića se ne može dozvoliti obavljanje javnih molitava, niti vršenje crkvenih obreda.

2. U istome mjestu se ne može služiti sv. Misa.

3. Svećenici ne smiju onamo voditi procesije svojih vjernika, dapače imadu dužnost, da vjernike pouče, neka ondje ne traže novih čudesa i novih proročanstava.“⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ DAO 309, Kotarski komitet KPH Đakovo 1944.-1955., kut. 5, Referat sa kotara Vinkovačkog i Županijskog od 4.VII. do 7.VII.1945.

⁴⁰⁷ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* (Đakovo), br. 5, 31. srpnja 1945.

Osim pokušaja zabrane, odnosno neizdavanja dozvole za održavanje procesija ili hodočašća, lokalne su vlasti na dane procesija, čije održavanje nisu uspjeli spriječiti, različitim organizacijskim propustima nastojali omesti njihov uobičajeni tijek. Na takve neprilike upozorio je petrovaradinski dekan Fran Martinčević, koji se 1946. godine u dopisu Glavnom izvršnom odboru AP Vojvodine požalio na događaje prilikom održavanja tradicionalnog hodočašća u Gospino svetište „Tekije“ pokraj Petrovaradina, istaknuvši da kroz proteklih dvjesto godina, otkako na tom području postoji zavjetna crkva u čast Gospe Snježne, nije zabilježen niti jedan incident, sve do 4. i 5. kolovoza 1946. godine. Naime, tijekom održavanja sv. Mise, kojoj je prisustvovalo nekoliko tisuća vjernika, pojavila se grupa od 40 do 50 omladinca iz Novog Sada i pred zavjetnom crkvom započela s plesom i glasnim pjevanjem, kako bi omeli bogoslužje. Tim su se činom, nastavlja Martinčević, omladinci htjeli narugati vjerskim uvjerenjima prisutnih građana i seljaka, što predstavlja zakonom zabranjeno poticanje vjerske mržnje i netrepeljivosti te su stoga „organi N.M. (Narodne milicije, *op.a.*) po svojoj dužnosti bili obvezani da spriječe svaki nered u tom pogledu – a oni to nisu ni pokušali, čime se kod naroda učinio dojam, da je slobodno i nekažnjivo vrijeđanje i to javno tuđih vjerskih osjećaja“. Na kraju Martinčević upozorava kako je na dane 26. srpnja i 5. kolovoza kroz tekijsko svetište prošlo gotovo 20 000 vjernika, no unatoč tom velikom broju Uprava autobusnog prometa iz Novog Sada na te dane ukinula dodatni promet kamionima, koji je ostalim danima normalno uredovao. Istaknuvši kako je i taj postupak ostavio među vjernicima vrlo negativan dojam, Martinčević traži da se spomenuti incidenti ispituju i pozovu na odgovornost oni koji su „sudjelovanjem ili propustom vršenja svoje službe pomogli da dodje do tako nemilih događaja“. O spomenutim događajima, na traženje Glavnog izvršnog odbora AP Vojvodine, očitovao se načelnik Odjela unutrašnjih poslova, koji je na dekanov prigovor kako policija nije reagirala na omladince koji su ometali bogoslužje istaknuo da intervencija nije ni bila potrebna, jer nije došlo do nikakvog incidenta,

uz napomenu da su „veselje i pesma“ uobičajeni kod crkvenih proslava. U pogledu prometnih poteškoća izvještaj je dao upravitelj prometnog poduzeća, koji je pojasnio kako su na dan 26. srpnja, prema nalogu prometne policije, morali obustaviti promet kamiona zbog njihova preuređenja, odnosno montiranja novih klupa, dok su 5. kolovoza kamioni preusmjereni na prijevoz putnika do trkališta, za što je zbog održavanja prve kasačke utrke u Vojvodini vladalo veliko zanimanje građanstva.⁴⁰⁸

Vjerske prilike u petrovaradinskom dekanatu, ali i u ostatku biskupije na području AP Vojvodine, gdje je katoličko stanovništvo predstavljalo manjinsku skupinu, dodatno su se pogoršavale tijekom godina, osobito u pogledu održavanja vjerskih skupova. Prema riječima petrovaradinskog dekana Frana Martinčevića, prilike u tom dijelu biskupije toliko su se promijenile te je „Narodna Vlast stala na stanovište da ne dozvoljava javne vjerske obrede procesija na sve običajne crkvene blagdane“, naglašavajući kako je i sam Petrovaradin „kao mjesto velike vojničke posade i inovjerskih naseljenika poprimio u zadnje upravo godine sasvim novi izgled“. U takvim okolnostima u župama na području cijelog dekanata nisu održane ni tradicionalne uskrsne procesije izvan crkve, a također je od lokalnih vlasti izdana zabrana javnog prijenosa Tekijske Gospe, ali i svih budućih javnih crkvenih obreda. Na podneseni izvještaj, Biskupski je ordinarijat izdao naputak da se izbjegava sve što bi moglo izazvati neugodnosti, kako za svećenike tako i za vjernike, te da se i vjernici obavijeste o izdanim zabranama. Na pitanje o prijenosu Gospine slike, preporučuje se da se obavi u najvećoj skromnosti te da se slika, zbog opasnosti o krađi i uništenja, nikada ne ostavlja u tekijском prošteništu preko noći nego da se čuva u župnoj crkvi sv. Jurja.⁴⁰⁹

Iste godine zabilježene su i poteškoće prilikom održavanja tijelovskih procesija u župama dekanata Srijemska Mitrovica, o čemu je izvijestio rumski župnik Ivan Kuner. U Rumi, gdje se po prvi puta organiziralo nošenje kipova, a prisutne djevojke bile su odjevene u

⁴⁰⁸ BAĐ, Fond BK, 397/1947 (12. kolovoza 1946., 28. kolovoza 1946., 11. rujna 1946.).

⁴⁰⁹ BAĐ, Fond BK, 644/1947 (10. i 21. travnja 1947.).

mađarske i hrvatske narodne nošnje, sat prije početka bogoslužja u crkvu su došli predstavnici Narodne milicije i, bez pojašnjenja, zabranili vanjsku svečanost, što je izazvalo veliko ogorčenje među prisutnim vjernicima. Kuner navodi kako je procesija također zabranjena i u župi Hrtkovci, gdje su u procesiji stigli vjernici iz Nikinaca i Platićeva, no po izlasku iz sela zaustavljeni su, pri čemu su im barjaci i križevi oteti. U Srijemskoj Mitrovici procesija nije niti održana, jer je za djecu u isto vrijeme organiziran izlet, a odrasli su morali na radnu akciju, dok je obilježavanje blagdana Tijelova bez smetnji održano jedino u župi Irig.⁴¹⁰

Kako bi se izbjegle daljnje neprilike s „narodnim vlastima“, župnici u srijemskom dijelu biskupije većinu su vjerskih obreda održavali isključivo u crkvama, na što su se, prema riječima hrtkovačkog župnika, „toliko privikli, da na javne vjerske manifestacije kao što su procesije ni ne pomišljamo“.⁴¹¹ Na slične vijesti koje su stizale i iz ostalih dijelova biskupije, biskup Akšamović odgovarao je da unatoč takvim prilikama ne smiju klonuti duhom, ističući kako je u prvim kršćanskim vremenima, kada nije bilo vjerske obuke, tiska niti vjerskih procesija, kršćanstvo ipak cvalo i širilo se, te da „Bog svoje Crkve ne ostavlja i ne zaboravlja niti danas“.⁴¹²

U onim mjestima gdje su predstavnici Crkve uspjeli dobiti odobrenje za održavanje procesije, postavljala su se različita organizacijska ograničenja i zabrane od strane lokalnih vlasti, kao što su prebacivanje procesije s radnog dana na nedjelju ili zabrana sudjelovanja vatrogascima u vjerskim svečanostima. Tako su na Veliki petak 1949. godine u Hrtkovcima uhićena dvojica pripadnika dobrovoljnog vatrogasnog društva, koji su prema starom običaju trebali držati stražu ispred Isusova groba, da bi idući dan bili pušteni na slobodu. Taj se čin opravdao time što su vatrogasci tom prilikom bili u službenoj uniformi.⁴¹³ Sličnih slučajeva u većem broju bilo je i tijekom uskrasnih blagdana 1952. godine, kada su u brojnim župama

⁴¹⁰ BAĐ, Fond BK, 934/1947 (7. lipnja 1947.).

⁴¹¹ BAĐ, Fond BK, 810/1949 (31. svibnja 1949.).

⁴¹² BAĐ, Fond BK, 810/1949 (31. svibnja 1949.).

⁴¹³ BAĐ, Fond BK, 810/1949 (6. svibnja 1949.).

biskupije narodne vlasti pravile smetnje zbog sudjelovanja vatrogasaca u čuvanju Isusova groba i u samoj procesiji u službenoj vatrogasnoj odori. Zbog toga su u pojedinim župama, kao što je Sibirj, vatrogasci u uskršnjim obredima i procesiji sudjelovali u građanskim odijelima kao vjernici.⁴¹⁴ O problemu sudjelovanja članova vatrogasnih društava u crkvenim procesijama i općenito o njihovoj uključenosti u vjerski život pojedinog kraja, često se govorilo i u političkim izvještajima lokalnih partijskih organizacija. U njima se isticalo kako se „neprijateljski rad popova i mačkovih elemenata“ najviše očituje upravo u radu vatrogasnih društava, koji svojim djelovanjem nastoje mladež odvratiti od partijskih organizacija. Prema stavu komunističkih vlasti, negativan utjecaj vatrogasnih društava posebice se isticao u „raznim akcijama koje organizuju popovi i pod vidom izvjesnih vjerskih poslova ili obreda“, pri čemu razvijaju svoju političku djelatnost. Kako bi se spriječilo takvo daljnje djelovanje, partijski komiteti organizirali su sastanke s predstavnicima svih vatrogasnih društava na kojem su upozoreni da nitko ne može biti član nekog društva, pa tako ni vatrogasnog, ukoliko nije član Narodne fronte. Kao velike negativnosti u radu vatrogasnih društava također su se isticale i pojave u njihovim prostorijama, gdje su se uz slike Maršala Tita mogle pronaći i slike njihova zaštitnika, sv. Florijana.⁴¹⁵

U travnju 1949. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova NRH novim je *Zakonom o javnom redu i miru* odredilo obvezno prijavljivanje svih sastanaka, zabava i povorki nadležnom odjelu unutrašnjih poslova najkasnije 48 sati prije održavanja (čl. 4). Kako u zakonu nije bilo točno naznačeno odnosili se ta odredba i na javne crkvene obrede, Biskupski ordinarijat u Đakovu uputio je upit Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu sa zamolbom da se jasno protumači vrijede li nove zakonske odredbe i za procesije i vjerske obrede koji se do tada nisu morali prijavljivati, kao što su crkveni godovi, pogrebne povorke i procesije u

⁴¹⁴ BAĐ, Fond BK, 811/1952 (3. svibnja 1952.).

⁴¹⁵ DAO 308, Kotarski Komitet SKH Donji Miholjac 1945.-1955., Opći spisi, kut. 1, 123/1946 (23. svibnja 1946); DAO 872, Kotarski komitet SKH Vinkovci 1945.-1962, Opći spisi, kut. 3, 386/1949 (28. svibnja 1949.); DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., kut. 1487, Fascikl: 1955.

samom mjestu. Na kraju dopisa, potpisani biskupov delegat Josip Sokol, ističe kako su dodatna tumačenja potrebna kako bi se izbjegla samovolja lokalnih vlasti i zabrana javnih crkveno-vjerskih manifestacija, „što bi moglo izazvati negodovanje u narodu, koji je od davnine kod tih funkcija brojno sudjelovao“. Odgovor vjerske komisije, ukoliko je poslan, nije poznat, no Biskupski je ordinarijat dijecezansko svećenstvo upućivao da sve vjerske procesije, kako one u mjestu tako i one u kojima je predviđen odlazak u drugo mjesto, obvezno prijave nadležnim vlastima. Što se tiče procesija oko crkve ili pogrebnih povorki, Ordinarijat iznosi mišljenje da se oni ne trebaju prijavljivati, jer se njima ne ugrožavaju javni red i mir, no da je poželjno da se oko toga pitanja župnici posavjetuju s mjesnim NO-ima i svoje postupke usklade i s njihovim naputcima.⁴¹⁶

Izmjenama *Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira* potkraj 1951. godine, članak 4 koji je uređivao postupak prijave i organizacije javnih skupova, promijenjen je u članak 6 i glasio je: „Priređivači javnih skupova (sastanaka, zabava, povorki i sl.), koji ne potpadaju pod odredbe čl. 20 do 25. Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, dužni su takve priredbe prijaviti nadležnom povjereništvu unutrašnjih poslova kotarskog odnosno gradskog narodnog odbora najmanje 48 sati prije održavanja. U prijavi se mora navesti svrha, mjesto i vrijeme održavanja javne priredbe. Nadležni organ unutrašnjih poslova, kojem je prijava podnesena, može zabraniti održavanje priredbe, ako postoji opasnost ugrožavanja javnog reda i mira. Tko priređuje, održava ili pomaže priređivanje ili održavanje neprijavljenih ili zabranjenih javnih skupova (...) kaznit će se novčanom kaznom do 2000 dinara ili kaznom zatvora do 15 dana.“ U skladu s novim odredbama, Biskupski je ordinarijat izdao upute župnim uredima da za sve procesije i ostale vjerske skupove, koji se

⁴¹⁶ BAĐ, Fond BK, spisi AA, 98/1949 (28. svibnja 1949., 1. lipnja 1949.).

održavaju izvan crkve, podnesu taksiranu prijavu nadležnom državnom tijelu, koju nisu dužni osobno odnijeti niti moraju čekati posebno odobrenje.⁴¹⁷

Iako je zakon predviđao zabranu procesija i ostalih izvan crkvenih vjerskih obreda samo u slučaju narušavanja javnog reda i mira, lokalne su vlasti i dalje nastave sa zabranama, premda je iz pojedinih rješenja vidljivo da takve odluke nisu bile utemeljene na postojećim zakonskim propisima. Tako u jednoj od rješenja izdanih od strane Povjereništva unutrašnjih poslova pri NOK-u Đakovo, kao obrazloženje zabrane stoji: „Ne ukazuje se potreba, da procesija dana 12. IV. 1952. u Vel. Kopanici ide od crkve kroz malu ulicu prema pošti i natrag preko parka u crkvu, pošto je dovoljno da se procesija održi samo u krugu crkve...”⁴¹⁸ Također je znakovito da je citirana odluka donesena samo dan prije održavanja predviđene procesije, iz čega je vidljiva namjera lokalnih vlasti da se onemogući pravovremeno upućivanje žalbe Ministarstvu unutrašnjih poslova NRH te njen mogući pozitivan ishod.

Brojnim sličnim odlukama dušobrižno svećenstvo bilo je izuzetno razočarano i obeshrabreno u svojim nastojanjima te su neki od njih u pismima Biskupskom ordinarijatu isticali besmisao daljnjeg upućivanja prijava za održavanje procesija, budući da je svaka s biljezima i poslana preporučeno stajala više od 80 dinara, a vjerojatnost njihova odbijanja bila je velika. Na takve dopise, Ordinarijat je odgovarao da nikako ne smiju „klonuti duhom“ i odustati od upornog traženja prava za održavanje vjerskih obreda, ističući: „Narodna vlast bi to i htjela da mi klonemo duhom, pa da prestanemo s prijavama i tako nam posve onemoguće procesije. Mi ne smijemo ovom njihovom planu nasjesti. Konačno, ako nam i zabrane, mi imamo opet novi dokumenat u rukama protiv nepravilnog uredovanja nižih organa narod. vlasti.“ U jednom od dopisa Ordinarijata također se navode i primjeri iz župa Trnava i Drenje, u kojima su župnici u jednom dopisu podnijeli prijave za održavanjem procesija Uskrsnuća i za blagdan sv. Marka, pa je uskrsna procesija zabranjena, a svetkovina Markova odobrena te

⁴¹⁷ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 3, ožujak 1952., 47-48.

⁴¹⁸ BAĐ, Fond BK, 698/1952 (11. travnja 1952.)

da zbog toga, dok se može, svaku procesiju treba prijavljivati i voditi, „a ako državna vlast želi zabraniti, neka o tom izda rješenje“. Na preporuke pojedinih župnika da Biskupski ordinarijat svojim autoritetom pokuša ishoditi kod Ministarstva unutrašnjih poslova načelno rješenje o crkvenim procesijama, kojim bi se ukinulo njihovo pojedinačno prijavljivanje, kao i nezakoniti postupci nižih vlasti, Ordinarijat je odgovorio da su katolički biskupi uputili takav zahtjev u jesen 1951. godine, no da je odgovor stigao u obliku novog zakona o prekršajima iz čega je jasno vidljivo „da Vlada ne želi u ovoj stvari izdavati kolektivnu dozvolu“.⁴¹⁹

Učestalost zabrana crkvenih procesija tijekom 1952. godine o kojima svjedoči veliki broj dopisa iz župa diljem biskupije, dijelom se može objasniti zaoštavanjem općeg stava državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi, koji se očitovao već na samom početku godine izbacivanjem vjerske nastave iz državnih škola te isključenjem Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu iz sastava Sveučilišta. No, s druge strane, kao što je i ranije navedeno u pitanju prikupljanja vjerskih priloga, netrepeljivost lokalnih i državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi na području Đakovačke i Srijemske biskupije, bez sumnje je velikim dijelom bila pojačana imenovanjem, režimu neprihvatljivog, Stjepana Bäuerleina za pomoćnog biskupa đakovačkog. Negativan odnos komunističkih vlasti prema novom pomoćnom biskupu, kao i višemjesečna medijska kampanja protiv njega, koja je uslijedila neposredno nakon imenovanja, zasigurno su bili još veći poticaj i opravdanje lokalnim vlastima, koji su pod takvim utjecajem dodatno pooštrili kriterije prilikom rješavanja molbi za održavanjem procesija.

Na zabrane održavanja pojedinih procesija katoličkih vjernika prema predstavnicima državnih vlasti reagirao je osobno i biskup Akšamović, koji je ponukan odlukom Narodne milicije u Dalju o zabrani redovitog hodočašća od 12. do 14. rujna 1952. godine u Aljmaš, povodom blagdana Imena Marijinog, uputio predstavku Ministarstvu unutrašnjih poslova

⁴¹⁹ BAĐ, Fond BK, 698/1952 (11. i 21. travnja 1952.); 710/1952 (28. i 29. travnja 1952.).

NRH. Naime, nekoliko dana prije održavanja hodočašća, župnik u Aljmašu obaviješten je da se na dan 14. rujna zabranjuje hodočašće, jer je svetkovina blagdana 12. rujna. Akšamović u nastavku napominje kako takva odluka nema valjanog obrazloženja, jer nije moguće u jednom danu u crkvi okupiti veliki broj hodočasnika te da najveći broj vjernika, prema naputku Ordinarijata, dolazi upravo nedjeljom, 14. rujna, kako ne bi izgubili radni dan. Upućujući molbu za povoljnim rješenjem slučaja, Akšamović na kraju ističe kako je spomenuta zabrana izazvala među vjernicima „veliku sablazan i negodovanje, pak već građanskom miru za volju opravdano je da se zabrana Milicije u Dalju proglasi ništetnom“. Osim predstavke, biskup Akšamović u Zagreb je, kao delegata koji će detaljnije izvijestiti Ministarstvo o navedenom slučaju, poslao kanonika Zvonimira Markovića, a kopiju predstavke poslao je i Ritigu, s molbom za što hitnijim rješenjem kako bi se hodočašće moglo održati.⁴²⁰

Donošenjem *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* u svibnju 1953. godine pitanje održavanja vjerskih obreda regulirano je gotovo na identičan način kao i prethodnim zakonskim odredbama: „Vjerski obredi koji se vrše u skupovima mogu se slobodno vršiti u crkvama, hramovima i drugim javnim prostorijama koje su vjerske zajednice odredile za vršenje vjerskih obreda, kao i u dvorištima, portama, grobljima i drugim javnim prostorima vezanim za crkve odnosno hramove. Održavanje litija, procesija i vjerskih obreda izvan prostora navedenih u prethodnom stavu, može odobriti narodni odbor kotara odnosno grada na temelju propisa republičkog izvršnog vijeća. Odredba prethodnog stava ovog zakona ne odnosi se na vjerske obrede u vezi sa porodičnim slavljem, vjenčanjima i pogrebom. Nadležni narodni odbor kotara odnosno grada može, u okviru poduzetih općih mjera za zaštitu narodnog zdravlja i javnog reda, zabraniti održavanje vjerskih skupova za vrijeme dok traju okolnosti radi kojih su navedene mjere poduzete.“⁴²¹ Jedina razlika u odnosu na prijašnji postupak oko organiziranje procesija bila je to što je prema *Zakonu o pravnom položaju*

⁴²⁰ BAĐ, Fond BK, 1419/1952 (10. rujna 1952.).

⁴²¹ *Vjesnik biskupije dakovačke* (Đakovo), br. 6, lipanj 1953., 94.

vjerskih zajednica nužno bilo dobivanje odobrenja nadležnih tijela vlasti za njihovo održavanje, dok je do tada dostatna bila samo prijava. Uslijed toga, Komisija za vjerske poslove uputila je dopis Biskupskom ordinarijatu u kojem je skrenuta pažnja na novu zakonsku odredbu te da u skladu s njom vjerski predstavnici pravovremeno upućuju svoje molbe, najmanje osam dana prije održavanja vjerskog obreda.⁴²²

Međutim, nova zakonska regulativa crkveno-državnih odnosa nije uspjela riješiti problem organizacije i održavanja javnih vjerskih skupova te su njihove zabrane i dalje bile prilično česte. Za razliku od pitanja vjerske nastave i prikupljanja dobrovoljnih priloga, čije su provođenje komunističke vlasti uspjele ograničiti isključivo na crkveni prostor, što je potvrđeno i *Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica*, održavanje vjerskih manifestacija i dalje je bilo moguće organizirati na javnom prostoru te su u nedostatku jedinstvene zabrane, koja bi pred domaćom i međunarodnom javnošću potvrdila teze o nedostatku vjerskih sloboda na području Jugoslavije, državne vlasti odluku prepuštale nižim, lokalnim predstavnicima vlasti, koji su nastavili s dotadašnjom praksom i u većini slučajeva, bez ikakvih opravdanih razloga, zabranjivali održavanje vjerskih procesija i hodočašća. Vrlo su česti bili i slučajevi nedosljednosti u obrazloženjima prilikom odbijanja pojedine procesije, što je vidljivo i iz vukovarskog primjera prilikom prijave tijelovske procesije, koja je zabranjena zbog toga što je predviđena za nedjelju, a ne na sam blagdan Tijelova. Na žalbu upućenu višim tijelima vlasti u Zagreb, također je stigao negativan odgovor, ali ovaj put s obrazloženjem da se procesijom narušava javni red i mir. Takvu odluku, gvardijan vukovarskog franjevačkog samostana Stanko Banić, ironično je prokomentirao: „To je novi dokaz podpune slobode!“⁴²³ Osim toga, veliki broj župnika u svojim dopisima Biskupskom ordinarijatu i dalje se žalio na već poznatu praksu lokalnih vlasti izdavanja odluka o zabrani

⁴²² BAĐ, Fond BK, 877/1953 (18. lipnja 1953.); *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 7-8, srpanj-kolovoz 1953., 116.

⁴²³ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (10. lipnja 1953.).

vjerskog obreda dan prije njihova održavanja, čime se htjelo spriječiti pravovremeno upućivanje žalbe nadležnom Ministarstvu. Zbog takvog postupanja od strane Kotarskog NO-a Osijek žalbu Ministarstvu unutrašnjih poslova uputio je čepinski župnik Gejza Varga te istaknuo da njome ne traži odobrenje procesije, pa čak ni naknadno, nego osudu neispravnog postupka Kotarskog NO-a. Kao prvi razlog upućivanja žalbe napominje činjenicu da je rješenje o zabrani tijelovske procesije uručeno 19. lipnja 1954. godine, odnosno dan prije održavanja same procesije, „tako da je pravovremena žalba bila nemoguća“, no kao najveći poticaj za ulaganje žalbe naglašava „neznalačko, neopravdano, protuzakonito i neumjesno obrazloženje rješenja“ da se tijelovska procesija održi na sam blagdan, koji je te godine padao na 17. lipnja. Svoje tvrdnje župnik Varga obrazlaže činjenicom da je „davnashnji običaj da se tjelovska procesija drži na dan Tijelova ili bilo koji drugi dan u osmini Tijelova“ (podcrtano u izvorniku, *op.a.*) te da određivanje kada će se održati tijelovska ili bilo koja druga procesija ne spada u djelokrug nadležnosti Kotarskog NO-a, nego o tome pravo imaju odlučiti vjerske zajednice u okviru crkvenih propisa. Nadalje, takav čin nadležnog NO-a smatra protuzakonitim, jer se njime krši čl. 3 i čl. 5 *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, kojima se jamči sloboda u vršenju vjerskih obreda i zabranjuje njihovo sprječavanje, dok se neumjesnost rješenja, prema tvrnjama župnika Varge, očituje u bezrazložnom zabranjivanju procesije, unatoč molbi župnog ureda kao predstavnika svih katoličkih vjernika, što je „izazvalo kod žiteljstva opravdano negodovanje“.⁴²⁴

Na rad Kotarskog NO-a Osijek u pogledu izdavanja odobrenja za održavanjem vjerskih procesija tijekom 1956. godine nekoliko se puta požalio i sam pomoćni biskup Bäuerlein. Naime, reorganizacijom vlasti i proglašenjem *Zakona o području općina i kotara NRH* 1955. godine dolazi do ukidanja Kotarskog NO-a Đakovo, čije je područje, izuzev Levanske varoši, pripojeno Kotaru Osijek, koji je time preuzeo i nadležnost nad odlukama o

⁴²⁴ BAĐ, Fond BK, spisi AA, 155/1954 (25. lipnja 1954.).

održavanju procesija u gradu Đakovu i okolici.⁴²⁵ U skladu s tim, Biskupski ordinarijat u Đakovu u ožujku 1956. godine podnio je molbu Upravi za unutrašnje poslove pri Kotarskom NO-u Osijek za održavanjem uskrsne procesije ispred katedrale na dan 31. ožujka između 20 i 21 h, no molba je odbijena s obrazloženjem da se procesijom narušava javni red i mir, budući je predviđena za noćne sate.⁴²⁶ Iako je na rješenju stajao datum 26. ožujka, odluka je Biskupskom ordinarijatu uručena tek 31. ožujka, na sam dan održavanja procesije. Međutim, unatoč tome Biskupski je ordinarijat, uputio žalbu Ministarstvu unutrašnjih poslova NRH pobijajući tvrdnju Kotarskog NO-a Osijek da bi održavanje uskrsne procesije narušilo javni red i mir. U prilog tome iznosi sljedeće činjenice: a) vrijeme održavanja procesije, 20 h, nipošto ne predstavlja kasne noćne sate da bi se procesijom narušio javni red i mir; b) u molbi je naznačeno da procesija obilazi trg ispred katedrale, nakon čega se bez zadržavanja vraća u katedralu. Na trgu se nalaze katedrala, biskupski dvor, Bogoslovno sjemenište i četiri kuće sa stanovima kanonika, Gradska tiskara i Ured socijalnog osiguranja, koji tada ne rade, a stanovnici svih ostalih kuća i sami sudjeluju u procesiji, „pa prema tomu nema tko da bude smetan“; c) u to vrijeme na trgu nema prometa, koji bi zbog održavanja procesije bio ometan, a u slučaju nailaska kojeg vozila, postoji obilazni put udaljen svega nekoliko metara; d) uprava katedrale ima dovoljan broj dobro uvježbanih bogoslova, koji bi se za vrijeme održavanja procesije brinuli za očuvanje reda, a sama procesija na trgu trajat će najviše 30 minuta. U nastavku žalbe, biskup Bäuerlein ističe kako je Stolna crkva broj godišnjih procesija, „koje su se u prijašnja vremena održavale u većem broju i odvijali ulicama grada“, smanjila na najmanju moguću razinu te da se trenutno godišnje održavaju samo tri procesije, i to za Uskrs, Tijelovo i na blagdan sv. Pavla. Ukoliko bi se sličnim zabranama onemogućilo održavanja i tih procesija, koje su zakonom dopuštene, ukinule bi se i posljednje katedralne procesije. Takve odluke lokalnih vlasti, upozorava Bäuerlein, stvaraju veliko neraspoloženje

⁴²⁵ *Sumarni inventar Skupštine kotara Osijek 1945.-1967.*, Osijek, 2001., 2.

⁴²⁶ BAĐ, Fond BK, 576/1956 (23. i 26. ožujka 1956.).

kod katoličkih vjernika, koji u velikom broju sudjeluju u procesijama i čine veliku štetu ugledu i autoritetu Narodne vlasti, budući se zabrane stoljetnih vjerskih običaja tumače kao „akt neraspoloženja protiv prava Crkve, koja su joj zagarantirana Ustavom i postojećim državnim zakonskim propisima“. Ističući na kraju kako je za slučaj zabrane uskrsne procesije povoljno rješenje žalbe bespredmetno, jer je Uskrs prošao, Bäuerlein navodi kako je glavna svrha žalbe da se Kotarskom NO-u Osijek skrene pažnja da u buduće ne zabranjuju olako slične procesije, koje su u načelu dopuštene postojećim državnim propisima. Žalba Biskupskog ordinarijata odbijena je s obrazloženjem da je Kotarski NO Osijek postupio po slobodnoj ocjeni, pri čemu, prema njihovu mišljenju, nije prekoračio zakonske okvire.⁴²⁷

Novu molbu Kotarskom NO-u Osijek biskup Bäuerlein uputio je povodom održavanja tijelovske procesije, 3. lipnja 1956. godine, ovaj puta u prijepodnevnim satima između 11 i 12 h. Molba je odbijena s identičnim obrazloženjem kao i za uskrsnu procesiju, da se prilikom rješavanja molbe imalo u vidu održavanje javnog reda i mira.⁴²⁸ Nakon što je ovom odlukom odbijena i druga godišnja procesija u Đakovu, biskup Bäuerlein odlučio je uputiti dopis Komisiji za tumačenje zakona pri Saveznoj Narodnoj skupštini FNRJ u Beogradu kojem je priložio sve gore navedene molbe Biskupskog ordinarijata, kao i odluke nadležnih lokalnih i republičkih vlasti. Napominje da nakon odbijanja molba za održavanjem tijelovske procesije, Biskupski ordinarijat nije upućivao novu molbu republičkom Ministarstvu unutrašnjih poslova, jer su stekli dojam da Kotarski NO Osijek „stvara praksu, da naše molbe za održanje procesije uvijek negativno rješava i to bez ikakvog posebnog obrazloženja“, iako je ono prema *Općem zakonu o narodnim odborima* obvezno, osobito u slučaju odbijanja zahtjeva. Na temelju svih iznesenih činjenica, biskup Bäuerlein traži od Komisije da donese odluku jesu li Kotarski NO Osijek i Ministarstvo unutrašnjih poslova NRH u tim slučajevima pravilno primjenili zakon, koji inače, prema čl. 13 *Zakona o pravnom položaju vjerskih*

⁴²⁷ BAĐ, Fond BK, 576/1956 (6. i 16. travnja 1956.).

⁴²⁸ BAĐ, Fond BK, 825/1956 (15. i 21. svibnja 1956.).

zajednica dopušta održavanje procesija. Ukoliko se dopusti takva praksa, nastavlja Bäuerlein, upitno je ima li smisla i dalje podnositi molbe za procesije, „jer nam molbe, ma kako ih postavili bivaju odbijene“. Na kraju napominje kako Kotarski NO Slavonski Brod udovoljava molbama župnih ureda za održavanjem procesija te da takve očigledne razlike u rješavanju molbi unose „nezadovoljstvo u narodne mase i nepovjerenje u narodnu vlast“.⁴²⁹

8.2. OSTALI OBLICI VJERSKE PRAKSE

U okolnostima sve češćih zabrana održavanja vjerskih procesija i manifestacija izvan crkvenog prostora u vrijeme značajnijih katoličkih blagdana, uobičajeni svečani i javni obred sv. Krizme također je od strane komunističkih vlasti smatran očiglednim pokazateljem velikog utjecaja Crkve među narodom. Politička izvješća partijskih lokalnih jedinica govore o izuzetno jakom i organiziranom djelovanju svećenstva, koje se ponajbolje očituje „općim veseljem“ prilikom održavanja krizme i biskupova dolaska u pojedina mjesta: „Dolaženje biskupa bilo je uvijek organizirano uz svečani doček, tako da je biskup po ćilimima hodao ulicama. Omladina se oblačila u najsvečaniju odjeću i na kolima su odlazili u druga sela, da bi uveličali svečanost. (...) Prilikom dolaska biskupa u pojedina sela narod ga je dočekivao svečano obučen s cvijećem i t.d.“⁴³⁰

Kako je održavanje procesija, zbog zabrana nadležnih vlasti, tijekom godina postajalo sve rjeđe, upitno je bilo i održavanje sv. Krizme, pa je na Dekanskoj konferenciji u lipnju 1952. godine odlučeno da će se te godine krizma održati bez „dočeka i vanjskih parada“, kako bi se izbjegla moguća ometanja i zabrane.⁴³¹ U skladu s tim odlukama biskup Bäuerlein u pismu sibirskom župniku napominje kako u pogledu sv. Krizme zahvalno odbija održavanje

⁴²⁹ BAĐ, Fond BK, 576/1956 (8. lipnja 1956.).

⁴³⁰ DAO 872, Kotarski komitet SKH Vinkovci 1945.-1962., Opći spisi, kut. 1, 220/1947 (28. kolovoza 1947.); DAO 872, Kotarski komitet SKH Vinkovci 1945.-1962., Opći spisi, kut. 2, 30/1948 (17. siječnja 1948.).

⁴³¹ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Dekanska konferencija XXVII, 17. i 19. lipnja 1952.

vanjske svečanosti tom prigodom, uz molbu da župljane kada se budu spremali za krizmu obavijesti da biskup ne želi nikakve vanjske svečanosti i parade, da ne bi ljudi radi toga kasnije imali kakvih neugodnosti i da ne bude sve skupa ometeno“.⁴³²

Početkom 1950-ih godina, kada je zbog izbacivanja vjeronauka iz državnih škola, prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stoline, pojačane protucrkvene promidžbe, ali i postavljanja Bäuerleina za pomoćnog đakovačkog biskupa, došlo do znatnog zaoštavanja crkveno-državnih odnosa i na području Đakovačke i Srijemske biskupije, izgledi za neometano održavanje obreda krizme za 1953. godinu bili su prilično mali, te je biskup Bäuerlein predlagao njeno odlaganje, kako njegov dolazak ne bi izazvao nepoželjnu reakciju lokalnih komunističkih vlasti. Osim toga, u razdoblju od ožujka do svibnja 1953. godine biskup Bäuerlein u nekoliko je navrata, kako je već spomenuto, saslušan od strane Javnog tužiteljstva u Đakovu zbog optužbi o zloupotrebi vjerskih poslova „u svrhe protivne ustavnom poretku“, te je biskupu Bäuerleinu zbog navedene istrage bilo zabranjeno udaljavanje iz stalnog mjesta boravka, bez prethodnog odobrenja javnog tužitelja. Iako je na saslušanju održanom 20. svibnja 1953. godine javni tužitelj pojasnio biskupu da se tom mjerom njega ne sprječava u vršenju vjerskih dužnosti i obreda, kao što je krizma, te da je svrha ograničenja isključivo u tome da zbog potrebe istrage budu upoznati s njegovim kretanjem, Bäuerlein je odgovorio da ukoliko u vršenju svojih dužnosti ne može biti potpuno slobodan, bit će primoran otkazati sv. Krizmu u 40 dijecezanskih župa.⁴³³ Tri dana kasnije, biskup Bäuerlein uputio je Javnom tužiteljstvu za grad Đakovo tužbu protiv izrečene odluke o konfinaciji u kojoj je istaknuo da nema razloga za sakrivanje, ali isto tako da nema razloga za zabranu kretanja izvan Đakova, jer je kao biskup obvezan izvršavati svoje vjerske i crkvene dužnosti. U nastavku napominje kako je prije pokretanja istražnog postupka protiv njega u veljači 1953. godine odredio održavanje krizme na području Đakovačke i Srijemske biskupije i to u

⁴³² BAĐ, Fond BK, 811/1952 (3. svibnja 1952.).

⁴³³ HDA, Fond 1561, RSUP, SDS, kut. 6, Saslušanje biskupa Stjepana Bäuerleina od 20. svibnja 1953.

razdoblju od 31. svibnja do kraja rujna. U tom bi razdoblju svake nedjelje i blagdana te cijeli mjesec kolovoz, izbivao iz Đakova, obavljajući svoju biskupsku dužnost, budući da Sakrament sv. Krizme može podijeliti samo biskup. Izricanjem konfinacije, nastavlja Bäuerlein, ograničava mu se sloboda kretanja i sprječava ga se u vršenju vjerskih dužnosti, što smatra očiglednim kršenjem njegovih ustavnih prava. Na kraju, Bäuerlein upućuje molbu da se njegova žalba proslijedi Javnom tužitelju NRH u Zagrebu te da se odredi ukidanje mjere konfinacije ili će u protivnom biti primoran podnijeti prijedlog za zaštitu zakonitosti.⁴³⁴ Iz pisma harkanovačkog župnika Mirka Gazivode saznajemo da je molba biskupa Bäuerleina odbijena te mu stoga Gazivoda preporučuje da unutrašnjem odjelu kotara Đakovo uputi molbu, a u slučaju neuspjeha neka se obrati i samom Ministarstvu unutrašnjih poslova. Prema svemu sudeći, biskup Bäuerlein nije poslao molbu, čime je na još jedan način želio dokazati da nema namjeru tražiti bilo kakve ustupke od strane komunističkih vlasti.⁴³⁵

Zbog navedenih okolnosti i nemogućnosti kretanja izvan Đakova, biskup Bäuerlein početkom je srpnja 1953. godine obavijestio gvardijana franjevačkog samostana u Vukovaru o. Stanka Banića kako neće biti u mogućnosti održati sv. Krizmu zakazanu za 30. kolovoza, nakon čega je uslijedilo povratno pismo u kojem je o. Banić zamolio da se ona ipak održi, makar i po nekom drugom biskupu kojeg bi on odredio. Svoj zahtjev opravdava time što bi se njenim odgađanjem nanijela velika duhovna šteta vukovarskoj župi, koja je teškom mukom uspjela privući veliki broj krizmanika, njih oko 1500, pa čak i onih koji nisu pohađali vjeronauk ni sv. Misu. „Kada bi se krizma odgodila, onda bi veliki dio te mladeži posve otpao i više ne bi pristupio sv. potvrdi. Naime, prilike među mladeži su porazne, s kojima valja računati. Mladež je 80% vjerski indiferentna, a u mnogo slučajeva zaražena i bezvjerjem...” Osim toga, o. Banić u nastavku pisma ističe kako se za krizmu prijavio i određeni broj vjernika starije dobi, koji su odluku donijeli uz velika oklijevanja i unatoč

⁴³⁴ BAĐ, Fond BK, 763/1953 (23. svibnja 1953.).

⁴³⁵ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (3. srpnja 1953.).

raspoloženju okoline koje je „u gradu posve drugačije, nego li u selu“ te da je zbog svih navedenih okolnosti održavanje sv. Krizme i više nego nužno.⁴³⁶ Iako sa sadržajem Bäuerleina odgovora nismo upoznati, iz idućeg pisma o. Banića saznajemo kako se biskup i dalje predomišljao oko svog dolaska u Vukovar, na što mu je gvardijan odgovorio da u potpunosti razumije njegov stav, kao i stav razboritih svećenika, koji mu predlažu ostanak u Đakovu, ali ističe: „Shvaćam zamašaj čitave stvari, ali se usuđujem biti smion, te izraziti, da je moje čvrsto uvjerenje i iskreno mišljenje, da je potrebno upravo u ovim i ovakovim časovima doći i održati svetu potvrdu. Zašto da mi sami uzmičemo sa bojišta? Neka nas sami potisnu, ali nakon našeg odlučnog otpora i čvrste upornosti, da branimo svoja prava, odnosno sveta prava naše Crkve gordo i ponosno, bez straha i kolebanja.“ Nadalje napominje kako ne može jamčiti „da se ne bi moglo štošta dogoditi prigodom krizme“, ali da će sa svoje strane poduzeti sve da se ništa ne dogodi biskupu, kao ni okupljenim vjernicima, koji će zahvaljujući njegovom dolasku „ojačati u svetoj vjeri, kojoj i onako priete nove oluje i borbe“. U nastavku o. Banić predlaže biskupu određene mjere sigurnosti, koji bi trebalo provesti kako bi njegov dolazak, a i održavanje samog obreda prošli bez većih nepravilnosti:

„1. Vaš dolazak neka bude posve nepoznat, i najbližima, u Đakovu kao i ovdje. (...) Vaš dolazak i put bio bi poznat samo Vama i meni. S Vama ne bi smio putovati nitko upadljiv i odviše uočljiv.

2. Putovanje bi bilo najprikladnije u posvemašnjem civilu, iako znadem, da bi to Vama bila velika žrtva. (...) Po kofer sa stvarima poslao bi odavle povjerljivu osobu u onaj dan, kada Vi odredite, recimo, dan dva prije Vašeg odlaska. Ta osoba ne bi ništa znala o Vašem dolasku. Njoj bi bilo poznato, da su to stvari za krizmu potrebne onom biskupu, koji će eventualno doći obavljati krizmu.

⁴³⁶ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (10. srpnja 1953.).

3. Mislim, da bi bilo najbolje, da ne dolazite danju, nego preko Vrpolja, i to vlakom koji polazi iz Đakova u 16,10, te imade u Vrpolju odmah vezu na beogradski za Vinkovce. U Vinkovcima se možete svratiti u grad i navečer krenuti za Borovo, odnosno Vukovar, kuda stiže oko 8 sati navečer, kada je već mrak. Tu bismo Vas u civilu posve tajno dočekali s kolima i odvezli u samostan.

4. U samostanu bi se držala tajna o Vašem boravku. (...)

5. Odpala bi i procesija u crkvu. Mislim, da bi bilo najbolje iz sakristije poći k oltaru ili iz sakristije kroz vrata na hodniku, da se ne izlazi izvan samostana. Dijeljenje potvrde obavljalo bi se samo u crkvi, a vjernici bi se iza svete mise malo razišli u dvorište, dok jedan dio krizmanika ne bi bio krizman.

6. Ukoliko bi u crkvi tko smetao, to bi bio pravi prekršaj zakona u vezi s ometanjem crkvenih obreda. Izvan crkve dakle ne bi uobće bilo prilike za njihove podvige. Preostaje mogućnost, da navečer navale na samostan i traže, da se udaljite. No, tu se pretpostavlja, da znadu sigurno Vaš dolazak i da ste upravo Vi došli. Međutim, kod nas noću ne će moći provaliti, jer je to dosta sigurno zatvoreno.

7. Želite li možda, da dvojica župljana dođu u Vinkovce pred vas? Meni se to ne čini zgodno, jer bi bilo upadno, pošto su oni poznati. Najbolje je, da Vi s neupadljivim pratiocem u pravom civilu putujete incognito.“

U posljednjoj točki, o. Banić ističe da je svjestan ozbiljnosti situacije, ali da se bolje učiniti „ovaj pokus, nego li sve propustiti“, te da je kao dodatnu mjeru opreza predvidio da ni sam nositelj pisma ne bude upoznat s njegovim sadržajem: „Naprotiv on će imati dojam, da se radi o mogućnosti, da Vaš dolazak izostane i da je u pitanju, kako i da li će se moći održati krizma. Stoga on ne treba ništa ni znati. On je pouzdan i dobar, ali znanje u ovom slučaju može nam samo smetati.“⁴³⁷

⁴³⁷ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (17. kolovoza 1953.).

Unatoč svim otegotnim okolnostima, obred sv. Krizme u Vukovaru predvođen biskupom Bäuerleinom ipak je održan, o čemu saznajemo iz pisma zahvale o. Banića u kojem naglašava kako je njegov dolazak u Vukovar u potpunosti poremetio lokalne partijske krugove, koji o dolasku nisu znali ništa. Također ističe da su uspjeli spriječiti organizirani napad tijekom samog obreda tako što su zaključali samostanska i dvorišna vrata te je jedini ulaz bio onaj kroz crkvu, gdje su se nalazili redari, „koji su budno pratili svako sumnjivo lice, koje je ulazilo u crkvu“, a na dvorište se nije ni izlazilo. Zbog toga neuspjeha, nastavlja o. Banić, u vodstvu je lokalne partije „provalio bijes, kojeg su izkalili na onima, koji su im pod rukom“ te su nakon krizme otpuštene dvije učiteljice i nekoliko članova partije, koji su sudjelovali u misnom slavlju i bili kumovi.⁴³⁸ Na problem otpuštanja i prijetnji onima koji su sudjelovali u obredu krizme u Vukovaru, o. Banić ponovno se osvrnuo u novom pismu upućenom dva tjedna nakon prethodnog. U njemu navodi kako i mjesec dana nakon obavljene krizme u mjestu „biesni rekacija na taj veliki doživljaj“ te da se na partijskim sastancima otvoreno, imenom i prezimenom, prozivaju oni koji su sudjelovali u crkvenom obredu, nazivajući ih „neprijateljima današnjice“ i najavljujući njihova otpuštanja. Kao dokaze sve većeg pritiska na Katoličku crkvu i otvorenog progona vjere, o. Banić uz pismo je poslao i članke objavljene u lokalnim novinama u kojima se kao izrazito negativna pojava spominje sudjelovanje 1000 omladinaca u krizmi, što se opisuje kao očigledan pokazatelj slabog političkog odgoja, te se govori o porazno velikom utjecaju svećenstva među radnim narodom u Borovu, koji je poprimio tolike razmjere da je gotovo svo radništvo, kao i pojedini upravitelji poduzeća, sudjelovalo u krizmenom slavlju.⁴³⁹

Djelovanje i utjecaj katoličkog svećenstva komunističke su vlasti pratile i kroz održavanje crkvenih godova, odnosno 'kirvaja', u pojedinim dijelovima biskupije, koji su za vlasti također predstavljali jedan od važnijih pokazatelja religioznosti stanovništva. O

⁴³⁸ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (11. rujna 1953.).

⁴³⁹ BAĐ, BOA, kut. 2/1953. (28. rujna 1953.).

njihovim održavanjima i posjećenosti često je bilo govora i u izvješćima lokalnih partijskih organizacija o političkoj situaciji na terenu, a kao jedan od najzanimljivijih i najdetaljnijih u tom pogledu zasigurno je izvještaj iz 1955. godine o kirvajskim slavljinama u selima bivšeg kotara Đakovo, koji je iste godine pripojen kotaru Osijek. U njemu nepotpisani autor navodi sve do tada održane kirvaje s datumima i brojčanim podacima o njihovoj posjećenosti: Đakovački Selci – prisutno oko 2000 vjernika i ostalih, Piškorevci (6. kolovoza)– 3500, Viškovci (16. kolovoza)– 2500, Đakovačka Satnica – 3000, Đakovo – 5000, Viškovci (20. rujna) – 3000, itd. U nastavku izvješća ističe se da je prosječan broj posjetitelja kirvaja 2000, dok se ukupan broj kreće oko 50000 vjernika i „drugih lica, koja su bila iz kojih razloga prisustvovala kirvaju“, no da podaci nisu konačni jer se do kraja godine kirvaji trebaju održati još u nekim selima. Kao jedan od velikih problema u izvješću se navodi i činjenica da na posjećenost kirvaja i njihovo omasovljavanje uvelike utječu i brojne ugostiteljske radnje, mesnice i gostionice u vlasništvu poljoprivrednih zadruga, a sve u cilju zarade. U rješavanju takvih negativnih pojava, prema mišljenju podnositelja izvješća, „općinski organi ostali su pasivni i nesamoinicijativni, naime, nisu provjeravali da li takova lica imaju dozvole, a niti su ih oporezivali, što bi u svakom slučaju smanjilo broj takovih učesnika“.⁴⁴⁰ O problematici sudjelovanja uslužnih objekata i radnji govori se i u sličnom izvješću iz slavonskobrodske kotara u kojem se napominje kako licitari, koji osobito privlače mlade ljude, posjećuju svaki kirvaj, dok ih na proslavama narodnih praznika nema te da je praksa iz drugih kotara pokazala „da kada se suzbije dolazak ovih, da opada i broj vjernika na kirvajima, pa i sam značaj kirvaja“. Nadalje se upozorava da prisutnost necrkvenih organizacija idu u prilog uveličavanju vjerskih manifestacija, jer „za čovjeka na poslu crkveni god bio je uvijek značajan dan radi toga jer se je onda razonodio, a ako to njemu neće biti omogućeno na

⁴⁴⁰ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., kut. 1487, Fascikl: 1955., Izvještaj bez oznake spisa i datuma.

crkvenom godu, nego onda kada to pripremamo mi na naše praznike, onda on na crkveni god neće sa tolikom voljom ili neće uopšte doći“.⁴⁴¹

Posebna pozornost od strane komunističkih vlasti posvećivala se i ostalim oblicima vanjskog, odnosno, javnog iskazivanja religioznih osjećaja, kao što su odlazak u crkvu (nedjeljom i na polnoćku), sklapanje crkvenog braka, sakrament posljednje pomasti i obred pogreba uz prisustvo svećenika. U većini partijskih izvješća ne daju se konkretni statistički podaci o navedenim aspektima vjerske prakse, nego se uglavnom iznose uopćeni zaključci, koji iako doneseni na temelju nepotpunih podataka mogu dati nešto jasniju i potpuniju sliku o sudjelovanju stanovništva u vjerskim obredima te metodama njihova suzbijanja od strane lokalnih komunističkih vlasti. U pogledu odlaska u crkvu, izvješća u prvom redu naglašavaju razliku između gradskih i seoskih sredina, odnosno pad broja sudionika bogoslužja u gradu, što se pripisivalo „općem progresu i zadovoljenju životnih potreba stanovništvu“, ali i različitim oblicima razonode i zanimljivih sadržaja, kojih u selu nedostaje. Osim toga, ističe se kako je najveći pad zabilježen među školskom djecom, omladinom i kod ljudi srednje dobi, dok su redovni odlasci na sv. Misu najzastupljeniji među pripadnicima starijih generacija i ženama.⁴⁴² Takvo stanje potvrđuju i izvješća iz župa diljem biskupije, u kojima se govori o osjetno smanjenom pohađanju vjerske nastave i bogoslužja među gradskim stanovništvom zbog prevelikog utjecaja prosvjetnih vlasti, medija i različitih partijskih političkih i društvenih organizacija u nametanju ateističkog pogleda na svijet. S ciljem utvrđivanja stvarnog stanja vjerskih prilika i katoličkog života u župama Đakovačke i Srijemske biskupije, 1951. godine uvedeno je podnošenje izvješća o pastoralnim prilikama u župi, kako bi se pomoću dobivenih statističkih podataka organiziralo uspješno pastoralno djelovanje. Izvješća su sadržavala osam točaka za koje su župnici bili dužni dati podatke za proteklu godinu i većim dijelom odnosili su se na vjersku praksu i primanje sv. Sakramenata, kao što je broj nekrštenih, crkveno

⁴⁴¹ I. MEDVED, *Katolička crkva na području Narodnog odbora kotara Slavonski Brod...*, 769.

⁴⁴² I. MEDVED, *Katolička crkva na području Narodnog odbora kotara Slavonski Brod...*, 764-765.

nevjenčanih, te podaci o nedjeljnom odlasku na sv. Misu, vjerskoj nezainteresiranosti i obavljanju uskrasnih dužnosti. Konačni statistički podaci za 1951. godinu, koji su u izvješću navedeni djelomično, načinjeni su na temelju podataka pristiglih iz 72 od ukupno 112 župa Đakovačke i Srijemske biskupije. Najporazniji podaci zabilježeni su u rubrikama o nedjeljnom odlasku na sv. Misu i vjerskoj nezainteresiranosti. Naime, zaključeno je kako se postotak redovnog odlaska na bogoslužje kreće između 10-15% od sveukupnog broja vjernika u pojedinim župama. U daljnjem obrazloženju stoji: „Ako uzmemo u obzir da stanoviti procenat vjernika nije dužan dolaziti ili je opravdano ispričan, kao n. pr. malena djeca, starci, bolesnici, radnici itd. možemo računati da onih koji nemaju razloga za ispriku i koji bi svakako mogli i morali doći, dolazi stvarno najviše 50%.“ Najmanji postotak zabilježen je u župama srijemskog dijela biskupije, pa se kao primjeri navode župa Maradik u kojoj od 2000 vjernika njih manje od 10%, dakle 150-200 dolazi na sv. Misu, te župa Slankamen, gdje od 3450 vjernika u crkvu ide njih oko 400. S druge strane, najveći je postotak zabilježen u župama Apostolske administrature Sjeverna Slavonija, Čepin i Harkanovci, gdje se podaci kreću oko 20% za Čepin, a za Harkanovce oko 35%. Također je istaknuto da su podaci povoljniji u onim mjestima gdje službuje veći broj svećenika, pa uslijed toga ima više i sv. Misa te se u tom smislu navode podaci za neke od većih gradova biskupije: Vukovar - 3000/14000 (preko 20%), Vinkovci 2500/12000 (preko 20%), Đakovo 3500/15000 (oko 25%) i Zemun 40%.

U pogledu vjerske nezainteresiranosti navedeni su podaci za one župe s najvišim postotkom, među kojima je, ponovno, veliki broj iz srijemskog dijela biskupije: Berak – 50%, Dalj – 40%, Ilača 50%, Kamenica 45%, Nijemci – 50%, Petrovaradin II – 80%, Podcrkavlje – 70%, Privlaka – 60%, Rajevo Selo – 70%, Ruma – 60%, Trnava – 70%, Trnjani – 100%.

Nešto povoljniji podaci navedeni su za obavljanje uskrasnih dužnosti (40-60%), uz posebno isticanje pozitivnih primjera, kao što su župe Đakovo, Levanjska Varoš, Harkanovci,

Valpovo, Vukovar, Vinkovci, Zemun i Osijek I, II, III. Kao „dosta utješljivi“ okarakterizirani su i podaci o nekrštenoj djeci, kojih je prema prikupljenim podacima bilo između 3-5%, s napomenom da je najveći broj nekrštene djece u radničkim centrima, kao što su Čerević (10%) i Vukovar (20%), dok su u rubrici „Crkveno nevjenčani“ navedeni primjeri sedam župa s usporednim podacima vjenčanih i nevjenčanih parova tijekom 1951. godine: Bizovac – 33 vjenčanih/59 nevjenčanih, Čepin – 53/27, Dalj – 43/60, Drenje – 64/62, Ruma – 11/45, Trnjani – 27/28, Vukovar – 78/42.⁴⁴³

Priličan broj brakova sklopljenih u crkvi, koji nisu bili obvezni i ovisili su prije svega o volji pojedinca, komunističke su vlasti objašnjavale nedovoljnim posvećivanjem pažnje s njihove strane tom, za njih, izuzetno velikom problemu. Isticala se neuređenost prostorija za sklapanje građanskog braka, kao i same ceremonije vjenčanja te činjenica da ljudi na selu na vjenčanje dolaze nedostojno obučeni, a „svjedoke kupe po ulici“, dok se za crkveno vjenčanje posebno opremaju i biraju svjedoke. Kako bi se među stanovništvom, osobito seoskim, dodatno afirmirao čin sklapanja građanskog braka predlagale su se sljedeće mjere: „Vjenčanju bi trebali dati svečaniji oblik, a službenici koji to vrše trebali bi vjenčanje vršiti u posebnim i uredjenim prostorijama, a i sami bi trebali biti svečano obučeni. Ne bi smjela izostati čestitanja, i kroz razgovor lijepe upute i želje za budući brak.“ Slična nastojanja komunističkih vlasti zapažaju se i u pogledu održavanja obreda pogreba bez svećenika, pri čemu se isticalo da bi trebalo poraditi na osiguravanju dostojnog ispraćaja pokojnika uz prisustvo glazbe i nekoliko govornika, što bi sam obred učinilo puno prihvatljivijim i za religiozne građane. „Ako sahrana nije takova onda gradjani reaguju, ismijavaju takovu sahranu, pa i komunisti nemaju dobro mišljenje, jer je sahrana takav trenutak u kojem i samo malo nepažnje duboko povredjuje bližnje koji su i onako u izuzetnom psihičkom stanju. Živ čovjek u tim trenucima misli o sebi. Misli o tome da li će i njega ispratiti 'kao da nije postojao'“

⁴⁴³ BAĐ, Ostavština, Fascikl: Dekanska konferencija XXVII – prilike u župama, Izvještaj „Problemi iz pastve i administracije župa“, bez oznake spisa i nadnevka.

bez dužne pažnje, koja ne sadrži samo oduženje za zasluge u životu ove ili one vrste, već oduženje kultu čovjeka, bez obzira tko je to bio.“⁴⁴⁴

Uz sve navedene oblike vjerske prakse važno je na kraju naglasiti i pitanje pristupa svećenika teškim bolesnicima u bolnicama u svrhu davanja sakramenata ispovijedi, pričesti ili posljednje pomasti, koje su komunističke vlasti vrlo često rješavale zabranama ili ometanjem. Nakon što su tijekom 1949. godine, prema pisanju *Vjesnika biskupije đakovačke*, učestale zabrane od strane uprava pojedinih bolnica, Nadbiskupski ordinarijat u Beogradu obratio se Ministarstvu narodnog zdravlja NR Srbije, koji je u listopadu iste godine odgovorio da će bolnicama ponovno izdati nalog „da se svećenicima svih vjeroispovijesti dozvoli pristup u bolnice, kada teški bolesnici zatraže Sv. Sakramente ispovijedi i pričesti“. Navedena odredba vrijedila je i za dio Đakovačke i Srijemske biskupije na području AP Vojvodine, dok je za preostali dio biskupije đakovački Ordinarijat uputio molbu Ministarstvu narodnog zdravlja NRH u Zagrebu. Odgovor Ministarstva nije poznat, no i u slučaju pozitivnog rješenja zasigurno je bilo novih slučajeva nepoštivanja državnih propisa od strane bolničkih uprava, o čemu svjedoči i žalba upućena 1955. godine Državnoj bolnici u Zemunu od strane zemunskog župnika Adama Žabarovića zbog uskraćivanja pristupa rimokatoličkom svećeniku jednoj bolesnici, unatoč njenom osobnom zahtjevu.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ I. MEDVED, *Katolička crkva na području Narodnog odbora kotara Slavonski Brod...*, 766-767.

⁴⁴⁵ *Vjesnik biskupije đakovačke* (Đakovo), br. 2, veljača 1950., 16; BAĐ, Fond BK, 795/1955 (25. svibnja 1955.).

8.3. PROBLEM RELIGIOZNOSTI ČLANOVA PARTIJE

Dolaskom KPJ na vlast 1945. godine započinje proces korjenitih društveno-političkih promjena, koji je od partijskog članstva, kao važne poluge u ostvarivanju zadanih ciljeva, zahtijevao bespogovorno obavljanje zadataka, ali i ideološko-političku ispravnost. Također se od njih očekivalo da kao najsavjesniji i „ideološki najprofiliraniji“ članovi društva svojim djelovanjem i primjerom utječu na ostale društvene skupine i prenose političke poruke Partije. Svako odstupanje od partijske linije u praktičnom provođenju državno-političkih zadataka dovodilo je do kažnjavanja ukorom ili opomenom te isključenja iz Partije.⁴⁴⁶ Pri tome se kao jedna od izrazito negativnih pojava u ponašanju članova Partije, njihovom osobnom životu i ideološkim stavovima navodio problem religioznosti, koji je bio najčešći razlog izricanja najtežih partijskih kazni, odnosno, isključenja. Neprimjeren odnos pojedinca prema religiji i vjerskim običajima, što je predstavljalo dijametralno suprotno ponašanje od zadanih komunističkih i ateističkih postulata, ponajprije se odražavao upravo u vjerskoj praksi, odnosno u primjerima sudjelovanja u različitim vjerskim obredima i svečanostima (krštenje, krizma, crkveno vjenčanje, procesije, hodočašća i sl.). Ispoljavanje religijskih sklonosti pojedinca kroz različite vidove vjerske prakse zbog njene je vanjske forme bilo izrazito uočljivo i lako za pratiti, pa su takve osobe, za koje se ustvrdilo da nisu „raskrstile“ s religijom, vrlo brzo dolazile u nemilost nadležnih partijskih organizacija. Njihova je zadaća, u prvom redu, bila upozoriti takvog člana na njegovo neprihvatljivo ponašanje i idejno-političkim mjerama utjecati na promjenu stavova, a u slučaju daljnjeg neposluha donosila se odluka o isključenju iz članstva. Veliki broj članova Partije kod kojih su bili primjetni određeni religijski osjećaji mogao bi se dijelom objasniti ostacima tradicije te obiteljskog odgoja i naslijeđa, što se vrlo teško moglo iskorijeniti nametanjem komunističkog i

⁴⁴⁶ Berislav JANDRIĆ, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. Organizacija, uloga, djelovanje*, Zagreb, 2005., 89.

ateističkog sustava vrijednosti, pa su mnogi pojedinci, unatoč članstvu u Partiji, svjesno i otvoreno iskazivali svoju religioznost. S tim u vezi, komunističke su vlasti naglašavale da je borba protiv religijskih predrasuda dugotrajan proces, kojeg je potrebno provoditi kroz sustav prosvjećivanja širokih narodnih masa, pri tome ističući kako se protureligijska promidžba mora oprezno voditi, izbjegavajući vrijeđanje vjerskih osjećaja. S druge strane, u partijskim se izvorima među ključnim problemima navode neobrazovanost i nedovoljna „ideološka izgrađenost“, zbog čega mnogi partijci „nisu shvaćali da ne mogu istodobno biti i vjernici i komunisti“. Taj je problem do izražaja ponajviše dolazio u seoskim sredinama, gdje je utjecaj crkve bio tradicionalno jači nego u gradskim sredinama. S ciljem iznalaženja što uspješnijih metoda za rješavanje problema religioznosti unutar Partije, članove sa nepodobnim ideološkim stavovima, komunističke su vlasti podijelile u tri osnovne skupine:

- „a) oni koji vjeruju u Boga, vjeruju popovima i idu u crkvu iz uvjerenja da treba ići;
- b) oni koji su zamrzili popove i ostalo u vezi s crkvom, ali vjeruju u Boga, čitaju molitvenike, nose razne krstice itd., a u crkvu ne idu iz partijske discipline;
- c) i oni koji sebe smatraju da su raščistili sa svim kako sa Bogom, tako i Crkvom, ali iz oportunističkih razloga ipak idu u crkvu, vjenčavaju se, krste djecu itd.“⁴⁴⁷

Prve poslijeratne godine bile su obilježene nešto blažom kontrolom unutarpartijske stege što se može objasniti zaokupljenošću Partije oko uspostave vlasti, organiziranja osnovnog državno-partijskog aparata, obnove zemlje, opskrbe i prehrane stanovništva, što je ujedno zahtijevalo i političko jedinstvo. U narednom razdoblju od 1948. do 1950. godine, kao izravna posljedica ključnih političkih događaja vezanih za kolektivizaciju sela i Rezoluciju Informbiroa, broj partijskih isključenja višestruko se povećao, dok je tijekom 1950-ih godina

⁴⁴⁷ Isto, 92-94, R. RADIĆ, *Država i verske zajednice...*, 353.

posebna pažnja bila usmjerena na pojave religioznosti među partijskim članstvom.⁴⁴⁸ U prilog tome govore i partijska izvješća s područja koja su pripadala Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, u kojima se o problemu religioznosti među članovima Partije te njegovim uzrocima i posljedicama, učestalo počinje govoriti tijekom 1952. godine, u okolnostima izuzetno loših crkveno-državnih odnosa i neposredno pred raskid diplomatskih veza Jugoslavije i Svete Stolicе. Kako je to bilo razdoblje vrlo oštih i represivnih mjera prema Katoličkoj crkvi od strane komunističkog režima, osobito u pogledu vjerske nastave i vjerskih škola, ali i ostalih aspekata vjerskog života u smjeru njegovog ograničavanja, usporedno jačanje praćenja i isključivanja religioznih pojedinaca iz Partije moglo bi se tumačiti kao jedna od izravnih posljedica odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi kao suprotstavljenom političkom subjektu, a ne samo kao nositelju ideološki oprečnih društveno-moralnih vrijednosti.

Budući se, kako je ranije spomenuto, religioznost pojedinca ponajviše očitovala kroz njihovo praktično sudjelovanje u vjerskom životu, i partijska su izvješća uglavnom bila usmjerena na davanje podataka o prisutnosti takvih pojava među članovima Partije. S posebnom se pažnjom pratilo sudjelovanje članova Partije i njihovih obitelji u božićnom slavlju, pa se kao negativan primjer navodi član Kotarskog komiteta u Vukovaru Ivan Hećimović, koji zajedno sa svojim sinom i snahom odlazi na polnoćku, čime je potaknuo i ostale na takvo ponašanje.⁴⁴⁹ Na slične probleme požalio se i Kotarski komitet SKH Donji Miholjac, istaknuvši kako je u vrijeme božićnih praznika Božić slavila gotovo polovica članova Partije, s time da su pojedinci puštali svećenika da im blagoslovi kuću, što „nisu pokušavali sprečavati već su se jednostavno izgubili od kuće dok im se izvršio taj religiozni čin“.⁴⁵⁰ Na raširenost slavljenja Božića među članovima Partije u slavonskim selima upozorio

⁴⁴⁸ B. JANDRIĆ, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom...*, 90-91.

⁴⁴⁹ DAO 315, Kotarski komitet SKH – Vukovar 1945.-1955., Opći spisi, kut. 2, 7/1953 (9. siječnja 1953.).

⁴⁵⁰ DAO 308, Kotarski komitet SKH Donji Miholjac 1945.-1955., Opći spisi, kut. 3, Zapisnik sastanka Kotarskog komiteta KPH Donji Miholjac održnog 24. siječnja 1952.

je i član Politbiroa Stevo Krajačić na sjednici održanoj početkom 1951. godine, napomenuvši da se treba „boriti da Nova Godina postane praznik kojeg će se slaviti“.⁴⁵¹

Redovni odlasci u crkvu nedjeljom, krštenje djece i vjenčanje u crkvi također su predstavljali neke od najčešćih razloga za izricanje mjere isključenja iz Partije. Iznoseći izvještaj o zapažanjima iz Slavonije, član Politbiroa CK KPH Mika Špiljak kao jedan od većih problema u partijskim organizacijama u slavonskim kotarevima ističe upravo sve veći broj članova Partije koji „potpadaju pod utjecaj klera“ te krste djecu, vjenčaju se u crkvi i „čine druge klerikalne obrede – što popovi javno koriste“.⁴⁵² Prema podacima vukovarskog komiteta, zbog navedenih pojava tijekom 1952. godine iz partijske organizacije u Lovasu isključeno je šest članova, a u Sotinu tri člana, no ističe se da takvih primjera ima i u samom gradu Vukovaru: „Janota Marija radnica u Kombinatoru bila član KP vjenčala se u crkvi i vraćajući knjižicu partijsku poparala je sliku sa iste. Vidaković Stevo bio sekretar Komiteta NO kotara i član biroa Kotarskog Komiteta, a po povratku u selo i nakon vjenčanja krstio dijete u crkvi.“⁴⁵³ Zbog crkvenog vjenčanja isključenjem iz Partije krajem 1951. godine kažnjen je i službenik Povjereništva unutrašnjih poslova Donji Miholjac Stevo Lončar. U obrazloženju odluke, kojom je odbijena podnesena žalba, istaknuto je da se državni namještenik „kriomice“ vjenčao u crkvi, iako je obećao da to neće učiniti. Nadalje stoji: „Prije vjenčanja u crkvi, vjenčao se u MNO-u, a iz čega se također vidi, da naknadno nije trebao ići u crkvu, nego je to samovoljno učinio. Istoga je na to navuklo da se vjenča u crkvi iz materijalnih razloga, jer se oženio iz bogatije porodice, koja je familija mnogo religiozna i ne dozvoljava mu da i on bude drugačiji.“⁴⁵⁴ Nerijetki su bili i primjeri članova Partije, koji su unatoč crkvenim vjenčanjima ili krštenjima djece i dalje ostajali u njenom članstvu, pa se tako u izvještaju iz đakovačkog kotara, koji je u komunističkim krugovima bio poznat kao „centar

⁴⁵¹ *Zapisnici Politbiroa ...*, sv. 2, 918.

⁴⁵² *Isto*, 876.

⁴⁵³ DAO 315, Kotarski komitet SKH – Vukovar 1945.-1955., Opći spisi, kut. 2, 335/1952 (3. rujna 1952.).

⁴⁵⁴ DAO 308, Kotarski komitet SKH Donji Miholjac 1945.-1955., Opći spisi, kut. 3, 27/1952 (18. rujna 1952.).

klera“, navodi nekoliko takvih slučajeva: „Bošnjak Mirko iz Forkuševaca vjenčao se u crkvi, krstio je dijete u crkvi, a i danas je član SKJ. Matoš Mijo iz Forkuševaca, član Općinskog komiteta SKJ, kao i Gujaš Josip, radnik na zemljišnom fondu, krstili su djecu u crkvi, a i danas su u članstvu. Stažić Nikola, član SKJ i službenik OPZ-e⁴⁵⁵ Gorjani, troje djece je krstio u crkvi. Pretpostavlja se, da je Bašim Mirko i žena Dinka krstili dijete u crkvi u Sl. Brodu. Oboje su članovi SKJ. Takodjer se pretpostavlja da je Babuljić Mijo čl. SKJ iz Gorjana krstio svoje dijete u crkvi.“ Neprimjerenim ponašanjem smatrala se i religioznost među članovima obitelji komunista, što je bio jasni pokazatelj njegove pasivnosti u borbi protiv ideološki neprihvatljivog ponašanja. U tom smislu ističu se primjeri pojedinaca čije žene i djeca redovno odlaze u crkvu, pjevaju u crkvenom zboru, pozdravljaju s „faljen Isus“ i sl. Negativnim utjecajem obitelji objašnjavalo se i držanje svetih slika u kućama, a kao jedan od znakovitijih primjera ističe se sekretar općinskog komiteta Drenje Franjo Kubica, „koji u svojoj sobi ima sliku djevice Marije i sv. Josipa. Josipa je iz rame izvadio i na to mjesto je stavio sliku Maršala Tita, tako da sada u sobi ima zajedno sliku Maršala Tita i djevice Marije“. U nastavku izvješća napominje se kako je Kubica jedan od boljih komunista u općini, ali da je po velikim utjecajem žene i ostale rodbine te da takvih i sličnih slučajeva ima puno po selima Đakovštine, odnosno da gotovo 80% komunista na tom području drže svete slike po zidovima svojih kuća.⁴⁵⁶

U zaključku izvješća, koji se većim dijelom bavio i problemom religioznosti članova Partije na području kotara Đakovo, ističe se kako je praksa pokazala da je upravo „religijska nastrojenost“ jedan od glavnih povoda isključenjima, no da je bilo i slučajeva dobrovoljnog napuštanja Partije. Kao izuzetno zanimljivu pojavu navode činjenicu da upravo ti bivši članovi Partije predstavljaju najbolje i najrevnije vjernike, a kao primjere navode: „Sarda

⁴⁵⁵ Opća poljoprivredna zadruga.

⁴⁵⁶ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., kut. 1487, Fascikl: 1955., Izvještaj bez oznake spisa i datuma; *Zapisnici Politbiroa* ..., sv. 2, 99.

Stjepan iz Kešinaca, isključen radi krštenja djeteta u crkvi, Augustinović Ilija, isključen zbog toga što je pod utjecajem žene pohadjao crkvu, Bagarić Pero, sada službenik općine Semeljci, isključen radi ispovjedanja u crkvi, Ervačić Pavo, isključen radi pohadjanja crkve, Koček Ivica, isključen radi vjenčanja u crkvi, Vračarić Milica, isključena radi posvećivanja kuće, Vještiva Mićo, izbačen radi krštenja djeteta u crkvi, Miler Anica iz Djakova, svojevrijedno napustila organizaciju i vratila se k crkvi.“ Uz napomenu da takvih primjera ima puno više, na kraju izvješća ističe se da je „vjerska nastrojenost“ posebice uvriježena među domaćim komunistima, dok se među doseljenicima takvi oblici ponašanja ne zapažaju.⁴⁵⁷

Podatke o obavljanju vjerskih obreda među komunistima nadležni su partijske organizacije pokušavale doznati i od samih svećenika, koji su ih predvodili. U tu svrhu, početkom veljače 1952. godine u stanicu osječke Narodne milicije pozvan je župnik Osijeka III Pavao Matijević, prilikom čega je ispitivan o obavljanju tajnih vjenčanja i krštenja u njegovoj župi. U svom odgovoru župnik Matijević je istaknuo da na zahtjev stranaka obavlja tajne obrede u crkvi ili župnom uredu, ali da to nije nikakva novost, jer crkveni propisi oduvijek dopuštaju takva vjenčanja, „napose u slučaju inovjераца ili umirivanja savjesti“. Nadalje je rekao da nikada nije obavio obred vjenčanja bez njegove prethodne registracije, odnosno prijave narodnim vlastima te da osobe koje se ne žele upisati u njihovu župnu maticu upućuje u Đakovo, Split, Zagreb ili Rijeku, ovisno o njihovim željama. Na pitanje traži li od zaručnika očitovanje o tom jesu li komunisti, Matijević je odgovorio da ga se to ne tiče te da ga jedino zanima je li netko od zaručnika bezvjerac, jer mu u tom slučaju ne može podijeliti sakramente ispovijedi i pričesti. S druge strane, ukoliko osoba koja je bezvjerac dokaže vjeru svog supružnika i obeća krstiti djecu, Biskupski ordinarijat može izdati dozvolu za njihovo vjenčanje. Na kraju ispitivanja službenik unutrašnjih poslova istkanuo je: „Primitе na znanje,

⁴⁵⁷ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., kut. 1487, Fascikl: 1955., Izvještaj bez oznake spisa i datuma.

gospodine M., da u našoj Državi ne smije biti ni prijetnje, a kamo li kažnjavanja zato, što se netko krsti ili vjenča. Molimo Vas zabilježite sve te slučajeve i donesite lično šefu. Mi ćemo sve to istražiti i dati točan odgovor, ako je tko kažnjen, zašto je učinjeno. To apsolutno ne smije biti. I mi čekamo Vaš izvještaj, pa ćemo sve učiniti da se svaki slučaj sile kazni. Jedino što je slobodno jest to, da iz partije mora van, tko obavlja vjerske čine.“⁴⁵⁸

Među oblicima ponašanja neprimjerenima za članove Partije također se navodilo i njihovo masovno sudjelovanje u kirvajskim slavljinama. Dok su u slučajevima krštenja i crkvenog vjenčanja, partijske organizacije reagirale vrlo oštro prema neposlušnim pojedincima izričući kazne isključenjem, u pogledu kirvajskih slavlja partijska je stega bila nešto slabija, jer je veliki broj lokalnog komunističkog kadra, osobito na selu, osobno bio uključen u njihovu organizaciju. U partijskim izvješćima tijekom 1950-ih godina upozorava se na učestalost takvih pojava, pri čemu se ističe kako i sami komunisti pripremaju slavlja na te dane, peku prasce i nabavljaju razna pića, a gosti su im uglavnom vjernici. Osim toga, nerijetki su bili i slučajevi izostajanja s posla u vrijeme kirvaja, što je prema izvješću s đakovačkog kotara, postala „masovna pojava kod komunista“. Kao jedan od negativnih primjera u odnosu na kirvajska slavlja navodi se i partijska organizacija u Borovu, koja zbog nedostatka vremena nije uspjela organizirati otvaranje mjesnog igrališta na Dan ustanka, „ali je za to sve priprema izvršena za 15 dana kasnije na Borovski kirbaj“.⁴⁵⁹

Navedeni podaci u prethodnim poglavljima pružaju nam jasne dokaze o izuzetno ograničenim vjerskim slobodama na području Đakovačke i Srijemske biskupije. Odnos komunističkih vlasti prema vjerskoj praksi, koja predstavlja najbolji pokazatelj o slobodama koje uživa pojedina vjerska zajednica, bio je izuzetno netolerantan, iako su vlasti uporno

⁴⁵⁸ BAĐ, BOA, kut. 1951.-1952., 49/1952 (4. veljače 1952.).

⁴⁵⁹ DAO 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967., kut. 1487, Fascikl: 1955., Izvještaj bez oznake spisa i datuma; DAO 315, Kotarski komitet SKH Vukovar 1945.-1955., Opći spisi, kut. 2, 335/1952 (3. rujna 1952.).

odbacivale i negirale optužbe o ugroženosti Katoličke crkve i njenih vjernika u Jugoslaviji. U svoju obranu, vlasti su vrlo često isticale različite zakone, ponajprije *Ustav* i *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*, koji su jamčili široke vjerske slobode i ravnopravnost svih građana, no u praksi su vjernici vrlo rijetko bili u mogućnosti ostvariti prava zajamčena tim zakonima. Važno je napomenuti, osobito kad je u pitanju vjerska praksa, kako je za svakodnevni život vjernika presudan bio stav lokalnih vlasti, koje su često samovoljno tumačile i provodile zakone, uglavnom na štetu vjernika. Iako je republičkim, pa i saveznim vlastima teško bilo u svakom pojedinom slučaju spriječiti preveliku revnost svojih službenika, suodgovornost viših tijela vlasti ne može se zanijekati, budući su u većini slučajeva neposlušni pojedinci prolazili nekažnjeno, čime se takvo ponašanje dodatno poticalo. Izvori potvrđuju kako je praćenje sudjelovanja stanovništva u vjerskim obredima i intenziteta vjerskog života od strane komunističkih vlasti bilo osobito izraženo upravo na području Đakovačke i Srijemske biskupije (prije svega dijela biskupije na području NRH), budući je privrženost tamošnjeg stanovništva Katoličkoj crkvi bila izuzetno duboko ukorijenjena, što se u arhivskim dokumentima vrlo često ističe, pa su samim time i nastojanja komunističkih vlasti za suzbijanjem takvih oblika ponašanja bila izraženija. Učinkovitost tih mjera, ponajviše je dolazila do izražaja u većim gradskim sredinama te među mlađom i srednjom populacijom, dok je u ruralnim područjima te među starijom i ženskom populacijom sudjelovanje u vjerskim obredima, kao i ostalim vidovima vjerske prakse, bilo na prilično visokoj razini.

9. ZAKLJUČAK

Do sada neistražena problematika povijesti Đakovačke i Srijemske biskupije u razdoblju komunističkog režima, ovim je radom prikazana kroz analizu pojedinih važnijih sastavnica, koji su obilježili crkveno-državne odnose toga razdoblja. U skladu s tim, crkveno-državni odnosi promatranog razdoblja (1945.-1959.) opisani su kroz tematske cjeline, koje bi trebale omogućiti bolje razumijevanje položaja Katoličke crkve u razdoblju komunističkog režima, kao i suodnos glavnih protagonista, biskupa Antuna Akšamovića, dijelom i biskupa Stjepana Bäuerleina, i predstavnika vlasti.

Uspostavom komunističkog režima 1945. godine došlo je do značajnih promjena u društveno-političkom, ali i crkveno-vjerskom životu, te je prije svega bilo potrebno dati analizu glavnih uzročnika sukoba na crkveno-državnoj razini. Iz nje se jasno može zaključiti kako je osim očekivanih ideoloških razmimoilaženja između komunističkog režima i Katoličke crkve, na zaoštavanje njihova odnosa najvećim dijelom utjecala želja vlasti za uspostavom potpunog političkog monopola u novoj državi, pri čemu se Katolička crkva istaknula kao jedini potencijalni izvor oporbenih struja. U takvim okolnostima, ali još i tijekom rata, započelo je i zakonsko uređenje budućih crkveno-državnih odnosa, kojim je najavljeno odvajanje crkve od države i škole od crkve te potpuno potiskivanje vjere iz sfere javnog društveno-političkog života. Nadalje, kratkom analizom općih crkveno-državnih odnosa neposredno nakon završetka rata pružen je uvid u događanja, koja su obilježila prvih nekoliko mjeseci novog političkog sustava i odredila daljnji tijek događaja u razvoju odnosa s Katoličkom crkvom i njenim predstavnicima.

U iscrpnoj analizi o ulozi đakovačkog biskupa u oblikovanju crkveno-državnih odnosa na području Đakovačke i Srijemske biskupije, prikazane su glavne značajke Akšamovićeve odnosa i suradnje s komunističkim vlastima, te djelomično i njegova nasljednika biskupa

Bäuerleina. Pri tome su do izražaja došle i izuzetno naglašene razlike između dvojice biskupa, odnosno njihovom stavu prema komunističkom režimu i suradnji s predstavnicima vlasti, što je za posljedicu imalo i različito tretiranje Đakovačke i Srijemske biskupije od strane režima u vrijeme Akšamovića te nakon njegove smrti. Potrebno je spomenuti i činjenicu kako je djelomično umirovljenje biskupa Akšamovića i imenovanje biskupa Bäuerleina pomoćnim đakovačkim biskupom 1951. godine, predstavljalo svojevrsni presedan u povijesti Đakovačke i Srijemske biskupije, budući su tijekom idućih osam godina, do Akšamovićeve smrti, biskupske dužnosti đakovačke dijeceze obnašala dvojica biskupa, što prema crkvenom pravu nije bio običaj. Analizirajući suradnju biskupa Akšamovića s komunističkim vlastima, pokušala sam utvrditi i moguće pozitivne posljedice te suradnje za dobrobit biskupije i njenih vjernika, pri čemu su u obzir uzete različite okolnosti na koje biskup Akšamović nije mogao utjecati.

Nepovoljan odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u najvećoj se mjeri odrazio u velikom broju sudskih procesa protiv katoličkog svećenstva, što se u velikoj mjeri potvrdilo i na primjeru Đakovačke i Srijemske biskupije. Represija političkih i sudskih vlasti na svom je vrhuncu bila tijekom prvih poslijeratnih godina, kada je izrečen najveći broj dugogodišnjih zatvorskih kazni, kao i smrtnih kazni od cjelokupnog promatranog razdoblja. Prikazom većeg dijela sudskih procesa na području đakovačke dijeceze pružen je i uvid u glavne značajke jugoslavenskog krivičnog zakonodavstva te metode istražnih i sudskih tijela, čija su nastojanja u najvećoj mjeri bila usmjerena na diskreditaciju Katoličke crkve kao ustanove pred domaćom i međunarodnom javnosti. U kontekstu Akšamovićeve suradnje s predstavnicima komunističkog režima, utvrđene su i njegove zasluge u prijevremenim puštanjima svećenika iz zatvora, što ostalim katoličkim biskupima na području NRH, unatoč različitim predstavkama i molbama, u većini slučajeva nije uspijevalo.

Analizom materijalnih prilika Katoličke crkve u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, kao jednog od važnijih pokazatelja crkveno-državnih odnosa, prikazane su glavne značajke, koje su obilježile proces promjene vlasničkih odnosa te cjelokupnu državnu financijsku politiku. Različitim oblicima oduzimanja imovine, Katolička je crkva ostala bez znatnog izvora prihoda, zbog čega je njeno djelovanje, kao i uzdržavanje crkvenih ustanova, župa i svećenstva dovedeno u pitanje. Tijekom provedbe agrarne reforme, koja je predstavljala jednu od prvih zakonskih mjera donesenih od strane novih vlasti, ponajviše su došli do izražaja pozitivni ishodi Akšamovićeve suradnje s vlastima. Zahvaljujući njegovim nastojanjima i zalaganju, Đakovačka i Srijemska biskupija, odnosno biskupska vlast, te Stolna crkva u Đakovu uvrštene su među malobrojne ustanove, koje su dobile poseban status prilikom provedbe agrarne reforme, dok su ostalim biskupijama na području NRH takvi zahtjevi odbijeni. Unatoč povlaštenom položaju, koje su ove ustanove imale u odnosu na ostale biskupije, ne može se zanemariti činjenica da je agrarna reforma na ostalim ustanovama, zavodima, samostanima i župama đakovačke dijeceze provedena revno i bez iznimke. Za upotpunjavanje slike o materijalnim i financijskim prilikama, u mjeri u kojoj je to omogućilo dostupno arhivsko gradivo, dan je pregled i ostalih oblika oduzimanja crkvene imovine, koja zasigurno zaslužuju buduću detaljniju obradu, no na njihovom se primjeru također može uočiti i pratiti sustavno ugrožavanje crkvene materijalne i financijske osnove od strane državnih vlasti.

Posebna pozornost u radu također je posvećena i vjerskoj nastavi, gdje su se, osim činjenica vezanih za ograničenja i konačnu zabranu školskog vjeronauka, prethodno analizirale glavne značajke prosvjetnog sustava, kao i uloga odgojno-obrazovnog procesa u antireligijskoj promidžbi. U analizi o važnosti uspostave državnog monopola nad obrazovnim sustavom nametnula se i potreba interdisciplinarnog pristupa, sa sociološke razine, pri čemu su se motivi komunističkih vlasti za potpunom ateizacijom školskog sustava nastojali

objasniti teorijskim postavkama sociologije obrazovanja. Budući je uspostava ideološko-moralnog autoriteta nad školskom djecom i mladeži predstavljala jedan od glavnih prioriteta kako za komunističke vlasti tako i za Katoličku crkvu, problematika školskog vjeronauka istaknula se kao jedna od glavnih zapreka u procesu normalizacije crkveno-državnih odnosa. Prikazom položaja vjerske nastave u državnim školama, kao i procesa njenog potpunog ukidanja na primjeru Đakovačke i Srijemske biskupije nastojala sam u radu ukazati na različite metode kojima su se komunističke vlasti koristile s ciljem konačnog odvajanja Crkve od škole. S tim u vezi zamjetna je određena opreznost predstavnika vlasti tijekom prvih poslijeratnih godina, kada umjesto izbacivanja vjeronauka iz državnih škola započinje sustavna ateizacija školske djece i mladeži, koja je imala za cilj oblikovanje njihove svijesti i osobnosti u duhu jugoslavenskog socijalističkog domoljublja. Takav odgoj, najvećim dijelom nametan kroz obrazovno-školski sustav, trebao je, bez upotrebe radikalnijih represivnih metoda, dovesti do smanjenja utjecaja Katoličke crkve među školskim naraštajem i slabijeg pohađanja vjeronaučne nastave. U analizi su do izražaja došli i brojni oblici administrativne opstrukcije vjeronaučne nastave, što se očitovalo kroz donošenje različitih odredbi, koje su svećenicima otežavale ili onemogućavale pristup u škole i održavanje vjerske nastave. Konačno, analiza odnosa komunističkog režima prema vjerskoj nastavi na području Đakovačke i Srijemske biskupije tijekom promatranog razdoblja, omogućila je stvaranje potpunije slike o položaju Katoličke crkve na tom prostoru, te praćenje kvalitete općih crkveno-državnih odnosa, koji su neposredno utjecali na položaj vjerske nastave na razini države, ali i pojedinih biskupija.

Posebna pozornost u radu posvetila sam i problematici staleških udruženja katoličkih svećenika, koja su tijekom 1950-ih godina predstavljali jedan od glavnih crkveno-državnih sporova. Analizirajući osnivanje i djelovanje takvih udruženja na području Đakovačke i Srijemske biskupije te odnos katoličkih biskupâ prema udruženjima, do izražaja su došle

neupitne razlike između biskupâ Akšamovića i Bäuerleina, ne samo u pogledu svećeničkih udruženja, nego i u općim stavovima prema komunističkim vlastima i suradnji s njima. Nadalje, analiza je ukazala i na visok stupanj unutarnje crkvene stege među dijecezanskim svećenstvom, koje je najvećim dijelom iskazalo poslušnost odlukama Svete Stolica, jugoslavenskih katoličkih biskupa te posebice biskupa Bäuerleina. Moglo bi se zaključiti kako je iskazana poslušnost biskupu Bäuerleinu u pogledu svećeničkih udruženja jasan pokazatelj slabljenja Akšamovićeva autoriteta među dijecezanskim svećenstvom, koje je većinski bilo izuzetno skeptično u vezi suradnje s komunističkim vlastima i po tome bliže stavovima „mladog“ biskupa Bäuerleina. Osim odnosa između dvojice đakovačkih biskupa, prikaz problematike svećeničkih udruženja omogućuje nam i stvaranje jasnijeg uvida u jugoslavensku vanjsku politiku prema Vatikanu, koja je svoj vrhunac, u negativnom smislu, doživjela upravo zbog prijemora oko osnivanja svećeničkih udruženja. Prekidom diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolica, položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji dodatno je otežan u pogledu većine, za Crkvu važnih pitanja, a državni naponi i poticaji u smjeru osnivanja pojačani su. Pri tome su se, kako je vidljivo iz analize, državne vlasti nerijetko koristile različitim oblicima prisile, ucjenama, ustupcima i uslugama kako bi u udruženja privukli što veći broj svećenika. Neuspjelo potčinjavanje Katoličke crkve pod državni utjecaj putem svećeničkih udruženja, koja su tijekom idućih godina izgubila svoj značaj, pokazalo je unutarnje jedinstvo svih katoličkih biskupa u Jugoslaviji i njihovu odanost Svetoj Stolicu, dok se u pogledu dijecezanskog svećenstva Đakovačke i Srijemske biskupije pokazala prilično mala sklonost ideji „udruženjaštva“ pod državnim okriljem, ali i njihova poslušnost nadležnoj biskupskoj vlasti.

U posljednjem poglavlju poseban je naglasak stavljen na život vjernika, sudjelovanje u vjerskim obredima i svečanostima te prisutnost takvih pojava među članovima Partije. Okolnostima u kojima se razvijala religijska svakodnevnica katoličkih vjernika na području

Đakovačke i Srijemske biskupije i koja se može pratiti kroz različite kategorije vjerske prakse (krštenja, vjenčanja, sv. Mise, krizme...), jasan je pokazatelj relativno niskog stupnja vjerskih sloboda na tom području. Pažnja koju su komunističke vlasti pridavale tim vanjskim religijskim formama posebice se očituje u nastojanjima njihova ograničenja unutar crkvenog prostora, ali također i u nametanju necrkvenih i nevjerskih alternativnih sadržaja i obveza. Među različitim vidovima vjerske prakse, kao jedan od najznačajnijih i najmasovnijih oblika vjerskih svečanosti, istaknule se procesije i hodočašća, na čijem se primjeru najbolje može pratiti odnos komunističkih vlasti prema vjerskoj praksi te razina slobodnog i javnog izražavanja pripadnosti pojedinoj vjerskoj zajednici. Brojni primjeri ometanja i zabranjivanja održavanja takvih masovnih vjerskih svečanosti, ponajviše od strane lokalnih vlasti, predstavljaju nesumnjivi dokaz kršenja ljudskih, građanskih i ustavnih prava, koja su, doduše, bila zajamčena svim građanima Jugoslavije, no ne i provođena u praksi. Sličan odnos komunističkih vlasti primjetan je i kod ostalih oblika vjerske prakse, kao što su krizme, crkveni godovi, sv. Mise, vjenčanja, krštenja i sl. Na temelju podataka o sudjelovanju stanovništva u navedenim obredima i svečanostima i same su vlasti analizirale učinkovitost protucrkvenih mjera, te se iz izvješća načinjenih u tu svrhu može zaključiti kako je vjerski život na području Đakovačke i Srijemske biskupije i to ponajviše u njenim ruralnim dijelovima, unatoč različitim oblicima represije, bio prilično živ, što uvelike govori o čvrstoj povezanost većine naroda s Katoličkom crkvom.

Premda su u radu prikazani različiti vidovi crkveno-državnih odnosa na području Đakovačke i Srijemske biskupije, na temelju kojih se mogu donijeti relevantni znanstveni zaključci, za stvaranje što cjelovitije slike o položaju Katoličke crkve na tim prostorima, potrebno je otvoriti još neka istraživačka pitanja, koja u ovom radu, zbog ograničenosti prostora i arhivskog gradiva nisu detaljnije obrađena. Pri tome je važno naglasiti i da svako pojedino poglavlje ovoga rada zaslužuje zasebnu, detaljniju znanstvenu obradu, te bi u tom

smislu spoznaje o crkveno-državnim odnosima donesene ovim istraživanjem, mogle poslužiti kao polazišna točka daljnjim sustavnijim istraživanjima. Uključivanjem novih skupina izvora, posebice iz brojnih župnih arhiva, daljnje bi se istraživanje moglo usmjeriti na prikaz utjecaja crkveno-državnih odnosa na pojedine lokalne, župne sredine, uz utvrđivanje sličnosti i razlika u položaju Katoličke crkve na državnoj i lokalnoj razini. Kao zanimljiv istraživački izazov nameće se i detaljnija usporedna analiza statusa Katoličke crkve kao moralno-ideološke vertikale i njene povezanosti s narodom, s jedne strane u slobodnom, demokratsku društvu, te totalitarnom, komunističkom režimu s druge strane, pri čemu bi, osim historiografskih spoznaja u istraživanje bilo važno uključiti i teorijske elemente filozofije, sociologije, sociologije religije i antropologije.

Stoga bi analiza glavnih aspekata koji su obilježili crkveno-državne odnose nakon Drugog svjetskog rata, osim doprinosa poznavanju povijesti Katoličke crkve u razdoblju komunističkog režima, trebala poslužiti kao poticaj i osnova daljnjim istraživanjima, osobito za, do sada slabo istraženo, područje Đakovačke i Srijemske biskupije.

10. POPIS IZVORA I LITERATURE

10.1. IZVORI

Arhivsko gradivo:

Biskupski arhiv Đakovo:

- Fond Biskupske kancelarije (1945.-1959.)
- Fond Biskupske kancelarije: Spisi Apostolske administrature (1945.-1959.)
- Osobni arhiv biskupa Stjepana Bäuerleina (1951.-1959.)
- Prezidijalni spisi biskupa Antuna Akšamovića (1945.-1953.)
- Ostavština biskupa Stjepana Bäuerleina (sadržaj po fasciklima):
 - Biskupska konferencija Jugoslavije – CCXI
 - Dekanska konferencija – XXVII
 - Udruženja katoličkih svećenika

Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- Komisija za odnose s vjerskim zajednicama,
- Fond 1561, Republički Sekretarijat unutrašnjih poslova, Služba državne sigurnosti,

Nadbiskupski arhiv u Zagrebu:

- Ostavština Svetozara Ritiga,

Državni arhiv Osijek:

- Fond 309, Kotarski komitet KPH Đakovo 1944.-1955.
- Fond 140, Kotarski sud Osijek
- Fond 136, Okružni sud Osijek, Strogo tajni upravni postupak 1946.

- Fond 63, Narodni odbor kotara Đakovo
- Fond 516, Narodni odbor općine Đakovo 1959.
- Fond 59, Oblasni Narodni odbor Osijek 1949.-1951.
- Fond 64, Skupština kotara Osijek 1945.-1967.
- Fond 312, Kotarski komitet SKH Osijek 1945.-1968.
- Fond 308, Kotarski komitet SKH Donji Miholjac 1945.-1955.
- Fond 60, Okružni Narodni odbor Osijek 1944./1945.-1947.
- Fond 872, Kotarski komitet SKH Vinkovci 1945.-1962.
- Fond 315, Kotarski komitet SKH – Vukovar 1945.-1955.

Župni arhiv Ilok:

Miscelanea XIV, Nedatirani spisi, Svežanj A-14, 1944. - 1950.

Samostanski arhiv Ilok:

Kronika iločkog samostana, Svežanj B-1-3, 1942.-1967.

Tisak:

Vjesnik Đakovačke biskupije, Đakovo

Politika, Beograd

Borba, Beograd

Vjesnik, Zagreb

Brodski list, Slavonski Brod

Kerempuh, Zagreb

Glas Slavonije, Osijek

Đakovački list, Đakovo

Objavljeni izvori:

1. AKMADŽA, Miroslav: *Crkva i država. Dopisivanja i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, Svezak I, 1945.-1952.*, Zagreb, 2008.
2. AKMADŽA, Miroslav: *Crkva i država. Dopisivanja i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, Svezak II, 1953. – 1960.*, Zagreb
3. ČULINOVIĆ, Ferdo: *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968.
4. MEDVED, Ivan: Katolička crkva na području Narodnog odbora kotara Slavonski Brod u dokumentima Kotarskog komiteta SKH (KPH) Slavonski Brod 1945.-1960. U: *Scrinia Slavonica*, br. 6, Slavonski Brod, 2006.
5. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod, 2006.
6. PETRANOVIĆ, Branko - ZEČEVIĆ, Momčilo: *Jugoslavija 1918.-1988. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988.
7. VUKOVIĆ, Tomislav: Agitpropova isprava o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku. U: *Tkalčić*, br. 10, Zagreb, 2006.
8. *U ime naroda! Sudski proces profesorima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa 1959./60. godine*, priredio Stjepan Sršan, Osijek, 2009.
9. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952*, Svezak 1 i 2, Zagreb, 2005.

10.2. LITERATURA

1. AKMADŽA, Miroslav: Biskup Stjepan Bäuerlein i crkveno-državni odnosi do 1966. godine, u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, br. 14, 2007.
2. AKMADŽA, Miroslav –MATIJEVIĆ, Margareta: Odnos biskupa Antuna Akšamovića prema komunističkoj vlasti, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2006.
3. AKMADŽA, Miroslav: *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004.
4. AKMADŽA, Miroslav: Odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj prema agrarnoj reformi iz 1945. godine, u: *Historijski zbornik*, god. 53, Zagreb, 2000.
5. AKMADŽA, Miroslav: *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno – državni odnosi od 1945. do 1966. godine. Primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2003.
6. AKMADŽA, Miroslav: Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga, u: *Historijski zbornik*, Zagreb, 2001.
7. AKMADŽA, Miroslav: Otudjenja nadarbinskoga zemljišta zbog poreznih opterećenja u Zagrebačkoj nadbiskupiji 1948.-1955., u: *Tkalčić*, br. 9. Zagreb, 2006.
8. AKMADŽA, Miroslav: Oduzimanje crkvenih matičnih knjiga u Hrvatskoj u vrijeme komunizma, u: *Croatia Christiana Periodica*, br. 61., Zagreb, 2008.
9. AKMADŽA, Miroslav: Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima, u: *Tkalčić*, br. 7, Zagreb, 2004.
10. ALEXANDER, Stella: *Church and State i Yugoslavia since 1945*, London-New York-Melbourne, 1979.
11. BAKOVIĆ, Anto: *Hrvatski martirologij XX. stoljeća. Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata*, Zagreb, 2007.

12. BOECKH, Katrin: Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2006.
13. DAMIŠ, Ivan: *Franjevci Hrvatske franjevačke provincije „Sv. Ćirila i Metoda“, žrtve drugog svjetskog rata, poraća i jugokomunizma*, Zagreb, 2000.
14. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf 1961., München 1984., Augsburg 1994., München 2004.
15. HORVAT, Joža – ŠTAMBUK, Zdenko: *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946.
16. FIAMENGO, Ante: *Osnove opće sociologije*, Zagreb, 1985.
17. FISCHER, Peter: *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 1958.
18. GAĆEŠA, Nikola: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji: 1945. – 1948.*, Novi Sad, 1984.
19. GEIGER, Vladimir: *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek, 1999.
20. HARALAMBOS, Michael - HEALD, Robin: *Uvod u sociologiju*, Zagreb, 1994.
21. JANDRIĆ, Berislav: *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. Organizacija, uloga, djelovanje*, Zagreb, 2005.
22. JANDRIĆ, Berislav: Položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj u poslijeratnim godinama (1945.-1953.), u: *Croatia Christiana Periodica*, br. 42, Zagreb, 1998.
23. JARM, Antun *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, Đakovo, 2007.
24. JARM, Antun: Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata. U: *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, Zagreb, 2002.

25. JERKOVIĆ, Marko: Školski vjeronauk u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata (1945.-1952.). U: *Diacovensia*, br. 1, 1993.
26. JURČEVIĆ, Josip - IVANDA, Katica: Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. U: *Društvena istraživanja*, br. 4-5, Zagreb, 2006.
27. JURČEVIĆ, Marijan: Crkva u razdoblju komunističke vladavine – Iskustva koja mogu biti korisna u novim prilikama. U: *Riječki teološki časopis*, Rijeka, br. 1, 1998.
28. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada: Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca Predsjedniku Narodne Vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945., u: *Croatia Christiana Periodica*, br. 29, 1992.
29. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada: Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945.-1952. godine. U: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 1992.
30. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada: Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945. U: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 1992.
31. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada: Vrijeme političke represije: „veliki sudski procesi“ u Hrvatskoj 1945.-1948. U: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 1993.
32. KORDIĆ, Lucijan: *Mučeništvo Crkve u Hrvata*, Chicago 1988.
33. KOŽUL, Stjepan: *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke (1998.-2008.)*, Zagreb, 2008.
34. KOŽUL, Stjepan: *Martirologij Crkve zagrebačke*, Zagreb, 1998.
35. KOŽUL, Stjepan: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1992.
36. KOŽUL, Stjepan: Svećenici žrtve progona u Hrvatskoj nakon II. svjetskog rata. U: *Croatia Christiana Periodica*, br. 41, 1998.
37. LAZIĆ, Ivan: Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji. U: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, Zagreb, 1970.

38. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band II, Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München/Sindelfingen 1993.
39. MARKS-ENGELS-TITO-STALJIN, *O religiji*, ur. Ljubomir Cvijetić, Sarajevo, 1982.
40. MATICKA, Marijan: *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945. – 1948.*, Zagreb, 1990.
41. MATICKA, Marijan: Promjene vlasničkih odnosa u Jugoslaviji (1945. – 1948.) na stranicama hrvatskih novina. U: Časopis za suvremenu povijest, br. 3, 1992.
42. MATIJEVIĆ, Margareta Odnos Komisije za vjerska pitanja i bosansko – srijemskog biskupa Antuna Akšamovića. U: *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, Zagreb, 2005.
43. NOVAK, Viktor: *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948.
44. PETRANOVIĆ, Branko: Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946). U: *Istorija XX. veka*, Zbornik radova V, Beograd 1963.
45. *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu i poraću*, ur. Vladimir Geiger, Branko Ostajmer, Sanja Rogoz – Šola, Đakovo, 2007.
46. RADELIĆ, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, Zagreb, 2006.
47. RADELIĆ, Zdenko: *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2002.
48. RADIĆ, Radmila: *Država i verske zajednice 1945.-1970.*, Beograd, 2002.
49. SKLEDAR, Nikola: *Um i religija*, Sarajevo-Zadar, 1986.
50. SPEHNJAK, Katarina: *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb, 2002.
51. SRAKIĆ, Marin: *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma*, Zagreb, 2000.

52. SRAKIĆ, Marin: U ime naroda!“ Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959.-1960. U: *Diacovensia*, br. 1, 1994.
53. SRŠAN, Stjepan: Sud za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Osijek-Virovitica 1945. godine. U: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 8, Osijek, 2005.
54. *Šematizam Katoličke crkve*, Zagreb, 1975.
55. ŠULJAK, Andrija: Glasnik/Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije utemeljen da usmjerava, potiče i bilježi život i djelovanje mjesne crkve, u: *Diacovensia, teološki prilozi*, br.1, Đakovo, 1998.
56. VRCAN, Srđan: *Od krize religije k religije krize*, Zagreb, 1986.
57. VRCAN, Srđan: *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Split, 2001.
58. VUČKOVIĆ, Boris - VRCAN, Srđan: *Raspeto katoličanstvo*, Zagreb, 1980.
59. VUJEVIĆ, Miroslav: *Uvod u sociologiju obrazovanja*, Zagreb, 1991.
60. VUKOVIĆ, Tomislav: Dokumenti Agitpropa o odnosu hrvatskih komunista prema vjeronauku. U: *Glas Koncila*, br. 14, Zagreb, 2006.

11. ŽIVOTOPIS I BIBLIOGRAFIJA

Sladana Josipović rođena je 22. studenog 1982. godine u Derventi, Bosna i Hercegovina. Osnovnu školu završila u Osijeku s odličnim uspjehom, nakon čega je upisala srednju Medicinsku školu u Osijeku. Kao odlična učenica kroz sve četiri godine, oslobođena je polaganja mature, a zbog uspjeha u školskim i izvanškolskim aktivnostima proglašena je najboljom učenicom Medicinske škole u generaciji 1997.-2001.

Godine 2001. upisuje studij povijesti i hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Diplomira s odličnim uspjehom 2005. godine s temom diplomskog rada „Vjerovanja i obredi u rimsko doba u Hrvatskoj“.

Od 1. veljače 2006. godine radi na Filozofskom fakultetu u Osijeku kao asistentica na Katedri za nacionalnu povijest 20. stoljeća, gdje izvodi seminarske vježbe iz nacionalne i svjetske povijesti.

Poslijediplomski doktorski studij povijesti upisala je 2006. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, gdje je pod vodstvom mentora prof. dr. sc Miroslava Akmadže za doktorski rad odabrala temu „Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945.-1959.)“.

Izvorni znanstveni radovi:

1. *Politizacija pokopa Ivana Meštrovića*, Časopis za suvremenu povijest, broj 2, Zagreb 2007.
2. *Odnos Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije prema Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1945. godine*, Povijesni zbornik Filozofskog fakulteta u Osijeku, broj 3, Osijek 2008.
3. *Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima njemačkog podrijetla na primjeru daljskog župnika Petra Fischera*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek 2008.
4. *Župa Ilok u prvim godinama komunističke vlasti*, Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa „Divan je kićeni Srijem! – Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“, Nijemci/Vinkovci 2008.
5. *Provedba Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji na posjedima Kongregacije sestara sv. Križa u Đakovu*, Zbornik muzeja Đakovštine, Đakovo, 2009.

Koautorski izvorni znanstveni radovi:

1. Slađana Josipović – Miroslav Akmadža, *Provedba agrarne reforme na crkvenim posjedima u Pakračkom dekanatu 1945.-1948.*, Povijesni zbornik Filozofskog fakulteta u Osijeku, broj 1-2, Osijek 2007.
2. Slađana Josipović – Miroslav Akmadža, *Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945.-1952.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Zagreb 2009.

